A. Raud

K. Marx D. Ricardo majandus-õpetusest

A. RAUD

K. MARX
D. RICARDO
MAJANDUSÕPETUSEST

A-24614 II

A. Raud

K. MARX D. RICARDO MAJANDUSÕPETUSEST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN · 1962

3 K 14
R 19

Kaane kujundanud
Endel Annus

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
54250

SISSEJUHATUS

David Ricardo sündis 19. aprillil 1772 Londoni silmapaistva börsimaakleri perekonnas. Kui David oli saanud kaheteistkümneaastaseks, saatis isa ta onu juurde Amsterdami, kus David õppis kaks aastat kaubanduskoolis. Neljateistkümneaastasena hakkas ta börsil isa abistama. Perekondlike arusaamatuste tõttu läks David isast lahku ja hakkas 1793. aastal iseseisvaks börsimaakleriks. Erilise andekuse tõttu peeti teda juba 25-aastasena kogenud pankuriks ning ta oli Londonis tuntud miljonär, kelle varandus moodustas 30 000 000 franki.

Saanud rikkaks, muutis Ricardo järsult oma eluviisi. Ta loobus börsimaakleri tegevusest, ostis endale mõisa ning pühendas end ainuüksi teadusele. Ta õppis matemaatikat, loodusteadust, mäeasjandust ja sisustas endale laboratooriumi elektrikatsete tegemiseks. Ühtaegu võttis ta osa Inglise Geoloogia Seltsi asutamisest, mis eksisteerib tänapäevani.

Börsimaaklerina hakkas ta XVIII sajandi 90-ndate aastate algul tegelema poliitilise ökonoomiaga. Oma esimese majandusteadusliku töö, anonüümse artikli «Kulla hind» avaldas Ricardo ajalehes «Morning Chronicle» alles 1809. aastal.

Selles artiklis kritiseeris Ricardo Inglise Panga poliitikat. 1797. aastal ei nõudnud valitsus enam Inglise Pangalt oma kohustuste täitmist sularahas. Selle tagajärjel langes paberraha väärtus ja tõusid nii kulla kui ka toiduainete ja teiste kaupade hinnad, järelikult raharinglus desorganiseerus. 1808. aastani oli pangatähtede ja kulla kursi vahe väike, 1809. aastal aga suurenes see vahe 20—25 protsendini.

Oma artiklis «Kulla hind» esines Ricardo ettepanekuga kohustada Inglise Panka, et see aeg-ajalt võtaks ringlusest ära ülearuse hulga pangatähti kulla stabiilse hinna saavutamiseks. See oleks võimaldanud raharingluses endist olukorda taastada. Selles artiklis astus Ricardo välja Inglise Panga, valitsuse ja sõjapooldajate partei poliitika vastu, kellele see poliitika oli kasulik. Inglise Panga juhtkonnas oli rahaspekulantide rühm, kes sai tulu kullaga tagamata paberraha väljalaskmisest. Ministrid ja sõjapooldajate partei, kes kasutasid pangatähtede emissiooni ülisuurte sõja-

liste kulutuste katmiseks, ei varjanud ähvardavat ohtu, vaid, vastupidi, isegi eitasid pangatähtede väärtuse langemist.

Ricardos, kelle ümber koondus ka parlamendiopositsioon, viigid ja rahupooldajate partei, nägid Inglise Panga vastased tugevat ja järjekindlat võitlejat stabiilse valuuta eest, mis oleks soodustanud majanduse arengut.

Ricardo esimene artikkel leidis vastuväiteid Inglise Panga poolt. Seejärel avaldas Ricardo 1809. aasta lõpul veel kaks kirja raharingluse kohta. Oma teeside tõestamiseks viitas Ricardo teises kirjas Adam Smithile.

Järgneva seitsme aasta jooksul avaldas Ricardo veel mõned artiklid ja brošüürid raharingluse küsimustes ning sai kuulsaks rahanduse silmapaistva teoreetikuna. Teda kutsuti osa võtma Parlamendi Kullakangide Komitee tööst, kelle ettekandes avaldusid Ricardo teoreetilised vaated. Ta töötas ümber oma kolm artiklit ja avaldas need 1811. aastal brošüürina «Kulla kõrge hind annab tunnistust pangatähtede väärtuse langemisest». Kulla ja hõbeda ning ka kõigi teiste kaupade väärtuse käsitlus ei ole selles brošüüris õige. Samal aastal ilmus Ricardo töö «Vastus hr. Bosanqueti praktilistele märkustele Kullakangide Komitee ettekande kohta»; 1816. aastal avaldati «Ettepanekud ökonoomse ja stabiilse raharingluse kasuks». Alles pärast Ricardo surma ilmus trükist «Rahvuspanga asutamise kava». Neis raharinglust käsitlevates töödes väljendas Ricardo tööstuskodanluse huve. Kritiseerides teravalt Inglise Panga tegevust, nõudis Ricardo inflatsiooni kaotamist, pangatähtede kulla vastu vahetamise taastamist. Ta näitas, et raharingluse stabiilsus oli Inglismaal võimalik ainult kullastandardi alusel, kusjuures kuldraha tuleks asendada paberrahaga.

Teiseks aktuaalseks küsimuseks tolleaegsel Inglismaal oli viljahindade küsimus ja vilja sisseveolt võetava tollimaksu küsimus. Veelgi otsesemalt väljendusid Ricardo klassiseisukohad tema artiklis «Küsimus madala viljahinna mõjust kapitalikasumile», mille ta kirjutas 1815. aastal, mil parlamendis ja ajakirjanduses viljaseaduse küsimust arutati. Ricardo tõestas, et kõrged viljahinnad, mis on kasulikud maaomanikele, põhjustavad kasumite langemist, halvendavad tööliste olukorda, pidurdavad tehnilist progressi ja tootlike jõudude arenemist. Ricardo kui tööstuskodanluse ideoloog esines Malthuse kui maaomanike ideoloogi resoluutse vastasena, sest Malthus pooldas kõrgeid viljahindu.

Ricardo tööd raharingluse ja viljahindade küsimustes olid tema peamise teose «Poliitiline ökonoomia ja maksustamise põhimõtted» eelkäijaiks. Nimetatud teos ilmus 1817. aastal. See tähtis teos tegi Ricardo väga kuulsaks. Teda peeti õigusega tolle aja suurimaks majandusteadlaseks ja uue

371 024 T 10∞

koolkonna loojaks poliitilises ökonoomias. Autori eluajal ilmus sellest teosest kolm trükki.

Ricardo «Poliitilise ökonoomia ja maksustamise põhimõtete» struktuur ei ole kaugeltki täiuslik, kuid see on inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia tippsaavutus.

Kui 1819. aastal valiti Ricardo Inglise parlamendi liikmeks, algas uus lehekülg ta elus. Ricardo võttis aktiivselt osa parlamendi tööst: esines kõnedega, töötas parlamendi komisjonides. Oma kõnedes, mis olid suunatud viljaseaduste vastu, paljastas ta maaomanike — landlordide omakasupüüdlikkust ja ahnust ning pooldas vabakaubandust. Samuti esines Ricardo oma parlamendikõnedes järjekindla võitlejana rea demokraatlike abinõude kehtestamise eest.

Ricardo kaitses ka ateiste, pooldades «mitteuskujate jälitajate» seaduse tühistamist. Selle tõestamiseks, et inimene võib olla suur skeptik usuküsimustes ning ikkagi olla «kõrge moraaliga» inimene, tõi Ricardo näitena R. Oweni, kellesse ta suhtus suure lugupidamisega, kuigi ei olnud nõus Oweni utoopilise sotsialismi teooriaga. Ta astus välja kõige selle vastu, mis pidurdas tööstuskapitalismi arenemist, ignoreerides kõiki neid klassivõitluse vorme ja konflikte, mis kapitalismi edasiarenemisele kaasnevad.

Parlamenditöö kõrval jätkas Ricardo ühtlasi oma uurimusi poliitilise ökonoomia alal. 1820. aastal kirjutas ta teose «Märkused Malthuse raamatu «Poliitilise ökonoomia printsiibid, mis on käsitletud nende praktilise rakendamise vaatevinklist» kohta». Selles töös, mis avaldati alles 1928. aastal Ameerika Ühendriikides, kritiseerib Ricardo Malthuse majandusteooria põhialuseid.

1822. aastal ilmus Ricardo brošüür «Põllumajanduse kaitsest». Selles töös astub ta välja välismaise vilja sisseveokeelu vastu.

Oma elu viimastel aastatel töötas Ricardo Rahvuspanga asutamise plaani projekti kallal. Ta pidas vajalikuks likvideerida Inglise Pank ja soovitas, et Inglise Panga emissiooni funktsioonid antaks üle riigile.

Oma elu viimastel nädalatel kirjutas Ricardo artikli «Absoluutne väärtus ja vahetusväärtus», mis leiti alles 1943. aastal. Selles artiklis ütleb ta kategooriliselt, et väärtuse loob ainult töö.

Ricardo suri 11. septembril 1823. aastal, s. o. 52. eluaastal.

*

Tänapäeva tingimustes on võitlus Ricardo pärast, tema majandusõpetuse õige mõistmise ja tõlgendamise eest üheks võitluse valdkonnaks sotsialistliku ja kodanliku ideoloogia vahel, üheks võitluse alaks antikommunismi vastu, mis koletult moonutab

marksismi õpetust tervikuna ning koos sellega ka marksistlikku õpetust Ricardo teooria küsimustes. NLKP uues programmis on öeldud: «Püüdes hoida rahvahulki vaimses vangistuses, leiutavad kodanliku korra kaitsjad üha uusi «teooriaid», mis maskeerivad kodanliku korra ekspluataatorlikku olemust, ilustavad kapitalismi.»

«Marxi teooria kõige sügavamaks, igakülgsemaks ja üksikasjalisemaks kinnituseks ja rakenduseks on tema majandusõpetus.» [1] Selle õpetuse kujunemise ja arenemise ajaloo uurimine on üheks majandusteaduse ajaloo uurijate ees seisvaks aktuaalseks ülesandeks. Marksistlik poliitiline ökonoomia kujunes töölisliikumise teaduslikuks aluseks. Ta oli ja on ideoloogiliseks relvaks proletariaadi revolutsioonilises võitluses kapitalismi kukutamise ja kommunismi ülesehitamise eest. Kuid marksistlik poliitiline ökonoomia ei tekkinud tühjal kohal. Tema lähtepunktiks olid inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia ja utoopilise sotsialismi esindajate poolt loodud õpetused. Näidata seda, kuidas Marx oma eelkäijate ja eriti oma suurima eelkäija — Ricardo vaateid kritiseerides rajas järk-järgult uue teaduse — proletaarse poliitilise ökonoomia, on ülesanne, mida peavad lahendama Marxi majandusõpetuse uurijad.

Marksism ei tekkinud eemal maailma tsivilisatsiooni arenemise peateest, vaid tekkis töölisklassi revolutsioonilise liikumise ja eesrindliku maailmateaduse baasil XIX sajandi 40-ndatel aastatel. Marxi õpetus «tekkis filosoofia, poliitilise ökonoomia ja sotsialismi suurimate esindajate õpetuse otsese ja vahetu *järjena*» [2]. Marksismi allikateks olid saksa klassikaline filosoofia, inglise kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia ning prantsuse utoopiline sotsialism ja revolutsioonilised õpetused üldse. Niisiis on marksism kõige selle parima seaduslik järglane, mis inimkond oli XIX sajandi 40-ndateks aastateks teaduse arendamisel saavutanud. Marx oli nende kolme XIX sajandi ideelise voolu, eeskätt aga A. Smithi ja D. Ricardo, s. o. inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia jätkaja ja geniaalne lõpuleviija.

Marksism tekkis XIX sajandi keskpaiku kapitalismi vastuolude teravnemise olukorras, kus ajaloo areenile astus uus eesrindlik klass — proletariaat.

Iseloomustades marksismi tekkimise seaduspärast ja paratamatut protsessi, kirjutas V. I. Lenin:

«*Et* seda teadust ehitasid esiteks majandusteadlased-klassikud, avastades väärtuseseaduse ja ühiskonna põhilise jagunemise klassideks, — *et* seda teadust rikastasid edasi, nendega seoses, XVIII sajandi valgustajad võitlusega feodalismi ja usupimeduse vastu, — *et* seda teadust viisid hoolimata oma reaktsioonilistest

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 42.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 3.

David Ricardo
(1772—1823)

aadetest edasi XIX sajandi alguse ajaloolased ja filosoofid, selitades veelgi enam klassivõitluse küsimust, arendades dialektist meetodit ja rakendades seda või hakates rakendama ühisonnaelu suhtes, — siis marksism, mis tegi rea määratu suuri dusamme just sellel teel, on Euroopa kogu ajaloo-, majandus- ja losoofiateaduse *kõrgeim areng.*» [3]

Marx kui proletariaadi ideoloog ja juht, kes võitles kapitalistku korra hävitamise ja kommunistliku ühiskonna loomise eest, äitas proletariaadile esmakordselt kätte tema vajadused ning ngimused, mida on tarvis proletariaadi vabanemiseks kapitalistkust orjusest.

Selle võitluse teaduslikuks ja teoreetiliseks aluseks oli see, et Iarx võttis kriitika alla oma eelkäijate poliitilise ökonoomia. elles kriitikas aga etendas suurt osa Ricardo majandusõpetuse riitika.

Kui marksism oli kõige selle parima seaduslikuks järglaseks, nis inimkond oli loonud kõigi ühiskonnateaduste valdkonnas, siis Iarxi majandusõpetus kui marksismi koostisosa oli kõige selle arima seaduslikuks järglaseks, mis inimkond oli loonud poliitise ökonoomia valdkonnas.

Kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia arenes kõige ulauslikumalt Inglismaal — tol ajal kõige arenenumal kapitalistliul maal — Ricardo majandusõpetuse näol. Ricardo aga oli suuim kodanlik õpetlane, kes rajas uusi teid poliitilise ökonoomia aldkonnas, nimelt kapitalistliku tootmisviisi uurimise alal. Tööuskapital valitses tol ajal kogu Inglismaa ühiskondlikus tootmies. Poliitilise võimu kättevõitmiseks ja tugevdamiseks kasutas öostuskodanlus võitluses feodalismi vastu tähtsaima teoreetilise elvana kodanlikku klassikalist poliitilist ökonoomiat, eriti aga icardo majandusõpetust. Seega etendas see õpetus märkimisäärset osa kapitalismi arenemises ja tugevnemises.

Näidates kapitalismi eeliseid feodalismiga võrreldes, esitas icardo argumendina mitte üksnes loodusõiguse printsiibi, vaid a tootlike jõudude kiirema arenemise ja rikkuse kasvu kapitasmi tingimustes. Ühtaegu kritiseeris ta feodaalide pillamist ja arasitismi. Niisiis õigustas ta suurimate kasumite saamist kodanuse poolt.

Ricardo eluajal oli kodanlus veel noor ning jätkas võitlust eodaalsete privileegide ja feodaalse parasitismi vastu. Selles võituses, mida peeti kapitalistliku tootmisviisi kindlustamise eest, ajas kodanlus oma poliitilise ökonoomia, mis tol ajal etendas rogressiivset osa. Ricardo eluajal leidsid aset tööstuslik pööre nglismaal, Prantsuse kodanlik revolutsioon, Napoleoni sõjad ja ellega seotud Inglismaa kontinentaalblokaad.

1793. aastal alustas Inglismaa sõda Prantsusmaa vastu ja oli

[3] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 181.

Prantsusmaa vastu suunatud feodaalmonarhistliku koalitsiooni eesotsas. See sõda kestis 1815. aastani. Inglismaale oli sõda edukas, ta haaras enda kätte uued baasid ja asumaad. Inglise kodanlusele võimaldas sõda saada tohutut kasumit. Ta rikastus sõjatellimuste ja laenude arvel. Suurfarmerid ja -maaomanikud rikastusid viljahindade tõusu tagajärjel: XVIII sajandi 70-ndate aastatega võrreldes tõusis vilja hind rohkem kui 2-kordselt.

Tööstuslik pööre, samuti sõda ja selle tagajärjed põhjustasid töölisklassi olukorra halvenemist: alanes reaalpalk, suurenes viletsus. See tõi endaga kaasa töörahva rahulolematuse. 1793. aastal puhkes ülestõus Iirimaal. Võideldes tööstusliku pöörde tagajärgede vastu, purustasid töölised masinaid, süütasid vabrikuhooneid. See masinate purustajate ehk ludiitide liikumine võttis eriti suure hoo aastail 1811—1813.

Inglismaal ja Prantsusmaal toimus kapitalistlik industrialiseerimine ja üleminek masinalisele suurtootmisele. Inglismaal leidsid aset tohutud klassinihked, mis seisid selles, et oma arenemises lähenes inglise ühiskond puhtale kapitalismile, s. o. niisugusele ühiskonnale, mis koosneb kolmest klassist: proletariaadist, kodanlusest ja suurmaaomanikest (landlordidest). See põhjustaski klassiantagonismide teravnemist.

Vaatamata sellele, et tööstusliku pöörde ajal teravnes kodanluse ja proletariaadi vaheline antagonism, ei olnud proletariaat veel teadlik oma maailmaajaloolisest missioonist. Proletariaadil ei olnud veel omaenda teooriat, mis näitaks kätte teed vabanemiseks kapitalistlikust ekspluateerimisest. Sellepärast ei näinud veel kodanlus proletariaadis seda klassi, kes kodanluse valitsemist ähvardab.

Inglise kodanlus võitles tol ajal selle eest, et täielikult allutada endale riigiaparaat ja likvideerida feodalismi igandid, mis kapitalistlikku arenemist takistasid. Inglismaa poliitilises elus etendasid tol ajal peamist osa maaomanikud-landlordid. Kasutades oma valitsevat seisundit parlamendis, võtsid maaomanikud 1814.—1815. aastal vastu seadused, mis nägid ette kõrgeid tolle välismaalt sisseveetavale viljale. Tühistati kõik kitsendused vilja väljavedamisel Inglismaalt. Pärast seda arenes viljaseaduste ümber võitlus maaomanike ja kodanluse vahel, mis kestis kolm aastakümmet. Need viljaseadused tühistati alles 1846. aastal.

See toimus seoses sellega, et peamist osa hakkas Inglismaal etendama tööstuskodanlus. Inglise kodanluse põhinõudmised võitluses poliitilise võimu eest rahuldati 1832. aasta parlamendireformiga.

Teiste maade tööstusega võrreldes arenes Inglismaa tööstus ja eriti tekstiilitööstus niivõrd tormiliselt, et Inglismaa muutus kogu maailma vabrikuks. Inglise kodanlus nägi vabas konkurentsis kindlat teed maailmaturu edasiseks kättevõitmiseks ja laiendamiseks.

Niisuguses olukorras ilmus 1817. aastal Ricardo peamine teos «Principles of Political Economy and Taxation» («Poliitilise ökonoomia ja maksustamise põhimõtted»). Kõrvuti Ricardo teiste teostega ja Smithi «Rahvaste rikkusega» on see teos marksismi ühe allika koostisosaks.

Tol ajal kujunevale progressiivsele korrale vastavaid vaateid väljendades iseloomustas Ricardo V. I. Lenini tabava väljenduse järgi instinktiivselt «kodanliku tootmisviisi põhiloomust» [4]. Ricardo majandusteooria peegeldas ühiskonna majandusliku arenemise progressiivseid tendentse. Sellepärast sisaldas see õpetus, tungides «kodanliku ühiskonna füsioloogiasse» ja tuues esile selle ühiskonna sisemised seaduspärasused, teaduslikkuse elemente. Marx märgib, et kodanlik poliitiline ökonoomia võis jääda teaduslikuks ainult seni, kui klassivõitlus ilmnes vaid üksikutes nähtustes. Ricardo majandusõpetus kuulub arenemata klassivõitluse ajajärku, mil kodanlik kord oli veel progressiivne ühiskonnakord. Just sellepärast on see õpetus kodanliku majandusliku mõtte haripunktiks.

Marx annab klassikalisele kodanlikule poliitilisele ökonoomiale ja Ricardo õpetusele järgmise hinnangu: «Kuivõrd poliitiline ökonoomia on kodanlik, s. o. kuivõrd ta ei käsitle kapitalistlikku korda ajalooliselt mööduva arenemisastmena, vaid, vastupidi, ühiskondliku tootmise absoluutse, lõpliku vormina, sedavõrd võib ta jääda teaduslikuks ainult seniks, kui klassivõitlus on varjatud või kui ta avaldub ainult üksikutes nähtustes.

Võtame Inglismaa. Tema klassikaline poliitiline ökonoomia kuulub arenematu klassivõitluse perioodi. Inglise klassikalise poliitilise ökonoomia viimane suur esindaja, Ricardo, teeb lõpuks teadlikult oma uurimuste lähtepunktiks klassihuvide vastuolu, vastuolu palga ja kasumi, kasumi ja maarendi vahel, naiivselt käsitades seda vastuolu ühiskondliku loodusseadusena. Sellega oli aga kodanlik majandusteadus jõudnud oma viimase ületamatu piirini.» [5]

Ricardo teaduslikke saavutusi hindas Marx kõrgelt. Kõik selle, mis Ricardo õpetuses oli uut ja teaduslikku, töötas Marx kriitiliselt ümber ja kasutas ära.

Oma eelkäijate teoste uurimisega avastas Marx majandusteadusele kodanliku poliitilise ökonoomia klassikud, eelkõige Ricardo. Marx avastas Ricardo õpetuses peituva «ratsionaalse tuuma» ja näitas Ricardo tegelikke teeneid majandusteaduse ees. Kuid kodanluse ideoloogina näitas Ricardo kodanliku ühiskonna «füsioloogiat» kodanluse seisukohalt, kes hakkas pärast võitu feodaalkorra esindajate ja jõudude üle kiiresti arendama tootlikke jõude. Marx uuris kodanliku ühiskonna «füsioloogiat» proletariaadi

---

[4] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 130.
[5] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 10—11.

seisukohalt ja tegi kindlaks, et proletariaadi ajalooline missioon seisab kapitalistliku korra hävitamises, ekspluataatorlike klasside kukutamises, kui nende valitsemine muutub tootlike jõudude arenemise ahelaiks.

Ricardo väide, et kodanlik tootmisviis on feodalismiga võrreldes kõrgem ja progressiivsem, on teaduslik ja õige väide. See vastas uue kasvava klassi — kodanluse eesmärkidele, kes võitles feodalismi jäänuste vastu. Kõrvuti sellega aga väitis Ricardo, et kodanlik tootmisviis on igavene, muutumatu, vastab inimese loomusele. See Ricardo ja kogu kodanliku poliitilise ökonoomia väide on reaktsiooniline, teadusevastane.

Selle tõttu, et Ricardo silmaring oli piiratud ja kodanlik, samastas ta kodanlase loomust inimese loomusega üldse. Ricardo ei näinud kapitalistis «personifitseeritud» kapitali ja selle kasuahnust. Tunnistades aga kodanliku ühiskonna majandusseaduste kategooriate objektiivset iseloomu, astus Ricardo oma eelkäijatega võrreldes suure sammu edasi poliitilise ökonoomia valdkonnas, kuigi ta ei mõistnud kapitalismi ajalooliselt mööduvat iseloomu.

Juba Marxi eluajal ütlesid kodanlus ja kodanlikud majandusteadlased end lahti Ricardo õpetuse teaduslikust tuumast, sealhulgas ka looduskorra printsiibist. Sellest ütlevad end lahti ka tänapäeva kodanlikud majandusteadlased.

Puhastanud looduskorra ideed metafüüsilistest, dialektikavastastest absurdsustest ja puudustest, kasutas Marx seda ideed, tõestades, et ühiskondlik-majandusliku formatsiooni arenemine kujutab endast looduslooli st protsessi. See tähendab, et ühiskonna arenemine toimub objektiivselt, sõltumatult inimeste tahtest ja teadvusest, et igal ühiskondlik-majanduslikul formatsioonil on mööduv iseloom, et ajaloo liikumapanevaks jõuks klassiühiskonnas on klassivõitlus. Seda aga ei teadnud ega võinudki teada Ricardo, kes oli kodanlik majandusteadlane.

Kõigi maade töötajad austavad Ricardot, kaitsevad teda nende süüdistuste vastu, mida levitab see klass, keda Ricardo omal ajal teenis. See tuleb sellest, et kodanlus on muutunud revolutsioonilisest ja progressiivsest klassist reaktsiooniliseks ja surevaks klassiks.

Nagu kõik kodanlikud majandusteadlased, nii sattus ka Ricardo kapitalismi arenemise seaduste analüüsimisel, kapitalistliku majanduse nähtuste ja tema arenemise tendentside üldise seose ja vastastikuse sõltuvuse kindlaksmääramisel paratamatult lahendamatuisse vastuoludesse.

Metafüüsiline metodoloogia, mis oli tingitud Ricardo piiratud kodanlikust silmaringist, ei võimaldanud tal mõista kapitalistliku ekspluateerimise olemust. Ricardo ei olnud suuteline avastama kapitalistliku tootmisviisi põhjuslikku seost esiteks sellepärast, et ta oli kapitalistide klassi ideoloog, kes väljendas tol ajal progressiivse kodanluse huve, kodanlus aga ei olnud huvitatud prole-

tariaadi ja töörahva ekspluateerimisel rajanevate kodanlike tootmissuhete paljastamisest; teiseks sellepärast, et Ricardo eluajal polnud kodanluse ja proletariaadi klassivastuolud veel niivõrd teravaks muutunud, et Ricardo oleks suutnud nende vastuolude põhjusi avastada.

Ricardo näol saavutas kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia oma kõrgeima arengu. Pärast Ricardot muutub kodanlik poliitiline ökonoomia vulgaarseks, apologeetiliseks ja ebateaduslikuks. Niisugune kodanliku poliitilise ökonoomia langus tuleb sellest, et nii Inglismaal kui ka Prantsusmaal oli kodanlus kätte võitnud poliitilise võimu. Sellest ajast alates võtab klassivõitlus üha teravamad ja ulatuslikumad vormid, muutub üha ähvardavamaks. Klassikalise poliitilise ökonoomia asemele tuleb vulgaarne poliitiline ökonoomia, mis ei näe oma peamist ülesannet mitte objektiivsete majandusseaduste uurimises ja tunnetamises, vaid kodanliku korra kaitsmises. «Asi ei olnud nüüd enam selles, kas üks või teine teoreem on õige, vaid selles, kas ta on kapitalile kasulik või kahjulik, soodne või ebasoodne, politseiliselt lubatav või lubamatu. Omakasupüüdmatu uurimise asemele astub maksuline sulesõda, erapooletute teaduslike otsingute asemele võlts ja lömitav apologeetika.»[6] Seega toimub kodanliku poliitilise ökonoomia arenemine käsikäes kapitalistlikus ühiskonnas esinevate vastuolude ja klassivõitluse teravnemisega.

Marx kui töölisklassi ideoloog rakendas materialistlikku dialektilist meetodit. Ta paljastas Ricardo majandusõpetuse teadusliku piiratuse ja vastuolulisuse ning lahendas vastuolud, millede ees Ricardo oli abitu.

Marx, kritiseerides Ricardo koolkonda, kasutab ära selle õpetuse teadusliku tuuma, laiendab ja süvendab seda, ning arendades seda kvalitatiivselt kõrgemale astmele ja teostades revolutsioonilise pöörde poliitilises ökonoomias, loob uue, proletaarse poliitilise ökonoomia.

Marksistlik poliitiline ökonoomia ei tekkinud otsekohe, vaid selle töötas Marx välja koostöös Engelsiga paljude aastakümnete jooksul. Oma teoreetilist tööd tegi Marx vaheaegadega, mis olid tingitud sellest, et ta võttis osa töölisklassi revolutsioonilisest võitlusest ja juhtis seda. Pärast iga vaheaega ja igas oma uues teoses alustab Marx oma majanduslikku uurimist algusest peale, kuid kõrgemal astmel, vastavalt oma silmaringi laienemisele ja uute faktide tekkimisele. Marxi majandusliku uurimistöö keskseks probleemiks on proletariaadi ja kodanluse suhe.

Ricardo majandusteooria kriitika ja Marxi majandusõpetuse arenemise ajalugu jaguneb kolmeks kronoloogiliseks perioodiks: esimesse perioodi kuuluvad XIX sajandi 40-ndad aastad, teise perioodi — 50-ndad aastad ja kolmandasse perioodi 60-ndad —

---

[6] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 11.

80-ndad aastad. 40-ndatel aastatel Marxi majandusõpetus alles tekib. Selle perioodi lõpu töödes ei ole Marx täielikult vabanenud Ricardo mõjust. Seoses ajaloolise materialismi väljatöötamisega 50-ndatel aastatel asub Marx grandioosse uurimuse — surematu «Kapitali» loomisele. «Kapitalis» viib ta lõpule kogu Marxi-eelse kodanliku poliitilise ökonoomia kriitika, eriti aga Ricardo majandusõpetuse kriitika, ning proletaarse poliitilise ökonoomia loomise.

Pärast Marxi ja Engelsi surma jätkas Lenin kodanliku poliitilise ökonoomia, sealhulgas ka Ricardo kriitikat. Kõrvuti sellega arendas Lenin loovalt edasi ja rikastas marksistlikku majandusõpetust. Määrates kindlaks Marxi ja Ricardo majandusõpetuse vahekorra, tõestas Lenin esimesena, et inglise klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia on üks marksismi allikaid. Lenin rõhutas, et marksism ja sealhulgas ka marksistlik poliitiline ökonoomia on arenev õpetus, et see õpetus areneb ja täiustub koos ühiskondlik-majandusliku keskkonna ja poliitilise olukorra muutumisega. Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia rikastub klassivõitluse, kahe süsteemi vahelise võitluse ja kommunismi ehitamise uute kogemustega. Suure panuse on seoses sellega andnud ja annavad ka edaspidi NLKP kongressid, konverentsid, Keskkomitee pleenumid ja otsused, teiste maade kommunistlike ja töölisparteide otsused, kommunistlike ja töölisparteide juhtide ja majandusteadlaste — marksistide-leninlaste teosed.

*

Marxi majandusteooria suhtumist inglise kodanliku poliitilise ökonoomia parima esindaja Ricardo õpetusse käsitletakse mitmetes marksistlikes töödes. Neist esimesed ilmusid juba Marxi eluajal.

E s i m e s e k s teoseks nii vene kui ka maailma majandusteaduslikus kirjanduses, milles analüüsitakse Ricardo majandusõpetuse ja Marxi majandusõpetuse järjekestvust ja vahekorda, on N. Sieberi töö «D. Ricardo väärtus- ja kapitaliteooria jne.» («Теория ценности и капитала Д. Рикардо в связи с позднейшими дополнениями и разъяснениями»), mis ilmus 1871. aastal. Aastail 1874—1878 avaldas Sieber ajakirjades «Znanije» ja «Slovo» mitmeid artikleid üldnimetusega «K. Marxi majandusteooria». Neis artiklites esitab ta «Kapitali» I köite sisu. Need artiklid võeti hiljem Sieberi töösse «David Ricardo ja Karl Marx jne.» («Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях»), mis ilmus 1885. aastal. Selles raamatus analüüsib Sieber Ricardo ja Marxi majandusteooriat «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ja «Kapitali» I köite piires, sest «Kapitali» ülejäänud köited ei olnud tol ajal veel avaldatud. Peale selle käsitleb Sieber selles teoses poliitilise ökonoomia ajalugu,

kritiseerib vulgaarset poliitilist ökonoomiat ning propageerib ja kaitseb «Kapitali» I köite sisu. Kõrvuti sellega avaldab Sieber ka oma isiklikke vaateid Ricardo ja Marxi majandusõpetusele. Mõningad Sieberi vaated on ekslikud, sest ta polnud omandanud Marxi metodoloogiat; ta käsitleb marksistlikku poliitilist ökonoomiat kui Ricardo «täiustatud» teooriat.

Marx kohtus Sieberiga ja oli tuttav ka mõnede tema töödega, nagu «D. Ricardo väärtus- ja kapitaliteooria jne.», «K. Marxi majandusteooria» ja teised.

Sieberi teaduslikuks teeneks on see, et ta esmakordselt rahvusvahelises majandusteaduslikus kirjanduses uuris Marxi ja Ricardo majandusõpetuse järjekestvuse küsimust. «Ka Marxi raamat,» kirjutab Sieber, «ei ole midagi muud kui Ricardo ja Smithi õpetuse aluseks olevate põhimõtete jätkuks ja edasiarenduseks.»[7] Sedasama mõtet avaldas Marx juba 1873. aastal «Kapitali» I köite teise trüki järelsõnas: «Juba 1871. aastal tõestas härra N. Sieber (Зибер), Kiievi ülikooli poliitilise ökonoomia professor, oma teoses «D. Ricardo väärtus- ja kapitaliteooria jne.», et minu väärtus-, raha- ja kapitaliteooria on põhijoontes Smithi-Ricardo õpetuse vajalik edasiarendus.»[8]

Asume nüüd Ricardo majandusteooria käsitlemisele Sieberi interpretatsioonis. Sieber kiidab heaks ja peab õigeks, et Ricardo alustas kapitalismi majandusseaduste uurimist väärtusseaduse analüüsist.

Sieberi arvates on Marxi väärtus- ja rahateooria oma põhijoontes Smithi ja Ricardo majandusõpetuse edasiarenduseks. Rõhutades Marxi teeneid töö kahesuguse iseloomu avastamisel ja uurimisel, märgib Sieber, et Ricardo pühendab töö käsitlemisel mõningat tähelepanu lihtsa ja komplitseeritud töö erinevusele.

Väärtuse küsimuses langeb Sieber mitteajaloolisele seisukohale, väärtusseaduse toime käsituses aga astub Ricardoga võrreldes suure sammu tagasi. Sieber on ekslikul seisukohal, et väärtusseadus toimib nii kaubatootmise kui ka naturaalmajapidamise ja isegi Robinsoni isoleeritud majapidamise tingimustes. Sieberi arvates pole vahetussuhted mõeldavad ilma väärtuseta, kuid väärtused on mõeldavad ilma vahetussuheteta. Sieber on arvamisel, et Marx samastavat tööd väärtusega. Ricardo räägib ainult vahetusväärtusest kapitalistliku majanduse tingimustes. Kuid Ricardo ei lahendanud, ütleb Sieber, kapitalismieelsete formatsioonide seaduspärasuste küsimust. Defineerides tööd väärtusena, määrab Sieber selle «reguleerija» kõigile ühiskondlik-majanduslikele formatsioonidele. Naturaalmajapidamise muutu-

---

[7] Н. И. Зибер, Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959, lk. 556.

[8] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 15.

misega kapitalistlikuks avaldub väärtus vahetusväärtuse vormis. Niisugust väärtusteooria moonutamist tõlgendab Sieber tähtsa teadusliku avastusena.

Sieber hindab kõrgelt Ricardo väärtusteooriat. See teooria on Sieberi sõnade järgi palju terviklikum kui Ricardo eelkäijatel.

Sieber arvab ekslikult, et Ricardo pidas silmas abstraktset tööd, kui ta räägib vahetusproportsioonide reguleerijast.

Sieber märgib Ricardo puudusena seda, et ta ei tee vahet kapitalismi, kus valitseb palgatöö, ja kapitalismieelsete ühiskondlik-majanduslike vormide vahel. Sellepärast räägibki Ricardo metsinimestest, kes saavad palka või kasumit.

Ühes oma varajasemas artiklis «Rendiõpetusest» asub Sieber ühiskondlikult vajaliku tööaja küsimuses Ricardo seisukohal. Hiljem loobub Sieber sellest seisukohast ja asub selles küsimuses Marxi positsioonile. Sieber peab Ricardo teeneks seda, et ta esimesena avastas ühiskondlikult vajaliku tööaja kategooria, määrates selle kindlaks kõige halvemate tootmistingimustega. Kodanliku poliitilise ökonoomia subjektiivse koolkonna esindajad püüdsid ja püüavad praegugi kummutada tööväärtusteooriat viitamisega sellele, nagu ei langeks ühe või teise kauba väärtus ühte selle kauba tootmiseks tehtud töökulutusega. Siiamaani esitavad nad üldtuntud küsimusi: kui palju maksab tänavalt leitud teemant? Miks ei muutu kallimaks kaup, mis on kakskümmend korda ühest kohast teise toimetatud? Sieber näitab, et ühiskondlikult vajaliku tööaja kategooria kasutamise teel on võimalik igasuguste raskusteta need ja taolised väljamõeldised ümber lükata.

Marxi rahateooriat esitades ja Ricardo rahateooriat kritiseerides ajab Sieber segi otseselt ühiskondliku töö ja ühiskondliku töö. Niisugune segiajamine on seletatav sellega, et Sieber ajab segi töö ja väärtuse.

Sellepärast ei märka Sieber kaubafetišismi objektiivset alust. Ta on arvamisel, et kaubafetišism kujutab endast ainult inimeste subjektiivseid eksiarvamusi.

Kui Marx näitas, et üheks põhjuseks, miks Ricardo ei mõista väärtust ajalooliselt, on see, et Ricardo ei märganud väärtusvormide arenemist, siis Sieber käsitleb väärtusvorme kui illusoorseid mõisteid.

Kuid tuleb märkida, et oma põhiteoses «David Ricardo ja Karl Marx jne.» esitab Sieber väärtusvormide ja kaubafetišismi probleemi peaaegu sõna-sõnalt Marxi järgi.

Sieber kritiseerib õigesti Ricardo kvantitatiivset rahateooriat. Sieber märgib, et Ricardo uuris peamiselt rahaprobleemi kvantitatiivset külge, pöörates väärtuse suurusele ühekülgset tähelepanu. «Mõned kirjanikud tulid seevastu ekslikule järeldusele,» kirjutab Sieber, «et kaupade hindu määrab ringlemisvahendite hulk, see viimane aga oleneb omakorda r i i g i s o l e m a s o l e v a

rahamaterjali hulgast.» [9] Tegelikult määratakse kaupade ja raha väärtus, jätkab Sieber, enne kui nad ringlusse astuvad, nimelt nende tootmiseks kulutatud tööga. Järelikult ei määra kaupade hindu raha hulk, vaid, vastupidi, raha hulk oleneb kaupade hindadest.

Niisiis esitab Sieber põhiliselt õigesti Ricardo väärtus- ja rahateooria, kuid selle teooria kritiseerimisel ei lähtu ta Marxi väärtusteooriast. Nagu Ricardo, nii on ka Sieber ekslikul arvamisel, et väärtus on igavene kategooria, mis eksisteerib kõigis ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides.

Sieberi põhiline viga seisab selles, et ta ei mõista Ricardo ja Marxi väärtusteooria printsipiaalset erinevust, sest Sieber ei märka Ricardo kodanlikku piiratust. Sieber arvab ebaõigesti, et Marx olevat Ricardo väärtus- ja rahateooriat ainult täiendanud ja täpsustanud, seda täpsemalt defineerinud. Juhtinud tähelepanu sellele, et Smithi ja Ricardo tööväärtus- ja rahateooria on Marxi väärtus- ja rahateooria allikaks, ei mõistnud Sieber aga nende teooriate klassierinevust, ei märganud seda pööret, mida Marx teostas poliitilises ökonoomias.

Sieber defineerib kapitali järgmiselt: «Kapital ei ole üks või teine asi, vaid kapitalisti ja töölise esemeline suhe, mis võimaldab esimesel areneda ja rikastuda teise arvel selle puhtjuriidilise, peamiselt rooma õiguselt laenatud iseärasuse tõttu, et kellele kuulub vara, sellele kuuluvad ka *varast saadavad tulemused*.» [10] Sieber arvab ekslikult, et kapitalistlik omandus on õigussuhe, mille määrab peamiselt kindlaks rooma õigus.

Tundmata neid vorme, mille kapital ringkäigu protsessis omandab, käsitleb Sieber kapitali ainult tootliku kapitali vormis. Sellepärast ei pea ta raha ja palka kapitaliks. Sieber ajab segi tööliste elatusvahendid ja palga. Sieberi viga seisab selles, et ta ei saa aru, kuidas ringkäigus kapitali üks vorm teiseks muundub. Sieber ajab segi tootliku kapitali ja kaupkapitali, samastades elatusvahendid palgaga.

Sieber ei suutnud parandada Smithi dogmat ühiskondliku kapitali jagunemisest tuludeks. Sellest dogmast pidas kinni ka Ricardo. Kuid Sieber on väga lähedal selle probleemi lahendamisele, mis käsitleb ühiskondliku tootmise jagunemist kaheks suureks alajaotuseks: tootmisvahendite tootmiseks ja tarbeesemete tootmiseks.

Kuigi Sieber kinnitab, et kapital ei ole asi, vaid kapitalisti ja töölise esemeline tootmissuhe, siiski käsitleb ta oma analüüsis kapitali asjana, mitte aga ühiskondliku suhtena.

---

[9] Н. И. Зибер, Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях. Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959, lk. 226—227.

[10] Sealsamas, lk. 301—302.

Sieberi arvates lahendas puhastulu tekkimise probleemi esmakordselt ja põhiliselt Ricardo. Ricardo tegi kindlaks, et puhastulu allikaks on töö tootlik jõud, mille tõttu luuakse lisaprodukt või lisaväärtus. Kuid Sieber on arvamisel, et töötootlikkuse kasv loob ainult võimaluse lisaväärtuse saamiseks. Selleks aga, et see võimalus muutuks tegelikkuseks, on tarvis, et tööaeg kestaks kauemini sellest ajast, mis on vajalik töölisklassi algsete vajaduste rahuldamiseks. Ainult niisuguse täienduse puhul, ütleb Sieber, on Ricardo koolkonna lisaväärtusteooria täiesti õige ja vastab teaduse nõuetele. «Just selle täienduse teebki,» ütleb Sieber, ««K a p i t a l i» autor, selles peitubki peamiselt see väga tähtis uuendus, mis sisaldub autori lisaväärtuse ja lisaprodukti õpetuses.» [11]

Sieberi järgi ei avastanud lisaväärtuse teooriat Marx, vaid Ricardo. Sieberi arvates on Marxi teeneks ainult see, et ta avastas vajaliku tööaja ja lisatööaja.

Sieber hindab üle Ricardo teeneid ja vähendab Marxi tähtsust poliitilise ökonoomia arendamisel. Sieber ei saa aru, et just Marx avastas lisaväärtuse teooria ja selle alusel teostas pöörde poliitilises ökonoomias.

Kasumiteooria alal asub Sieber põhiliselt Ricardo seisukohal. Sieber samastab kasumi lisaväärtusega. Sellepärast on ta täiesti nõus Ricardoga, et palk ja kasum teineteisele vastastikku mõju avaldavad. Ta ei tundnud tootmishinna kategooriat, kuid mõistis, et kapitalistid saavad tavaliselt keskmist kasumit. Sieber ei olnud suuteline avastama Ricardo põhilist viga, mis seisis väärtuse ja tootmishinna segiajamises.

Protsendi analüüsimisel ei jõudnud Sieber Ricardost kaugemale. Sieber ei olnud suuteline näitama, kuidas toimub kasumi jagunemine protsendiks ja ettevõtjatuluks. Ta eeldas ekslikult, et kasuminormil on tõusu tendents. Oma varajasemas töös «Rendiõpetusest» oli Sieber Ricardo maarenditeooria pooldaja. Nagu Ricardo, nii tunnistab ka Sieber ainult diferentsiaalrenti. Ricardo järel eitab ka Sieber absoluutset renti.

Nii Sieber kui ka Ricardo tunnistavad kodanluse ja maaomanike huvide vastandlikkust. Sieber ütleb, et rahvamajanduse seisukohalt võrdub rent nulliga, sest seda, mida võidavad maaomanikud, kaotab teine klass. Ricardo renditeooriast järeldub, et rent tekib uue väärtusena. Sieber aga ei mõista seda ja peab renti natsionaalse tulu ümberjaotamise tulemuseks.

Sieber pidas ebaõigeks Ricardo teooriat vajaduste piiramatust kasvust ja majanduskriiside võimatusest kapitalismi tingimustes.

Vastupidiselt Ricardole, kes pidas kapitalismi igaveseks, oli

---

[11] Н. И. З и б е р, Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях. Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959, lk. 341.

Sieber arvamisel, et pärast kapitalismi tuleb uus ühiskonnakord, mis kujutab endast lihtsa kooperatsiooni kõrgeimat vormi. Sieberi arvates loob kapitalistliku majanduse arenemine ise tingimused üleminekuks sellele uuele ühiskonnakorrale. Sieber on uuele ühiskonnakorrale evolutsioonilise ülemineku pooldaja. Sieber ei näe ega mõista proletariaadi maailmaajaloolist osa kapitalismi revolutsioonilises kukutamises ja sotsialismi ülesehitamises. Sieber on arvamisel, et uus kollektiivne sotsiaalne kord kujuneb välja kodanlike valitsuste rahvusvahelise kongressi läbiviimise tulemusena. Kuid teises kohas juhib Sieber tähelepanu inimese aktiivsele osale kapitalismi asendamisel uue, sotsialistliku korraga.

Sieberi maailmavaates esinevad veäd aga, rõhutab professor N. A. Tsagolov, ei muuda Sieberit kodanlikuks liberaaliks, kodanlikuks radikaaliks ega legaalseks marksistiks. Vastupidiselt neile oli Sieber kapitalismi vaenlane ja võitles sotsialistliku korra eest, kus tema arvates «võis esmakordselt juttu olla inimese tegelikust vabadusest» [12].

Sieberi tähtsus majandusliku mõtte ajaloos seisab selles, et ta Ricardo ja Marxi majandusõpetuse järjekestvuse kindlaksmääramisel rajas vene majanduslikule mõttele teed marksismile.

Teiseks marksistlikuks teoseks, milles käsitletakse Ricardo ja Marxi majandusteooriat, on I. Rosenbergi raamat «Ricardo ja Marxi väärtusteooria». See teos ilmus esmakordselt saksa keeles Viinis 1904. aastal. Selle raamatu tõlge ilmus vene keeles Moskvas 1924. aastal. Selles raamatus kaitseb Rosenberg edukalt Ricardot mitmesuguste ebaõigete vulgaartõlgitsuste vastu. Rosenberg ei käsitle Marxi ja Ricardo majandusõpetuse metodoloogilisi aluseid ega mõista nende kahe õpetuse printsipiaalset klassierinevust.

Rosenberg on ekslikul seisukohal, et «Marxi ja Ricardo lahkuminekute põhjused peitusid vaid vähesel määral väärtusteooria valdkonnas» [13]. Peale selle on Rosenbergi raamatus veel mitmeid vaidlusaluseid ja ilmselt ebaõigeid seisukohti, nagu näiteks Marxil esineva töötootlikkuse, Ricardol esineva keskmise kasumi probleemi jne. väär käsitus.

Rosenberg ei maini hoopiski, et Ricardol puudub abstraktse töö kategooria. See aga on küsimus, millele Marx omistas väga suure tähtsuse ja millel rajaneb kogu teadusliku poliitilise ökonoomia käsitus. Rosenberg on arvamisel, et Ricardo ja Marxi põhiline erinevus seisab ühiskondlikult vajaliku töö õpetuses. Vaatamata selle erinevuse tähtsusele seisab nendevaheline põhi-

[12] Н. А. Цаголов, Выдающийся русский экономист Н. И. Зибер. Н. И. Зибер, Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959, lk. 27—28.

[13] И. Розенберг, Теория стоимости у Рикардо и у Маркса, «Московский рабочий», 1924, lk. 112.

line erinevus töö õpetuse valdkonnas selles, et Ricardo ei mõista kaubas kehastunud töö kahesugust iseloomu.

Rosenberg näeb ilma igasuguse põhjuseta Marxi ja Ricardo majandusõpetuse üht peamist erinevust selles, et Ricardo olevat uurinud väärtust eramajanduslikult, mitte aga rahvamajanduslikult seisukohalt, nagu seda tegi Marx. Tegelikult aga uuris Ricardo väärtust mitte üksikutes eramajandites, vaid kogu rahvamajanduses, mitte eramajanduslikult seisukohalt, vaid rahvamajanduslikult seisukohalt.

Rosenbergi arvates seisab Ricardo ja Marxi teine põhiline erinevus absoluutse väärtuse tõlgendamises. Ricardo tunnustavat ainult relatiivset väärtust ja ignoreerivat absoluutset väärtust. Säärane arvamus on ulatuslikult levinud tänapäeva kodanlikus poliitilises ökonoomias. Tegelikult aga esinevad Ricardol mõlemad terminid. Juba oma «Põhimõtete» («Principles») esimeses peatükis kirjutab Ricardo korduvalt antud kauba tootmiseks kulutatud töö hulgast. Asi ei ole selles, et Ricardo ei uuri absoluutset väärtust, vaid selles, et teda ei huvita väärtusvorm, mis tuleneb relatiivsest väärtusest. Marx rõhutab, et Ricardol puudub väärtusvormi õpetus, ja näitab, et Ricardo «otse märgib, et kaupades sisalduv tööhulk on nende väärtuse-s u u r u s e immanentseks mõõdupuuks vaid sellepärast . . . et töö on see, milles erinevad kaubad on ü h e s u g u s e d»[14]. See, mis Ricardol jäi oma uurimuses puudu, seisab vaid selles, et ta ei märganud, millises kindlas vormis töö esineb. Just selles aga seisabki Ricardo ja Marxi üks erinevusi väärtusõpetuse alal.

Tundmata väärtusvorme, ei olnud Ricardo suuteline seletama raha tekkimise ja arenemise vajadust.

Ricardo oli tööväärtusteooria järjekindlaks teoreetikuks. Ricardo kordab täiesti selgelt ja sageli seda seisukohta, et töö hulk on vahetusväärtuse alus.

K o l m a n d a k s tööks, mida võib põhiliselt pidada marksistlikuks ja milles käsitletakse Ricardo ja Marxi majandusõpetust, on V. R. Tšernõšovi raamat «Ricardo ja Marx»[15]. See raamat ilmus 1925. aastal.

Selle töö põhilisteks puudusteks on järgmised: 1) Ricardo ja Marxi majandusõpetust käsitletakse suures ulatuses teineteisest lahus, nii-öelda paralleelselt; 2) isegi ei mainita V. I. Lenini teoseid, milles ta analüüsib Ricardo majandusõpetust ja märgib, et sel õpetusel on tähtis koht majandusõpetuste ajaloos; 3) selles raamatus esinevad üksikud vead ja puudused mõnede Ricardo ja Marxi majandusõpetuse probleemide analüüsimisel jne.

Lühidalt ja marksistlikelt positsioonidelt analüüsib Ricardo majandusõpetust D. I. R o s e n b e r g oma töös «Очерки раз-

[14] К. М а р к с, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. III, М., 1961, lk. 126.

[15] В. Р. Ч е р н ы ш е в, Рикардо и Маркс, Л., 1925.

вития экономического учения Маркса и Энгельса в сороковые годы XIX века» («Ülevaade Marxi ja Engelsi majandusõpetuse arenemisest XIX sajandi 40-ndatel aastatel»), mis ilmus 1954. aastal, kommentaarides Marxi «Kapitali» esimesele, teisele ja kolmandale köitele ning mitmes teises artiklis.

Eesti keeles ilmunud marksistlikus majandusteaduslikus kirjanduses on muuhulgas käsitletud Ricardo majandusteooria mõningaid küsimusi Hans Pöögelmanni (1875—1938) raamatus «Majandusteaduse õpetus», mis ilmus Peterburis 1907. aastal.

Kritiseerides majandusteaduse subjektiivse koolkonna esindajate arvamust, et asjade väärtuse määrab nende tarbimisväärtus, nende kasulikkus, vastandab Pöögelmann sellele Ricardo õige väite, et tarbimisväärtuse mõõtmiseks mõõtu ei ole, sest igaüks hindab seda omamoodi. Otsida väärtuse alust inimese psühholoogiast on mõttetu. Pöögelmann kummutab ka Ricardo väärtusteooria säärase tõlgenduse, et kauba väärtuse määrab selle kauba haruldus, kas seda kaupa vähe või palju leidub. Ta kritiseerib ebaõiget seisukohta selles küsimuses, mis on avaldatud 1904. aastal Tartus ilmunud raamatus «Algõpetused majanduse teadusest» (vene keelest tõlkinud E. Dolf).

Pöögelmann märgib, et Adam Smith ja David Ricardo kui kapitalismi noorusea apostlid käsitlesid kapitalistliku tootmisviisi iseloomu objektiivselt, salgamata selle pahesid. Kaasaegse kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad kui «vaba» teaduse kuulutajad tahaksid hea meelega kapitalismi mustust kinni katta, varjata, ning otsivad majandusteaduses põiklevaid teid.

Pöögelmann lähtub Marxi seisukohast, kui ta väidab, et Ricardo arendas kodanlikku poliitilist ökonoomiat kõige kõrgemale tasemele. Pöögelmann märgib, et Ricardo majandusõpetus rajaneb lisaväärtuse teoorial. Kodanlikud majandusteadlased on sellest õpetusest omamoodi aru saanud ning omamoodi seda seletada ja täiendada püüdnud, kuid selle edasiarendamise asemel on nad «harilikult vähikäiku käinud». Mis aga majandusõpetustesse puutub, jätkab Pöögelmann, siis märgib Marx selle kohta õigesti, et selle klassikaline kodanlik järk Inglismaal on Ricardoga lõpule jõudnud. Ainult Marx arendas Ricardo majandusõpetust edasi.

Pöögelmann väidab õigesti, et Marx arendas edasi Ricardo diferentsiaalrenditeooriat ja maaeraomandusest lähtudes lõi absoluutse rendi teooria. Pöögelmann kritiseerib Ricardo väära vaadet, et kui põllundus tekkis, siis hakati algul harima parimaid maid ning seejärel üha halvemaid.

Käsitledes palgateooriat, märgib Pöögelmann, et Marx täiendas Smithi ja Ricardo õpetust palga kohta «suure põhjaliku jätkuga». Ricardo ei tundnud tööjõu mõistet ning selle tõttu arvas ta ekslikult, et palk on töö hind. See ei võimaldanud Ricardol palgaküsimust õigesti valgustada.

Hinnates aga Ricardo meetodit, satub Pöögelmann väärale seisukohale. Ta väidab, et Ricardo olevat ühekülgsusse sattunud, kui ta majanduselu avaldusi mõistelisteks, abstraktseteks nähtusteks pidas ning nende kui teistest nähtustest lahusolevate nähtuste üle otsustas. Kõrvutades vääralt Ricardot Malthusega süüdistab Pöögelmann neid mõlemaid selles, et nende õpetuses «liiga kaugeleminev järeldamine nähtavale tuleb». On näiteks, ütleb Pöögelmann, mõne nähtuse kohta otsus tehtud, siis tehakse selle otsuse najal uus, selle najal aga jälle uus jne., kusjuures võib arusaadavalt väga kergesti eksiteele sattuda, kui esimene otsus mitte kõige puhtam tõde ei olnud. See oli küll kehtiv Malthuse õpetuse kohta, kuid hoopiski mitte Ricardo suhtes.

Sõjajärgsel perioodil hakkas Riiklik Poliitilise Kirjanduse Kirjastus avaldama D. Ricardo teoseid vene keeles. Praegu on juba ilmunud viis köidet.

Erilist tähelepanu väärib esmakordselt vene keeles, nimelt kolmandas köites avaldatud teos «Примечания к книге г-на Мальтуса «Начала политической экономии, рассмотренные с точки зрения их практического приложения»» («Märkused härra Malthuse raamatule «Poliitilise ökonoomia printsiibid, mida käsitletakse nende praktilise rakendamise seisukohalt»»).

Lähtudes oma majandusõpetusest kritiseerib Ricardo selles teoses Malthuse väärtusteooriat, realiseerimisteooriat ja mittetootliku tarbimise teooriat ning muid reaktsioonilisi väljamõeldisi.

Huvi pakuvad ka Ricardo kõned, mida ta aastail 1819—1823 parlamendis pidas. Nad on tema teoreetiliste teoste väga väärtuslikuks lisaks. Ricardo kasutas parlamendi kõnetooli selleks, et kaasa aidata tööstuskapitali võidule tol ajal Inglismaal veel esinenud tugevate feodalismi igandite üle. Ricardo astus välja maaomanike vastu, kes kaitsesid neile kasulikke viljaseadusi, samuti pidas Ricardo julget võitlust Inglise Panga rahandustegelaste vastu, paljastas inglise pappide silmakirjalikkuse, võitles valimisõiguse demokratiseerimise eest jne.

Esmakordselt ilmusid vene keeles Ricardo kirjad majandusteadlastele (Д. Рикардо, Письма к экономистам, Соч., т. V, М., 1961). Ricardo «Teoste» V köites on avaldatud tema kirjad Malthusele, MacCullochile, James Millile ja Sayle. Nendest kirjadest on näha, kuidas Ricardo püüdis ületada vastuolusid, mis esinesid tema tööväärtusteoorias, ja kuidas ta võitles oma majandusõpetuse progressiivsete teeside eest.

*

Probleem, kuidas suhtub Marxi majandusõpetus oma eelkäijate majandusteooriatesse, s. o. inglise klassikalisse kodanlikku poliitilisse ökonoomiasse, eeskätt aga Ricardo majandusteooriasse,

pakub suurt teaduslikku huvi. Marksism ei tulnud maailma valmis kujul, nagu Minerva Jupiteri peast. Marxi majandusteooria kujunemise protsess on tihedalt seotud Ricardo teooriaga. Ilma selge teadmiseta, kuidas suhtus Marx Ricardosse, ei saa õigesti kindlaks määrata, mida uut tõi Marx poliitilisse ökonoomiasse, kuidas ta rajas proletaarse poliitilise ökonoomia. Kogu kodanliku poliitilise ökonoomia, sealhulgas ka Ricardo poliitilise ökonoomia kriitika ning Marxi majandusõpetuse järkjärguline kujunemine leiab aset Marxi ja Engelsi varajasemates teostes, mis on kirjutatud möödunud sajandi 40-ndatel aastatel.

Marxi «Kapitalil» on alapealkiri «Poliitilise ökonoomia kriitika». See tähendab, et Marx rajas oma majandusteooria majandusõpetuse ajaloo analüüsi alusel ja kogu eelneva poliitilise ökonoomia, eriti aga Ricardo majandusõpetuse kritiseerimise alusel. Tuleb silmas pidada, et kogu nimetatud poliitilise ökonoomia kriitika ei kujuta endast ainult selle eitamist, vaid selle eesmärgiks oli ühtaegu kasutada kriitiliselt ära kõik see progressiivne, mis sisaldus Marxi-eelses poliitilises ökonoomias, sealhulgas ka kodanlikus poliitilises ökonoomias üldse ja Ricardo majandusõpetuses eriti. «Eitamine sisaldab endas järglust, tähendab endassekogumist, kogu selle eesrindliku ja progressiivse, mis on juba saavutatud inimmõtte ajaloos, kriitilist ümbertöötamist ja selle ühendamist uues kõrgemas sünteesis.» [16]

Kodanliku poliitilise ökonoomia ja eriti Ricardo kritiseerimine ei ole Marxil teisejärgulise tähtsusega asi, vaid majandusteooria väljatöötamise vajalik moment, samuti faktide, konkreetse ajaloolise materjali teoreetilise uurimise ja analüüsimise moment. Kogu eelneva poliitilise ökonoomia ja sealhulgas ka Ricardo poolt arendatud majanduslike mõistete, kategooriate ja majandusseaduste uurimine langeb Marxil tegelikult ühte konkreetse tegelikkuse, majanduslike nähtuste käsitlemisega. Need kaks teadusliku uurimise aspekti täiendavad vastastikku teineteist ja moodustavad üheainsa protsessi. Selles peitubki Marxi poolt dialektilise loogika rakendamise üks momente.

Majandusliku uurimise peateeks oli Inglismaa majanduse analüüsimine ja inglise klassikalise poliitilise ökonoomia, eriti aga Ricardo majandusteooria kritiseerimine. Marx talitas niiviisi sellepärast, et Inglismaa majandus oli tol ajal kõige arenenum, kusjuures kapitalistlik tootmisviis oli seal kõige tüüpilisem; Inglismaa majanduse teoreetiline peegeldus Ricardo majandusõpetuses aga oli senise majandusteaduse kõige suuremaks saavutuseks.

Käesolevas töös seab autor endale ülesandeks üldistada ja analüüsida Ricardo majandusõpetuse kriitikat Marxi teostes. See võimaldab paremini aru saada Marxi majandusõpetuse kriitilisest

---

[16] A. A. Ždanov, Diskussioonil peetud kõne G. F. Aleksandrovi raamatu «Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu» puhul, Tallinn, 1952, lk. 10.

ja revolutsioonilisest iseloomust, võimaldab selgitada Marx majandusõpetuse ja Ricardo majandusõpetuse seost, printsipiaalset erinevust ja vastandlikkust.

Kõrvuti sellega seab autor endale ülesandeks näidata, kuidas Marx oma majandusõpetuse rajas. Nimelt töötas Marx kriitiliselt ümber ja arendas edasi kõike seda väärtuslikku, mis peitus David Ricardo — inglise kodanliku poliitilise ökonoomia klassiku majandusõpetuses.

Mõned tänapäeva kodanlikud majandusteadlased (Tugan-Baranovski, Schumpeter, Roll, Strachey jt.) väidavad, et Marxi majandusõpetus olevat vaid osaliselt õige ja polevat originaalne. See aga, mis selles on õiget, olevat võetud Marxi eelkäijate, peamiselt Ricardo õpetusest. Nagu me nägime, oli antud küsimus N. Sieberi ja I. Rosenbergi komistuskiviks.

Antud töös püüab autor välja selgitada, milliseid üksikuid Ricardo seisukohti kasutas Marx pärast hoolikat valikut ja ümbertöötamist ehitusmaterjalina omaenda majandusõpetuse loomiseks. Ühtlasi näidatakse, et igasugune kahtlus Marxi majandusõpetuse originaalsuses ei ole mitte üksnes põhjendamatu, vaid kujutab endast laimu. Niisiis uurib autor käesolevas töös seda, kuidas Marx kritiseeris Ricardo majandusteooriat, ja näitab, mil viisil Ricardo majandusõpetus oli Marxi majandusõpetuse allikaks.

Lõpuosas näitab autor, kuidas tänapäeva kodanlik poliitiline ökonoomia suhtub Ricardo majandusõpetusse, ning kritiseerib tänapäeva kodanlikku poliitilist ökonoomiat Ricardo majandusteooria küsimustes. Sellest kriitikast tuleneb, et kapitalistlikes maades vihkavad kodanlikud majandusteadlased Ricardot, moonutades tema majandusõpetust ja eriti tema tööväärtusteooriat.

ESIMENE PEATÜKK

K. MARX JA F. ENGELS D. RICARDO MAJANDUSTEOORIAST OMA VARAJASEMATES TÖÖDES

(XIX sajandi 40-ndad aastad)

1. MARKSISMI TEKKIMISE SOTSIAALMAJANDUSLIKUD TINGIMUSED

Antud peatükis käsitletakse seda, kuidas Marx kritiseeris Ricardo majandusõpetust marksistliku poliitilise ökonoomia tekkimise ja arenemise varajasemal perioodil, mis hõlmab XIX sajandi 40-ndaid aastaid. Marksismi tekkimine 40-ndate aastate algul sai võimalikuks selle tõttu, et tootlike jõudude arenemine kapitalismi tingimustes jõudis niisugusele tasemele, kus tootlike jõudude ja kapitalistlike tootmissuhete vaheliste vastuolude teravnemise tulemusena areneb töölisliikumine ja klassivõitlus.

Kapitalistlik kord kujunes feodaalkorra rüpes ebaühtlaselt. Kapitalistlikud suhted tekkisid esmalt Madalmaades ja Inglismaal, seejärel Prantsusmaal, Saksamaal, Austrias, Venemaal ja teistes maades.

Kapitalismi arenemisega kaasnes talupoegadelt maade vägivaldne äravõtmine, linnaelanikkonna kiire kasv, käsitööliste massiline laostumine ja uue klassi — tööstusproletariaadi tekkimine. Selle tõttu, et talupoegadelt võeti maad ära, kujunes külas välja suurfarmimajandus. Kapitalism tungis põllumajandusse. XVIII sajandi viimasel kolmandikul ja XIX sajandi esimesel veerandil leidis Inglismaal aset tööstuslik pööre, mis kutsus esile proletariaadi kui klassi kiirema kujunemise. Kui manufaktuuriperioodil muutus Inglismaa «maailma töökojaks», siis pärast tööstuslikku pööret muutus ta «maailma vabrikuks», s. o. tööstuskaupade tootjaks ja hankijaks paljudele maadele.

Tööstusliku pöörde tulemusena arenes kõige kiiremini Inglismaal kapitalistlik suurtööstus, eriti aga sellised tööstusharud, nagu tekstiilitööstus, metallurgia, masinaehitus. Prantsusmaal ja Saksamaal avaldasid tööstusliku pöörde tagajärjed suurt mõju. Kogu Euroopa mandril intensiivistus raudtee-ehitus. Kapitalism läks üle manufaktuuristaadiumilt masinalise suurtööstuse staadiumile. Kapitalistlike vastuolude arenemine põhjustas ületootmise majanduskriise. Esimesele majanduskriisile, mis puhkes 1825. aastal, järgnesid kriisid 1836. aastal ja 1847.—1848. aastal. Niisiis selgus, et kriisid ei kujuta endast juhuslikku nähtust kapitalistli-

kus majanduses, vaid seaduspärast, perioodiliselt korduvat nähtust, et kapitalistlik majandus areneb faasidest koosnevate tsüklite järgi.

Tööstuslik pööre ja kapitalismi kasv nii tööstuses kui ka põllumajanduses tõid endaga kaasa kapitalistlike suhete arenemise ja ühiskonna edasise jagunemise suurkodanluseks ja proletariaadiks.

Kodanliku revolutsiooni teel võttis Inglismaa ja Prantsusmaa kodanlus enda kätte poliitilise võimu. Nende revolutsioonide ajal juhtis kodanlus rahvahulki nende võitluses absolutistliku feodaalkorra vastu. Pärast seda aga muutus kodanlus reaktsiooniliseks jõuks, sest ta oli huvitatud olemasoleva korra säilitamisest ja kapitalistliku ekspluateerimise suurendamisest. Masinaline tootmine põhjustas mitte üksnes meeste töö, vaid ka naiste ja laste töö ekspluateerimise tugevdamist.

Neis uutes kapitalismi arenemise tingimustes kujunes töölisliikumine järjest võimsamaks jõuks. Aastail 1830—1840 hakkas proletariaat välja astuma iseseisva poliitilise jõuna, omaenda majanduslike ja poliitiliste nõudmistega. Väljapaistvaks sündmuseks tolleaegses töölisliikumises oli Lyoni proletariaadi ülestõus 1831. ja 1834. aastal. See ülestõus oli Marxi sõnade järgi kapitalismile hädakellaks. Ülestõusu loosungiks oli «Elada töötades või surra võideldes». Lyoni ülestõusud tõstsid prantsuse proletariaadi klassi-eneseteadvust. Lüüasaamisest hoolimata on neil määratu suur ajalooline tähtsus.

XIX sajandi 30- ja 40-ndatel aastatel arenes Suurbritannia töölisliikumine, mille eesmärgiks oli võidelda rahvaharta sisseseadmise eest. Tšartism kujutas endast Lenini sõnade järgi esimest ulatuslikku, tõeliselt massilist, poliitiliselt väljakujunenud, proletaarselt-revolutsioonilist liikumist.[1] Tšartistlik liikumine hõlmas suurema osa Suurbritanniast. Sellest annab tunnistust see, et tšartistide petitsioonile, milles nõuti harta sisseseadmist, kirjutas 1838. aastal alla 1 280 000 inimest, 1842. aasta petitsioonile aga üle 3 300 000 inimese. «Rahvuslikku Tšartistide Assotsiatsiooni» kuulus 1842. aastal ligi 40 000 inimest. See oli ajaloos esimene massiline töölispartei, kellel läks korda harta eest peetavasse võitlusse tõmmata ka treidjuunionid.

Pärast seda, kui Inglise parlament oli teise tšartistide petitsiooni tagasi lükanud, puhkes Inglismaa põhjapiirkondades üldine streik, millega kaasnesid ühelt poolt tööliste ja teiselt poolt politsei ja sõjavägede kokkupõrked. Pahempoolsed tšartistid seadsid sisse sidemed teiste maade töölisliikumise ja demokraatliku liikumise esindajatega. See põhjustas seda, et 1845. aastal asutati Londonis rahvusvaheline ühing «Vennalikud demokraadid».

Marx ja Engels seadsid sisse sidemed tšartistide pahempoolse

[1] Vt. V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 282.

iva juhi Harneyga ja teiste tšartistidega. Engels avaldas aastail 843—1850 oma artikleid ja sõnumeid tšartistlikus ajalehes «The orthern Star» («Põhjatäht»).

Tšartistide liidritel ei olnud teoreetilist selgust. Sotsialism oli aljudele neist võõras, osa neist propageerisid Oweni utoopilist otsialismi. Marx ja Engels püüdsid kasvatada neid teadusliku ommunismi vaimus. Selle tulemusena püüdsid pahempoolse tiiva sindajad Harney ja Jones pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni aastada tšartism sotsialistlikul alusel, kuid need katsed äpardusid. 844. aastal kutsusid tšartistid Manchesteris kokku Töölisparla-endi, kelle audelegaadiks valiti Marx. Kuid sel parlamendil ei nnestunud rajada tõeliselt revolutsioonilist proletaarset parteid. šartistlik liikumine andis märgatava panuse proletariaadi vaba-usvõitlusse. Lenin kirjutas, et tšartism oli mitmes suhtes «mark-smi ettevalmistuseks, «eelviimaseks sõnaks» teel marksismile» [2]. yoni ülestõusude ja tšartismi ajast alates, märgib Engels, kerkis roletariaadi ja kodanluse vaheline klassivõitlus esiplaanile Euroopa kõige arenenumate maade ajaloos» [3].

XIX sajandi 40-ndate aastate algul levis Inglismaal, Prant-usmaal ja teistes maades utoopiline sotsialism. Kõige arenenum li tol ajal Inglismaa töölisliikumine. See väljendus selles, et ing-se töölistel oli juba suuri ametiühinguid (treidjuunionid) ja mas-line poliitiline partei tšartistide näol. Sellepärast oli Inglismaal riline vajadus ühendada sotsialism ja töölisliikumine.

Marx ja Engels suutsid rajada oma majandusõpetuse kapita-stliku korra arenemise ja töölisliikumise kogemuste üldistamise lusel. Vaatamata oma internatsionaalsele iseloomule tekkis narksism kõigepealt Saksamaa pinnal. Just Saksamaa kujunes narksismi kodumaaks, kuigi Inglismaa ja Prantsusmaaga võrrel-es oli kapitalism Saksamaal vähem arenenud.

XIX sajandi esimesel poolel lagunesid Saksamaal feodaal-orra alused. Prantsuse kodanlik revolutsioon ja Napoleoni sõjad itasid kaasa Saksamaa kapitalismi kasvule. Prantsuse kodanliku evolutsiooni mõjul kaotati feodaalsuhted Saksamaa Reini pro-intsis. XIX sajandi algul purustati feodaalsuhted teistes Saksa-naa riikides. Kuid hoolimata sellest säilisid Saksa külas feodaal-uhted kuni 1848. aasta revolutsioonini, mis pidurdasid kapita-smi arenemist Saksamaal.

40-ndatel aastatel asus Saksamaa põhiliselt kapitalismi manu-aktuuristaadiumil, kuid ka siin algas juba tööstuslik pööre. Vaa-amata sellele, et Saksamaa tööstus sõltus tehniliselt Inglismaa ja rantsusmaa tööstusest, kasvas Saksamaa tööstustoodang väga kii-esti. Aastail 1800—1848 kasvas Saksamaa tööstustoodangu väär-us rohkem kui kolmekordseks.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 453.

[3] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, k. 110.

XIX sajandi keskpaiku arenes kapitalism kiiremini Ameeri Ühendriikides, Austrias, Venemaal ja teistes maades.

Saksamaal oli tol ajal puhkemas kodanlik-demokraatlik rev lutsioon. Revolutsioonilise situatsiooni Saksamaal tingisid te vate antagonistlike vastuolude põimingud: Saksamaa rahvus killustatus, arvukad feodaalsed igandid, riigi äärmine reaktsio nilisus, poliitilise olukorra kõikuvus, reaktsiooni häbemat kodanluse argus ja poliitiline nõrkus. Majanduslikud ja sotsia sed vastuolud ning klassivõitlus teravnesid Saksamaal üha ena 40-ndatel aastatel oli Saksamaa tolleaegse kapitalismi kõigi va tuolude sõlmpunktiks. «Kommunistliku partei manifestis» is loomustasid Marx ja Engels revolutsioonilist situatsiooni Saks maal järgmiselt: «Saksamaale osutavad kommunistid peatähel panu sellepärast, et ta seisab kodanliku revolutsiooni lävel ja ta teostab selle pöörde üldse Euroopa tsivilisatsiooni arenenum tingimustes ja palju arenenuma proletariaadiga kui Inglism XVII ja Prantsusmaa XVIII sajandil, mispärast saksa kodan revolutsioon võib olla ainult proletaarse revolutsiooni otsene e mäng.» [4]

30-ndate aastate lõpuks intensiivistub saksa proletariaadi võ lus kapitalistliku ekspluateerimise vastu. Selle võitluse põhilise vormiks olid streigid. Reas suurtes streikides oli eriti suur täh sus Sileesia kangrute ülestõusul 1844. aastal. Selle ülestõu surusid suured väeosad julmalt maha. Hinnates kõrgelt Silee kangrute ülestõusu, nägi Marx selles ühtlasi kinnitust oma te duslikule ettenägemisele.

Venemaa eesrindlike inimeste hulgas leidis Sileesia ülestõ vastukaja Herzenil, kes kirjutas oma päevikusse 24. juunil 184 «Sileesias on töölised üles tõusnud, purustavad masinaid . . .» [5]

Niisiis kandus revolutsioonilise liikumise keskus üle Saks maale. Sellepärast oli just Saksamaa teadusliku sotsialismi kod maaks. Marksism tekkis revolutsioonilise proletariaadi ideolo giana. Marksism põhjendas teoreetiliselt proletariaadi revolu sioonilisi nõudmisi. Marxi majandusõpetuse tekkimine ja kujun mine toimus võitluses kodanliku ja väikekodanliku poliitili ökonoomia vastu. 40-ndad aastad olid marksismi tekkimise kujunemise perioodiks.

Aastail 1836—1841 oli Marx Berliini ülikooli õigusteaduskon üliõpilane. Üliõpilaspõlves uuris Marx kõige rohkem filosoofi On võimalik, et Marxi tol ajal poliitiline ökonoomia üldse ei hu tanud. Mehringule saadetud kirjas kirjutas Engels 28. septemb 1892, et kuni 1841. aastani ei teadnud Marx poliitilisest ökono miast mitte midagi.

Uurides filosoofiat, sotsialistlikku kirjandust ja toimetades aj

---

[4] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk.
[5] А. И. Герцен, Собрание сочинений, т. III, М., 1954, lk. 360.

ehte «Neue Rheinische Zeitung» («Uus Reini ajaleht»), läheb Marx järk-järgult üle idealismilt materialismile ja revolutsioonilt demokratismilt kommunismile. Marx jõudis veendumusele, et ühiskonna anatoomiat tuleb otsida poliitilises ökonoomias. Eessõnas teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kirjutas K. Marx sellest, mis innustas teda uurima majanduslikke probleeme. Aastail 1842—1843 tuli tal «Rheinische Zeitungi» toimetajana esmakordselt kaasa rääkida nõndanimetatud materiaalsete huvide küsimustes. Marx kirjutab, et Reini Maapäeva arutlused metsavarguse ja maaomanduse tükeldamisest, ametkondlik poleemika Moseli talupoegade olukorra küsimuses ja lõpuks vaidlused kaubandusvabaduse ja kaitsetollide üle andsid talle esimese tõuke majanduslike küsimustega tegelemiseks.

Saksamaal toimus tol ajal esialgne akumulatsioon. See väljendus kõigepealt selles, et mõisnikud haarasid enda kätte metsad, rohumaad ja kõik muud kõlvikud, mis varem olid talupoegade ühiskasutuses. Jäänud metsata, hakkasid talupojad metsa «varastama». Juba 1836. aastal oli 205 000 kriminaalkuriteost 150 000 seotud metsa «varastamisega». Maapäev rakendas nendes «vargustes» süüdiolevate talupoegade suhtes kõige karmimaid abinõusid. Marx astus tagakiusatavate talupoegade kaitseks välja ja näitas, et mõisnike poolt haaratud metsa ei saa pidada mõisnike eraomandiks. Talupojad kasutasid paljude sajandite vältel metsa tavaõiguse alusel. Tavaõigus on tugevam fikseeritud, vormistatud õigusest. Sellepärast ei tohi karistada talupoegi metsa kasutamise eest. Niisiis käsitles Marx seda küsimust alles juriidiliselt. Kuid tavaõiguse probleemile lähenes Marx oma varajasemas artiklis «Vaidlused metsavarguse seaduse üle» juba klassiseisukohalt. «Me nõuame,» kirjutas ta, «vaestele t a v a õ i g u s t, ja sealjuures mitte niisugust tavaõigust, mida antud koht piirab, vaid niisugust tavaõigust, mis on omane vaestele kõigis maades. Me läheme veelgi edasi ja kinnitame, et tavaõigus võib oma loomuselt olla a i n u ü k s i selle alamalseisva, õnnetu ja organiseerimatu massi õiguseks.» [6] Selles artiklis juhib Marx tähelepanu sellele, et suured eraomanikud allutavad endale riigi ja õiguse. Kuid tol ajal ei teadnud Marx veel, et riik kujutab endast klassivastuolude arenemise tulemust.

Artiklis «Seisuslikest komisjonidest Preisimaal» kirjutas Marx: «S e i s u s l i k k u korraldust ei dikteeri riigi orgaaniline tarkus, vaid erahuvide vajadus.» [7] Seisusliku riigi vajalikkust eitades eelistas Marx veel tol ajal tõelist riiki, kus «isandaks ei ole... m i t t e v a b a e s e, vaid v a b a i n i m e n e» [8]. Analüüsides aga tolleaegset riiki Saksamaal, jõudis Marx peagi järeldusele, et

---

[6] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1953, lk. 125.
[7] Sealsamas, lk. 280.
[8] Sealsamas, lk. 283.

õigus ja riigi vormid peituvad materiaalsetes elutingimustes, mil kogusumma moodustabki ühiskonna.

Engels märkis, et Marx oli talle hiljem korduvalt rääkinud, just metsavarguse seaduse ja Moseli talupoegade olukorra uur mine ajendas teda «üle minema puhtalt poliitikalt majanduslike suhetele ja seega sotsialismile» [9].

Oma artiklites «Rheinische Zeitungis» avaldas Marx uut mõte et filosoofia ei pea üksnes tegelikkust tunnetama, vaid ka see ümber tegema. «Rheinische Zeitung» oli tol ajal kõige sisukam poliitiliselt kõige eesrindlikum ajaleht. «Ajalehe revolutsioonili demokraatlik suund muutus Marxi toimetajaks oleku ajal,» kirju tas Lenin, «üha kindlamaks.» [10]

Niisugune ajaleht ei võinud kaua aega ilmuda tol ajal reak sioonilisel Saksamaal. Ajalehe suhtes seadsid võimud sisse kah kordse ja kolmekordse tsensuuri; lõppude lõpuks keelati ajale ära.

Sedamööda, kuidas Marx rõhutute ja ekspluateeritavate mat riaalseid huve uuris, asus ta nende poole ning lähenes materiali mile ja kommunismile. Niisiis asjaolu, et Marx töötas «Rheinisch Zeitungi» toimetajana, etendas suurt osa Marxi majanduslike filosoofiliste vaadete kujunemises.

1842. aasta sügisest kuni 1844. aastani elas Engels Manchester — Inglismaa suurimas tööstuskeskuses. Vabriku kontoris töötad käis ta tööliskvartalites ja nägi proletariaadi viletsust. Ta võtt aktiivselt osa tšartistlikust ja kommunistlikust liikumisest. On artiklid ja sõnumid avaldas ta tšartistlikus ajalehes «The Norther Star» ja Robert Oweni häälekandjas «New Moral World».

1843. aasta suvel asus Marx «Saksa-Prantsuse Aastaraamatu väljaandmisele. Ilmus vaid selle ajakirja esimene number, nime 1844. aasta veebruaris. Ruge, Bakunini ja Feuerbachiga peetu kirjavahetuses arutas Marx selle ajakirja ülesandeid ja suund «Aastaraamatu» eesmärgid ja suuna määras kindlaks Marx. Lüh dalt on nad väljendatud Marxi kirjas Rugele, milles Marx esita ajakirja põhiloosungi: «Meie arendame maailmale uusi printsiip tema enda printsiipidest. Meie ei ütle maailmale: «Lakka võitl mast, kogu sinu võitlus on tühiasi», vaid anname talle tõelise või lusloosungi.» [11]

1843. aastal kirjutas Marx käsikirja «Hegeli riigiõiguse filo soofia kriitika», mille maht oli 8—9 autoripoognat ja mis le pärast Marxi surma. Sellest käsikirjast selgub, et Marx hakk vabastama dialektikat Hegeli müstifikatsioonist ja laiendama m terialismi ühiskondlikele nähtustele. Selles töös revideeris Mar kriitiliselt Hegeli dialektikat, eraldas sellest ratsionaalse tuuma rajas materialistliku dialektika alused.

---

[9] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXIX, 1946, lk. 409.
[10] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 31.
[11] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, 1929, lk. 366.

1843. aasta sügisel asus Marx elama Pariisi. Esimesel pilgul näib, nagu oleks ta Saksamaalt «vabatahtlikult» emigreerunud. Tegelikult sundisid teda selleks Saksamaal suurenenud junkrute reaktsioon ning nende ees lömitav kodanlus. Sellest annab tunnistust Marxi kiri, mille ta kirjutas Rugele enne oma ärasõitu Pariisi 1843. aasta septembris. «Muide, kas meie üritus (ajakirja väljaandmine — *A. R.*) õnnestub või mitte, igatahes olen ma Pariisis selle kuu lõpul, sest siinne õhk muudab inimese pärisorjaks, ja ma ei näe üldsegi Saksamaal vaba tegevusvälja.

Saksamaal surutakse kõik vägivaldselt maha... Sellepärast saab üha selgemaks, et tõeliselt mõtlevad ja sõltumatud inimesed peavad otsima uut kogunemispunkti.» [12]

Pariisis uuris Marx prantsuse proletariaadi revolutsioonilist liikumist niihästi vastava kirjanduse järgi kui ka töölistega läbikäimise teel. Marx seadis sisse sidemed prantsuse salajaste ühingute juhtidega. Suur tähtsus oli Marxi sidemel saksa tööliste ja käsitööliste salajase ühingu «Õiglaste Liidu» juhtidega.

Prantsusmaal tutvus Marx isiklikult utopistlike sotsialistidega, nimelt Cabet', Leroux', Blanqui'ga, samuti väikekodanliku sotsialismi esindaja Proudhoniga. Ta hakkas uurima poliitilist ökonoomiat ning jätkas ajaloo ja muude teaduste uurimist.

1843. aastani olid Marx ja Engels pahempoolsed hegellased. Pärast seda hakkasid nad üle minema materialismi positsioonidele. Lenin märgib, et «juba 1843. aastal, kui Marx oli alles saamas Marxiks, s. o. sotsialismi kui teaduse rajajaks, *kaasaegse materialismi* rajajaks... visandas Marx hämmastava selgusega filosoofia põhijooned» [13].

Marxi ja Engelsi üleminek idealismilt materialismile ja revolutsiooniliselt demokratismilt kommunismile toimus «Saksa-Prantsuse Aastaraamatus», milles olid avaldatud Marxi artiklid «Juudi küsimusest», «Hegeli õigusefilosoofia kriitikast» ja Engelsi artikkel «Poliitilise ökonoomia kriitika visandid».

Marksism kujunes välja tihedas seoses Marxi ja Engelsi revolutsioonilise tegevusega. Brüsselis organiseerisid nad «Saksa Töölisühingu», arendasid sidemeid inglise tšartistide revolutsioonilise osaga, olid «omamoodi koalitsioonis Brüsseli demokraatidega (Marx oli «Demokraatliku Assotsiatsiooni» aseesimees) ja prantsuse sotsiaaldemokraatidega «Reforme'ist»» [14]. Kommunistliku partei loomise eesmärgil organiseerisid Marx ja Engels Brüsselis korrespondentskomitee, kes oli kirjavahetuses mitmesuguste maade sotsialistidega ja töölisliikumise juhtidega, selleks et ühendada ja kasvatada neid internatsionalismi vaimus ning võidelda sektantluse ja utoopiliste ideede mõju vastu. Selle tegevuse edu tulemusena rajasid Marx ja Engels 1847. aasta suvel Kommunis-

[12] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, 1929, lk. 364.
[13] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 312.
[14] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, 1937, lk. 215.

tide Liidu — esimese rahvusvahelise kommunistliku organisat
ooni. Kommunistide Liidu esimene kongress toimus 1847. aas
juunis. Kommunistide Liidu põhikiri vaadati läbi esimesel kon
ressil ja kinnitati lõplikult teisel kongressil 8. detsembril 184
Selle põhikirja esimene paragrahv näitab Liidu eesmärki: «Koda
luse kukutamine, proletariaadi valitsemine, vana, klassiantagoni
mil rajaneva kodanliku ühiskonna hävitamine ja uue, klasside
ja eraomanduseta ühiskonna rajamine.» [15]

Noore Marxi ja noore Engelsi geniaalsus seisis selles, et nä
rajasid aluse õpetusele, mis selgitab proletariaadi kui kapitalisr
hauakaevaja ja sotsialistliku ühiskonna looja maailmaajalooli
osa.

Kasutades teaduslikku meetodit — ajaloolist ja dialektili
materialismi — ning kriitiliselt ümber töötades klassikute ja eri
Ricardo majandusteooriat, asusid Marx ja Engels looma uut, pro
letaarset poliitilist ökonoomiat. Selle uue teaduse kui marksisn
koostisosa algmed sisaldusid juba Marxi ja Engelsi varajasemate
majanduslikes uurimustes.

Asume nüüd küsimuse juurde, missugust osa etendas Ricard
majandusteooria kriitika Marxi majandusõpetuse tekkimise prot
sessis.

2. D. RICARDO KRIITIKA F. ENGELSI ARTIKLIS «POLIITILISE ÖKONOOMIA KRIITIKA VISANDID»

Selle artikli kirjutas Engels 1843. aasta lõpust 1844. aasta jaa
nuarini ja see ilmus 1844. aasta märtsis «Saksa-Prantsuse Aas
taraamatus». Artikkel avaldas suurt mõju noorele Marxile, kes ol
selle ajakirja toimetaja. Sellest annab tunnistust asjaolu, et Marx
varajasemates käsikirjades on olemas Engelsi «Visandite» kons
pekt [16] ja et sellest artiklist lähtus Marx, kui ta tol ajal majan
dusteadlasi kritiseeris. Lenin märgib: «Engelsiga läbikäimine
aitas selleks kahtlemata kaasa, et Marx otsustas tegelema hakata
poliitilise ökonoomiaga, selle teadusega, kus tema tööd teostasid
terve murrangu.» [17] «Visandid» kujutas endast esimest tööd polii-
tilises ökonoomias, milles Ricardo majandusteooriat kritiseeriti
kujuneva proletaarse sotsialismi seisukohalt.

«Visandid» pakub huvi veel selle poolest, et ta selgitab, kuidas
algas marksistliku poliitilise ökonoomia tekkimise protsess. Kuid
see Engelsi artikkel ei kujuta veel endast küpse marksismi tööd.
Selles esineb mitmeid ekslikke seisukohti. Sellepärast kirjutas
Engels Liebknechtile (umbes 15. aprillil 1871), kui kerkis üles
küsimus selle artikli uuest trükist, järgmist: «Mingil tingimusel

[15] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 524.
[16] Vt. Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932, lk. 437.
[17] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 9.

ei tohi avaldada nüüd «Volksstaatis» minu vana artiklit «Deutsch-Französische Jahrbücher'ist». See on täiesti vananenud ja täis ebatäpsusi, mis ajaksid vaid lugeja segadusse... Artikkel on vast tähtis ainult ajaloolise dokumendina.» [18] Samasugusel arvamusel oli ka Marx, öeldes, et artikkel praktiliseks propagandaks enam ei kõlba. «Visandid» on ajalooline dokument just sellepärast, et tolle aja kohta oli tal suur teaduslik väärtus. Sellest kõneleb ka see, et Marx nimetas seda artiklit geniaalseks. Selle artikli tähtsus seisab Lenini sõnade järgi selles, et artiklis uuritakse kaasaegse majandusliku korra põhilisi nähtusi kui eraomanduse valitsemise paratamatuid tagajärgi. «Visandites» rakendab Engels dialektilist meetodit ning kritiseerib kapitalistlikku majandussüsteemi, eraomanduse valitsemist ja kodanlikku poliitilist ökonoomiat proletariaadi seisukohalt. Ta näitab, kuidas poliitilises ökonoomias peegelduvad kapitalismi vastuolud tekivad ja teravnevad eraomanduse arenemise alusel. Engels mõistis, et eraomanduse arenemine põhjustab meie ajastu suurimat pööret — «inimese leppimist loodusega ja iseendaga». Ricardo ja teised kodanlikud majandusteadlased seda ei märganud. Sellepärast otsustas Engels paljastada kogu kodanliku poliitilise ökonoomia materialistliku dialektika abil. «Visandid» avaldas suurt mõju tolleaegsetele eesrindlikele inimestele.

Poliitilist ökonoomiat kritiseerides käsitleb Engels poliitilise ökonoomia põhilisi kategooriaid.

Engels märgib, et väljenduse «natsionaalne rikkus» võtsid kasutusele liberaalsed majandusteadlased, nagu ta siis klassikuid nimetas, kuid sel väljendusel ei ole mõtet või — õigemini — tal on klassimõte. «Inglaste «natsionaalne rikkus»,» ütleb Engels, «on väga suur, kuid vaatamata sellele on nad kõige vaesem rahvas maailmas.» [19] Poliitilist ökonoomiat soovitab Engels nimetada eramajanduslikuks ökonoomiaks, sest poliitilisele ökonoomiale «eksisteerivad ühiskondlikud suhted vaid eraomanduse nimel» [20].

Vabakaubanduse süsteemi pooldajaid, kelle hulka kuulub ka Ricardo, nimetab Engels silmakirjateenreiks. Nende silmakirjalikkus seisab selles, et väikesi monopole hävitades arendasid nad suurt põhilist monopoli — eraomandust, tsivilisatsiooni lipu all aga soetasid nad uue territooriumi oma alatu ahnuse rahuldamiseks, s. o. kõrgete kasumite saamiseks konkurentsivõitluse laiendamise teel.

Kuid majandusteadlased, kes teenivad konkurentsi tugevdamise eesmärke, «rajavad teed sellele suurele pöördele, mille poole meie sajand liigub» [21].

«Poliitilise ökonoomia kriitika visandites» suunas Engels oma

[18] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXVI, 1935, lk. 107.
[19] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, M., 1955, lk. 548.
[20] Sealsamas.
[21] Sealsamas, lk. 551.

kriitika teraviku tol ajal poliitilises ökonoomias valitseva Smit ja Ricardo koolkonna vastu. Nimetades nende koolkonda «lib raalseks», rõhutab Engels, et see koolkond on töörahvale veel hukatuslikum kui eelnevad koolkonnad, sest ta varjab silmakirj likult kaupmeeste ja rahandustegelaste vargust kavalate sofism dega.

Kodanliku poliitilise ökonoomia silmakirjalikkus seisab selle et ta oma ülespuhutud, «kõrge» ideoloogiaga varjab kodanlu materiaalseid huve. Kapitalismi arenemisega suureneb kodanlik poliitilise ökonoomia silmakirjalikkus. Merkantiilsüsteem paist teatud määral silma naiivse katoliikliku otsekohesusega ega va janud kaubanduse kõlvatut olemust. Protestantlik silmakirjali kus katoliikliku otsekohesuse asemel algab Smithist peale, kes Engels nimetab majanduse Lutheriks. Ricardol ja teistel Luthe järglastel oli tegemist tervikliku kapitalistliku süsteemiga, mil vastuolud olid juba küllalt selgesti esile tulnud, kuid siiski « jõudnud nad eelduste uurimiseni ja võtsid ikkagi endale vastu tuse kogu süsteemi eest» [22].

«Visandites» kritiseerib Engels Ricardo ja Say väärtusteo riat. Engels kirjutab, et tootmisvahendite ja tööproduktide era omanduse tingimustes on ägeda konkurentsi areeniks kaubandu ost ja müük. Kapitalismi arenemisega suureneb eraomandus monopol. Kaubandus kapitalismi tingimustes on seaduspärastatu pettus. Seda võib tõestada iga kaupmees, kui ta ainult õigust rää gib. Liberaalne poliitiline ökonoomia, s. o. Smithi ja Ricardo koo kond, tegi vaba konkurentsi ülistades kõik, mis temast sõltu selleks et konkurentsi arendamisega muuta inimkond kiskja karjaks. Konkurents on autu sõda.

Engelsi arvates on kaubandusega kõige lähemalt seotud vää tuse kategooria. Tol ajal olid kõige levinumaks Ricardo ja Sa väärtusteooriad. Ricardo ja Say teevad vahet «reaalse» või «abs raktse» väärtuse ja vahetusväärtuse vahel. Engels näitab, Ricardo ja Say vahel käis XIX sajandi algul pikaajaline vaidlu selle üle, mis määrab «abstraktse» või «reaalse» väärtuse.

Engelsi sõnade järgi väitis Ricardo, et selle väärtuse määra vad tootmiskulud. Ricardo motiveeris seda sellega, et kui konku rentsi kõrvale jätta, siis ei hakkaks ükski inimene tavalistel asja oludel müüma kaupa odavamalt, kui selle kauba tootmine tal maksma läheb. Say oli arvamisel, et «abstraktset» või «reaalse väärtust mõõdetakse asja kasulikkusega.

Engels heidab kõrvale mõlemad «abstraktse» või «reaalse väärtuse määratlused. Kõrvale heites Ricardo «abstraktse» v «reaalse» väärtuse määratluse, märgib Engels, et see määratlu on vale. Ainsaks asjaoluks, mis annab tunnistust sellest, et Ricar määrab väärtuse tootmiskuludega, on väide, et tavaliselt ei hakk

---

[22] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 547.

ükski inimene müüma kaupa odavamalt, kui talle selle tootmine maksma läheb. Kuid siin ei ole juttu kaubanduslikust väärtusest ehk vahetusväärtusest. Sellepärast küsibki Engels: mis puutub meisse «müük»? Me leppisime kokku kaubandus kõrvale jätta, nüüd aga ilmub ta uuesti areenile abstraktse kaubanduse, konkurentsita kaubanduse vormis.

Ostetakse aga ainult selliseid asju, mis on kasulikud. Kui suurte tootmiskuludega toodetakse täiesti kasutut asja, siis ükski inimene seda ei osta. «Järelikult on meil siin otsekohe tegemist mitte üksnes Say kurikuulsa kasulikkusega, vaid — koos «ostuga» — ka konkurentsiga.» [23] Niisiis ei jää Ricardo truuks oma «abstraktse» või «reaalse» väärtuse määratlusele. Tema arutlustesse tungib nii konkurents, mida ta püüab kõrvaldada, kui ka kasulikkus, mida ta ründab. Ja Engels teeb Ricardo väärtusteooriast järgmise järelduse: «Abstraktne väärtus ja selle määramine tootmiskulude kaudu on just nimelt abstraktsioon, ebareaalsus.» [24] Tootmiskulude kategooria rajaneb konkurentsil. Järelikult on reaalse väärtuse määramine tootmiskuludega ebaõige.

Kritiseerides Say seisukohta, kellel «abstraktne» või «reaalne» väärtus määratakse asja kasulikkusega, näitab Engels, et Sayl leiame samasugust abstraktsiooni nagu Ricardolgi. Kauba kasulikkus ei ole objektiivne nähtus, vaid midagi puhtsubjektiivset, mida ei saa kindlaks määrata. Asja kasulikkus on eraomanduse tingimustes seotud konkurentsiga, konkurents aga tootmiskuludega.

Engelsi arvates sisaldab kauba väärtus nii tootmiskulusid kui ka kasulikkust. «Väärtus on tootmiskulude ja kasulikkuse suhe.» [25] Kui kaupade tootmise kulud on ühesugused, siis lahendab võrreldavat väärtust kauba kasulikkus. Engelsi arvates on see vahetuse ainuõigeks aluseks.

Tol ajal ei tundnud Engels veel väärtuse ja turuhinna sisemist seost. Sellepärast oli ta ekslikul seisukohal, et väärtust ei ole olemas, et väärtuse ja turuhinna seose mõtles Ricardo välja kodanliku kaubanduse kõlvatuse varjamiseks. «Visandites» on Engels arvamisel, et tegelikkuses eksisteerib ainult vahetusväärtus või kaubahind.

Tootmiskulud ja kauba kasulikkus on vastastikku seotud, neid ei saa teineteisest ega ka konkurentsist lahutada. Konkurents põhjustab seda, märgib Engels, et eksisteerib ainult hind või vahetusväärtus, abstraktset või reaalset väärtust aga pole olemas.

Mis on tootmiskulud? Engels ütleb, et Ricardo järgi koosnevad kauba tootmise kulud: 1) maarendist, 2) kapitalist koos sellelt saadava kasumiga ja 3) palgast.

Engels süüdistab Ricardot ja teisi tolleaegseid majandusteadlasi selles, et nad tootmiskulude arvutamisel ei arva nende hulka

[23] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 552.
[24] Sealsamas.
[25] Sealsamas.

leiutustegevuse vaimset elementi. «Visandites» hindab Engels lei tustegevust ja teadust väga kõrgelt. Ta teeb kodanlikele maja dusteadlastele etteheiteid, et nad tootmiskuludes teaduse osa arvesta. Kuid mõistliku korra, s. o. sotsialismi tingimustes «ku lub vaimne element muidugi tootmiselementide hulka ja lei oma koha tootmiskulude hulgas ja poliitilises ökonoomias» [26].

Tol ajal jagas Marx Engelsi seisukohta väärtuse küsimus Hiljem eraldab ta välja Ricardo väärtusteoorias peituva tõeli teadusliku «tuuma» ja võtab sealjuures arvesse kõike seda vää tuslikku, mis Engelsi «Visandites» leidub. «Teooriat», mille jär kauba tootmise kulud moodustavad tema tegeliku väärtuse ja lis väärtus tuleneb sellest, et kaup müüakse tema väärtusest kal malt, nimetab Marx hiljem absurdseks kujutluseks.[27]

Ricardo väärtusteooriat kritiseerides pidas Engels seda ühes guseks Say vulgaarse ja ebateadusliku teooriaga.

«Poliitilise ökonoomia kriitika visandites» läheneb Engels te duslikule sotsialismile. Ta kirjutab, et kui kaotatakse eraomandu siis ei esine vahetus enam niisugusel kujul, nagu see eksisteer kapitalismi tingimustes. «Väärtuse mõiste praktilist kasutam piirab siis üha suuremal määral tootmisküsimuse lahendamin see aga on tema tõeline sfäär.» [28]

Nagu kogu sellel tööl, nii ka väärtusteooria tõlgitsusel las utoopilise sotsialismi pitser. Kapitalismi kriitika ning majandu like nähtuste ja kategooriate teaduslik analüüs lõpeb tavalis nende moraalse hukkamõistmisega. Engels hindab ka väärtusse dust igaveste üldinimlike õiglusseaduste seisukohalt. Rõhutad et asja väärtus erineb ekvivalendist, mis selle eest kaubandus antakse, kirjutab Engels: «See niinimetatud ekvivalent on as hind, ja kui majandusteadlane oleks aus, siis kasutaks ta se sõna «kaubandusliku väärtuse» asemel. Kuid selleks, et kauba duse kõlvatus eriti silma ei torkaks, peab majandusteadlane ikka veel säilitama kas või näilisuse varju selle kohta, et hind on ku dagi seotud väärtusega.» [29]

«Visandites» oli Engels arvamisel, et hinna kõrvalekaldumi väärtusest on väärtusseaduse rikkumine. Asi on selles, et Engl ei olnud siis veel vabanenud tolleaegsete inglise sotsialisti mõjust, kes arvasid, et kui kaupu müüdaks väärtuse järgi, s oleks see õiglane; et aga kaupu müüakse turuhinnaga, siis on s ebaõiglane.

Utopistlike sotsialistide mõju annab end tunda «Visandite mitte üksnes kaubanduse ja väärtuse, vaid ka raha olemuse t gitsemisel. «Hindade alaline kõikumine, mille tekitavad konk rentsi tingimused, võtab kaubanduselt lõplikult kõlbluse viimas

---

[26] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 555.
[27] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 44.
[28] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 553.
[29] Sealsamas, lk. 553—554.

jäljed. Väärtusest pole enam juttugi. Seesama süsteem, mis näis väärtusele nii suurt tähtsust omistavat, mis ülendab väärtuse abstraktsiooni — raha vormis — mingiks omaette eksisteerimiseks, — seesama süsteem hävitab konkurentsi kaudu igasuguse asjadele sisemiselt omase väärtuse ning muudab iga päev ja iga tund kõigi asjade omavahelist väärtussuhet. Kus on siis selles keerises võimalik kõlbelistele alustele rajatud vahetus?»[30] Järelikult ülendab kapitalistlik majandussüsteem väärtuse abstraktsiooni rahaks, kuid raha funktsioneerimine konkurentsi kaudu hävitab kaupadevahelised väärtussuhted. Nagu juba märgitud, näitasid Marx ja Engels hiljem säärase seisukoha paikapidamatust.

Et omastatava maa suurus on piiratud, siis tuleb maksta renti omastatud, s. o. monopoliseeritud maa eest või osta maad müügihinnaga. Tuues ära Ricardo maarendi definitsiooni, mille järgi maarent kujutab endast renti andva maatüki tulukuse ja selle kõige halvema maatüki tulukuse vahel, mis katab ainult selle maa harimise tööd, peab Engels seda maarendi definitsiooni imelikuks ja mitteküllaldaseks, sest see eeldab, «et nõudmise vähenemine avaldab silmapilkselt mõju maarendile ja kõrvaldab otsekohe harimiselt vastava hulga kõige halvemast haritava maa osast».[31] Tegelikult aga ei ole see nii. Peale selle ei sisalda see definitsioon maarendi allikat, maarendi tekkimise põhjusi ega võta arvesse ka konkurentsi.

Ricardo renditeooria põhiline puudus, märgib Engels, seisab selles, et ta abstraheerib renti maaeraomandusest, s. o. ei näe rendis peamist.

Ajal, mil Engels oma «Visandid» kirjutas, toimus Inglismaal võitlus landlordide ja tööstuskodanluse vahel. Teatavasti oli Ricardo selles võitluses täielikult tööstuskapitalistide pool, püüdes selle võitluse õigsust teoreetiliselt põhjendada. «Visandites» paljastas Engels niihästi landlordid kui ka tööstuskapitalistid ning näitas, et mõlemad võitlevad pooled on töörahva paljaksriisujad ja ekspluateerijad.

«Visandites» arendatav eraomanduse kriitika on Ricardo maarenditeooria kriitika aluseks. Kritiseerides Ricardo maarendi definitsiooni, annab Engels oma maarendi definitsiooni.

Engelsi arvates killustab eraomandus põllumajandusliku tootmise kaheks osaks: loodus ja inimesed. Looduse hulka kuulub maa, mis aga ilma inimese tööta on surnud. Inimeste all mõeldakse inimese enda tegevust, mis saab aset leida ainult maal. Eraomandus põhjustab seda, et inimeste tegevus koosneb tööst ja kapitalist, mis on teineteise suhtes vaenulikud. Eraomanduse ja konkurentsi valitsemise tagajärjeks on see, et iga maaomanik

---

[30] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 561—562.
[31] Sealsamas, lk. 555.

suhtub vaenulikult teistesse maaomanikesse, iga kapitalist — tei
tesse kapitalistidesse ja iga tööline — teistesse töölistesse. See
asub inimkond kõlvatus vaenus, mis väljendub konkurentsis.

Kasutades dialektilist meetodit, näitas Engels esimesena poli
tilises ökonoomias, et konkurents ja monopol on kapitalismi ti
gimustes vastandite ühtsus. Üks läheb üle teiseks. Iga konkure
taotleb endale monopoli teiste vastu. Kuid monopol tekitab om
korda konkurentsi. Kuid seda ei mõistnud kodanliku poliitilis
ökonoomia klassikud, sealhulgas ka Ricardo. Nad olid arvamise
et konkurents ja monopol on teineteist eitavad vastandid.

Nende võitlusloosungiks oli vaba konkurents. Kui nad võitle
sid protektsionismi kui tootmise ja realiseerimise monopoli vastu
pooldasid nad ühtaegu põhilise monopoli — eraomanduse mono
poli säilitamist. Ainult sellel, millele on olemas monopol, on väär
tust ja saab konkurentsist osa võtta. Seda tunnistab ka Ricardo
Järelikult eeldab konkurents monopoli, ja ümberpöördult. Vab
konkurentsi pooldades ei avastanud Ricardo selle alust — era
omandust. Ricardo ei mõistnud seda, kuidas kapitalismi tingimus
tes konkurents kogu majandust hõlmab. Eraomanduse vastuolu
avaldub ka konkurentsis. Iga konkurent püüab haarata võimali
kult palju omandit teiste arvel ja kogu ühiskonna kahjuks ning
muutub üha suuremal määral monopolistiks — eraomanikuks
Selles peitub konkurentsi ja monopoli ühtsus ja vastandlikkus
Eraomandus on kapitalismi tingimustes kõige laialdasemaks ja
üldisemaks monopoliks, mis tekitab konkurentsi. Eraomanduse
kasv põhjustab konkurentsi tugevnemist, viimane aga toob endaga
kaasa eraomanduse monopoli kasvu. Engels näitab, et Ricardo
koolkond, kes kaitses vaba konkurentsi, ise ei märganudki, et ta
oli veelgi hullem monopolist kui merkantilistid. Ricardo ei mõist-
nud, et konkurents läheb üle monopoliks, monopol aga konku-
rentsiks.

Kas aga liberaalses poliitilises ökonoomias on midagi posi-
tiivset? Engelsi arvates on tema ainsaks positiivseks saavutuseks
see, et ta töötas välja eraomanduse seadused.

Kui Ricardo pidas kapitalistliku ühiskonna klasse loomulikuks
ja igaveseks, siis Engels näitab «Visandites», et nende aluseks on
eraomandus. Engels oli seisukohal, et töö ja tootmisvahendid pea-
vad moodustama ühtse terviku. Kuid eraomanduse tulemusena
lahutatakse nad iseseisvateks teguriteks, nimelt isiklikuks tegu-
riks — tööks — ja asjalisteks teguriteks — maaks ja kapitaliks,
mis töö üle valitsevad. Akumuleeritud töö muutumist kapitaliks
käsitas Ricardo kui loomulikku nähtust. Engels aga käsitas seda
muutumist kui «töö kahestumist iseendas», mis toimub eraoman-
duse toime tagajärjel.

Töö ja tootmisvahendite ühtsuse killustamine eraomanduse
poolt teeb Engelsi arvates läbi teatud ajaloolise protsessi, mis
koosneb kahest faasist. Esimeseks faasiks on maa lahutamine

tööst. Teiseks faasiks on töö jagunemine elavaks tööks ja akumuleeritud tööks. Akumuleeritud tööd nimetab Ricardo kapitaliks. Niisiis lõhenes inimeste tegevus, ütleb Engels, vaenulikeks külgedeks — tööks ja kapitaliks, mille vahel käib võitlus.

Engels ei ole siinkohal nõus Ricardoga, kes on arvamisel, et kapital on akumuleeritud töö, s. o. töö poolt loodud tootmisvahendid. Engels käsitab kapitali kui eraomanduse tingimustes akumuleeritud tööd, kui elavast tööst võõrandatud tööd. See võõrandamine põhjustab inimkonna lõhenemist kapitalistideks ja töölisteks. Akumuleeritud töö võõrandatakse töötajatelt, see ei kuulu neile ja muutub kapitaliks vaid eraomanduse tõttu. Kasumi omastab kapitalist just sellepärast, et ta on omastanud akumuleeritud töö kui eraomanduse. Eraomandus muudab akumuleeritud töö kapitaliks ja peale selle võimaldab tal juurde tõmmata suurt osa tasuta võõra töö produktist, s. o. tööliste tööproduktist. Kapitali akumulatsiooni puhul säilib esialgne kapital ja tekib kasum, millest üks osa liitub esialgse kapitaliga. Nii toimubki kapitali pidev kasv, kapitali lakkamatu akumulatsioon.

Seoses töölisklassi olukorra analüüsimisega kapitalistlikus ühiskonnas ütleb Engels Smithi ja Ricardo kohta järgmist: «T ö ö, mis on peamine tootmises, «rikkuse allikas», inimese vaba tegevus osutub majandusteadlasel ebasoodsas olukorras.» [32] Niisiis, kodanliku poliitilise ökonoomia klassikute vaadetes antud küsimuses puudub loogika: töö on «rikkuse allikas», väärtuse allikas, töölisklass kui tööesindaja aga on neil ebasoodsas olukorras. Selle vastuolu tegi esmakordselt kindlaks Engels.

«Visandites» käsitleb Engels lühidalt sotsialismi tingimustes toimivate majandusseaduste iseloomu küsimust. Ricardo oli arvamisel, et kapitalismi majandusseadused toimivad täpselt niisamuti nagu loodusseadused, et majandusseadused on objektiivsed, muutumatud ja igavesed. Erinevalt Ricardost rõhutab Engels, et kapitalismi tingimustes, eraomanduse valitsemise olukorras, toimivad majandusseadused stiihiliselt ja purustavalt. Engels ütleb: «Mida peame arvama seadusest, mis suudab end maksma panna ainult perioodiliste revolutsioonide kaudu? See on nimelt loodusseadus, mis põhineb asjaosaliste ebateaduslikkusel.» [33] Produktide tootmiseks ühiskondlikult vajaliku tööaja kui reguleeriva loodusseaduse toime analüüsimisel tsiteerib Marx nimetatud kohta «Visanditest».[34] See annab tunnistust sellest, et Engels hakkas juba tol ajal õigesti aru saama kapitalismi tingimustes toimivate majandusseaduste iseloomust. Engels rõhutab, et majanduskriisid laostavad üha enam väikekapitaliste ja põhjustavad proletariaadi ja tööpuuduse kasvu. «. . . See kõik peab esile kutsuma niisuguse sot-

---

[32] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 558.
[33] Sealsamas, lk. 561.
[34] Vt. K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 73, märkus 28.

siaalse revolutsiooni, millest majandusteadlaste kooli tarkus undki ei näe.» [35]

Niisiis püüab Engels noorusliku õhinaga avastada ja lahendada kapitalismi vastuolusid, kuid mitte alati ei ole tema katsed edukad.

Tuleb märkida, et hoolimata Engelsi arvamusest tegi Ricardo ikkagi vahet abstraktse ja reaalse väärtuse vahel. Ricardo ei vastandanud vahetusväärtust abstraktsele väärtusele, vaid tarbimisväärtusele. Smith ei vastanda «reaalset väärtust» vahetusväärtusele, vaid reaalset hinda nominaalhinnale. Selle seisukohaga nõustub ka Ricardo. Ricardo väidab, et «asjade abstraktset väärtust» ei määra tootmiskulud (nagu seda Engels talle omistab), vaid asjade tootmiseks kulutatud töö hulk. Sellel seisukohal on aga võrratult suurem teoreetiline tähtsus.

Ricardo ei vastandanud sugugi «reaalset väärtust» hinnale ega tootmiskuludele, nagu kirjutab Engels, vaid, vastupidi, püüdis seda eraldada hinnast ja tootmiskuludest. Ricardo tegi vahet kaupade loomuliku hinna ja turuhinna vahel. Ricardo ei olnud kunagi arvamisel, et hinna määrab tootmiskulude ja konkurentsi vastastikune toime. Ricardo teooria järgi ei määra konkurentsist osavõtvate kaupade hindu nõudmise ja pakkumise suhe, vaid nende tootmise kulude suurenemine või vähenemine. Ricardo pole kunagi nimetanud tootmiskulusid reaalseks väärtuseks ega seadnud väärtust sõltuvusse hinnast. Nii loomulikke hindu kui ka turuhindu püüdis ta seletada väärtusega, mis on hindade aluseks.

«Visandite» ajaloolist tähtsust ei määra üksikud vead, mida Engels hiljem ka ise tunnistas, vaid see, et siin püütakse esmakordselt paljastada kodanliku korra alus — eraomandus — ja ületada kodanliku poliitilise ökonoomia vastuolud. Ühes artiklis ei ole muidugi võimalik niisugust rasket ülesannet lahendada. Oma «Visandites» kavandas Engels geniaalselt vaid selle ülesande lahendamise teed. Vastupidiselt Ricardole juhindub Engels dialektikast ja käsitleb esmakordselt teaduses majanduslikke kategooriaid kui eraomandusel rajanevate ühiskondlike suhete abstraktseid väljendusi. Engelsi järgi ei ole väärtus, hind, palk, kapital, rent, kasum jne. igavesed, vaid ajaloolised nähtused. Eraomandus on kodanlikus poliitilises ökonoomias peegelduvate ühiskondlike vastuolude allikas. Kaotades eraomanduse, on võimalik need vastuolud ületada. Kuid Engels ei pea majanduslikke kategooriaid pärast eraomanduse kaotamist liigseteks. Need on vaja säilitada ja teaduslikult edasi arendada uuel, üldisel alusel.

«Visandite» väärtus seisab esiteks selles, et neis käsitleb Engels eraomanduse monopolist tingitud konkurentsi stiihilist ja purustavat iseloomu; teiseks teeb ta kindlaks, et kapitalismi stiihiline arenemine konkurentsi ja tootmise anarhia seaduse alusel

---

[35] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, М., 1955, lk. 561.

loob kapitalismi ebastabiilsuse ja ajutise iseloomu; kolmandaks näitab ta, et kõiki kapitalismi kategooriaid, sealhulgas ka turuhindu, võib õigesti mõista ainult siis, kui neid uuritakse konkurentsi ja tootmise anarhia seaduse ning eraomanduse alusel, mitte aga neist lahus, nagu teeb seda Ricardo. Sellega näitab Engels Ricardo majandusteooria piiratust.

«Visandites» esitab Engels mõned tähtsad ideed, nimelt kapitali akumulatsiooni, tootmisvahendite kontsentratsiooni, palga, tööstusliku reserv-tööarmee, kriiside ja klassivõitluse kohta. Marx põhjendas neid geniaalselt ja arendas oma teostes edasi. F. Mehring iseloomustab Engelsi «Visandeid» järgmiselt: «Tema väike artikkel on kirjutatud alles noorusliku õhinaga, kuid see annab juba tunnistust arutluste haruldasest küpsusest... See oli just «visand», sest sellel, mida Engels räägib Adam Smithi ja David Ricardo majandusteooriatest, ei ole kaugeltki ammendavat iseloomu ja see ei ole isegi alati õige, paljusid tema vastuväiteid aga väljendasid võib-olla osaliselt juba inglise ja prantsuse sotsialistid. Kuid tõepoolest geniaalne oli katse tuletada kõik kodanliku majanduse vastuolud selle tõelisest allikast — eraomandusest.» [36]

Tuleb rõhutada, et juba selles Engelsi varajases töös nägi ta ette kapitalismi hukkumist ja sotsialismi võitu.

Üldse kodanliku poliitilise ökonoomia ja eriti Ricardo kriitikas ei tee Engels «Visandites» vahet klassikalise ja vulgaarse poliitilise ökonoomia vahel. Utopistlike sotsialistide mõjul süüdistab ta kogu kodanlikku poliitilist ökonoomiat amoraalsuses ja aususe puudumises. Järelikult juhtis Engels esimesena tähelepanu sellele kodanliku poliitilise ökonoomia tendentsile, et kapitalismi arenemisega muutub ta üha vulgaarsemaks ja apologeetilisemaks.

3. K. MARXI KRIITILISED MÄRKUSED D. RICARDO TÖÖDEST TEHTUD VÄLJAKIRJUTUSTE KOHTA

Oma majandusteaduslikku uurimistööd alustas Marx Engelsi sõnade järgi 1843. aasta sügisel Pariisis inglise ja prantsuse majandusteadlaste ja sotsioloogide teoste uurimisest. Juba üliõpilaspõlves oli Marxil harjumuseks saanud läbiloetud raamatuid põhjalikult konspekteerida ja teha neist ulatuslikke väljakirjutusi. Selliseid väljakirjutusi tegi ta ka majandusliku kirjanduse uurimisel. Oma kriitilised märkused majandusteadlaste töödest tehtud väljakirjutuste kohta tegi Marx ka 1844. ja 1845. aastal. Nende maht oli ligi 30 autoripoognat ja esmakordselt avaldas nad Marxi-Engelsi-Lenini Instituut saksa keeles 1932. aastal.[37]

---

[36] Ф. Меринг, Карл Маркс. История его жизни, М., 1957, lk. 122.
[37] Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abt., Band 3, Berlin, 1932.

Marx alustas poliitilise ökonoomia uurimist Smithist ja Ricardost ning nende järglastest.

Meid huvitavad siin ainult kriitilised märkused Ricardo töödest tehtud väljakirjutuste kohta.

Tol ajal ei teinud Marx veel vahet kodanliku poliitilise ökonoomia klassikute ja vulgaarmajandusteadlaste vahel. Nii ühtesid kui ka teisi pidas ta kapitali ja maaomanduse huvide kaitsjateks ja proletariaadi vaenlasteks.

Ricardo tööde kohta on Marxil palju rohkem märkusi kui Say ja Smithi tööde kohta. Need kriitilised märkused on fikseeritud sellisel kujul, nagu nad parajasti Marxi peas tekkisid, kui ta Ricardo ja teiste majandusteadlaste töid uuris. Marx kirjutas nad enda jaoks, sellepärast ei tegelnud ta nende kirjandusliku viimistlemisega.

Sissejuhatuse asemel asetab Marx väljakirjutuste ette Engelsi «Visandite» lühikese konspekti. Enamikus märkustes tundub Engelsi mõju. Märkuste peamiseks ideeks on Engelsi «Visandite» juhtmõte, mille järgi Ricardo ja kogu poliitiline ökonoomia lähtuvad ebaõigesti sellest, et nad eraomandust igaveseks ja vankumatuks tunnistavad. Marx on arvamisel, et eraomandus muudab inimese «mitteinimeseks», sest inimese omadused kantakse üle asjadele, s. o. kaupadele. Mitte inimene ei valitse asju, vaid asjad valitsevad inimest. Rikkus, mis kujutab endast eraomandust, ei eksisteeri inimese jaoks, vaid inimene eksisteerib rikkuse jaoks. Neist seisukohtadest lähtudes käsitlebki Marx poliitilise ökonoomia peamisi kategooriaid.

Neis põhilistes seisukohtades tegi Marx juba tol ajal kindlaks, et kapitalismi tingimustes inimestevahelised suhted asjastuvad, s. o. omandavad kaupadevaheliste suhete vormi, ja et kapitalis väljenduvad proletariaadi ja kodanluse antagonistlikud suhted. Kapitalismi antagonistlike vastuolude käsitlemisel ei olnud Marx veel vabanenud Feuerbachi humanismi mõjust. Analüüsides eraomanduse kahjulikku toimet kapitalismi tingimustes, avastas Marx eraomanduse toime omapära mitte üksnes kapitalismi tingimustes, vaid ka teistes ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides.

Tol ajal luges Marx Ricardo teost «Principles of Political Economy and Taxation» prantsuskeelses tõlkes. See teos oli varustatud Say märkustega, kes polemiseeris Ricardoga. Sellepärast seab Marx tihtilugu Ricardo teosest tehtud väljakirjutused vastu Say märkustest tehtud väljakirjutustele.

Oma kriitilisi märkusi tegi Marx kõigepealt Ricardo tööväärtusteooria kohta. Marx tsiteerib Ricardot: «Töö on asjade väärtuse alus ja turuhinnad on esialgsest ja loomulikust hinnast juhuslik ja mööduv kõrvalekaldumine,» märkides sealjuures, et «Ricardo ütleb, et vahetusväärtusest rääkides peab ta alati silmas loomulikku hinda, abstraheerides juhuslikkusi, mis on tingitud konkurentsist, mida ta nimetab ajutiseks ja juhuslikuks põhju-

seks. Et anda oma seadustele suuremat kaalu ja selgust, peab poliitiline ökonoomia oletama, et tegelikkus on alles midagi juhuslikku, abstraktsioon aga on midagi tegelikku.» [38]

Sellest järeldub, et «Kriitilistes märkustes» lükkab Marx täielikult tagasi Ricardo loomuliku hinna, s. o. väärtuse. Marx oli arvamisel, et väärtuse on määranud ja määravad ka edaspidi tootmiskulud ainult siis, kui ei olnud ega ole eraomanduse valitsemist. Kogukonnas näiteks on võimalik välja arvestada, kas töö produkt asendab tema tootmiseks kulutatud tööd ning missugust produkti on vaja esmajoones toota. Kapitalismi tingimustes aga käsitletakse kogu tootmist «kauplemise vaatevinklist».

Marx suhtus Ricardo tööväärtusteooriasse eitavalt veel sellepärast, et eraomanduse valitsemise tingimustes on tarvis maksta maaomanikele renti ja kapitaliomanikele kasumit. Rent ja kasum kujutavad endast teatud andamit, mida ühiskond maksab maa omanikele ja kapitali omanikele kaupade ostmisel. See andam kuulub koostisosana kauba hinnasse.

Tol ajal oli Marx seisukohal, et kasum ja rent ei kuulu kauba väärtusesse. Marx tsiteerib Ricardot: «Töö ... on kõigi väärtuste allikaks, töö relatiivne hulk aga ... on mõõdupuuks, mis reguleerib kaupade relatiivset väärtust», ja märgib sealjuures «Ricardo arendab mõtet, et töö hõlmab kogu hinna summat sellepärast, et kapital on ka töö. Say ... oma märkustes näitab, et ta on unustanud arvata siia kapitalilt saadava kasumi ja maarendi, ometi ei anta kapitali ega maad tasuta. Proudhon järeldab sellest õigesti, et seal, kus eksisteerib eraomandus, m a k s a b asi rohkem, kui on tema v ä ä r t u s, see aga ongi eraomanikule makstav andam.» [39]

Marx oli arvamisel, et kapitalistliku majanduse peamiseks paheks on eraomanduse valitsemine. Eraomandus põhjustab seda, et vahetusel on stiihiline iseloom, et kaupade hindu ei määra väärtus, vaid konkurents. Ricardo tööväärtusteooriat pidas Marx abstraktsiooniks, mida tegelikkuses pole olemaski. Veelgi enam, Marx pidas seda teooriat kahjulikuks, sest ta tekitab illusiooni, et vahetus olevat selle koostöö adekvaatne väljendus, millest kõik klassid ühesugust kasu saavad.

Marx muidugi teadis, et Ricardo ei samastanud kaupade turuhindu nende väärtusega. Kuid Ricardo ei näidanud, miks väärtus avaldub turuhindades ja milles seisab selle avaldumise mehhanism. Ricardo ei näidanud, millist osa etendab sealjuures eraomandusest tingitud konkurents. Kui Ricardo käsitles eraomandust ja konkurentsi kui loomulikke kategooriaid, s. o. kui looduse poolt antud kategooriaid, siis Marx pidas neid ajaloolisteks nähtusteks.

---

[38] M a r x - E n g e l s, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932, lk. 502.

[39] Sealsamas, lk. 494.

Tähtis on siinkohal rõhutada seda, et kapitalismi tingimustes esineva eraomanduse arenemise uurimine viis Marxi seisukohale, et eraomanduse valitsemine ja sellest tingitud konkurents ei ole vastuolus tööväärtusseaduse toimega, vaid, vastupidi, eeldab seda.

Ülemineku astmeks, mis sellele seisukohale viis, olid Marxi kriitilised märkused James Milli töödest tehtud väljakirjutuste kohta. Need märkused on kirjutatud hiljem kui märkused Ricardo tööde kohta. Märkustes Milli tööde kohta ei esine juba Ricardo tööväärtusteooria absoluutset eitamist, kuigi Marx seda ikkagi abstraktsiooniks peab. Kritiseerides Milli, kes määrab väärtuse tootmiskuludega, ütleb Marx: «Mill, nagu ka Ricardo koolkond üldse, teeb vea, kui ta formuleerib abstraktset seadust, märkimata sealjuures selle seaduse muutumist või alalist kadumist, mille tõttu ta ainult toimida saabki. Kui pidada alaliseks seaduseks seda, et tootmiskulud määravad lõppkokkuvõttes — või õigemini nõudmise ja pakkumise perioodiliselt, juhuslikult kujuneva tasakaalu tingimustes — hinna (väärtuse), siis on samasuguseks alaliseks seaduseks ka see, et sellist vastavust ei ole, et väärtus ja tootmiskulud ei ole paratamatus vahekorras. Nõudmine ja pakkumine katavad teineteist tavaliselt ainult üheks momendiks; nõudmise ja pakkumise eelnevate kõikumiste ning tootmiskulude ja vahetusväärtuse vahe tõttu tekib selline kõikumine ja selline vahe uuesti üheks silmapilguks kujunenud tasakaalu järel. Seda tõelist liikumist — nimetatud seadus aga on vaid selle liikumise abstraktseks, juhuslikuks ja ühekülgseks momendiks — peavad uued majandusteadlased mingiks juhuslikuks, ebaoluliseks.» [40]

Siin tunnistab Marx juba väärtusseaduse toimet, kuid ta näeb Ricardo ja tema koolkonna viga selles, et nad määravad küll abstraktse tööväärtusseaduse, kuid ei märka sealjuures selle seaduse «muutumist ja alalist kadumist, mille tõttu ta ainult toimida saabki». Üheks alaliseks seaduseks peab Marx seda, et tootmiskulud määravad ainult nõudmise ja pakkumise juhusliku tasakaalu puhul hinna ja väärtuse. Teiseks alaliseks seaduseks on see, et niisugust tasakaalu ehk vastavust ei ole olemas. Järelikult on hindade mitteühtelangemine väärtusega üldreegel, nende ühtelangemine aga on juhuslik moment liikumise protsessis, s. o. kaupade realiseerimise protsessis. Väärtusseadus toimib alalise kadumise teel, s. o. väärtus ja hind kujutavad endast vastandite ühtsust, mitte aga kivinenud määratlusi, nagu seda Ricardo ja tema koolkond tõlgendavad. See vastandlikkus on pidevas liikumises, milles hind väärtust eeldab ning samal ajal seda eitab. Niisiis tuli Marx järeldusele, «et kuigi turuhinnad seisavad tööväärtuse vastas ja selles mõttes seda eitavad, siiski ei kaota nad seda, vaid moodus-

---

[40] Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932, lk. 530—531.

tavad üheskoos liikumise, nimelt tõelise, dialektilise liikumise, mille loob vastandite võitlus» [41].

Väärtusseaduse uus käsitus on veel ühendatud endise käsitusega, kuid on juba kujunemise järgus. Uus käsitus aga seisab selles, et tööga või tootmiskuludega määratav väärtus eksisteerib turuhindade kõikumises.

Tol perioodil lükkas Marx tagasi ka Ricardo kasumi- ja renditeooria, mis rajanes väärtusseadusel. Selles küsimuses oli Marx nõus Proudhoniga, kuid see ei tähenda, et Marx oleks selles küsimuses Proudhoniga kõiges nõus olnud. Väikekodanluse ideoloogina oli Proudhon arvamisel, et eraomandi valdajatele makstavat andamit on võimalik likvideerida ka eraomanduse valitsemise tingimustes. Marx kui proletariaadi klassiideoloogia looja tuli järeldusele, et kapitalistlikku kasumit ja renti kui kapitali ja maaomanikele makstavat andamit on võimalik hävitada ainult eraomanduse kaotamisega.

Kui jutt on võitlusest töölisklassi olukorra parandamise eest, siis asub Ricardo tavaliselt kodanluse seisukohale. Seda on kujukalt näha Marxi kriitilistest märkustest Ricardo mõtteavalduste kohta. Ricardo motiveerib oma eitavat suhtumist vaeste seadusse järgmiselt: «Rikkus ja jõud asenduksid viletsuse ja jõuetusega ning inimesed loobuksid igasugusest tööst, mille ainsaks eesmärgiks ei ole elatusvahendite hankimine. Kaoks vaimsete võimete erinevus, mõtet valdaks ainuüksi füüsiliste vajaduste rahuldamise mure, kuni kõik klassid langeksid universaalse vaesuse saagiks.» Seda Ricardo mõtteavaldust iseloomustab Marx küünilise avaldusena. Ricardo arvates kujutab elatusvahend endast töölise loomulikku hinda, järelikult tema töö ainsat eesmärki, sest ta töötab palga pärast. «Kus on siis siin vaimsed võimed? Kuid Ricardo teeb vahet mitmesuguste klasside vahel. Nagu alati, poliitilise ökonoomia nõiaring. Vaimne eesmärk — vabadus. Järelikult julm orjus enamusele. Füüsilised vajadused ei ole ainsaks eesmärgiks. Järelikult on nad ainsaks eesmärgiks enamusele. Kõik on pea peale pööratud. Abielu — eesmärk. Järelikult enamuse prostitutsioon. Omandus — eesmärk. Järelikult enamus — varatu.» [42] Niisiis paljastab Marx Ricardot ekspluateerijate küünilise pooldajana ja kodanluse ideoloogina.

Marx nimetab «alatuse tipuks» Ricardo arvamust selle kohta, et natsiooni kogutulul ei ole mingit tähtsust, vaid tähtis on ainult puhastulu, s. o. kasum ja rent. Töölise tulu käsitleb kogu kodanlik poliitiline ökonoomia ainult kulutusena, tootmiskulude osana. Ricardo käsitleb töölisi masinatena, milledele on tarvis kulutada ainult niipalju vahendeid, kuipalju nende funktsioneerimiseks vaja

---

[41] Д. И. Розенберг, Очерки развития экономического учения Маркса и Энгельса в сороковые годы XIX века, М., 1954, lk. 71.

[42] Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932, lk. 504.

on. Ricardo arvates ei ole tööliste kui masinate arvul mingit tähtsust; peaasi, et puhastulu ei väheneks. Selle kohta märgib Marx: «Sismondi ütleb täiesti õigesti, et sellest Ricardo vaatest järeldub, et kui Inglismaa kuningas võiks ainult masinate abil saada kogu maal ühesugust tulu, siis ei vajaks ta üldse *inglise rahvast*.» [43]

Say ja Sismondi süüdistasid Ricardot selles, et ta moonutavat poliitilise ökonoomia tõelist eesmärki. Kaitstes Ricardot nende rünnakute eest, märgib aga Marx, et nad mõlemad ründavad küll Ricardot, kuid tegelikult võitlevad ainult tõe küünilise formuleeringu vastu.

Töölisklassi huve kaitstes soovitab Marx, et töölisklass likvideeriks kogu- ja puhastulu jaotamisel esinevad klassierinevused.

Ricardo käsitleb kogu- ja puhastulu kodanluse seisukohalt: natsiooni puhastulul, mis koosneb kasumist ja rendist, ei ole midagi tegemist töölisega. Kapitalistliku majanduse ja kodanliku poliitilise ökonoomia seisukohalt on tööline ainult masin, mis tagab kapitalistile kasumi ja maaomanikule rendi. Sellepärast peab Marx Say argumente põhjendamatuiks.

Marx kaitses Ricardot sellepärast, et ta näitas õigesti kapitalistlikku tegelikkust, kus ekspluateerijate valitsemise tingimustes on töölised sunnitud olema masinateks. Niisiis näitas Ricardo, et kapitalismi tingimustes on töölisklass asetatud palgaorjade seisundisse. Marx on arvamisel, et poliitiline ökonoomia on ebainimlik, s. o. ebakõlbeline teadus, sest ta kaitseb eraomandust. Kuid Ricardo ei ole süüdi selles, et ta oma uurimuses esitas seda niisugusena, nagu see tegelikult oli. Vastupidi, selles on Ricardo teene. Inimlikkus ja eraomandus on antipoodid, nad on kokkusobimatud.

Ricardo väidab, et kaupade nõudmise limiteerib ainult tootmine. Kuid nagu Saygi ei suuda ta lahendada küsimust, kirjutab Marx, kust tuleb siis konkurents ja selle tagajärjena — pankrottijäämised ja kaubanduskriisid, kui igasugune kapital vastava rakenduse leiab ja kui see rakendus kapitali suurusele alati vastab.

Ricardo on seisukohal, et ületootmine ja järelikult ka majanduskriisid ei ole võimalikud, sest kapitalismi tingimustes kasvavat ostujõuline tarbimine paralleelselt tootmise suurenemisega. Ricardo oletab meelevaldselt, et iga indiviidi huvid langevad ühte kogu natsiooni huvidega. Kuid ta räägib iseendale vastu, väites, et tootmise eesmärgiks ei ole tarbimine, vaid kasum ja kapitali akumulatsioon. Viimane on Ricardo arvates kasulik ka riigile. Kasumi kasvu ja kapitali akumulatsiooni peab Ricardo kasulikuks mitte üksnes kapitalistidele, vaid ka ühiskonnale, sest see põhjustab tootlike jõudude kasvu. Sealjuures lähtub ta ainuüksi tööstuskodanluse huvidest. Seoses sellega ütleb Marx, et me oleme juba

[43] Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932, lk. 514—515.

korduvalt imestanud Ricardo künismi üle, mis on vaba kõigist illusioonidest.[44]

Niisiis käsitles Marx oma kriitilistes märkustes majandusteadlaste töödest tehtud väljakirjutuste kohta majandusprobleeme ja majanduslikke nähtusi töölisklassi olukorra ja huvide seisukohalt. Ta analüüsib eraomandust, vahetust, väärtust, hinda, kapitalistliku majanduse anarhiat, konkurentsi, kasumit, renti, puhastulu ja teisi kodanliku tootmisviisi kategooriaid sellest vaatevinklist, millist mõju nad proletariaadi olukorrale avaldavad, kuidas nad proletariaadi elu- ja töötingimusi halvendavad. On toimumas Marxi üleminek väärtusseaduse eitamiselt selle tunnustamisele.

4. D. RICARDO ÕPETUSE ANALÜÜSIMINE K. MARXI «1844. AASTA MAJANDUSTEADUSLIKES JA FILOSOOFILISTES KÄSIKIRJADES»

Uurinud kriitiliselt majandusteadlaste arvukaid teoseid, otsustab Marx 1844. aastal hakata kirjutama suurt majandusteaduslikku tööd «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika», milles ta kavatses kritiseerida kogu kodanlikku poliitilist ökonoomiat ja kapitalismi majanduslikku korda. «1844. aasta majandusteaduslikud ja filosoofilised käsikirjad» on Marxi esimene töö, kus peamiseks uurimisobjektiks on poliitiline ökonoomia. Seega asub Marx oma teooria aluste väljatöötamisele.

«Käsikirjade» keskseks küsimuseks on eraomandus. Neis peegeldub marksistliku poliitilise ökonoomia kujunemise varasem etapp, kus Marx ei olnud veel täielikult vabanenud Hegeli ja Feuerbachi mõjust. See mõju väljendus selles, et Marx kasutas osaliselt Hegeli ja Feuerbachi terminoloogiat, kuigi ta paneb sellesse täiesti uue sisu.

«Käsikirjades» kirjutab Marx töö võõrandamisest selles mõttes, et tööline lahutatakse tootmisvahenditest, s. t. sellest, et tootmisvahendid kuuluvad kapitalismi tingimustes kapitalistidele ja seisavad tööliste vastas kui neile võõras ja neid orjastav jõud.

«Käsikirjadele» on iseloomulik see, et neis pöörab Marx kodanlikku poliitilist ökonoomiat kritiseerides erilist tähelepanu Smithile ja vähemal määral Ricardole. Kõrvuti sellega kujundab Marx proletaarse seisukoha käsitletavate majandusprobleemide ja kategooriate kohta.

Ricardo tegi esmakordselt kindlaks palga ja kasumi vastandlikkuse. See vastandlikkus tuleneb otseselt tema väärtusteooriast. «Käsikirjades» käsitleb Marx palka klassivõitluse seisukohalt. «Palga määrab,» ütleb Marx, «kapitalisti ja töölise vaheline vaenulik võitlus.»[45] Et töölistel ei ole peale palga mingit muud

[44] Vt. Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932, lk. 516.

[45] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений. М., 1956, lk. 523.

tulu, siis esines tingimustes, kus tööliste ühinemine oli keelatud, tööliste vahel suur konkurents palga taseme ja tööpuuduse pärast. Kapitalismi tingimustes on kapital, maaomandus ja töö üksteisest lahutatud. Sellest teeb Marx täiesti uue järelduse, et niisugune lahusolek on töölistele hukatuslik. Marx formuleerib seda antagonistlikku vastuolu järgmiselt: «Niisiis annab töölisele kapitali, maarendi ja töö lahusolek surmahoobi.

Kõige madalamaks ja ainuvajalikuks palga normiks on töölise eksisteerimise väärtus tema töötamise ajal, lisaks sellele aga veel niipalju, et ta saaks ülal pidada perekonda ja et töölisrass välja ei sureks.» [46] Seega kujuneb Marxil juba selles varajasemas töös välja uus palgateooria, aga ka uus õpetus proletariaadi absoluutsest ja relatiivsest vaesumisest. Marx tuleb järeldusele, et kui ühiskonna rikkus väheneb, nagu see leiab aset kriiside ja sõdade ajal, siis kannatab selle all kõige rohkem tööline.

Kodanliku poliitilise ökonoomia klassikud ja sealhulgas ka Ricardo seda ei märganud. Kui Ricardo tegi täiesti õigesti kindlaks palga ja kasumi pöördvõrdelise suhte, siis puuduvad tal selle probleemi analüüsis töölised ja kapitalistid, kes teineteise vastu alati võitlevad. Ühtaegu aga sisaldub väärtus- ja palgateooria esituses varjatud kujul klassivastuolu, mida Marx formuleerib järgmiselt: «Majandusteadlane ütleb meile, et kõik ostetakse töö eest ja et kapital ei ole midagi muud kui akumuleeritud töö; ühtlasi aga ütleb ta, et tööline ei saa kõike osta, vaid on sunnitud iseennast ja oma inimväärikust müüma.» [47] Marxi järgi aga ei ole kapital lihtsalt akumuleeritud töö, vaid akumuleeritud võõras töö, ekspluateeritavate palgatööliste võõrandatud töö. Siin on näidatud, et kapital sisaldab klassivastuolu. Töölisklassi vaesumine tuleneb töö olemusest ja seisundist kapitalismi tingimustes. Isegi siis, kui ühiskond on kõige rikkam, ütleb Marx, tähendab see ikkagi alalist vaesust töölistele.

Tuleb märkida, et Marx kasutab antud töös esmakordselt terminit «abstraktne töö», mille all ta mõtles siis palgatööd, sest see on tootmisvahenditest, kapitalist ja maast lahutatud. Hiljem kasutas Marx terminit «abstraktne töö» hoopis teistsuguses mõttes.

Nii Ricardo kui ka teised Marxi-eelsed kodanlikud majandusteadlased ei uurinud tol ajal esinevat tööpuudust. Veel rohkem, Ricardo üldse ei märganudki seda. Ricardo ei märganud isegi kõige kisendavamat tööpuuduse vormi — püsivat tööpuudust.

Marx iseloomustab kapitali proletariaadi teaduslikult seisukohalt. Defineerides kapitali kui võõra töö produktide eraomandust, kirjutab Marx: «Niisiis on kapital käsutav võim töö ja tema produktide üle. Kapitalistil ei ole see võim olemas tema isiklike või inimlike omaduste tõttu, vaid selle tõttu, et ta on

[46] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 523.

[47] Sealsamas, lk. 528.

kapitali omanik. Tema jõud on tema kapitali ostujõud, millele ei saa miski vastu seista.»[48] Siin ei käsitleta enam kapitali kui akumuleeritud tööd või tootmisvahendit, nagu see on Ricardol, vaid kui kategooriat, mis on omane ainult kapitalistlikule korrale. Kapitali ostujõud võimaldab kapitalistil käsutada võõrast tööd ja võõra töö produkte. Siin esitab Marx kapitali tähtsad tunnused, kuid ei anna veel kapitali täielikku ja üldistavat definitsiooni. See definitsioon tekib alles hiljem.

Ricardo ja teised kodanlikud majandusteadlased tunnistavad, et maaomanike, rentnike ja põllutööliste huvid on vastandlikud. «Maarent kujuneb võitluses rentniku ja maaomaniku vahel. Poliitilises ökonoomias näeme kõikjal, et ühiskondliku organisatsiooni aluseks peetakse huvide vaenulikku vastandlikkust, võitlust, sõda.»[49] Kuid maaomanike majanduslikud huvid ning tööliste ja teiste, palgast elavate töötajate majanduslikud huvid on vastandlikud. Maad rendile andval maaomanikul ei ole otseselt tegemist põllutöölisega. Asi on selles, et mida väiksem on põllutööliste palk, seda suurem võib olla rendimaks. Maaomanikud püüavad seda võimalust oma huvides ära kasutada. Maarendi kasv põhjustab omakorda seda, et rentnik vähendab veelgi põllutööliste palka.

Seejärel uurib Marx seda, millega kodanlik poliitiline ökonoomia ei tegelnud ega saanudki tegelda. «Niisiis peame nüüd lahti mõtestama, milline oluline vastastikune seos on eraomanduse, omakasupüüdlikkuse ning töö, kapitali ja maaomanduse lahusoleku vahel, vahetuse ja konkurentsi vahel, inimese väärtuse ja tema väärtuse langemise vahel, monopoli ja konkurentsi vahel jne.»[50] Smith ja Ricardo alustasid oma uurimusi sellest, et võtsid aluseks nende poolt väljamõeldud ürgse ühiskonna olukorra. Marx aga teeb oma uurimistööd kaasaegse kapitalismi alusel.

Marx rõhutab, et kodanlik poliitiline ökonoomia lähtub küll eraomanduse olemasolu faktist, kuid ei uuri sealjuures üldse selle sisu. Majandusseadusi tunnetab kodanlik poliitiline ökonoomia ühekülgselt. Neid seadusi mõistab kodanlik poliitiline ökonoomia pealiskaudselt: nende olemust ei avata ega näidata nende seost kodanliku korra alusega — eraomandusega. Kodanlik poliitiline ökonoomia ei ole suuteline seletama, miks töö lahutatakse kapitalist ja kapital lahutatakse maast. Nii näiteks Ricardo ainult konstateerib, et töö väärtuse tõus ei ole võimalik ilma kasumi vastava languseta, kuid ei selgita seda seadust. Selle põhjuseks on tema arvates kapitalistide huvid, kuid seda ta ei tõesta. Samuti ei avas-

---

[48] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 534.

[49] Sealsamas, lk. 547.

[50] Sealsamas, lk. 560.

tanud poliitiline ökonoomia vastastikust seost eraomanduse ja konkurentsi vahel.

Aru saamata vastandite ühtsusest, seab kodanlik poliitiline ökonoomia teineteise vastu konkurentsi ja monopoli, maa jagamise ja suurmaaomanduse. Konkurentsi, tööstuse ja tööndust vabadust ja maavalduste jagamist pidas ta mingiks juhuslikkuseks, mitte aga eraomanduse ja feodaalse omanduse monopoli seaduspäraseks tagajärjeks.

Uurides töö võõrandamist ja esemestamist, teeb Marx kodanlikule poliitilisele ökonoomiale etteheiteid, et ta vaikib maa kõige olulisema töö võõrandamisest, jättes käsitlemata töölise ja tema töö produkti otsese suhte. Milles seisab siis see suhe? See seisab järgmises: «Töö toodab muidugi toredaid asju rikastele, kuid ta toodab ka töölise vaesumist. Ta loob paleesid, aga ka hurtsikuid töölistele. Ta loob ilu, aga ka vigastab töölise. Ta asendab käsitsi töö masinaga, kuid sealjuures heidab osa töölisi tagasi barbaarse töö juurde, teise osa töölisi aga muudab masinaks. Ta loob mõistuse, aga ka — tööliste saatusena — nõdrameelsuse, kretinismi.» [51] Niisiis on kogu materiaalne ja vaimne maailm lõhestatud sellepärast, et ühiskond on lõhenenud kaheks antagonistlikuks klassiks. Kapitalistliku korra tingimustes, mida kodanlik poliitiline ökonoomia eeldab, esineb esemestamine, ütleb Marx, sel kujul, et tööline kaotab eseme ja et ese töölist orjastab. Marx mõtleb töö esemestamise all seda, mida ta hiljem nimetab töö asjastamiseks. Tegelikult läheneb Marx siin oma õpetusele kaubafetišismist. Töö produkti võõrandamine ei kujuta endast produkti müüki ringlemisprotsessis, vaid selle võõrandamist palgatööliselt. See toimub tootmissfääris sellepärast, et töö on müüdud, võõrandatud.

Sel perioodil polnud Marx veel välja töötanud ühiskondlik-majanduslike formatsioonide õpetust. Sellepärast ei eralda ta võõrandamist ega teisi poliitilise ökonoomia kategooriaid üksikute formatsioonide spetsiifika seisukohast. Kuid Ricardot ja kogu kodanlikku poliitilist ökonoomiat kritiseerides peab Marx silmas kapitalistlikku formatsiooni. Sellest annab tunnistust asjaolu, et ta käsitleb juba kapitali üksikuid jooni, palgatöölisi, kapitalistlikku eraomandust jne. Kuid mingeid piire formatsioonide ja neid iseloomustavate iseärasuste vahel Marx veel kindlaks ei määra.

Ricardo lähtub tööst kui väärtuse allikast, kuid tema poliitilise ökonoomia majandusseaduste kohaselt kuulub kõik eraomandusele, tööle aga ei kuulu mitte kui midagi. Marxi-eelsed sotsialistid süüdistasid kodanlikku poliitilist ökonoomiat selles, et ta seal iseendale vastu räägib. Marx on seisukohal, et see näiline vastuolu on võõrandatud töö vastuolu ja et poliitiline ökonoomia formuleeris ainult võõrandatud töö seadusi. Kõige täielikumalt ja järjekindlamalt formuleeris neid seadusi Ricardo.

[51] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 562.

Võõrandatud töö küsimuses kritiseeris Marx nii kodanlikku poliitilist ökonoomiat ja sealhulgas Ricardot kui ka reformistide valelikku versiooni selle kohta, et sotsiaalset probleemi olevat võimalik lahendada ainult palga tõstmise teel. Kapitalismi tingimustes on palga tõstmine võimalik ainult vägivaldsel teel, sest see on vastuolus eraomanduse huvidega.

Niisiis näitas Marx, et võõrandatud töö ja eraomanduse vastastikuse seose õpetus toob endaga kaasa kogu poliitilise ökonoomia põhjaliku ümberkorraldamise ja tõeliselt teadusliku proletaarse poliitilise ökonoomia loomise.

«1844. aasta majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» ei räägi Marx üldreeglina töö ostmisest ja müümisest, vaid töölise kui kauba või inimese kui kauba ostmisest ja müümisest. Ricardo hindab töölisi ainult kui lisaväärtuse tootmiseks vajalikke masinaid. Kapitalismi peamiseks eesmärgiks ei ole hoolitsus inimese eest, vaid kapitali akumulatsiooni kasv.

Lõpetanud kapitali ja töö vastandlikkuse analüüsi, asub Marx maaomanduse ja kapitali käsitlemisele. Maaeraomandus põhjustab töö ekspluateerimise suurendamist. Ricardo ja tema koolkond, ütleb Marx, valmistasid avaliku arvamuse teoreetiliselt ette küsimuses, et maaomanik on tavaline kapitalist. See omakorda lihtsustab ja teravdab töö ja kapitali vahelist vastuolu, kiirendades seega kapitalismi hävitamist. Maaomandus ja maarent on kaotanud oma feodaalsed igandid ning on muutunud kapitalistlikeks kategooriateks. Niisiis hakkas Marx vahet tegema maaomanduse ja rendi iseärasuste vahel, mis neil on enne kapitali valitsemist ja kapitali valitsemise perioodil. Sellega lähenes Marx mitmesuguste ühiskondlik-majanduslike formatsioonide teooria avastamisele. Õpetus võõrandatud tööst, töölisest kui kaubast, töö produktide ostmisest ja müümisest ning inimesest kui kaubast lähendas Marxi lisaväärtuse teooria avastamisele.

Selles, et Marx ei olnud kaugel mitmesuguste ühiskondlik-majanduslike formatsioonide teooria avastamisest, etendas mõningat osa maaomanike ja tööstuskapitalistide vaheline äge võitlus, mis toimus seoses põllumajanduse allutamisega tööstusele. Sellest võitlusest võtsid ulatuslikult osa mõlema ekspluataatorliku klassi ideoloogid ja apologeedid, kes üksteist vastastikku paljastasid, näidates nii maaomanike kui ka kapitalistide vastikut ühiskondlikku palet. Ilmus ulatuslik poleemiline kirjandus, milles mõlema võitleva klassi ideoloogid süüdistasid üksteist kõikides surmapattudes. Nad ütlesid, kirjutab Marx, üksteisele tõtt. Sellepärast pakub see kirjandus teatud ajaloolist huvi. Ricardo kui tööstuskodanluse radikaalne ideoloog võttis sellest võitlusest väga aktiivselt osa.

Ricardo poliitiline ökonoomia, mis asub järjekindlalt tööstuskodanluse seisukohal, on sunnitud kõrvale heitma Smithi koolkonnale omase silmakirjalikkuse ja esinema väga küüniliselt. Jättes kõrvale kapitalismi vastuolud, arendab ta järjekindlalt seisu-

TRU Raam

kohta, et töö on rikkuse ainsaks olemuseks. Marx rõhutab, et Ricardo tõestas esimesena, et kapitalistliku maarendi kui kapitalistliku omanduse erilise vormi loob ainult töö.

Tööstuse arenemise tulemusena süveneb Ricardo koolkonna künism oma eelkäijatega võrreldes veelgi. Marxi järgi vastab Ricardo õpetuses väljendatud inimese küüniline võõrandamine kapitalistlikule tegelikkusele.

Edasi analüüsib Marx Proudhoni ja utopistlike sotsialistide vaateid eraomandusele. Kõik nad, välja arvatud Owen, pooldavad eraomandust. Teatavasti oli Ricardo arvamisel, et ilma eraomanduseta ei ole ühiskond mõeldav; sellepärast pidas ta kommunismi võimatuks ja suhtus sellesse eitavalt.

Marx rõhutab, et arenenud kommunismi tingimustes kaotatakse eraomandus täielikult. Kommunismi algvormi nimetab ta primitiivseks. Positiivselt suhtub Marx ainult arenenud kommunismisse.

Primitiivse kommunismi vajalikkust eitades seab Marx sellele vastu arenenud kommunismi. «1844. aasta majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» töötas ta esmakordselt välja tõelise kommunismi põhijooned. Tõelise kommunismi tingimustes kaotatakse eraomandus täielikult, puhkeb õitsele ühiskondlikul omandusel rajanev ühiskonnakord, suureneb rikkus, inimeste vahel kehtestatakse tõeliselt inimlikud suhted. Juba 1844. aastal nägi Marx teaduslikult ette, et vastuolude ületamise kaudu toimuv ajalooline arenemine toob inimkonna kommunismile. Peamist osa hakkab selles liikumises etendama revolutsiooniline liikumine, mille aluseks on majanduse arenemine. Järelikult on selles töös juba näha ajaloolise materialismi esimesi võrseid.

Ricardo ja kogu kodanlik poliitiline ökonoomia arvasid, et ühiskonnas peab alati esinema rikkus ja vaesus. Tõelise kommunismi tingimustes tuleb rikkuse ja vaesuse asemele «r i k a s i n i m e n e ja rikas i n i m t a r v i d u s» [52]. Sellised on tõelise kommunismi põhijooned, nagu Marx neid endale 1844. aastal ette kujutas. Tol ajal aga Marx ja Engels alles asusid välja töötama ajaloolist materialismi ja proletaarset poliitilist ökonoomiat.

Vaadeldes inimese vajadusi eraomanduse valitsemise ja sotsialismi tingimustes, lähtub Marx sellest, et vajadused määrab omandusvorm. Marx vastandab eraomanduse valitsemise tingimustes esinevad vajadused kapitalismi tingimustes esinevatele vajadustele. Eraomanduse valitsemise tingimustes rahuldatakse vajadusi selleks, et teiste arvel rikastuda. Vajaduste rahuldamiseks aga on tarvis raha. Ricardo käsitleb raha kapitali akumulatsiooni vahendina.

Raha vajaduse kasvul ei ole piiri. Siin peab Marx silmas seda,

---

[52] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 596.

et kaubatootmise arenemise puhul omandab kaubatootjate seisukohalt üha suurema tähtsuse vahetusväärtus, mitte aga tarbimisväärtus, sest tarbimisväärtus on vaid rahas väljenduva vahetusväärtuse saamise vahend.

Rahaahnus, rikastumise püüe põhjustab seda, et ekspluateerijate poolel rahuldatakse kõige rafineeritumaid ja fantastilisemaid vajadusi ja tujusid, ekspluateeritavate poolel aga leiab aset metsistumine ja vajaduste lihtsustamine. Kapitalismi tingimustes ei rahuldata isegi töölise vajadust värske õhu ja valguse järele. Tööliste korterid sarnanevad koobastega. Kui töölised ei ole suutelised korteriüüri tasuma, siis visatakse nad ka sealt välja. Mustus kujuneb tööliste eluliseks elemendiks. See kõik leiab aset ka käesoleval ajal kapitalistlike tööstuslinnade tööliskvartalites ja urgastes.

Kapitalistid ja nende ideoloogia esindajad — kodanlikud majandusteadlased, sealhulgas ka Ricardo, peavad töölise viletsat elu täiesti normaalseks, põhjendades seda kapitalismi tingimustes toimivate majandusseadustega. Töölise palga määrab Ricardo arvates töölise elatusvahendite ja taastootmise vahendite miinimum. Käsitledes kodanlikku klassikalist poliitilist ökonoomiat proletariaadi seisukohalt, iseloomustab Marx seda hoopis uut moodi: «Poliitiline ökonoomia, see r i k k u s e teadus, on ühtaegu loobumise, puuduse ja s ä ä s t l i k k u s e teadus; poliitiline ökonoomia jõuab tegelikult välja selleni, et õpetab inimest s ä ä s t m a isegi v a j a d u s t värske õhu või füüsilise l i i k u m i s e järele. See suurepärase tööstuse teadus on ühtaegu a s k e e t l i k k u s e teadus; selle tõeliseks ideaaliks on a s k e e t l i k, kuid l i i g k a s u v õ t m i s e g a t e g e l e v ihnuskoi ja a s k e e t l i k, kuid t o o t e v ori.» [53] See on täielikult maksev ka Ricardo kohta, kes käsitleb kõiki kapitalistliku majanduse kategooriaid ainuüksi tootlike jõudude arenemise seisukohalt. Tööline on talle vaid kasumi tootmiseks vajalik eriline masin, kapitalisti põhiliseks eesmärgiks aga on kapitali akumulatsioon.

Tegelikult aga asetab kodanlus askeetlikkuse seisundisse ainult proletariaadi. Marx näitab seda ühelt poolt Malthuse ja Lauderdale ning teiselt poolt Ricardo ja Say vahelise diskussiooni kriitikaga. Esimesed soovitavad ekspluateerijate jaoks luksust ja neavad säästlikkust. Ricardo, Say ja teised seevastu soovitavad säästlikkust ja neavad luksust. Malthus ja teised räägivad iseendale vastu, kui nad kujutavad pillamist rikastumise vahendina. Ricardo ja teised ütlevad õigesti, et pillamine vähendab rikkust. Kuid nad unustavad, et kapitalismi tingimustes määravad tujud ja kapriisid suurel määral tootmise, nad unustavad, «et ilma tarbimiseta ei oleks ka tootmist» [54].

---

[53] К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 602.

[54] Sealsamas, lk. 603.

Marx käsitleb siin tootmise ja tarbimise dialektilist seost, näidates, et tootmine on küll primaarne, kuid tarbimine avaldab talle ikkagi suurt mõju. Seejärel teeb Marx kindlaks tähtsa seaduspärasuse, mis on omane kõigile klassiformatsioonidele: «Mõlemad pooled unustavad, et pillamine ja säästlikkus, luksus ja puudus, rikkus ja vaesus on üksteisega võrdsed.»[55] Pillamine, luksus ja rikkus asuvad ekspluateerijate poolusel, säästlikkus, puudus ja vaesus aga töörahva poolusel. Need vastandlikud kategooriad kujutavad endast vastandite ühtsust. Ekspluateerijad võivad olla pillajad, võivad uppuda luksuses ja rikkuses ainult sellepärast, et ekspluateeritavad on sunnitud olema vaesed ja säästlikud ning kannatama igasugust puudust. Ainult selles mõttes on pillamine ja säästlikkus, luksus ja puudus, rikkus ja vaesus üksteisega võrdsed.

Lõpuks vastandab Marx Ricardo ja teiste nõude, mille järgi kõik peavad olema säästlikud ja müüma kõike kasusaamise otstarbel, kodanliku moraali nõuetele. Kapitalistlikus maailmas leiab aset oma keha müümine (prostitutsioon ja nekrutitega kauplemine). Poliitilise ökonoomia seaduste järgi on see lubatud, moraal ja religioon aga räägivad vastupidist. Kodanliku poliitilise ökonoomia, eriti aga Ricárdo poliitilise ökonoomia moraal seisab kasusaamises. Marx ütleb, et raha on Ricardo arvates kõigi vahendite olemus, kujutades endast tõelist jõudu ja ainsat eesmärki. Raha on see vahend, mis muudab inimese majanduslikult seisukohalt olevuseks, mis võimaldab ja lubab inimesel omastada võõrast esemelist olemust, järelikult on raha omaette eesmärgiks. Kui Ricardot süüdistatakse selles, et ta oma majandusõpetuses jätab kõrvale moraali, siis ei ole see tema süü, sest ta näitab kapitalismi majandusseadusi nii, nagu nad konkreetses tegelikkuses toimivad. Kuid kodanliku moraali ja religiooni esindajad abstraheeruvad usujutlustamisel poliitilisest ökonoomiast. Kui nad aga tegelevad majanduslike asjadega, siis abstraheeruvad nad moraalist ja religioonist. Järelikult on kodanlik moraal ja religioon seotud silmakirjalikkusega.

Ricardo teooria järgi on kõik see, mis toob suuremat tulu, suurem rikkus. Selle teooria järgi toob tööliste primitiivsete vajaduste rahuldamine hoopis suuremat tulu kui rikaste rafineeritud vajaduste rahuldamine. Nii näiteks toovad keldriruumid oma peremeestele suuremat tulu kui paleed. Järelikult on sellelt seisukohalt esimesed suurem rikkus kui teised. Kapitalismi tingimustes rikastub kodanlus niihästi luksuse ja rafineeritud vajaduste arvel kui ka alkohoolsete jookide ja muude taoliste vahendite arvel.

Ricardo ja teised kodanlikud majandusteadlased väidavad, et kaupade nõudmine ja pakkumine katavad alati teineteist. Sellepärast on nende arvates ületootmise majanduskriisid võimatud.

[55] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 603.

Siinkohal tuleks märkida, et «Käsikirjade» eelviimast peatükki, millele Marksismi-leninismi Instituudi toimetus pani pealkirjaks «Raha võim kodanlikus ühiskonnas», kasutas Marx ümbertöötatud kujul «Kapitali» esimese köite kolmandas peatükis.

Niisiis kujutavad «1844. aasta majandusteaduslikud ja filosoofilised käsikirjad» endast Marxi esimest suurt majandusteaduslikku tööd, milles ta kritiseerib Ricardo ja teiste kodanlike majandusteadlaste vaateid ning rajab alusmüüri proletaarse poliitilise ökonoomia suurepärasele hoonele.

5. MÄRKUSED D. RICARDO TEOORIA KOHTA K. MARXI JA F. ENGELSI TEOSTES «PÜHA PEREKOND» JA «SAKSA IDEOLOOGIA»

«Püha perekond» ehk «Kriitilise kriitika kriitika» on kirjutatud 1844. aasta septembris-novembris ja ilmus 1845. aasta veebruaris Frankfurdis Maini ääres. «Püha perekond» on peaaegu täielikult kirjutatud Marxi poolt. Kahekümne kahest trükipoognast kirjutas Engels ainult poolteist trükipoognat.

Selles poleemilises teoses paljastasid Marx ja Engels vulgaarset subjektiivset idealismi, nimelt «teooriat», mille järgi ainult väljavalitud isiksused, «vaimu», «puhta kriitika» kandjad on ajaloo loojad, rahvahulgad aga olevat ainult ajaloo tardunud materjaliks. Nad arendavad siin põhiliselt dialektilise ja ajaloolise materialismi tuuma ning põhjendavad proletariaadi maailmaajaloolist osa ja rahvahulkade otsustavat osa ühiskonna arenemises. Ühtlasi on «Püha perekond» teatud kindlaks etapiks marksistliku poliitilise ökonoomia arenemises. See teos sisaldab mitmeid majandusteooria seisukohti, sealhulgas ka üksikuid kriitilisi märkusi Ricardo majandusõpetuse kohta. Selle teose kirjutamisel kasutas Marx üht osa majandusteaduslikest ja filosoofilistest käsikirjadest.

Ajaloolise protsessi aluseks on tootmise, tööstuse seisukord. Sellepärast on Marx arvamisel, et iga uurija peab otsima ajaloolise arengu peamist põhjust «materiaalses tootmises». V. I. Lenin märgib, et «Pühas perekonnas» läheneb Marx tootmissuhete avastamisele.[56]

«Pühas perekonnas» kritiseerib Marx kodanlikku, poliitilist ökonoomiat ja sealhulgas ka Ricardo majandusteooriat, lähtudes «1844. aasta majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» väljatöötatud põhilistest seisukohtadest.

Marx kirjutab, et kodanlik poliitiline ökonoomia ja sealhulgas ka Ricardo koolkond, mis peab eraomanduse suhteid inimlikeks ja mõistlikeks, s. o. objektiivseteks ja kõigile ühiskonna vormidele omaseiks, satub alatasa vastuollu eraomandusega. Nii näiteks tuleb

---

[56] Vt. В. И. Ленин, Философские тетради, 1947, lk. 16.

kodanlik poliitiline ökonoomia palga käsitlemisel diametraalselt vastupidistele järeldustele. Algul esineb palk, ütleb Marx, produkti proportsionaalse osana, mis kuulub tööle. «Hiljem aga selgub, et need suhted on kõige vaenulikumad, et palk on p ö ö r d - võrdeline kapitalilt saadava kasumiga.»[57] Palga analüüsimisel esineb kodanlikel majandusteadlastel ja ka Ricardol veel teine vastuolu: «Palga suurus määratakse algul vabade tööliste ja vabade kapitalistide vahelise v a b a kokkuleppe tulemusena. Hiljem aga selgub, et tööline on sunnitud nõustuma sellega, et kapitalist palga kindlaks määrab, kapitalist aga on sunnitud hoidma palga võimalikult madalal tasemel. Asjaosaliste v a b a d u s e asemele on tulnud s u n d i m i n e.» [58]

Neil juhtudel, kus Ricardo ja teised kodanlikud majandusteadlased märkavad kapitalismi vastuolusid, mis on tingitud eraomandusest ja väljenduvad poliitilise ökonoomia kategooriates (väärtus, palk, kaubandus), kritiseerivad nad ise eraomanduse üksikuid vorme. Nii näiteks kritiseerib Ricardo mõnikord maaomandust, Smith — kapitaliste, Sismondi — vabrikusüsteemi, kõik teised tolleaegsed majandusteadlased aga mittetööstuslikke kapitaliste, s. o. kaupmehi, raha väljalaenavaid kapitaliste ja liigkasuvõtjaid.

Ricardo võtab kodanlikke suhteid tavaliselt sellistena, nagu nad on, kuigi need suhted on ilmselt vastuolus inimkonnaga, s. o. proletariaadi huvidega. Kodanlikud majandusteadlased piirduvad oma klassivaistu tõttu vaid üksikute puuduste ja kuritarvituste kriitikaga, puudutamata sealjuures kodanliku majandusliku korra aluseid. Eraomanduse vastuolude arenemine moodustab nende omavaheliste lahkuminekute ja lahkhelide peamise sisu. Niisiis näitab Marx «Pühas perekonnas» kodanliku poliitilise ökonoomia klassi-iseloomu.

«1844. aasta majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» ei tunnistanud Marx veel väärtusseaduse olemasolu. «Pühas perekonnas» läheneb Marx tööväärtusteooriale. Ta kirjutab: «Et mingi eseme tootmiseks k u l u t a t a v t ö ö a e g kuulub selle eseme t o o t m i s e k u l u d e h u l k a, et mingi eseme t o o t m i s e k u l u d moodustavadki selle, mida ta m a k s m a l ä h e b, s. o. selle, mille eest seda on võimalik m ü ü a, kui kõrvale jätta k o n k u r e n t s i mõju.» [59] V. I. Lenin märgib oma konspektis raamatu «Püha perekond» kohta, et need leheküljed, kus on ära toodud ülalpool tsiteeritud koht, on väga huvitavad.[60]

Tuleb märkida, et 1844. aastal ei vabanenud Marx «Pühas perekonnas» lõplikult oma väärast seisukohast, mis tal väärtuse küsimuses oli kujunenud. Sellest annab tunnistust Marxi järgmine mõtteavaldus: «Peale tööaja ja töö materjali arvavad majan-

[57] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, М., 1955, lk. 35.
[58] Sealsamas.
[59] Sealsamas, lk. 53.
[60] Vt. В. И. Ленин, Философские тетради, 1947, lk. 17.

dusteadlased tootmiskulude hulka ka maaomaniku rendi, samuti protsendi ja kapitalisti kasumi.»[61] Sellest tsitaadist nähtub, et Marx tunnistab seda, et tootmiskulude hulka kuuluvad tööaeg, töö materjalid, maarent, kapitali protsent ja kasum, mis määravad kauba väärtuse. Marx on seisukohal, et väärtuse määrab täielikult tööaeg või töö ainult pärast eraomanduse kaotamist, s. o. sotsialismi tingimustes. Siin astus Marx suure sammu edasi tööväärtusteooria tunnistamisel, omistades kaubaväärtuse määramisel olulist tähtsust tööajale. Ta juhtis tähelepanu sellele, et kauba tootmiseks kulutatud tööaeg kuulub tootmiskulude hulka.

Eraomanduse kriitika, mis «Pühas perekonnas» on suunatud Proudhoni vastu, on põhiliselt maksev ka Ricardo omandusõpetuse kohta. Nii Proudhon kui ka Ricardo ei mõistnud lihtsa kaubamajanduse ja kapitalistliku kaubamajanduse ühetüübilisust ja erinevust. Sellepärast oli Proudhon väikekodanluse ideoloogina arvamisel, et väikekaubatootmine olevat «võrdse valduse» puhul sotsialism.

Kritiseerides kodanlikku poliitilist ökonoomiat ja eriti Ricardo eraomanduse õpetust, tõestas Marx proletariaadi ideoloogina eraomanduse kaotamise vajalikkust ja paratamatust, sest eraomanduse allikaks on mittetöised tulud. Eraomandus lahutab inimesi, sest eraomanike vaheline seos saab kapitalismi tingimustes aset leida turul kaupade vahetamise teel. Sellepärast valitsevad kaubad kui eraomanike töö produktid nende tootjate üle. Raha võim ja kapitali võim suurendab mittetöiseid tulusid ja põhjustab eraomanduse edasiarenemist, see eraomandus aga killustab inimesi. Sellepärast tuleb eraomandus asendada ühiskondliku omandusega — sotsialismiga. «Proletariaadi võiduga kaob nii proletariaat ise kui ka teda tingiv vastand — eraomandus.»[62]

*

Marxi ja Engelsi teoses «S a k s a i d e o l o o g i a» võetakse kriitika alla uusim saksa filosoofia, keda esindasid L. Feuerbach, B. Bauer ja Stirner, ning saksa sotsialismi mitmesugused prohvetid. See teos on kirjutatud 1845.—1846. aastal. Selles töötati esmakordselt välja ajaloolise materialismi tähtsamad teesid. Esmakordselt esitatakse siin tees, et otsustavat osa majanduses, ühiskondlikus elus etendab tootmisviis, näidatakse, et inimeste ühiskondlik olemine määrab nende ühiskondliku teadvuse. «Saksa ideoloogias» näidatakse juba tootlike jõudude ja tootmissuhete dialektilist seost (sealjuures nimetatakse tootmissuhteid tavaliselt «suhtlemisvormideks», «suhtlemisviisideks», «suhtlemissuheteks»). Enne seda ei olnud sellist kategooriat ei poliitilises ökonoomias (sealhulgas ka

---

[61] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, М., 1955, lk. 53.
[62] Sealsamas, lk. 39.

Ricardol), filosoofias ega üldse teaduses. Marx ja Engels näitavad, et poliitilisi ja ideoloogilisi pealisehitusi määravad lõppkokkuvõttes «suhtlemisvormid», s. o. majanduslikud suhted, mis on omased tootlike jõudude antud arenemistasemele.

Siin kasutab Marx esmakordselt terminit «tootmisviis». «Saksa ideoloogias» märgitakse, et tootlike jõudude arenemistase ilmneb selles, mil määral on arenenud tööjaotus. Tootlike jõudude arenemine toob endaga kaasa tööjaotuse edasiarenemise.

Seoses sellega, et kaotatakse inimest orjastav tööjaotus, likvideeritakse vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus. Tööjaotuse kaotamise all ei mõistnud «Saksa ideoloogia» autorid üldse tööjaotuse kaotamist, vaid tööjaotuse kapitalistliku vormi likvideerimist.

«1844. aasta majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» tegi Marx vahet feodaalse ja kodanliku omandusvormi vahel. «Saksa ideoloogias» tulevad Marx ja Engels tööjaotuse arenemise uurimise tulemusel tähtsale järeldusele, nimelt sellele, et mitmesugused astmed tööjaotuse arenemisel on ühtaegu ka mitmesugused omandusvormid. Tööjaotuse arenemise iga aste määrab ka tootmissuhted. Selles teoses uuritakse üksikasjaliselt järgmisi omandusvorme: 1) hõimuomandus, 2) antiikaja kogukondlik ja riiklik omandus, 3) feodaalne ehk seisuslik omandus, 4) kodanlik omandus ja 5) sotsialistlik omandus. Hõimuomanduse analüüsimisel on esmakordselt näidatud, et tööjaotuse arenemine algas loomulikust tööjaotusest.

Erinevalt klassikalisest kodanlikust poliitilisest ökonoomiast ja Ricardost, kes kõiki omandusvorme samastas kodanliku omandusega ja kõik ühiskondlik-majanduslikud formatsioonid kapitalismiga, avastasid Marx ja Engels «Saksa ideoloogias», et tootmise mitmesugustel arenemisastmetel, s. o. tootlike jõudude ja neist olenevate inimestevaheliste suhete mitmesugustel arenemisastmetel esineb ühiskonnas erinevaid omandusvorme. Eraomandusele seavad nad vastu sotsialismi tingimustes esineva ühiskondliku omanduse. Kui tootmisvahendid ühiskonnastatakse, siis ei ole ka enam eraomandust, järelikult tekib siis teine ühiskondlik-majanduslik formatsioon. Termin «omandusvorm» hõlmab siin tegelikult mõistet «ühiskondlik-majanduslik formatsioon». Niisiis lähenesid Marx ja Engels vahetult ühiskondlik-majanduslike formatsioonide avastamisele.

«Pühas perekonnas» tehti kindlaks, et eraomandus on see jõud, mille tõttu ühiskond jaguneb proletariaadiks ja kapitalistideks. «Saksa ideoloogias» tulevad Marx ja Engels järeldusele, et eraomanduse antagonistlik arenemine põhjustab seda, et «ühel poolel asuvad tõelised eraomanikud, teisel poolel aga omandist ilma jäetud kommunistlikud proletaarlased. See vastandlikkus teravneb iga päevaga ja viib paratamatult kriisile» [63].

---

[63] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, lk. 472.

Eraomandust analüüsides tegid Marx ja Engels kindlaks, et selle põhitunnusteks on esiteks see, et igasugust eraomandust on võimalik müüa või pantida, ja teiseks see, et ta võimaldab käsutada võõrast tööd ja seda ekspluateerida. Seega uuritakse eraomandust ja muid majanduslikke kategooriaid teatud kindlate tootmissuhete väljendusena. «Saksa ideoloogias» avab Marx esmakordselt seaduse, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule. Marx rõhutab, et tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelise vastuolu arenemisel on määratu suur tähtsus. Teatud «suhtlemisvorm», olles tekkinud tootlike jõudude antud arenemistaseme baasil ja vastates nende iseloomule, muutub hiljem tootlike jõudude edasiarenemise kammitsaks. See vastuolu lahendatakse sellega, et endiste, ahelateks muutunud tootmissuhete asemele tekivad uued tootmissuhted, mis vastavad uutele, arenenumatele tootlikele jõududele. Nii näiteks muutub kapitalismi tingimustes tootmisvahendite eraomandus tootlike jõudude teatud arenemisastmel nende kammitsaks, mida proletaarne revolutsioon paratamatult purustab. Selle revolutsiooni käigus tekivad uued tootmissuhted, mis vastavad antud tootlikele jõududele. Niisiis põhjendasid ja tõestasid Marx ja Engels sotsialistliku revolutsiooni vajalikkust. Revolutsioon on ajaloo liikumapanevaks jõuks. «... Kommunistlik revolutsioon astub välja tegevuse endise i s e l o o m u vastu ... kaotab igasuguste klasside valitsemise ja ka klassid ... Revolutsiooni on vaja mitte üksnes sellepärast, et mingil muul viisil ei ole võimalik v a l i t s e v a t klassi kukutada, vaid ka sellepärast, et k u k u t a v klass võib ainult revolutsioonis vabaneda kogu vanast jälkusest ja muutuda võimeliseks ühiskonna uut alust looma.» [64] Marx ja Engels näitavad, et «iga võimu taotlev klass — isegi siis, kui tema valitsemine põhjustab, nagu see proletariaadil aset leiab, kogu vana ühiskonnavormi ja üldse valitsemise kaotamist, — peab kõigepealt kätte võitma poliitilise võimu, selleks et see klass omakorda saaks oma huve üldiste huvidena kujutada ...» [65] Niisiis formuleerisid marksismirajajad selles teoses esmakordselt proletariaadi diktatuuri õpetuse võrseid.

«Saksa ideoloogias» tõestavad Marx ja Engels, et sotsialistlikus ühiskonnas kaotavad majandusseadused oma stiihilise iseloomu ja et inimesed kasutavad neid teadlikult ja plaanilises korras. Kui Ricardo pidas ekslikult konkurentsi ja väärtust ühiskonna igavesteks seadusteks, loodusseadusteks, siis Marx ja Engels näitavad «Saksa ideoloogias», et pärast eraomanduse kaotamist ei esine sotsialistlikus ühiskonnas nõudmise ja pakkumise kõikumist, mille kaudu väärtusseadus toimib erakapitalistliku omanduse tingimustes. «... Baasi, eraomanduse kaotamisega,

---

[64] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, lk. 70.
[65] Sealsamas, lk. 32.

tootmise kommunistliku reguleerimisega . . . kaob ka nõudmise ja pakkumise vahekorra valitsemine, ja inimesed allutavad uuesti oma võimule vahetuse, tootmise, nende vastastikuste suhete viisi . . .» [66] Siin tuleb silmas pidada, et tol ajal ei teinud Marx ja Engels veel vahet kommunismi madalama ja kõrgema faasi vahel. Nad tunnistasid ainult vajaduste järgi jaotamise printsiipi. Teadusliku ettenägemise teel tegid nad kindlaks, et sotsialismi tingimustes vabanevad tootmine ja vahetus stiihiliselt toimiva väärtusseaduse valitsemisest.

Vastupidiselt Ricardole ja kõigile kodanlikele majandusteadlastele, kes käsitlesid kapitalismi majanduslikke kategooriaid ja majandusseadusi igavestena ja muutumatutena, rõhutasid Marx ja Engels «Saksa ideoloogias», et need kategooriad ja seadused on antud formatsioonile omaste, s. o. ajalooliselt mööduvate ühiskondlike suhete teoreetiliseks väljenduseks. «. . . Maarent, kasum jne., need eraomanduse tegeliku olemasolu vormid, kujutavad endast ühiskondlikke suhteid, mis vastavad teatud tootmisastmele . . .» [67]

«Saksa ideoloogias» analüüsivad Marx ja Engels linna ja maa vastandlikkuse likvideerimise probleemi kommunismile ülemineku. «Linna ja maa vastandlikkuse kaotamine on ühiskondliku ühtsuse üheks esimeseks tingimuseks, mis omakorda sõltub paljudest materiaalsetest eeldustest . . .» [68] Teiseks tähtsaks kommunismile ülemineku tingimuseks on vaimse ja füüsilise töö vastandlikkuse likvideerimine. See on võimalik seoses kapitalistliku tööjaotuse kõrvaldamisega, sest see tööjaotus muudab töölise masina ripatsiks. Ainult kommunismi tingimustes tekib selline olukord, mis on vajalik inimese kõige täielikumaks ja igakülgsemaks arenemiseks.

Selles teoses on esitatud mitmed tähtsad marksistliku poliitilise ökonoomia lähteseisukohad, seadused ja kategooriad. «Saksa ideoloogias» esinevad dialektilise ja ajaloolise materialismi põhiteesid on poliitilisele ökonoomiale teaduslikuks uurimismeetodiks. Järelikult on «Saksa ideoloogia» oluline etapp mitte üksnes marksistliku filosoofia, vaid ka marksistliku poliitilise ökonoomia kujunemises.

6. K. MARXI SUHTUMINE D. RICARDO MAJANDUSTEOORIASSE TEOSES «FILOSOOFIA VILETSUS»

1847. aastal ilmus K. Marxi teos «Filosoofia viletsus. Vastus härra Proudhoni «Viletsuse filosoofiale»». Selle teose ülesandeks oli paljastada Pierre-Joseph Proudhoni väikekodanlikku ideoloogiat, mida Proudhon prole-

[66] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, lk. 34.
[67] Sealsamas, lk. 219.
[68] Sealsamas, lk. 50.

taarse ideoloogiana esitas. «Filosoofia viletsus» on Marxi üks esimesi küpseid teoseid, kus ta materialistliku ajalookäsituse alusel analüüsib üldjoontes kapitalismi ja rajab proletariaadi teadusliku maailmavaate alused. V. I. Lenin oma teoses «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» märgib, et Marx käsitleb «Filosoofia viletsuses» sotsiaalset evolutsiooni «kui ühiskondlik-majanduslike formatsioonide arenemise loodusloolist protsessi» [69]. See Marxi klassikaline teos on «Saksa ideoloogia» ja «1844. aasta majandusteaduslike ja filosoofiliste käsikirjade» edasiarenduseks.

See oli Marxi esimene avaldatud majandusteaduslik töö. Purustanud Proudhoni teoreetilised väljamõeldised, näitas Marx «Filosoofia viletsuses» Ricardo majandusõpetuse tõelist mõtet, arendades esmakordselt mitmeid uusi oma majandusõpetuse põhiseisukohti.

Esimeses peatükis «Teaduslik avastus» kritiseerib Marx Proudhoni väärtus-, raha- ja kasumiteooriat, seab sellele vastu Ricardo väärtus-, raha- ja kasumiteooria, töötab dialektilise meetodi baasil välja oma majandusõpetuse alused.

Marx näitas, et Proudhoni väärtusteooria on vaid Ricardo väärtusteooria utoopiline tõlgitsus. Proudhon on täiesti meelevaldselt muutnud Ricardo kodanliku väärtusteooria revolutsioonilise teooriaks, mis hävitavat kapitalismi pahed. Marx tõestas, et Ricardo väärtusteooria on kodanliku ühiskonna majanduslike suhete teaduslik väljendus.

Proudhoni väärtusteooriat kritiseerides tõi Marx esile Ricardo väärtusteooria tõelise tähtsuse. Marx näitas, et Proudhoni pretensioon sellele, et ta on avastanud uue väärtusteooria, mille alusel on võimalik kapitalistlikku tootmisviisi ümber kujundada, ei ole millegagi põhjendatud. Proudhon ei saanud absoluutselt aru dialektikast, ta moonutas idealistlikult Ricardo väärtusteooriat ja tegi sellest täiesti utoopilised järeldused, nagu oleks võimalik ilma proletaarse revolutsioonita ümber kujundada kapitalistlik ühiskond ja likvideerida kapitalism.

Ricardo on arvamisel, et kaupade vahetusväärtuse määrab nende tootmiseks vajalik töö. Väärtust loovat tööd käsitleb ta loomuliku nähtusena. Samuti käsitleb ta kauba tarbimisväärtust, mille määrab kauba kasulikkus, loomuliku kategooriana. Proudhoni poolt «avastatud» «konstitueerunud väärtus» ja «proportsionaalne väärtus» aga ei kujuta endast midagi muud kui Ricardo vahetusväärtust.

«Filosoofia viletsuses» avastas Marx, et väärtust loov töö ja väärtus ei ole ainult loomulikud kategooriad, vaid on kaubatootmise kategooriad. Kuid töö on igasuguse ühiskonna olemasolu alus. Miks loob siis töö väärtuse ainult kaubatootmise tingimus-

---

[69] V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 144.

tes? Ilmselt sellepärast, et kaubatootmise tingimustes on tööl isesugune spetsiifika, isesugune kvaliteet. Milles aga see töö spetsiifika, kvaliteet seisab, seda «Filosoofia viletsuses» ei näidata. Töö kahesuguse iseloomu probleemi lahendas Marx esmakordselt oma teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast», «Filosoofia viletsuses» aga peituvad selle probleemi lahendamise eeldused. Need seisavad selles, et Marx avastas siin, et väärtust loov töö on ajaloolised kategooriad. Marx käsitleb «Filosoofia viletsuses» väärtusseadust kui kaubatootmise tootmissuhete teoreetilist väljendust. Niisiis tõestas Marx, et Ricardo arvamus, mille järgi väärtus esineb igasuguses ühiskonnas, on ekslik. Väärtusteooria analüüsimine hilisemates teostes võimaldas Marxil avastada kaubas sisalduva töö kahesugust iseloomu, eraldada väärtust tema avaldumisvormist, s. o. vahetusväärtusest.

Väärtusvormi avastamine oli aluseks raha salapärasuse ja raha tegeliku olemuse avastamisele. «Filosoofia viletsuses» on juba astutud samm edasi selle probleemi lahendamisel.

Ricardo rahateooria alusel ei olnud võimalik teoreetiliselt näidata «tööraha» ekslikkust ja utoopilisust. Rajanud aluse uuele tööväärtusteooriale ja uuele rahateooriale, näitas Marx «tööraha» teoreetilist paikapidamatust ja praktilist võimatust.

Paljastades Proudhoni «rahateooriat», seadis Marx sellele vastu Ricardo kvantitatiivse rahateooria. Tol ajal ei olnud Marx veel avastanud kaupades sisalduva töö kahesugust iseloomu, ei olnud veel avastanud vahetusvormide arenemist ja raha kui üldise ekvivalendi spetsiifikat. Kui Ricardo käsitles raha loomuliku kategooriana, siis Marx käsitleb raha ajaloolise kategooriana. «Raha ei ole asi,» kirjutas Marx, «vaid ühiskondlik suhe.» [70] Raha on niisugune tootmissuhe, mis vastab kaubatootmisele.

Marx asub «Filosoofia viletsuses» veel Ricardo seisukohal, et tööline müüb kapitalistile oma tööd. Tööd kui kauba väärtust mõõdetakse selle kauba tootmiseks vajaliku tööajaga. Töö kui kauba tootmiseks aga on vaja seda tööaega, mis kulub töö pidevaks alalhoidmiseks tarvilike esemete tootmiseks, s. o. selleks, et võimaldada töölistel elada, töötada ja sugu jätkata. «Töö loomulik hind ei ole midagi muud kui palga miinimum.» [71] Marx võttis siinkohal omaks Engelsi määratluse «Visanditest». Selle tsitaadi kohta toodud märkuses ütleb Engels, et see seisukoht ei ole õige. Marx parandas seda hiljem «Kapitalis».

«Filosoofia viletsuses» mõistab Marx töö kui kauba all tegelikult tööjõudu, kuid seda terminit ei olnud ta veel loonud. «Kui-võrd tööd müüakse ja ostetakse,» kirjutab Marx, «on ta niisamasugune kaup nagu igasugune teinegi kaup, järelikult on tal vahetusväärtus.» [72]

---

[70] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 110.
[71] Sealsamas, lk. 87.
[72] Sealsamas, lk. 93.

Kui Ricardo on seisukohal, et kapital on akumuleeritud töö, siis tõestas Marx juba «Käsikirjades», et kapital on akumuleeritud võõras töö, mis võõra jõuna töölisklassi vastas seisab. «Filosoofia viletsuses» iseloomustatakse kapitali kui proletariaadi ja kodanluse klassisuhet.

Käsitledes tööd kui kaupa läheneb Marx lisaväärtuse teooriale. Marx näitab, et kasumi allikaks (termin «lisaväärtus» ei ole veel loodud) on töö väärtuse ja tööga loodava väärtuse vahe.

Töö müümise küsimuses asus Marx vaid formaalselt Ricardo seisukohal. Tegelikult aga oli Marxi ja Ricardo vahel printsipiaalne erinevus, mis seisis selles, et Ricardo pidas tööd niisamasuguseks kaubaks nagu igasugust teist kaupa, Marx aga nägi töös kui kaubas «hirmsat tegelikkust», s. o. kapitalistlikku tegelikkust, kapitalistlikku ekspluateerimist ja muid kapitalismi pahesid. Niisiis rajas Marx aluse lisaväärtuse teooria väljatöötamiseks.

Teises peatükis «Poliitilise ökonoomia metafüüsika» tõestas Marx Proudhoni meetodi paikapidamatust ja ebateaduslikkust. Ricardo meetodi kritiseerimise teel tegi Marx kindlaks marksistliku poliitilise ökonoomia metodoloogia tähtsad printsiibid.

«Filosoofia viletsuses» peab Marx meetodit, mida rakendasid majanduslike nähtuste uurimisel Smith ja Ricardo, palju kõrgemaks Proudhoni poolt kasutatud meetodist. Tööjaotust eeldades oletab Proudhon fantastiliselt seda, et «inimene» soovitab oma kaastöötajatele ... teha vahet tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vahel. Sel puhul märgib Marx irooniliselt: «Siin on härra Proudhoni «ajaloolise ja kirjeldava meetodi» musternäide, kes avaldab oma uhket põlgust igasuguste Adam Smithide ja Ricardode «ajaloolise ja kirjeldava meetodi» suhtes.» [73]

«Filosoofia viletsuses» töötab Marx üksikasjaliselt välja uue meetodi, mida ta poliitilises ökonoomias rakendab. Poliitilise ökonoomia kategooriaid ja seadusi tõlgitseb ta materialistlikult ja ajalooliselt, s. o. teatud majandusliku formatsiooni tootmissuhete väljendusena. Proudhon käsitleb majanduslikke kategooriaid kui igaveste ideede väljendust. Ricardo ei käsitlenud neid kategooriaid küll igaveste ideede väljendusena, kuid pidas neid siiski loomuliku, s. o. kodanliku korra teoreetiliseks väljenduseks, kodanlik kord aga vastas tema arvates inimese loomusele.

Proudhon oma töös «Majanduslike vastuolude süsteem või viletsuse filosoofia» käsitleb majanduslikke kategooriaid kui absoluutse mõistuse igaveste ideede väljendust. Ricardot moonutades nägi ta majanduslikes kategooriates iidsest ajast eksisteerivaid igavesi ideid. «Filosoofia viletsuses» seab Marx Proudhonile vastu

[73] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 73.

Ricardo ja Hegeli. Marx talitas niiviisi mitte sellepärast, et ta oleks olnud Ricardo ja Hegeli pooldaja, vaid ainult selle tõestamiseks, et Proudhon astus Ricardo ja Hegeliga võrreldes sammu tagasi ja et ta võttis neilt üle kõik selle, mis neil oli ebaõiget, ja moonutas kõik selle, mis neil oli väärtuslikku ja uut.

Kui Ricardo järgi on majanduslikud kategooriad loomuliku ja igavese kodanliku majanduselu väljenduseks, siis Marxi järgi kujutavad majanduslikud kategooriad endast ühiskondlike tootmissuhete teoreetilist väljendust. Tootmissuhteid toodavad inimesed täpselt niisamuti, nagu nad toodavad lina, lõuendit jne. Inimesed ei astu teatud tootmissuhetesse meelevaldselt, vaid need tootmissuhted olenevad tootlike jõudude arenemise tasemest. Tootmisviis on see, mis määrab majanduslikud kategooriad. Seega näitab Marx «Filosoofia viletsuses», et kodanlikud majandusteadlased ja sealhulgas ka Ricardo ei asunud ajaloolisel seisukohal. Erinevalt idealistidest (näiteks Proudhonist) pidasid nad küll majandusseadusi ja kategooriaid kapitalistlikus ühiskonnas reaalselt eksisteerivate majanduslike tingimuste peegelduseks, kuid samal ajal nägid neis igavesi, mitte aga ajaloolisi seadusi ja kategooriaid.

«Filosoofia viletsuses» rakendas Marx poliitilise ökonoomia probleemide uurimisel ajaloolise materialismi meetodit, mida ta vastandab Ricardo ühekülgsele abstraktselt-analüütilisele meetodile. Marx defineerib uut moodi poliitilise ökonoomia ainet ja majandusseaduste iseloomu. Ricardo käsitles neid kui aja mõjust sõltumatuid loodusseadusi, Marx aga tõestas, et nad on looduslooolised seadused. Ricardo oli arvamisel, et kapitalistlik tootmisviis on igavene. Sellepärast olevat ka kodanlikust tootmisviisist tingitud majandusseadused igavesed loodusseadused, mis peavad ühiskonnas alati toimima. Tegelikult aga on majandusseadused mitte üksnes looduslikud, vaid ka ajaloolised, sest põhiliselt piirab nende toimet ainult teatud kindel tootmisviis. Järelikult käsitleb Marx «Filosoofia viletsuses» majanduslikke kategooriaid ja seadusi loodusloolistena. Ricardot kritiseerides kirjutab Marx: «Majandusteadlased kujutavad kodanliku tootmise suhteid — tööjaotust, krediiti, raha jne. — tardunud, muutumatute, igaveste kategooriatena.»[74] Kuid Marx peab sellist kodanlike tootmissuhete käsitust, sealhulgas ka väärtuse ja raha käsitust, ebaõigeks, sest Ricardol jääb välja selgitamata, kuidas neid suhteid endid toodetakse. See oli täiesti uus kodanliku tootmisviisi käsitus, mille järgi kodanlik tootmisviis on looduslooline, mitte aga igavene nähtus.

Marx formuleeris «Filosoofia viletsuses» mõnevõrra täpsemalt tema poolt avastatud majandusseadust, mis on omane kõigile ühiskondlik-majanduslikele formatsioonidele, nimelt seadust, mille

[74] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 129.

järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule. Kuid siin ta ei formuleeri ega põhjenda veel seda lõplikult. Seda teeb ta teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast». Majanduslikel kategooriatel on ajalooline iseloom, s. o. nad tekivad koos antud formatsiooni tekkimisega ja kaovad koos viimase kadumisega. Seega muutis Marx poliitilise ökonoomia ajaloost kõrgemal seisvast teadusest (nagu see oli Ricardol) ajalooliseks teaduseks.

Marx ütleb, et kapitalistliku ühiskonna tootmissuhted paistavad silma kahepalgelisuse poolest, et «nendesamade suhete raames, milledes toodetakse rikkust, toodetakse ka vaesust; et nendesamade suhete raames, milledes toimub tootlike jõudude arenemine, areneb ka jõud, mis toodab rõhumist; et need suhted loovad kodanlikku rikkust, s. o. kodanluse klassi rikkust ainult siis, kui hävitatakse pidevalt selle klassi üksikute liikmete rikkust ja tekib järjest kasvav proletariaat» [75]. Siin esinevad juba lisaväärtuse teooria väljatöötamiseks ja kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse formuleerimiseks vajalikud lähteseisukohad.

«Filosoofia viletsuses» näitab Marx, et kapitalistliku tootmisviisi antagonistlik iseloom ilmneb ka selles, et kodanlikud majandusteadlased satuvad vastuollu omaenda teooriaga. Mitmesuguste koolkondade tekkimine on seletatav sellega, et kodanlikud majandusteadlased suhtuvad erinevalt tegelikkusse, sõltuvalt mitmesuguste kodanluse rühmade materiaalsetest huvidest. Enne «Filosoofia viletsuse» kirjutamist ei teinud Marx teatavasti vahet klassikalise ja vulgaarse poliitilise ökonoomia vahel. Selles teoses näitab Marx esmakordselt, et Adam Smith ja David Ricardo on klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad. Nende ajalooline missioon seisab selles, et nad näitavad, kuidas kodanlike tootmissuhete raames omandatakse rikkust, et nad formuleerivad neid suhteid kategooriatena ja seadustena ning tõendavad, et need seadused ja kategooriad on rikkuse tootmiseks palju sobivamad kui feodaalühiskonna seadused ja kategooriad.

Marx käsitleb «Filosoofia viletsuses» esmakordselt täielikumalt tööjaotuse ja masinate probleemi, arendades edasi Smithi ja Ricardo õpetust neis küsimustes. Marx ütleb, et tööjaotuse seadusi ei kehtestanud kapitalismieelsetes formatsioonides seadusandja tahe, vaid neid tekitasid algselt materiaalse tootmise tingimused. Järelikult toimub tööjaotuse arenemine objektiivselt, inimeste teadvusest sõltumata. Arenenud ühiskondliku tööjaotuse aluseks aga on linna eraldumine külast.

«Filosoofia viletsuses» arendatakse edasi seisukohta, et kapitalismi tingimustes ei kaota monopol konkurentsi, vaid tekitab uusi konkurentsivorme ja tugevdab seda. Järelikult on konkurents ja monopol vastandite ühtsus. Ricardo ja teised kodanlikud majandusteadlased on seisukohal, et monopoli ja konkurentsi

[75] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 144.

tasandamine kapitalismi tingimustes kõrvaldab kapitalismi vastuolud. Sellele vastu vaieldes kirjutab Marx: «Ja ometi loob see tasandamine, kõrvaldamata kaasaegse olukorra raskusi, nagu seda kujutlevad kodanlikud majandusteadlased, veelgi raskema ja veelgi segasema olukorra.»[76]

Proudhon moonutas täiesti Ricardo maarenditeooria, mida peeti tol ajal ainuõigeks ja majandusteaduse viimaseks sõnaks. Ricardo on arvamisel, et rent ei muuda põllumajandussaaduste väärtust, s. t., et ta seletas maarenditeooriat väärtusseaduse alusel. Proudhon aga muutis maarendi mingisuguseks psühholoogiliseks ja mooralseks teguriks.

Vastandades Proudhoni «maarenditeooria» Ricardo maarenditeooriale, näitab Marx, et maarent väljendab kapitalismi tingimustes kodanlikke tootmissuhteid põllumajanduses.

Rent, nii nagu sellest sai aru Ricardo, s. o. kapitalistlikus mõttes, tekkis seoses patriarhaalse põllumajanduse muutumisega kommertsettevõtteks, kus kapitali rakendatakse kasumi saamiseks palgatööliste ekspluateerimise teel. Rendi tõttu muutub maa ostu ja müügi objektiks, omandab hinna. Maarent põhjustas parasiitliku klassi — maaomanike klassi tekkimist, kes sageli oma maavaldusi ei olnud näinudki, nagu see tol ajal Inglismaal oli.

«Filosoofia viletsuses» ei olnud Marx veel välja töötanud oma väärtusteooriat ja lisaväärtuse teooriat. Sellepärast ei võinud ta tol ajal esitada ka oma maarenditeooriat. Põhiliselt pooldas ta sellal Ricardo maarenditeooriat. Kirjas Engelsile 26. novembrist 1859 kirjutab Marx: «Oma raamatus Proudhoni vastu, kui ma Ricardo renditeooriat veel täielikult pooldasin, märkasin juba tollal seda, mis on selles ebaõiget isegi tema (Ricardo) seisukohalt.»[77] «Filosoofia viletsuses» tõestas Marx, et rent on ajalooline kategooria.

«Filosoofia viletsuses» teeb Marx vahet maarendi ja rendimaksu vahel.

Ricardo näitas kodanluse ja maaomanike huvide vastandlikkust. Marx toob siin ära radikaalsete kodanlike majandusteadlaste arvamuse, mille järgi maa natsionaliseerimine vastaks töös-tuskodanluse huvidele. V. I. Lenin viitab oma agraaralastes töödes sageli «Filosoofia viletsusele».

Kapitalismi tingimustes on maa kapitaliks. Maa kui kapitali hulka on võimalik suurendada uute kapitalide mahutamisega haritavatesse maatükkidesse. Maa kui kapital on põhikapital, mis kulub ja vajab maaparandusi, nende paranduste taastootmist. Siin läheneb Marx küll diferentsiaalrendi II teooria avastamisele, kuid ei avasta veel seda. Lõpuks formuleerib Marx üldise järelduse, millele ta oli jõudnud seoses maarendi uurimisega «Filo-

[76] К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные письма. Государственное издательство политической литературы, 1948, lk. 28.

[77] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXIV, М., 1931, lk. 258.

soofia viletsuses»: «Rent on nende ühiskondlike suhete tulemuseks, milledes toimub maa ekspluateerimine... Rent tekib tänu ühiskonnale, mitte aga mullale.» [78]

Marx näitab, et Ricardo on tõestanud, et palga tõus ainult vähendab kasumit, kuid ei avalda mingisugust mõju kaupade väärtusele, sest viimase määrab nende kaupade tootmiseks kulutatud töö hulk. Sellele vaatamata ei poolda Ricardo tööliste ühinemist koalitsioonidesse ja streikide organiseerimist kõrgema palga saamiseks, sest see takistab kapitalistidel täita tellimusi, tekitab häireid kaubanduses ja kiirendab täiuslikumate masinate kasutuselevõtmist, järelikult aga vähendab nõudmist tööliste järele. See kõik sunnib töölisi nõustuma veelgi madalama palgaga. Peale selle vähendavad koalitsioonide loomise ja streikide organiseerimisega seotud kulud palka veelgi. Tööliste sellekohaseid jõupingutusi peab Ricardo niisiis kasutuks, sest palga taseme määrab ikkagi tööliste elatusvahendite väärtus. Ricardo pidas «poliitilise ökonoomia igaveste seaduste suhtes avaldatavat pahameelt niihästi naeruväärseks kui ka ohtlikuks» [79].

Marx seevastu ütleb, et streikidel ja koalitsioonidel on proletariaadi seisukohalt kasvatuslik, distsiplineeriv ja organiseeriv tähtsus. Peale selle aga valmistavad nad teda ette ka eelseisvateks lahinguteks, mille eesmärgiks on kapitalistliku korra kukutamine. Niisiis tõestas Marx, et koalitsioonid ja streigid on proletaarse revolutsiooni ettevalmistamiseks ja klasside kaotamiseks vajalikud ja paratamatud. «Niikaua aga jääb proletariaadi ja kodanluse vaheline antagonism ühe klassi võitluseks teise klassi vastu, võitluseks, mis — kui ta jõuab oma kõrgeimale astmele — kujutab endast täielikku revolutsiooni.» [80]

Luues proletaarset poliitilist ökonoomiat, näitab Marx «Filosoofia viletsuses» järelikult seda ratsionaalset ja väärtuslikku, mis on olemas Ricardo majandusõpetuses. Kuid samal ajal tuleb silmas pidada seda, et Marx ei olnud sel ajal Ricardo mõjust täielikult vabanenud.

Kodanlikule poliitilisele ökonoomiale, sealhulgas ka Ricardo majandusõpetusele, seab Marx vastu proletaarse poliitilise ökonoomia. Ricardo kriitika väljendas kapitalismi poolt feodalismi kritiseerimist, Marxi poliitiline ökonoomia aga väljendas kapitalismi kritiseerimist progressiivsema tootmisviisi — kommunismi seisukohalt. Marxi kriitika on revolutsiooniline kriitika, kriitika teadusliku sotsialismi teooria positsioonidelt. Ricardo majandusteooriat kasutades ja arendades näitab Marx «Filosoofia viletsuses», et nagu kodanlikud majandusteadlased on kodanluse klassi õpetatud esindajaiks, nii on majandusteadlased-sotsialistid ja

---

[78] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 177.
[79] Sealsamas, lk. 182.
[80] Sealsamas, lk. 184.

majandusteadlased-kommunistid proletaarlaste klassi teoreetikuiks. Kapitalismi varasemal arenemisastmel, kui proletariaadi ja kodanluse vahelisel võitlusel ei olnud veel poliitilist iseloomu, olid nendeks teoreetikuteks utoopilised sotsialistid, kes nägid vaid proletariaadi viletsust ega märganud tema revolutsioonilisust.

Proletaarset poliitilist ökonoomiat luues näitab Marx «Filosoofia viletsuses», et mõiste «tootlikud jõud» hõlmab mitte üksnes tootmisvahendeid, vaid ka tootmise alal töötajaid endid, et «kõige võimsamaks tootlikuks jõuks on revolutsiooniline klass ise» [81].

Teinud kindlaks, et tootlike jõudude arenemine on ühiskonna arenemise aluseks, toob Marx esile tootlike jõudude ja tootmissuhete dialektilise seose. Nende vahel tekivad klassiühiskonna teatud arenemisastmel antagonistlikud vastuolud, mis põhjustavad klassivõitluse teravnemist ja oma aja ära elanud tootmisviisi revolutsioonilist asendamist uue, progressiivsema tootmisviisiga. Marx nägi teaduslikult ette, et sotsialismi tingimustes ei esine antagonistlikke klasse.

Nii näeme, et «Filosoofia viletsus» kujutab endast tähtsat etappi Ricardo majandusõpetuse kriitikas, samuti proletaarse poliitilise ökonoomia kujundamises.

«Filosoofia viletsuses» teostab Marx pöörde poliitilises ökonoomias, kuid see pööre tähistab vaid marksistliku poliitilise ökonoomia kujunemise algust. Sellest teosest nähtub, kuidas Marx töötas ümber Ricardo teooria kategooriad ja muutis nad marksistliku poliitilise ökonoomia kategooriateks.

Ricardo käsitles tööväärtusseadust loomuliku ja igavese seadusena. Marx aga avastas, et see seadus on vaid kaubatootmise seadus. See Marxi avastus ei ole siin veel lõpule viidud, vaid on alles kujunemisjärgus. Proudhoni «rahateooriale» vastandab Marx Ricardo kvantitatiivse rahateooria. Kuid Marx mõistab juba raha olemust hoopis teisiti kui Ricardo: Ricardole on nii raha kui ka kaup igavesed ja loomulikud kategooriad, mis on omased kõigile ühiskondlik-majanduslikele formatsioonidele; Marxile aga on nad ajaloolised kategooriad, mis on omased ainult kaubatootmisele. Kui Ricardo oli arvamisel, et tööline müüb kapitalismi tingimustes oma tööd, et töö on niisamasugune kaup kui iga teinegi kaup, siis Marx nägi töös kui kaubas «hirmsat tegelikkust», s. o. kapitalistlikku tegelikkust, kus töölist ekspluateeritakse. Niisiis käsitles Ricardo majanduslikke kategooriaid muutumatutena. Majanduslikud kategooriad väljendavad Ricardol kord asjade suhteid, kord inimeste suhteid. Marx tegi «Filosoofia viletsuses» esmakordselt kindlaks, et majanduslikel kategooriatel on ajalooline iseloom ja nad väljendavad teatud kindla

[81] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 184.

ühiskondlik-majandusliku formatsiooni tootmissuhteid. Selle tulemusena muutis Marx poliitilise ökonoomia väljaspool ajalugu seisvast teadusest ajalooliseks teaduseks. «Filosoofia viletsuses» tegi Marx esmakordselt vahet klassikalise ja vulgaarse kodanliku poliitilise ökonoomia vahel. Proudhoni reformismile seab Marx vastu proletaarse revolutsiooni teadusliku teooria.

7. K. MARX D. RICARDO TEOORIAST TEOSES «PALGATÖÖ JA KAPITAL»

Pärast «Filosoofia viletsuse» ilmumist pidas Marx 1847. aasta sügisel ja talvel loenguid kapitalismi põhilistest tootmissuhetest — töö ja kapitali vahelistest suhetest — saksa töölisühingus Brüsselis. Neist loengutest koostatigi raamat «Palgatöö ja kapital». Marx kirjutas selle teose lõplikult valmis 1848. aasta revolutsiooni ajal. Tol ajal juhtis ta töölisklassi revolutsioonilist liikumist ja andis talle teoreetilise relva. See teos avaldati esmakordselt juhtkirjade näol «Neue Rheinische Zeitungis» 5.—8. ja 11. aprillil 1849. Marxi kavatsuse kohaselt pidid need artiklid andma vastuse kõige aktuaalsematele küsimustele, mis olid revolutsiooni käigus töölisklassi ette kerkinud. Oma teoses «Palgatöö ja kapital» arendab Marx edasi oma majandusõpetust. See on 40-ndatel aastatel ilmunud teoste hulgas esimene töö, mis on süstematiseeritud kapitalismi poliitilise ökonoomia põhiküsimuste järgi.

Ricardo käsitles palka ainult kvantitatiivsest küljest, s. o. teda huvitas vaid see, mis määrab palga suuruse. Ricardo arvates on palk, nagu ka kõik teised kapitalistliku tootmisviisi kategooriad, loomulik suhe, mis esineb kõigis ühiskondades. Marx aga analüüsib «Palgatöös ja kapitalis» palka kui kapitalismile omast kategooriat peamiselt kvalitatiivsest küljest.

Tol ajal levitasid kodanlikud rikardolased apologeetilist versiooni, et palk olevat töölise osa töö produktis, et kapitalist saavat oma osa oma kapitali eest, tööline aga oma töö eest. James Mill läks oma apologeetikas veelgi kaugemale, väites, et kapitalist krediteerib töölisi, kui ta töölistele nende osa produktis palga vormis enne kauba müümist kinni maksab. See käis Ricardo õpetuse vastu, kus esineb tees, et olenemata töölise palga suurusest ei määra palka töölise osa produktis, vaid tööline saab ühe osa produkti väärtusest, mille määrab töö väärtus. Järelikult määrab töölise osa produktis tema palga suurus. Töö väärtus määratakse Ricardo järgi sellega, et «töölistel oleks võimalik eksisteerida ja oma sugu jätkata nende arvu suurendamise või vähendamiseta» [82]. Kuid Ricardo taandas ekslikult töölise palga füsioloogilisele miinimumile.

---

[82] Д. Рикардо. Начала политической экономии и налогового обложения, М., 1955, lk. 85.

Nagu «Filosoofia viletsuses», nii ka «Palgatöös ja kapitalis» ei vabanenud Marx veel sellest Ricardo seisukohast, et palk on töö hind. Marx ei avastanud veel kategooriat «tööjõud», kuid ta näitas, et töö on muutunud kaubaks ainult kapitalismi tingimustes, kuna orjandusliku korra ja feodalismi tingimustes ta seda ei olnud. Nagu kõik kaubad, nii müüakse ja ostetakse tööd väärtusseaduse alusel. Sellepärast käsitleb kodanlus tööd, s. o. tööjõudu kui asja, mida ta ostab. Selles seisabki töölise kui inimese võõrandamine iseendast.

Kui Ricardo ei mõistnud tootmishinna kujunemist ja nägi turuhindade kõrvalekaldumises väärtusest väärtusseaduse rikkumist, siis Marx näeb «Palgatöös ja kapitalis» turuhindade kõrvalekaldumises väärtusest väärtusseaduse avaldumise ainuvõimalikku reaalset vormi. «Selle korratuse koguliikumine on tema korrapärasus. Selle tööstusliku anarhia, selle pöörise käigus kompenseerib konkurents nii-ütelda üht äärmust teisega.»[83] Kaupade hinnad kõiguvad väärtuse ümber olenevalt nõudmisest ja pakkumisest. Kapitalide liikumise ühtedest tootmisharudest teistesse tootmisharudesse määrab hindade kõikumine kaupade tootmise kulude ümber. Kapitalistliku majanduse ja tööliste elu arenemine sõltub turuhindade kõikumistest, stiihiliselt toimivast väärtusseadusest, konkurentsist ja tootmise anarhiast. Ainult niiviisi saabki väärtusseadus kapitalismi tingimustes avalduda.

Ricardo teadis väga hästi, et kaupade turuhinnad kõiguvad nende kaupade väärtuse ümber. Sellepärast käsitles ta hindade kõikumist kui nähtust, mis ei ole vastuolus väärtusseadusega. Sealjuures aga ei teadnud ta, et turuhindade kõikumine kapitalismi tingimustes tuleneb immanentselt väärtusseaduse toimest, et hindade kõikumine tootmishindade ümber on väärtusseaduse paratamatuks avaldumisvormiks eraomanduse valitsemise, konkurentsi ja tootmise anarhia tingimustes. Selle avastas esmakordselt Marx.

Ricardo oli arvamisel, et kapital on akumuleeritud töö. Ta ei näinud kapitali klassiolemust ega ajaloolist iseloomu. Marx naerab välja selle definitsiooni, mille andis kapitalile Ricardo. «Akumuleeritud töö, mida kasutatakse uue tootmise vahendina, ongi kapital.

Nii räägivad majandusteadlased.

Mis on neegerori? Inimene mustast rassist. Üks seletus väärib teist.

Neeger on neeger. Orjaks saab ta ainult teatud suhetes. Puuvilla ketrusmasin on masin puuvilla ketramiseks. *Kapitaliks* saab ta ainult teatud suhetes. Neist suhetest väljakistuna on ta nii-

---

[83] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 63.

sama vähe kapital kui kuld iseenesest on *raha* või suhkur — suhkru hind.» [84]

Kui Ricardo on arvamisel, et igasugune tootmisvahend on kapital, siis Marx näitab, et tootmisvahendid muutuvad kapitaliks ainult kapitalistlike tootmissuhete tingimustes.

Marxi järgi on kapital kodanliku ühiskonna tootmissuhe. Kapital ei koosne ainult materiaalsetest produktidest, vaid ka väärtusest. Marx teeb vahet tarbimisväärtuse, vahetusväärtuse ja kauba hinna vahel. See teatud vahekord, milles kaupu vahetatakse, «moodustab nende *vahetusväärtuse* ehk, väljendatult rahas, nende *hinna*» [85].

Marx küsib, mil viisil muutuvad kaubad, vahetusväärtused kapitaliks? Ja vastab, et kapitali olemus seisab selles, «et elav töö on akumuleeritud tööle tema vahetusväärtuse säilitamise ja suurendamise vahendiks» [86]. Kapital säilib ja suureneb selle tõttu, et kapitalistid ekspluateerivad proletariaati, kellel on ainult võime töötada. Lisaväärtuse allikaks on palgatöö, palgatööliste töö ekspluateerimine. Eessõnas «Kapitali» II köitele märgib Engels, et 40-ndatel aastatel teadis Marx väga hästi «mitte üksnes millest, vaid ka *kuidas* «kapitalisti lisaväärtus tekib», seda tõestavad «Misère de la Philosophie» («Filosoofia viletsus») 1847. aastast ja loengud palgatööst ja kapitalist» [87]. Kuid see on ainult lisaväärtuse avastamise algus. Ees seisis alles suur töö selle avastuse arendamiseks ja lõpuleviimiseks.

Ricardo ei näidanud ega saanudki näidata, et kapital ja palgatöö kujutavad endast vastandite ühtsust. Ainult Marx tegi kindlaks, et kapital ja palgatöö eeldavad teineteist. Tööline toodab kapitali. «Ta toodab väärtusi, mida kasutatakse uuesti selleks, et käsutada tema tööd ja luua selle abil uusi väärtusi.» [88]

Ricardo tegi kindlaks, et palk — kuivõrd seda mõõdetakse esmajärguliste toiduainete ja esemetega — ei ole absoluutselt liikumatu ega püsiv. Palk muutub sõltuvalt töö pakkumisest ja nõudmisest, samuti nende kaupade hindade muutumisest, mille ostmiseks palka kulutatakse. Teoses «Palgatöö ja kapital» arendab Marx märgatavalt edasi neid Ricardo seisukohti, luues sealjuures oma palgateooria alused. Palga kvantiteedi ja kvaliteedi mõõtmiseks kasutab Marx niisuguseid uusi kategooriaid, nagu nominaalpalk, reaalpalk ja relatiivne palk. Nende kategooriate rakendamine võimaldab proletariaadil kindlaks määrata palga kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid muutusi. «Töö rahaline hind,

---

[84] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 65.
[85] Sealsamas, lk. 66.
[86] Sealsamas.
[87] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 6.
[88] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 67.

nominaalpalk,» kirjutab Marx, «ei lange seega ühte reaalpalgaga, s. o. kaupade hulgaga, mida tegelikult vahetuses palga vastu antakse.» [89]

Peale selle määrab palga «kõigepealt tema vahekord kasuga, kapitalisti kasumiga: see on suhteline palk, relatiivne palk» [90]. Need kategooriad on läinud marksistliku poliitilise ökonoomia varaaita ja relvastavad proletariaati võitluseks oma majanduslike ja poliitiliste huvide eest. Marx näitab, et Ricardo avastas seaduse, mis määrab palga ja kasumi languse ja tõusu teineteise suhtes, nimelt seaduse, mille järgi kasum tõuseb samal määral, kuidas palk langeb, ja ümberpöördult. Marx rõhutab, et kui palk ja kasum tõusevad üheaegselt, siis kasvab kasum palju kiiremini, s. t., et kodanlus rikastub, proletariaat aga vaesub. Laieneb ühiskondlik kuristik proletariaadi ja kodanluse vahel.

Relatiivse palga kategooria avastas Ricardo. See on Marxi sõnade järgi Ricardo üheks suuremaks teeneks. Relatiivse palga $\left(\frac{v}{m}\right)$ tähtsus seisab selles, et palka võrreldakse lisaväärtusega. Niisiis on relatiivne palk tähtis tegur klassivõitluses.

Oma töös «Palk» käsitleb Marx küsimust, kuidas tootliku kapitali suurenemisel tema koosseis muutub. Selle küsimuse analüüsimisel läheneb Marx kapitali orgaanilise struktuuri teooria avastamisele, kuigi siin ei ole veel formuleeritud püsivkapitali ja muutuvkapitali kategooria ega kapitali orgaanilise struktuuri kategooria. Ricardo ei olnud suuteline seda probleemi lahendama.

Sellessamas töös arendab Marx oma õpetust töölisühingute kohta. Töölisühinguid luuakse konkurentsi kaotamiseks. Marx kummutab Ricardo ja teiste kodanlike majandusteadlaste väljamõeldised selles küsimuses, toetades täielikult tööliste püüdlusi panna kodanluse vastu peetava võitluse kulud kapitalistide endi peale, nimelt sel teel, et need kulud võetakse palga miinimumi hulka.

Niisiis võttis Marx XIX sajandi 40-ndate aastate jooksul kriitika alla kogu kodanliku poliitilise ökonoomia ja eriti Ricardo majandusõpetuse. Selle kõrval saavutas ta märkimisväärset edu mitmete kapitalismi majanduslike kategooriate majandusseaduste uurimises ning proletaarse poliitilise ökonoomia loomises. Marx analüüsis kodanlikku tootmisviisi dialektilise meetodi rakendamise teel. See võimaldas tal avastada kapitalismi antagonistlikke vastuolusid ja vaadelda selle arenemist. Kuid palju jäi veel uurimata. Niisugused Marxi teosed, nagu «Filosoofia viletsus», «Palgatöö ja kapital», samuti koos Engelsiga kirjutatud «Kommunistliku partei manifest», kujutavad endast juba küpse marksismi

---

[89] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 69.

[90] Sealsamas.

teoseid. Kuid tol ajal ei viinud Marx veel lõpule kodanliku poliitilise ökonoomia kriitikat, sealhulgas ka Ricardo õpetuse kriitikat, ning omaenda majandusõpetuse kui terviku väljatöötamist. Oli tarvis jätkata ja süvendada kõigi majanduslike kategooriate ja majandusseaduste uurimist ja asuda nende majandusprobleemide lahendamisele, mis olid jäänud välja selgitamata. Ajaloolise materialismi ja majandusteooria edasine väljatöötamine tõstis esile uusi probleeme, mida oli vaja lahendada.

Oma esimestes töödes, mis käsitlesid poliitilist ökonoomiat, heitis Marx kõrvale Ricardo tööväärtusteooria, sest ta nägi turuhindade kõikumises väärtusseaduse rikkumist. Marx oli seisukohal, et Ricardo ei omistanud hinna ja väärtuse erinevusele vajalikku tähelepanu. Nagu me nägime, näitas kapitalistliku tootmisviisi, eriti aga väärtusseaduse edasine uurimine Marxile, et tema esialgne seisukoht väärtusseaduse küsimuses on paikapidamatu, on ekslik.

Eessõnas «Palgatöö ja kapitali» eri väljaandele, mis ilmus Berliinis 1891. aastal, märgib Engels, et 40-ndatel aastatel tegi Marx ära suure töö oma majandusõpetuse väljatöötamiseks. Erinevalt Ricardost, kes tegi kindlaks, et kauba väärtuse määrab kaubas sisalduv, tema tootmiseks vajalik töö, uuris Marx esmakordselt töö omadust luua väärtust. Marx tegi kindlaks, et mitte igasugune kauba tootmiseks vajalik töö ei anna sellele kaubale kõigis tingimustes niisugust väärtuse suurust, mis vastaks kulutatud tööhulgale. «Niisiis, kui me tänapäeval koos selliste majandusteadlastega, nagu Ricardo, lihtsalt ütleme, et kauba väärtuse määrab tema tootmiseks vajalik töö, siis me eeldame seejuures alati Marxi poolt tehtud reservatsioone.»[91] Neid reservatsioone tegi Marx teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ja «Kapitali» I köites.

40-ndate aastate teostes tegi Marx kindlaks, et väärtus on ajalooline kategooria. Sellest lähtudes oli tarvis jätkata Ricardo väärtusteooria kriitilist revideerimist ja kõrvaldada selles teoorias peituvad vastuolud. Ühtaegu oli tarvis arendada edasi ka oma väärtusteooriat. Kui väärtus on ajalooline kategooria, siis on ka väärtust loov töö ajalooline kategooria, töö aga on ju igasuguse ühiskonna olemasolu ja arenemise põhitingimus. Selle vastuolu lahendas Marx 50-ndatel aastatel 40-ndatel aastatel tehtud avastuste alusel.

«Palgatöös ja kapitalis» kavandas Marx õigesti lisaväärtuse tekkimise ja allika probleemi lahendamise. 40-ndatel aastatel eeldas Marx nagu Ricardogi, et tööline müüb kapitalistile oma tööd. Kuid see tähendaks, et toimub töölise poolt müüdava elava töö, s. o. suurema hulga töö vahetamine töölise poolt palga näol saadava asjastatud töö, s. o. väiksema hulga töö vastu. See on ilmselt

---

[91] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 52.

vastuolus väärtusseadusega. Sellepärast oli tarvis kindlaks määrata, kuidas lisaväärtus tekib väärtusseaduse alusel.

Niisiis öeldust nähtub, et oma esimestes töödes kritiseeris Marx Ricardo majandusõpetust väga teravalt. Kriitilistes märkustes Ricardo töödest tehtud väljakirjutuste kohta suhtus Marx eitavalt mitte ainult Ricardo tööväärtusteooriasse, vaid ka tema kasumi- ja renditeooriasse, mis väärtusseadusel põhineb. Kuid oma küpses teoses «Filosoofia viletsus» näitas Marx Ricardo majandusõpetuse tõelist mõtet ning lähtus oma uue majandusteooria põhiseisukohtade väljatöötamisel just sellest õpetusest.

Engels iseloomustab kodanliku majandusteaduse kriitika ja Marxi majandusõpetuse väljatöötamise olukorda XIX sajandi 40-ndate aastate lõpuks järgmiselt. «Neljakümnendail aastail polnud Marx veel lõpule viinud oma poliitilise ökonoomia kriitikat. See sai teoks alles viiekümnendate aastate lõpuks. Enne «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimest vihku (1859) ilmunud Marxi tööd erinevad seepärast üksikuis punktides tema töödest, mis on kirjutatud pärast 1859. aastat ning sisaldavad väljendusi ja terveid lauseid, mis hilisemate tööde seisukohalt näivad ebaõnnestunud ja isegi valed.» [92] 40-ndate aastate Marxi majandusteaduslikud teosed näitavad veenvalt, et proletaarse poliitilise ökonoomia üheks tähtsamaks allikaks on inglise klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia ja eriti Ricardo majandusteooria.

Hilisema kolossaalse töö tulemusena kirjutas Marx oma peamised teosed poliitilise ökonoomia alal: «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ja «Kapital». Neis teostes viib Marx lõpule tema poolt poliitilises ökonoomias teostatud pöörde ja samal ajal viib ta ka lõpule kogu kodanliku poliitilise ökonoomia, sealhulgas ka Ricardo majandusõpetuse kriitika.

---

[92] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 50.

TEINE PEATÜKK

D. RICARDO MAJANDUSTEOORIA KRIITIKA K. MARXI TEOSES «POLIITILISE ÖKONOOMIA KRIITIKAST» JA «KAPITALIS»

1848.—1849. aasta revolutsioon ei võimaldanud Marxil poliitilise ökonoomiaga tegelda. Ta võttis revolutsioonist otseselt osa ja oli sel ajal Kölnis ilmuva ajalehe «Neue Rheinische Zeitung» peatoimetaja. See oli ainus ajaleht, mis tolleaegsetes tingimustes esindas proletariaadi seisukohta. Kuid juba 1850. aasta sügisel alustas Marx Londonis uuesti poliitilise ökonoomia teoreetilist uurimist. Algas Marxi majandusõpetuse arenemise teine periood. 50-ndatel aastatel töötab Marx palju, päeval Briti Muuseumis, öösel aga kodus. Ta uurib hulgaliselt poliitilist ökonoomiat ja sotsialismi käsitlevaid töid (Smith, Ricardo, Mill, Malthus, Hodgskin, Gray, Owen, Thornton jt.), pöörates erilist tähelepanu raha ja raharingluse probleemidele (Toock, Hume, Locke, Fullarton, Torrens, Jaco, Block, Ricardo, Basanquet jt.), samuti maarendi küsimusi (Ricardo, Anderson jt.). Paljusid neist autoritest uurib Marx teistkordselt uute, varem avaldamata teoste järgi.

Eelmises peatükis nägime, et 40-ndatel aastatel asus Marx kirjutama ulatuslikku teost «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika». 50-ndatel aastatel jätkab ta seda tööd. Eessõnas teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast» iseloomustab Marx oma majandusteaduslikku uurimist järgmiselt: «Määratu suur poliitilise ökonoomia ajaloo alane materjal, mis on Briti Muuseumi kogutud, see asjaolu, et London on soodus vaatluspunkt kodanliku ühiskonna uurimiseks, lõpuks uus arenemisstaadium, millesse kodanlik ühiskond näis olevat jõudnud Kalifornia ja Austraalia kulla avastamise tagajärjel, — kõik see andis mulle tõuke alata jälle päris otsast peale ja kriitiliselt läbi töötada uus materjal.» [1] Niisiis uurib Marx kogu poliitilist ökonoomiat algusest peale ja töötab kriitiliselt ümber nii uut kui ka vana materjali.

1857. aasta kriis innustas Marxi kiirendama mahuka käsikirja viimistlemist, s. o. kodanliku poliitilise ökonoomia kriitikat ja proletaarse poliitilise ökonoomia aluste loomist. Pingelise töö tulemusena kirjutas Marx 1857. aasta augustist kuni 1858. aasta

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk 283.

maini 50-trükipoognalise käsikirja, mis on tuntud nimetuse all «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)» («Poliitilise ökonoomia kriitika põhijooni (visand)»). See on tähtsaim monograafia, mida mainitakse eessõnas teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast». Sellest käsikirjast eraldas Marx ühe osa, mille ta töötas ümber teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimeseks vihikuks.

Kirjas Lassalle'ile 22. veebruarist 1859 ja selle vihiku eessõnas märgib Marx, et kavatsetav ja trükis ettevalmistatav teos pidi koosnema kuuest raamatust. Selles kirjas teatab Marx veel, et «esimene töö kujutab endast majanduslike kategooriate kriitikat... Kuid kogu poliitilise ökonoomia ja sotsialismi kriitika ning ajalugu peavad moodustama teise töö objekti. Lõpuks, lühike ajalooline ülevaade majanduslike kategooriate ja suhete arenemisest — see on kolmas töö»[2]. 50-ndate aastate lõpul võtab Marx kõik need tööd kokku üldise pealkirjaga «Poliitilise ökonoomia kriitikast». Selle nimetuse all ilmub 1859. aasta juunis esimene vihik, mis moodustab väikese osa kogu tööst. Pärast seda algab Marxi majandusõpetuse arenemise kolmas ja viimane periood.

Aastail 1861—1863 kirjutas Marx mahuka käsikirja, mis on teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» järjeks. Oma peamise teose probleemide edasine uurimine ja suur nõudlikkus enese vastu põhjustasid seda, et Marx loobus teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» järgnevate vihikute avaldamisest.

Neist muudatustest kirjutab Marx nii oma kirjades aastatest 1858—1862 kui ka 1861.—1863. aasta käsikirjas.

Kirjas Kugelmannile 13. oktoobrist 1866 märgib Marx, et kogu tema peamine töö jaguneb neljaks raamatuks:

«I raamat — Kapitali tootmise protsess.
II raamat — Kapitali ringlemise protsess.
III raamat — Kogu protsessi vormid ja liigid.
IV raamat — Teooria ajaloost.

Esimene köide hõlmab kaht esimest raamatut.

Ma arvan, et kolmas raamat moodustab teise köite, neljas — kolmanda.»[3]

Selles kirjas kirjutab Marx, et esimeses raamatus, s. o. «Kapitali» esimeses köites, pidas ta vajalikuks kaupa ja raha käsitlevas peatükis teha kokkuvõte oma teosest «Poliitilise ökonoomia kriitikast», ja seda mitte üksnes tervikliku esituse huvides, vaid ka sellepärast, et isegi targad inimesed ei ole selle teose objektist täielikult aru saanud.

Kirjas Engelsile 13. veebruarist 1866 teatab Marx, et tema

---

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 59—60.
[3] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXV. 1934, lk. 480.

peamise töö esimese köite käsikiri on valmis, et 1. jaanuarist alates hakkas ta seda ümber kirjutama, parandas selle stiili, ja et töö edenes väga kiiresti, mille üle tal oli suur heameel. Kirjas 17. aprillist 1867 kirjutab Marx, et kogu teos ilmub kolmes köites ja et selle pealkirjaks on «Kapital. Poliitilise ökonoomia kriitika». Esimene köide sisaldab esimese raamatu: «Kapitali tootmise protsess». Kuivõrd kõrgelt Marx hindas «Kapitali» teiste oma teostega võrreldes, nähtub sellest, et kõiki seni kirjutatud teoseid pidas ta ainult «pisiasjaks».

Niisiis on teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimene vihik «Kapitali» künniseks. Neis kahes teoses viib Marx lõpule kogu kodanliku poliitilise ökonoomia ja sealhulgas ka inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia parima esindaja — David Ricardo kriitika. Ühtaegu aga viib ta neis lõpule tema poolt poliitilises ökonoomias teostatud pöörde.

Teose «Lisaväärtuse teooria» («Kapitali» IV köide) kirjutas Marx 1862. aasta jaanuarist kuni 1863. aasta juulini. See teos kujutab endast 1861.—1863. aasta mahuka käsikirja koostisosa. «Kapitali» neljandat köidet, erinevalt kolmest teoreetilisest köitest, nimetas Marx oma peamise teose ajalooliseks, ajaloolis-kriitiliseks või ajaloolis-kirjanduslikuks osaks.

Selle köite kirjutas Marx enne «Kapitali» teisi köiteid. Hiljem kirjutas Marx selle kohta järgmist: «Enda jaoks alustasin ma «Kapitali» just vastupidises järjekorras, võrreldes sellega, kuidas ta publiku ette ilmub (alustades tööd kolmandast, ajaloolisest osast) . . . Esimese köite, mille kirjutamisele ma viimases järjekorras asusin, valmistasin ma otsekohe trükkimiseks, kuna kaks teist köidet jäid viimistlemata.» [4] Marx nimetas tol ajal «Lisaväärtuse teooriaid» «kolmandaks osaks», sest ta kavatses «Kapitali» II ja III köidet välja anda üheköitelisena.

«Lisaväärtuse teooriaid» ei avaldatud Marxi ega ka Engelsi eluajal. Marx oli arvamisel, et teose «Lisaväärtuse teooriad» käsikiri ei olnud lõpetatud. Marx kavatses seda viimistleda. Sellest annab tunnistust Marxi kiri Engelsile 31. juulist 1865. «On jäänud veel kirjutada kolm peatükki, et lõpetada teoreetiline osa (esimesed kolm raamatut). Seejärel on vaja kirjutada neljandat raamatut, ajaloolis-kirjanduslikku; see on minule suhteliselt kõige kergem osa, sest kõik küsimused on lahendatud esimeses kolmes raamatus, viimane aga on pigem kordamine ajaloolises vormis.» [5] Järelikult käsitles Marx «Kapitali» neljandat köidet kui kapitalistliku tootmisviisi kohta kujunenud vaadete ajalugu. See Marxi teos ilmus K. Kautsky toimetusel 1905.—1910. aastal. Teatavasti tõlgiti selle väljaande järgi «Lisaväärtuse teooriad» vene keelde. Kuid Kautsky ei avaldanud seda teost niisugusel

---

[4] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 204.
[5] Sealsamas, lk. 105—106.

kujul, nagu Marx selle oli kirjutanud. Kautsky rühmitas materjali oma äranägemisel, kärpis ja moonutas teksti, peale selle esines tal olulisi vigu Marxi käsikirja dešifreerimisel.

NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituut andis «Lisaväärtuse teooriad («Kapitali» IV köite)» uuesti välja Marxi originaalkäsikirja järgi. Uue väljaande esimene osa ilmus vene keeles 1954. aastal, teine osa 1957. aastal ja kolmas osa 1961. aastal.

Ricardo majandusteooriat kritiseeris Marx põhiliselt teose «Lisaväärtuse teooriad («Kapitali» IV köide)» teises osas.

1. K. MARX D. RICARDO UURIMISE METODOLOOGIAST

Ricardo ei kirjutanud ja temast ei jäänud järele ühtki filosoofilist teost, mille järgi oleks võimalik olnud tema maailmavaadet otseselt kindlaks määrata. Kuid olemasolevatel andmetel oli ta utilitarismi filosoofia pooldaja.[6] Ricardo oli arvamisel, et inimeste püüe isiklikule kasule on harmoonilises ühtsuses kõigi ühiskonna liikmete huvidega. Utilitarismi filosoofia nägi suurimat õnne suurimale inimeste hulgale «looduskorras» või «loodusõiguses», mille XVIII sajandi prantsuse ratsionalistid olid välja mõelnud. Maailmavaatelt oli Ricardo mehhanistlik materialist. Poliitiliselt oli ta kodanlik radikaalne liberaal.

Prantsuse ratsionalistid seletasid ajalugu primitiivselt ja nimelt järgmiselt. Inimene on kõigepealt looduse produkt. Loodus loob inimese vajadused ja annab talle mõistuse, hoolitseb ka selle eest, et inimene ise ilma teiste abita väsimatult oma õnne taotleks. Nende omaduste kõrval andis loodus inimesele kaasasündinud «loodusõigused», millest peamised on vabadus ja omandus. Niisiis näeme, et selle doktriini järgi ei ole inimene ühiskondlik-ajaloolise protsessi produkt, vaid teda kujundab ainult loodus. See «loodusinimene» on feodaalsuhetest vabanenud «vaba omanik», s. o. kodanlane koos oma «looduskorraga», s. o. kodanliku korraga.

Ricardo-aegne utilitarismi filosoofia esindaja Jeremy Bentham ütles, et tema oli Milli vaimne isa, Mill aga oli Ricardo vaimne isa, järelikult oli Ricardo tema vaimne pojapoeg.

Marx nimetab Benthami «XIX sajandi labase kodanliku mõistuse kainelt pedantlikuks, tüütavalt lobisevaks oraakliks». Edasi kirjutab Marx Benthami kohta: «Ta eeldab naiivseima nürimeelsusega, et kaasaegne filister, eriti just inglise filister, ongi normaalinimene. Kõik, mis on kasulik sellele kentsakale normaalinimesele ja tema maailmale, ongi kasulik iseenesest. Selle mastaabiga mõõdab ta siis minevikku, olevikku ja tulevikku.»[7]

---

[6] Vt. K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 529, märkus 63.
[7] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 530.

Ricardo arvates on kogu inimeste tegevuse liikumapanevaks jõuks isiklik huvi, isiklik kasu, mis ühtaegu on ka ühiskondlik kasu. Ricardo ütleb, et «täielikult vaba kaubanduse süsteemi puhul kulutab iga maa loomulikult oma kapitali ja tööd niisugusteks tööstusharudeks, mis talle kõige suuremat kasu annavad. See individuaalse kasu tagaajamine on kõige imelikumal kombel seotud kõigi üldise hüvanguga.»[8] Kuid Ricardo nägi ka mõningaid kodanliku korra varjukülgi.

Indiviid kodanlikus ühiskonnas, kus valitseb vaba konkurents, esineb Ricardol loomulikest sidemetest vaba kodanlasena. Üksik isoleeritud jahimees ja kalamees — nende tegevuse vaatlemisest alustabki oma uurimist Ricardo — on ilma fantaasiata robinsonid. Ricardole on see XVIII sajandi indiviid ühelt poolt feodalismi lagunemise ja teiselt poolt XVI sajandist alates areneva kapitalismi produkt. See üksik isoleeritud indiviid näib Ricardole minevikus eksisteerinud ideaalina. See ei näi talle «ajaloo tulemusena, vaid ajaloo lähtepunktina».[9]

Olles metafüüsiline materialist, püüdis Ricardo avastada majandusseadusi ja formuleerida nende toimet. Kogu tema majandusõpetus rajaneb majandusliku arenemise objektiivse seaduspärasuse põhimõttel. Ricardo kasutas laialdaselt abstraktset meetodit, mis võimaldas eraldada kapitalistliku majanduse nähtusi puhtal kujul, vabastada nad väliskaubanduse, raharingluse, kapitalismieelsete suhete jne. mõjust.

Ricardo kasutas laialdaselt teaduslikke abstraktsioone. Kuid ta alahindas abstraktsioonide tähtsust. Rakendades teaduslikke abstraktsioone, tunnetas Marx eelkõige kapitalistliku tootmisviisi nähtuste olemuse ning näitas, millisel kujul see olemus ilmneb. Seda ülesannet ei suutnud Ricardo lahendada. Ta tihti samastas olemust ja nähtust ning lihtsaid ja komplitseeritud vorme. Ta, nagu edasi näeme, samastas väärtust ja tootmishinda, lisaväärtust ja kasumit. Sellest tekkisid tema õpetuses vastuolud ning tegelikkuse väär mõistmine. Mõnikord rakendas Ricardo abstraktset meetodit vääralt, abstraheerudes kapitalismi arenemise konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, tema natsionaalsetest erinevustest, klassivõitlusest, majanduspoliitika mõjust. Ricardo analüütilistes riugastes on liiga palju musterarvestusi ja näiteid, mis asendavad tegelikke fakte. Ta ignoreeris majanduskategooriate geneesi probleeme. Loogiline on tal tihti ajaloolisest lahti rebitud. Niisugune meetod viis teda skolastikale ja ekslikele järeldustele.

Ricardo märkas mõningaid kapitalismi vastuolusid. Ta märgib korduvalt kapitalistide ja tööliste ning kapitalistide ja maaomanike

---

[8] Д. Рикардо. Начала политической экономии и налогового обложения, М., 1955, lk. 116.

[9] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 194.

majanduslike huvide lahkuminekut. Kuid Ricardo hoopiski ei mõistnud kogu kapitalistliku tootmisviisi sisemist vastuolulisust.

Ricardo märkas ainult tootlike jõudude arenemist ning oli nende arenemise eestvõitleja. Pidades kapitalistlikke tootmissuhteid igavesteks loomulikeks tootlike jõudude vormiks, ei teadnud ega mõistnud Ricardo, et tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel on vastuolu, et see vastuolu teravneb ning klassiühiskonna teatud arenemisastmel toimub iganenud tootmissuhete revolutsiooniline hävitamine, nende asendamine uutega. Niisiis Ricardo nägi majanduse arenemises ainult kvantitatiivset kasvu, ilma uue kvaliteedi tekkimiseta, ilma revolutsiooniliste hüpeteta. Ta hoopiski ei uurinud majanduskategooriate kvalitatiivset sisu. Selle tagajärjel ei näinud ta uue kvaliteedi tekkimist. Marx tõestas, et arenemisel on kvantitatiivne ja kvalitatiivne külg, et arenemine on kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks üleminekuprotsess, et arenemine on vana eitamise ja uue tekkimise protsess.

Marx hülgas Ricardo metafüüsilise seisukoha majandusseaduste ja -kategooriate mõistmises. Marx tõestas, et majandusseadused ja -kategooriad eksisteerivad objektiivselt, et need seadused ja -kategooriad väljendavad tootmissuhteid. Marx tegi kindlaks, et tootlike jõudude iseloom ja arenemistase määrab antud ühiskonna tootmissuhted. Tootlike jõudude arenemine põhjustab teatud etapil tootmissuhete muutumise. Koos tootmissuhete muutumisega muutuvad ka majandusseadused ja -kategooriad, milles need tootmissuhted väljenduvad. Marx avastas esimesena, et majanduskategooriad ja rõhuv enamik majandusseadustest ei ole igavesed ja muutumatud, nagu arvas Ricardo, vaid on ajalooliselt üleminevad.

Mõnikord oli Ricardo arvamisel, et primaarne on majanduses jaotamine ja vahetus. Ta väitis, et poliitilise ökonoomia peamine ülesanne on uurida rikkuse jaotamist. Marx tõestas esimesena, et jaotuse iseloom ja vormid määrab tootmine, et primaarne on ühiskonnas materiaalsete hüvede tootmine.

Ricardo ei tundnud ühiskondlik-majandusliku formatsiooni kategooriat. Sellepärast käsitleski ta kapitalismieelseid formatsioone ajaloo lähtepunktina. Kui Smith mõistis ürgaegse ühiskonna all lihtsat kaubamajandust, siis Ricardo pidas ürgaegset ühiskonda kapitalismi alguseks ja käsitles ürginimest kapitalistina, tema tööriistu aga kapitalina.

Sellepärast pidas Ricardo kapitalistliku ühiskonna tootmissuhteid igavesteks, absoluutseteks. Vastavalt sellele käsitles ta kodanliku ühiskonna majanduslikke kategooriaid ja majandusseadusi igavestena, ainult kvantitatiivselt muutuvatena.

Ricardo, kes oli noore ja progresseeruva kodanluse klassi teoreetik, ülistas igati vaba konkurentsi, sest tema arvates on see võimeline looma vajalikud tingimused inimühiskonna normaalseks ja loomulikuks arenemiseks.

Vaatamata sellele, et looduskorra või loodusõiguse printsiip oli täiesti metafüüsiline, etendas see tol ajal progressiivset osa kapitalismi ja poliitilise ökonoomia arenemises (A. Smithi ja D. Ricardo teosed). Loodusõiguse teooria oli selleks filosoofiliseks, ideoloogiliseks relvaks, mida tol ajajärgul revolutsiooniline kodanlik klass suunas feodalismi vastu. Kui enne seda arvati, et majanduslikud suhted on kujunenud inimeste kokkuleppe teel, ühiskondliku lepingu teel (Rousseau) või vastavate seaduste andmisega võimuorganite poolt, siis nüüd selgus, et need suhted tekivad inimloomuse kalduvuste ja looduskorra alusel, rahvahulkade stiihilise praktilise tegevuse tagajärjel. Järelikult mõistis Ricardo looduskorra all ähmaselt majandusseaduste objektiivset iseloomu, mis toimivad inimeste tahtest ja teadvusest sõltumata.

Niisiis tõendas Ricardo, et kapitalismi majandusseadused on objektiivsed loodusseadused. «Pool sajandit tagasi,» kirjutas V. I. Lenin, «kui Marx kirjutas oma «Kapitali», näis majandusteadlaste rõhuvale enamikule vaba konkurents «loodusseadusena».» [10] Riigivõimu vahelesegamine ainult rikub neid objektiivseid loodusseadusi, takistab vaba konkurentsi, pidurdab tootlike jõudude arenemist ja rikkuse kasvu.

Majandusseaduste ja majanduslike kategooriate analüüsimisel oli Ricardo, nagu juba öeldud, metafüüsik. Ta oli seisukohal, et ajalooliselt tingitud ja mööduvad kapitalismi seadused on igavesed loodusseadused, mis on immanentselt omased kõigile epohhidele ja kõigile rahvastele. Ta ei käsitlenud kodanlikku tootmisviisi kui nähtust, mis on tekkinud teatud ajaloojärgul ja areneb teatud seaduste järgi. Ta ei näinud, et need seadused põhjustavad kodanliku tootmisviisi paratamatut hukkumist. Ricardole on kodanlik tootmisviis mitte üksnes igavene ja ainuvõimalik, vaid ka absoluutselt progressiivne tootmisviis, mis vastab mingile muutumatule «inimloomusele». Ta jäädvustas ja kaitses seda tootmisviisi kui kõige kasulikumat rikkuse loomiseks. Ricardole ei olnud üldse omane ajalooline lähenemine, ühiskonna ja majanduse arenemise printsiip. Ta võttis kapitalistliku tootmisviisi valmisorganismina koos selle tardunud vormide ja kategooriatega.

See põhjustas seda, et Ricardo eitas mitte üksnes kõiki minevikus esinenud ühiskondlik-majanduslikke formatsioone, vaid ka tulevikus esinevat formatsiooni. Marx ütleb: ««Härra Oweni parallelogrammid» näivad olevat ainus ühiskonnavorm, mida ta tundis peale kodanliku ühiskonnavormi.» [11] Sellisel metafüüsilisel uurimismeetodil olid sügavad klassijuured. See oli nende klassihuvide majanduslikuks väljenduseks, mida Ricardo kui kodanlik majandusteadlane kaitses.

Poliitilise ökonoomia kategooriaid ja seadusi on võimalik

---

[10] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 187.
[11] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 74, märkus 29.

õigesti mõista, kui ei jäeta silmapaari vahele seda, millise ühiskondlik-majandusliku formatsiooni kohta nad käivad.

Uurides tootmise ja vahetuse kodanlike suhete sisemist sõltuvust ja vastastikust seost, seadis Ricardo endale ülesandeks avastada ja formuleerida kapitalistliku ühiskonna majandusseadusi. Ta püüdis seletada kõik majanduslikud kategooriad ja majandusseadused väärtusseaduse alusel.

Masinalise suurtootmise valitsemise epohhil oli kodanlike tootmissuhete üheks majandusseaduseks väärtuse määramine tööajaga, kuigi see seadus oli majanduselus juba ammu toiminud. Ricardo teaduslikuks teeneks on see, et ta esmakordselt näitas seda seadust oma peamises teoses «Principles of Political Economy and Taxation» («Poliitilise ökonoomia ja maksustamise põhimõtted»). Marxi sõnade järgi analüüsitakse selles teoses kodanliku süsteemi füsioloogia alust — väärtuse määramist tööajaga. See on kodanliku tootmissüsteemi sisemise orgaanilise seose ja protsessi mõistmise aluseks. Lähtudes väärtuse määramisest tööajaga, nõudis Ricardo poliitiliselt ökonoomialt, et ta jätaks maha oma endise rutiini ja vaataks järele, kas ülejäänud väljaselgitatud kategooriad — tootmis- ja ringlussuhted — sellele alusele vastavad. Marx näitas, et selles seisab Ricardo majandusõpetuse ajalooline tähtsus.

Niisiis on Ricardo ajalooliseks teeneks see, et ta püüdis selgitada kodanliku ühiskonna majanduslike suhete füsioloogiat, vastastikust seost, lähtudes sealjuures väärtuse määramisest tööajaga. Selle ajaloolise teenega on seotud see, et Ricardo avastas ja formuleeris klasside majanduslikku vastandlikkust, antagonismi. Ühtlasi näitas Ricardo, kuidas algab majanduses ajalooline võitlus ning selle võitluse arenemise protsess.

Kuigi Ricardo uurimisviisil on suur teaduslik tähtsus ja ajalooline väärtus, siiski ei ole tema uurimismeetod küllalt teaduslik.

Marx märgib, et kõigepealt seisab teose «Principles of Political Economy and Taxation» mitteküllaldane teaduslikkus selles, et selle struktuur, arhitektoonika on väga imelik. Kogu teos koosneb (kolmandas väljaandes) 32 peatükist. Ricardo teooria on esitatud selle raamatu esimeses kuues peatükis. Ebaõige arhitektoonika leiab aset just selles osas. Raamatu ülejäänud osa koosneb märkustest, täiendustest (välja arvatud raha käsitlev osa), mis on omavahel segi aetud ega pretendeeri harmoonilisele teaduslikule arhitektoonikale. Neist käsitletakse 14 peatükis maksusid ja need sisaldavad vaid teoreetiliste printsiipide rakendust.

Arhitektoonika mõttes on ebaõigesti üles ehitatud ka kuus esimest teoreetilist peatükki. Ricardo teose selle osa ebaõige arhitektoonika on ebarahuldava uurimisviisi tagajärjeks. Neis kuues peatükis uurib Ricardo järgmisi probleeme: 1. peatükis — väärtusteooriat, 2. ja 3. peatükis — renditeooriat, 4. peatükis — loo-

mulikku hinda ja turuhinda, 5. peatükis — palgateooriat ja 6. peatükis — kasumiteooriat. See ebarahuldav uurimisviis seisab selles, et juba esimeses peatükis, mis koosneb seitsmest osast, on esitatud kõik ülalnimetatud teooriad, välja arvatud renditeooria, mida põhiliselt uuritakse 2. peatükis, kusjuures 3. peatükk seda ainult täiendab. Sellest teeb Marx järelduse: «Niisiis sisaldub kogu Ricardo teos tema esimeses kahes peatükis.» [12]

Neis kahes peatükis analüüsitakse kodanlikke tootmissuhteid ja neid peegeldavaid poliitilise ökonoomia kategooriaid sellest vaatevinklist, kas nad vastavad väärtuse määratlusele või ei vasta. Need kaks esimest peatükki «sisaldavad kogu eelnevat poliitilise ökonoomia kriitikat, resoluutset lahtiütlemist A. Smithile omasest ja kogu tema teost läbivast vastuolust esoteerilise ja eksoteerilise käsitlusviisi vahel; selle kriitika tõttu annavad nad ühtlasi mõningaid täiesti uusi ja hämmastavaid tulemusi. Sellest tuleneb see suur teoreetiline nauding, mida annavad need kaks esimest peatükki, sest neis sisaldub lühidalt ja kokkusurutult vanade kujutluste kriitika» [13]. Sellise kõrge hinnangu annab Marx Ricardo teose «Principles of Economy and Taxation» esimesele kahele peatükile.

Kuid hoopis vastupidise, üldiselt ebarahuldava hinnangu annab Marx selle raamatu kõigile järgnevatele peatükkidele, näidates ühtlasi seda, mis neis on positiivset ja väärtuslikku.

See, et ei osata analüüsida majanduslikke nähtusi nende arenemises, püütakse anda lõplikke definitsioone, ei suudeta avastada neid muundusi, mille majanduslikud nähtused ja seadused oma arenemises paratamatult läbi teevad — see kõik ei võimaldanud Ricardol järjekindlalt seletada majanduslikke nähtusi ja neid peegeldavaid kategooriaid ja seadusi tööväärtusteooria alusel. Marx näitab, et Ricardo kasutab seal, kus ta seadis endale eesmärgiks väärtust alles arendada, kus tal oli tegemist alles kaubaga, üldise kasuminormi kategooriat ja muid kategooriaid, mis tulenevad arenenumatest kapitalistlikest tootmissuhetest.

Ricardo rakendas oma uurimistes abstraktset meetodit, mis tema peamises teoses oli väga täiuslik, muidugi kodanliku maailmavaate ja silmaringi piires.

Kuid majanduslikke kategooriaid ja majandusseadusi ei uuri Ricardo küllalt sügavalt, tema abstraktsiooni jõud ei ole piisav ja sel on formaalne iseloom. Majanduslike nähtuste analüüsimisel lähtus Ricardo väärtusseadusest, kuid ta ei tundnud neid vahepealseid lülisid, mis viivad ühelt kategoorialt teisele. Marx iseloomustab Ricardo meetodit järgmiselt: «Ricardo meetod seisab järgmises: ta lähtub kauba väärtuse suuruse määramisest tööajaga ja seejärel uurib, kas muud majanduslikud suhted

[12] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), т. II, M., 1957, lk. 162.

[13] Sealsamas, lk. 162—163.

(muud majanduslikud kategooriad) on vastuolus selle väärtuse määratlusega või mil määral nad seda modifitseerivad. Esimesest pilgust on selge, et see meetod on ajalooliselt õiguspärane, et ta on teaduslikult vajalik poliitilise ökonoomia ajaloos, ühtlasi on selge, et ta ei ole küllalt teaduslik; see avaldub mitte üksnes esitusviisis (vormi küljest), vaid põhjustab ka ekslikke järeldusi, sest see meetod hüppab üle vajalike vahendavate lülide ja püüab otseselt tõestada majanduslike kategooriate omavahelist ühtelangemist.» [14]

Ricardo väär meetod põhjustas väärtuse ja tootmishinna samastamist, kasumi ja lisaväärtuse samastamist, lihtsa kaubatootmise ja kapitalistliku tootmise samastamist.

Marx rõhutab, et Ricardo teeb neid vigu sellepärast, et ta püüab oma eeldust, et lisaväärtuse norm ja kasuminorm on identsed, läbi viia vägivaldsete abstraktsioonide teel. Say järel tegid paljud kodanlikud majandusteadlased sellest järelduse, nagu oleksid teoreetilised tõed abstraktsioonid, mis on vastuolus konkreetse tegelikkusega. Sellisel seisukohal on ka tänapäeva kodanlikud majandusteadlased. Nii näiteks kirjutab kaasaegne inglise kodanlik majandusteadlane O. Clair oma mahukas raamatus Ricardo kohta järgmist: «Ricardo heidab kõrvale «korduva praktika» ja eelistab abstraktseid arutlusi.» [15] Marx märgib, et kodanlikud majandusteadlased peaksid nägema, et Ricardo õiget ja sügavat abstraktsiooni kuigi suurel määral ei kasuta, see aga viibki teda ekslikele abstraktsioonidele.

Ricardo peamiseks printsiibiks majanduslike nähtuste hindamisel on tootlike jõudude arendamise nõue. Kõigisse tootlike jõudude arenemisele positiivselt mõjuvatesse majanduslikesse teguritesse ja nähtustesse suhtub ta heakskiitvalt. Seevastu suhtub ta kõigisse tootlike jõudude arenemisele negatiivset mõju avaldavatesse majanduslikesse teguritesse ja nähtustesse negatiivselt. Ricardo oli arvamisel, et kapitalistlik tootmisviis oli tema ajastul tootmiseks kõige sobivam. Ja selles oli tal õigus. Ta nõudis tootmist tootmise jaoks, s. o. ühiskonna rikkuse arenemist, mis toimub kapitalismi tingimustes enamiku inimeste ja isegi tervete inimklasside arvel. Kuid see arenemine «kaotab lõppude lõpuks selle antagonismi ja langeb iga üksiku indiviidi arenemisega ühte» [16].

Marx hindab kõrgelt Ricardo sirgjoonelisust, teaduslikku ausameelsust. Kui tootlike jõudude arenemine nõuab maaomanduse ja tööliste lüüasaamist või tööstuskodanluse kapitali vähenemist, siis see teda põrmugi ei häiri.

---

[14] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 158.

[15] O. Clair, «A Key to Ricardo», London, 1957, lk. 258.

[16] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 111.

Kui Ricardo seisukoht ja järeldused, mis tulenevad tema uurimistest, vastavadki tööstuskodanluse huvidele, siis ainult sel määral, kuidas nad langevad ühte töötootlikkuse arenemise nõudega. Kui aga kodanlus seda arenemist takistab, siis astub «Ricardo niisama halastamatult välja kodanluse vastu, nagu teistel juhtudel proletariaadi ja aristokraatia vastu» [17].

Ricardo käsitleb kapitalistlikku tootmist kui tootmise absoluutset vormi. Järelikult ei tohi kapitalistlikud tootmissuhted olla vastuolus tootlike jõududega, s. o. aheldada tootmise eesmärki — küllust. Kuid siinkohal, ütleb Marx, satub Ricardo koomilisse vastuollu. Tõepoolest, kui Ricardo räägib rikkusest, siis peab ta silmas ühiskonda kui tervikut; kui ta aga räägib kapitalist ja tööst, siis eksisteerib «kogutulu» vaid selleks, et luua «puhastulu». Ricardo satub vaimustusse sellest, et kodanlikud tootmissuhted võimaldavad feodaalsuhetega võrreldes kiiremini arendada tootlikke jõude. Kuid samal ajal eitab ta kapitalismi vastuolusid, mis juba tol ajal tootlike jõudude arenemist takistasid. Ricardo ei saa aru sellest, et kapitalistlik tootmisviis rajaneb lisaväärtuse tootmisel, s. o. tootjate hulkade vaesusel. Sellepärast aga ei saa kapitalistlik tootmisviis olla rikkuse tootmise absoluutne vorm.

Ricardo võrdsustab töölisi masinatega, tööloomadega või kaubaga, ja selles, ütleb Marx, ei ole midagi alandavat sellepärast, et kodanlikus tootmises on nad tõepoolest niisuguses seisundis. «See on stoitsism, on objektiivne, on teaduslik. Kuivõrd see on võimalik ilma tema teaduse vastu patustamata, on Ricardo alati filantroop.» [18]

Oma majandusteoorias ja parlamendikõnedes esineb Ricardo tööstuskodanluse ideoloogina. Tema teoreetilisi uurimusi iseloomustab klassivaim. Ta põhjendab teoreetiliselt tööstuskodanluse klassihuve ja nõudmisi. Maaomanikke peab ta parasiitideks, kes omastavad üha suurema osa ühiskondlikust koguproduktist. Ricardo tõendab, et maaomaniku huvi on alati vastandlik igasuguse teise ühiskonnaklassi huvile. Oma teoreetilistes töödes, publitsistlikes artiklites ja pamflettides, Inglise parlamendis peetud kõnedes esines Ricardo avalikult tööstuskodanluse huvide kaitsjana, olles arvamisel, et tööstuskodanluse huvid langevad ühte ühiskonna huvidega.

Kuid hoolimata sellest nägi Ricardo kodanluse ja tööliste huvide erinevust. Sellest annab tunnistust tema tees, et kasum oleneb palga tasemest, ja ümberpöördult. Märkides mõningaid positiivseid momente vastuolude küsimuses, kritiseeris Marx põhjalikult Ricardo üldiselt metafüüsilist käsitlust. Üldse oli Ricardo väga kaugel kapitalistliku majanduse antagonistlike vastuolude mõistmisest. Vastuolude asemele asetab Ricardo üldreeg-

[17] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 111.

[18] Sealsamas, lk. 112.

lina identsuse. Töölisklassi ja kodanluse vahelisi vastuolusid näeb ta ainult jaotussfääris. Ricardo ei mõistnud seda, et majanduslikud kategooriad väljendavad inimestevahelisi, klassidevahelisi ühiskondlikke tootmissuhteid. Ta käsitleb neid suhteid asjade loomulike omadustena. Tööstuskodanluse ideoloogina ei näinud ta, et kodanlik ühiskond areneb teravnevate vastuolude tingimustes ja et ühtede või teiste vastuolude lahendamine ei kaota nende edasise teravnemise ja lõppude lõpuks kapitalistliku tootmisviisi hukkumise baasi, vaid just vastupidi, see loobki tegelikult niisuguse baasi. Ricardo ei märganud kapitalistliku tootmisviisi tegelikke vastuolusid (kauba, töö, raha, kapitali, kapitalistliku akumulatsiooni vastuolu jne.).

Kõigis oma teostes, eriti aga «Kapitalis», «Lisaväärtuse teooriates» ja kirjades «Kapitalist» kiritiseerib Marx Ricardot sellepärast, et ta ei oska ega taha näha kapitalismi majanduselu protsesside ja nähtuste sisemisi vastuolusid.

Ricardo kritiseeris vulgaarsete majandusteadlaste üksikuid teese, kuid kogu nende õpetuse hinnangus ei olnud ta küllalt printsipiaalne. Kritiseerides mitmeid Malthuse kui vulgaarse majandusteadlase seisukohti, oli Ricardo Malthusest väga heal arvamusel, oli vaimustatud tema «Eesseest rahvastiku kohta» ning isegi väitis, et teadus võlgneb Malthuse teostele «rohkem kui kellelegi kaasaegsetest majandusteadlastest». Samuti oli Ricardo kõrgel arvamusel ka Say'st. Ricardo arvates oskas Say oma töödega viia teadusesse «loogilisema ja õpetlikuma korra», rikastas teadust paljude «originaalsete, täpsete ja sügavate uurimustega». Ainult mõnes küsimuses ei olnud ta nõus Say seisukohtadega.

Nende ja ka teiste majandusteaduse vulgariseerijate hindamises oli Ricardo vääral seisukohal. Robert Oweni kooperatiiviprojektidesse suhtus ta aga eitavalt. Selles väljendus eredalt Ricardo kodanliku maailmavaate piiratus ja kodanlik liberalism. Tema radikaalsus oli täiesti kodanlik ja väga mõõdukas. Malthuse kriitika mõjul kaotas Ricardo meelekindluse ja hakkas loobuma oma radikaalsetest teesidest maaomanike kohta, tunnustama nende kaudset huvitatust agrikultuuri progressist. Ta radikalism oli sageli ebakindel. Kuid kodanliku majanduse analüüsis ja uurimises on Ricardol austustpälviv koht. Ta oli sel alal geniaalse Marxi otsene eelkäija.

2. D. RICARDO VÄÄRTUSTEOORIA KRIITIKA K. MARXI POOLT

1843. aastal hakkas Marx uurima poliitilist ökonoomiat ja juba 1844. aastal alustas ta mitmeköitelise uurimuse «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika» kirjutamist. Nagu näha kirjavahetusest Engelsiga, töötas Marx selle teose kallal ka 1845. aastal ja sõlmis

selle avaldamiseks lepingu kirjastajaga Lescega.[19] 40-ndatel aastatel «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika» ei ilmunud, sest kirjastaja, kasutades ära käsikirja tähtajaks mitteesitamist, tühistas lepingu. Tegelikuks põhjuseks oli aga see, et Marxi, kes oli Preisi valitsuse nõudel Prantsusmaalt välja saadetud, ei pidanud saksa kirjastajad soovitavaks autoriks.

50-ndatel aastatel uurib Marx läbi ja töötab kriitiliselt ümber uue tohutu materjali, mille ta kogus, uurides maarendi, raha ja raharingluse, agronoomia ja agrotehnika, majanduse ajaloo ja tehnika ajaloo küsimusi. Peale selle uurib Marx tervet rida teoseid poliitilise ökonoomia ja utoopilise sotsialismi valdkonnast (Smith, Ricardo, Mill, Malthus, Hodgskin, Owen, Thornton jt.). Ta töötab kriitiliselt läbi mitte ainult uue materjali, vaid revideerib ka oma endisi vaateid reas poliitilise ökonoomia küsimustes.

50-ndatel aastatel alustas Marx käsikirja «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika» ümbertöötamist. Marxi kavatsetav teos oli suunatud kodanlike majandusteadlaste, eelkõige Smithi ja Ricardo vastu, kes kaitsesid kodanlikku korda, arvates, et see kord on loomulik ja igavene.

Kritiseerides Smithi ja Ricardot ning sotsialiste-utopiste, kasutas Marx nende õpetust kui allikat, kui lähtematerjali, võttis nendelt ja kasutas ära kõik väärtusliku ja teadusliku, töötas selle ümber ja arendas tohutult edasi. Poliitilise ökonoomia kriitika all mõistis Marx kapitalistlikku tootmisviisi ning seda tootmisviisi kaitsvate kodanlike majandusteadlaste kriitikat. Selle kriitika loominguline tulemus pidigi väljenduma kodanliku poliitilise ökonoomia ja sotsialistide-utopistide kritiseerimises ning poliitilise ökonoomia ajaloos.

Selle uurimuse käsikiri avaldati NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi poolt 1939. aastal.[20] See on «Kapitali» esialgne variant, mahult umbes 50 trükipoognat. Nimetatud teose kirjutamise lõpetas Marx 1857.—1858. aastal. 1857. aasta augustis-septembris kirjutas ta antud teose «Sissejuhatuse». Mainitud käsikirjast eraldas Marx esimese osa, mille töötas ümber teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimeseks vihikuks.

1859. aasta jaanuaris lõpetas Marx teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimese vihu kirjutamise ning saatis käsikirja Berliini trükkimiseks. Ja juba nelja kuu pärast, 1859. aasta juuni algul, ilmus trükist raamat «Poliitilise ökonoomia kriitikast».

Selles teoses võitleb Marx kodanliku ja väikekodanliku poliitilise ökonoomia vastu. Eriti üksikasjaliselt kritiseerib ta oma eel-

---

[19] Vt. K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», 1948, lk. 5—9 (v. k.). Engelsi kiri Marxile 20. jaan. 1845. a. ja Marxi kiri Lescele 1. aug. 1846. a.

[20] Vt. Karl Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Moskau, 1939.

käijate — A. Smithi ja D. Ricardo kauba- ja rahateooriat ning nende metodoloogiat.

Marx kirjutas, et ta loodab selle teosega saavutada kommunistlikule parteile teadusliku võidu.

Eessõnas teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast» on klassikaliselt esitatud ajaloolise materialismi kui poliitilise ökonoomia metodoloogia põhiprintsiibid. Oma retsensioonis Marxi teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kohta märgib Engels, et see, kes tahab leida kujukat näidet sellest, et materialistlik dialektiline meetod on parem vanast, labasest kodanliku poliitilise ökonoomia metafüüsilisest meetodist, võib lugeda Smithi juures, milliseid raskusi tekitab nii talle kui ka Ricardole ja teistele tuntud tolleaegsetele kodanlikele majandusteadlastele «vahetusväärtus ja tarbimisväärtus, kui raske on neil teha nende vahel selget vahet ja mõista igaüht tema omapärases definiitsuses, seejärel aga kõrvutagu ta sellega selle küsimuse selget, lihtsat esitust, mida me näeme Marxil» [21]. Teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» rakendatakse materialistliku dialektika meetodit poliitilise ökonoomia kahe keerulise lähtekategooria — kauba ja raha suhtes. Selles teoses andis Marx purustava hoobi kogu kodanlikule poliitilisele ökonoomiale, sealhulgas ka Ricardo vaadetele. Samal ajal rajas Marx teadusliku proletaarse poliitilise ökonoomia alused, mis kujutavad endast proletariaadi ideoloogilist relva tema võitluses kommunistliku ühiskonna loomise eest. Kirjas F. Lassalle'ile 12. novembrist 1858 iseloomustab Marx oma teost «Poliitilise ökonoomia kriitikast» järgmiselt:

«1. See on viieteistkümneaastase uurimistöö produkt, s. o. minu elu parima aja produkt.

2. Selles teoses on esmakordselt väljendatud tähtis teaduslik vaade ühiskondlike suhete kohta.» [22]

Selles teoses on väärtus- ja rahateooria esmakordselt ajaloos esitatud süstematiseeritult ja teaduslikult. Selles on näidatud kauba kahesugune iseloom ja kaubas kehastunud töö kahesugune iseloom, on uuritud väärtusvormi, on üksikasjaliselt välja töötatud rahaõpetus, kauba- ja rahafetišismi õpetus jne. Nimetatud probleemide positiivse esituse kõrval kritiseerib Marx selles teoses üksikasjaliselt klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia väärtus- ja rahateooriat, alates William Petty'st ja lõpetades Ricardoga. See Marxi teos, mis on küpse marksismi teos, on lõpule viidud «Kapitalis». Teos «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kujutab endast väärtusseaduse ja raha geniaalset uurimust ajaloolise materialismi rakendamise alusel. Nii selles teoses kui ka hiljem «Kapitalis» revolutsioneeris Marx poliitilist ökonoomiat.

Ricardo ei saanud absoluutselt aru sellest, et loogiline meetod

---

[21] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 237.

[22] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 71.

on ajalooline meetod, et see on ainult vabanenud ajaloolisest vormist ja häirivatest juhuslikkustest. Uurimise käik ei kujuta loogilise meetodi puhul, ütleb Engels, endast «midagi muud kui ajaloolise protsessi peegeldust abstraktses ja teoreetiliselt järjestikuses vormis: peegeldus on küll parandatud, kuid parandatud vastavalt seadustele, mida tegelik ajalooline protsess ise annab, kusjuures iga momenti võib vaadelda selles tema arenemise punktis, kus protsess täieliku küpsuse ja klassikalise vormi saavutab» [23].

Marx analüüsis oma teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» dialektilise meetodi alusel teaduslikult kaupa ja raha ning kritiseeris oma eelkäijate, eriti Ricardo vaateid kaubale ja rahale. Põhiliselt on see kriitika ära toodud osas «Kauba analüüsi ajaloost» ja osas «Ringlemisvahendite ja raha teooriad».

Smith ei olnud veel täielikult vabanenud füsiokraatide mõjust. Ta on arvamisel, et põllumajanduses loovad väärtuse põllutööliste töö kõrval nii loodus ise kui ka tööloomad; kuigi loodus ei nõua mingeid kulusid, siiski on tema produktil väärtust, just nagu tööliste töö produktilgi. Ricardo lükkas Smithi selle arvamuse ümber. Kui Smith arvab, et manufaktuurides ei tee loodus mitte midagi, inimene aga teeb kõik, siis Ricardo näitab Smithi selle arvamuse ekslikkust ja märgib õigesti: «Ei saa nimetada ühtki tööstusharu, kus loodus ei abistaks inimest, ja sealjuures ohtralt ja tasuta.» [24] Sellepärast märgib Marx Smithi aadressil teravmeelselt, et looduse element «jälitab teda puht ühiskondliku rikkuse, vahetusväärtuse sfääris» [25].

Kritiseerides Smithi ekslikku seisukohta, sest Smith määrab kauba väärtuse tulude summaga, määrab Ricardo järjekindlalt kauba väärtuse tööajaga, ja seda mitte üksnes lihtsas kaubamajanduses, vaid ka kapitalistlikus majanduses. Ricardo näitab, et kauba väärtuse määrab kauba tootmiseks kulutatud töö, et väärtusseadus toimib ka kapitalismi tingimustes.

Ricardo formuleeris esmakordselt tähtsat seadust, mille järgi kaupade vahetusväärtus on võrdeline nende tootmiseks kulutatud töö hulgaga ja pöördvõrdeline töötootlikkuse kasvuga. Ricardo käsitleb õigesti väärtust primaarse tegurina, tulusid aga tuletatud tegurina. Ricardo käsitleb väärtusseadust kogu kapitalistliku majanduse uurimise lähtepunktina, kõigi teiste kapitalistliku majanduse kategooriate alusena. Kuid teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» juhib Marx tähelepanu olulisele puudusele Ricardo töös, nimelt sellele, et tema uurimused «piirduvad ainuüksi väärtuse suurusega» [26].

---

[23] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 236.

[24] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 72.

[25] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 48.

[26] Sealsamas, lk. 49.

Ricardo, kes lähtus oma metafüüsilisest meetodist, ei uurinud ega seadnud endale eesmärgiks välja selgitada, miks ja missugustel tingimustel loob kulutatud töö väärtuse, sest ta pidas kapitalistlikku tootmisviisi loomulikuks ja igaveseks. Ta ei tundnud ühiskondlikku tööjaotust ega tootmisvahendite omandusvorme, mis kutsuvad esile kaubatootmise vajaduse ja väärtusseaduse toime. Taandades kõik tööliigid tööajale, s. o. nende kvantitatiivsele väljendusele, abstraheeris Ricardo neid konkreetsetest vormidest, kuid sealjuures ei märganud ta kaupades sisalduva töö kahesugust iseloomu, väärtuse ja tarbimisväärtuse vastandite ühtsust, kauba kahesuguse iseloomu ja kaupades sisalduva töö kahesuguse iseloomu dialektilist seost.

Juba Smith jõudis järeldusele, et kaupade väärtust mõõdeti neis sisalduva tööajaga ainult lihtsa kaubatootmise tingimustes. Ricardo teaduslik teene seisab selles, et ta taandas töö — selle konkreetsetest vormidest sõltumata — tööajale ka kapitalismi tingimustes ja rajas sellega tee kaupades sisalduva töö kahesuguse iseloomu avastamisele. Igasuguse töö taandamist tööajale käsitleb Ricardo loomuliku protsessina. Sellepärast ei ole ka väärtus tema arvates ajalooline kategooria. Väärtus väljendab kauba tootmiseks kulutatud tööd, kuid sealjuures ei ole ta kaubatootjate vaheliste teatud tootmissuhete väljendaja. Ricardo ei näe väärtuses ajalooliselt määratletud spetsiifilist ühiskondlikku kategooriat, mis on tingitud ühiskondlike tootmissuhete teatud süsteemist. Kuigi Ricardo uurimused piirduvad ainuüksi väärtuse suurusega, s. o. väärtuse määramisega tööajaga, siiski aimab ta vähemalt, et selle seaduse toime sõltub teatud ajaloolistest eeldustest. Ta ütleb, et väärtuse suuruse määramine tööajaga on kehtiv ainult nende kaupade suhtes, millede hulka tööstus võib meelevaldselt suurendada ja millede tootmise üle valitseb piiramatu konkurents. «Tegelikult tähendab see vaid seda, et väärtusseadus eeldab oma täielikuks arenemiseks tööstusliku suurtootmisega ja vaba konkurentsiga ühiskonda, s. o. kaasaegset kodanlikku ühiskonda.» [27]

Niisiis aimab Ricardo väärtuse määramisel tööajaga, et selleks on vaja teatud ajaloolisi tingimusi, nimelt kaupade tööstuslikku suurtootmist ja vaba konkurentsi, see aga ongi kapitalistlik tootmisviis. Kõigi teiste probleemide uurimisel käsitleb Ricardo kodanlikku töövormi kui ühiskondliku töö igavest loomulikku vormi.

Kirjas Engelsile 2. aprillist 1858 rõhutab Marx väärtuse ajaloolist iseloomu järgmiselt: «Väärtusel kui niisugusel ei ole mingit muud «ainet» peale töö enese. See väärtuse määramine, mis esmakordselt on täheldatud Petty'l ja täpsemalt välja töötatud Ricardol . . . on vaid kodanliku rikkuse kõige abstraktsem vorm . . . Kuigi see on abstraktsioon, siiski on see ajalooline abstraktsioon,

---

[27] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 50.

mida oli võimalik teha ainult ühiskonna teatud majandusliku arenemise alusel.» [28]

Ricardo, kes samastab ürgaegset kalameest ja jahimeest kapitalistidega, sunnib neid kui kaupade valdajaid vahetama kala ja jahisaaki võrdeliselt neis kui väärtustes asjastatud tööajaga. Jahipidamis- ja kalapüügiriistu peab ta ekslikult kapitaliks ning sunnib, nagu märgib Marx, ürgaegset jahimeest ja kalameest kasutama oma tööriistade arvestamisel Londoni börsil 1817. aastal kehtinud iga-aastaste protsendikustutamiste tabeleid. See näitab, et Ricardo pidas oma piiratud kodanliku silmaringi tõttu kapitalismi igaveseks ja loomulikuks tootmisvormiks. Erinevalt Smithist ei teinud Ricardo erandit isegi ürgaegsele ühiskonnale, käsitledes ürgaegset jahimeest ja kalameest kapitalistidena, nende tööriistu aga kapitalina. Kuid vaatamata oma piiratud kodanlikule maailmavaatele arendas ja süvendas Ricardo neid progressiivseid teaduslikke elemente, mis sisaldusid Smithi väärtusteoorias ja teistes teooriates.

Marx rõhutab, et Ricardo on klassikalise poliitilise ökonoomia lõpuleviija. Ricardo formuleeris ja arendas kõige järjekindlamalt väärtuse määramist tööajaga. Teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» analüüsib Marx lühidalt poleemikat, mis oli suunatud Ricardo vastu ja millest võtsid osa paljud tolleaegsed majandusteadlased. Marx märgib, et kui kõrvale heita selle poleemika labane vorm, siis seisab selle sisu järgmises neljas punktis:

1) Ricardo järgi on tööl ja ka töö produktidel väärtus. Siit tulebki nõiaring, et väärtuse määrab väärtus, s. t., et väärtus ise vajab mõõdupuud. Selle vastuolu lahendas Marx oma õpetuses palgatööst, näidates, et tööline ei müü kapitalistile tööd, vaid töötõudu.

2) Kui väärtus võrdub selles sisalduva tööajaga, siis tööpäeva väärtus võrdub selle produktiga, teiste sõnadega, palk peab võrduma töö produkti väärtusega. Selle probleemi lahendas Marx kapitali uurimisel. Ta tõestas, et tööjõud läheb tööprotsessis üle tööks ja viimane loob suurema väärtuse kui tööjõu väärtus.

Selle punkti kohta toodud märkuses ütleb Marx, et selle vastuväite, mille esitasid Ricardo väärtusteooria vastu kodanlikud majandusteadlased, võtsid üle sotsialistid-rikardolased. Viimased olid ekslikul arvamisel, et palk peab võrduma ostetud tööga toodetud kauba väärtusega. Nad süüdistasid kogu kapitalistlikku majanduslikku praktikat selles, et see on vastuolus väärtusteooriaga, sest kaupade turuhinnad on tavaliselt väärtusest kõrgemad või madalamad. Sellepärast soovitasid nad, et kaupu müüdaks väärtuse järgi. See väär järeldus tulenes Ricardo väärtusteooria näilisest vastuolust.

---

[28] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 66—67.

Niisiis kasutasid inglise sotsialistid-rikardolased Ricardo väärtusteooriat kapitalismi vastu.

3) Kui kaupade turuhind kõigub väärtuse ümber kaupade nõudmise ja pakkumise kõikumisest sõltuvalt, siis määravad kaupade väärtuse nõudmine ja pakkumine, mitte aga neis kaupades asjastatud tööaeg. Selles ebaõiges järelduses on vaid üksainus küsimus, mis väärib tähelepanu: «... Mil viisil toimib vahetusväärtuse seadus ainult omaenda vastandlikkuses?» [29] Oma kirjas 11. märtsist 1858 juhib Marx tähelepanu sellele Ricardol esinevale vastuolule: «Kasumi küsimuse arendamisel satub Ricardo vastuollu oma väärtuse (õige) määramisega, tema koolkonnal aga põhjustasid need vastuolud täielikku lahtiütlemist alusest endast või kõige vastikumat eklektitsismi.» [30] Selle probleemi lahendas Marx oma konkurentsiõpetuses, kus ta näitas, mil viisil väärtusseadus teostub oma mitteteostumise teel.

4) Kui kauba väärtuse määrab töö, siis miks on nendel kaupadel, mida pole tööga loodud, väärtus? Kust tekib maa ja teiste loodusjõudude väärtus? Sellele küsimusele annab Marx vastuse maarendiõpetuses.

Nagu juba öeldud, kavatses Marx lahendada kõik need probleemid, mis kerkisid üles majandusteadlaste diskussioonil Ricardo väärtusteooria küsimuses, sellistes õpetustes, nagu palgatöö õpetus, kapitali uurimises, konkurentsiõpetuses ja maarenditeoorias. Kuid teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» neid õpetusi ei ole. Raamat «Poliitilise ökonoomia kriitikast» avaldati suurema teose esimese vihikuna, millele pidid järgnema järgmised vihikud, kus kõik need probleemid oleksid lahendust leidnud. Kuid täiendavad uurimised ja jätkuv töö mahuka käsikirja kallal kujunesid 1862. aasta lõpuks tööks «Kapitali» käsikirja ettevalmistamisel.

Nii teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kui ka «Kapitali» I köite esimeses, teises ja kolmandas peatükis uurib Marx põhiliselt ühtesid ja neidsamu probleeme — kaupa ja raha. Kuid neis peatükkides seostas ta selle, mida ta oli esitanud teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast». Need peatükid kujutavad endast nende küsimuste mitte üksnes uut, vaid ka kõige täiuslikumat uurimist. Nendesse peatükkidesse ei kuulu väärtus- ja rahateooria ajaloolise arenemise analüüs. F. Mehringi hinnangu järgi on «Kapitali» I köite esimene peatükk «puhtkirjanduslikust seisukohast üks tähtsamaid kõigest sellest, mida Marx on kirjutanud» [31]. Eessõnas «Kapitali» I köite esimesele trükile kirjutab Marx, et teosega «Zur Kritik der Politischen Oekonomie» tuttav «lugeja leiab aga esimese peatüki märkustest uusi allikaid selle teooria ajaloo alalt» [32]. Mõnedes märkustes «Kapitali» I köite esimese, teise ja kolmanda

[29] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 52.
[30] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 65.
[31] Ф. Меринг, Карл Маркс. История его жизни, M., 1957, lk. 385.
[32] K. Marx, «Kapital», I kd., Tallinn, 1953, lk. 3.

peatüki kohta kritiseerib Marx Ricardo vaateid kauba ja raha küsimuses.

Oma väärtus- ja rahaõpetuses tugines Marx kõigele sellele väärtuslikule ja teaduslikule, mis Smithi ja Ricardo teostes oli. Ühtlasi on Marxi väärtus- ja rahateooria Smithi ja Ricardo õpetuse edasiarenduse ületamatuks eeskujuks. Kuid sellest hoolimata on Ricardo majandusõpetusele omased arvukad puudused ja vead.

Kirjas Kugelmannile 11. juulist 1868 ütleb Marx: «Ricardo viga seisab just selles, et ta oma esimeses väärtust käsitlevas peatükis eeldab, et on antud kõik võimalikud kategooriad, mida tuleb alles tuletada, et tõestada nende adekvaatsust väärtusseadusega.» [33]

Ricardo vaatleb väärtuse ja raha kategooriat ühekülgselt, arenemata kujul, väljaspool tegelikku arenemist. Väärtuse kategooria ei ole jaotatud mitmeks mõisteks, mis väljendaksid väärtuse mitmesuguseid kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid iseärasusi. Kui Ricardo uurib väärtust ja raha metafüüsiliselt, siis Marx uurib neid dialektilise meetodi rakendamise teel. Seda on näha juba «Kapitali» esimestes peatükkides, kus Marx loendab lühidalt uusi väärtuse külgi ja mõisteid, analüüsides neid üksikasjaliselt kui konkreetse tegelikkuse peegeldust. Kui teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» nimetas Marx väärtust ja vahetusväärtust tavaliselt ühe terminiga — vahetusväärtuseks, siis «Kapitali» I köites tehakse selget vahet väärtuse ja vahetusväärtuse kui väärtuse avaldumise vormi vahel. Väärtuse substantsi ja väärtuse suurust, samuti kaubafetišismi uuritakse «Kapitalis» palju üksikasjalisemalt ja täielikumalt kui teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast».

Üleminek konkreetselt töölt «töö kui niisuguse» mõiste kujunemisele oli väga raske. Nii monetaarsüsteemi kui ka merkantilismi esindajad ja füsiokraadid ei tundnud «tööd kui niisugust». Smith tegi esmakordselt kindlaks töö kategooria olenemata töö konkreetsetest vormidest, näiteks põllumajanduslikust tööst. Kuid aegajalt tuleb ta Marxi sõnade järgi tagasi füsiokraatide töökäsituse juurde. «Töö kui niisuguse» kategooria, hoolimata selle lihtsusest, võis kujuneda ja olla formuleeritud ainult masinalise tootmise tingimustes, kus töö üldse muutus ulatuslikult kapitalistliku rikkuse loomise vahendiks, kus enamik töö produkte muutus kaubaks. Töö kui niisuguse mõiste, kui väärtuse ainsa allika mõiste tegi poliitilises ökonoomias lõplikult selgeks Ricardo.

Niisiis oli Ricardo arvamisel, et väärtuse loob igasugune töö, mitte aga ainult põllumajanduslik töö, nagu arvasid füsiokraadid. Vaatamata sellele ei suutnud Ricardo teha sügavat teaduslikku üldistust, ei suutnud näha abstraktset tööd.

Defineerinud klassikaliselt abstraktset ja konkreetset tööd,

---

[33] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 160—161.

näitab Marx, et üks peamisi segadusi Ricardo õpetuses seisis selles, et ta ei olnud suuteline näitama kaubas sisalduva töö kahesugust iseloomu, mõistma kauba väärtust loova abstraktse töö spetsiifikat.

Et Ricardo ei suutnud teha vahet konkreetse ja abstraktse töö vahel, siis ei saanud ta ka järjekindlalt määrata kaupade väärtust neis sisalduva tööga. Oma kirjas Engelsile 21. augustist 1867 märgib Marx, et kõige paremaks «Kapitali» I köites on see, et juba esimeses peatükis rõhutatakse töö kahesugust iseloomu.

Ricardo ei näinud töö kahesugust, vastuolulist iseloomu. Ricardol jäi silmapaari vahele see, et kui kaup kujutab endast tarbimisväärtust ja väärtust, siis peab ka kaubas kehastunud tööl olema kahesugune iseloom. Kaupu tootvat tööd mõistis Ricardo kui midagi ühtset, identset, mis ei võimalda erinevusi ega sisemisi vastuolusid. Kui ta räägib tarbimisväärtuse ja väärtuse erinevusest, siis ei märka ta nendevahelist vastuolu, ei mõista nende ühiskondlikku iseloomu. Ricardo ei mõistnud seda, et tarbimisväärtus ja väärtus tingivad kauba sisemist vastuolu sellepärast, et nad moodustavad vastandite ühtsuse, s. t. on ühtaegu omavahel seotud, eeldavad ja eitavad teineteist. Ei ole ega saa olla kaupa ilma tarbimisväärtuse ja väärtuseta. Kauba väärtust on võimalik realiseerida ainult siis, kui ta on mingisuguses tarbimisväärtuses. Kauba tarbimisväärtusel aga on tähtsust ainult sel juhul, kui ta sisaldab väärtust. Sama leiab aset ka konkreetse töö juures, s. t., et ta peab ühtaegu olema ka abstraktne töö. Järelikult on need vastandid vastastikku seotud ja omavahel vastuolus, nad eitavad teineteist, kuid samal ajal on nad sisemiselt seotud ega saa teineteiseta eksisteerida. Ricardo ei näe tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel mingit vastuolu ning samastab konkreetse töö abstraktse tööga. Sellest teeb ta järelduse, nagu langeksid nõudmine ja pakkumine kapitalistlikul turul alati ühte. Sellepärast on Ricardo arvates ületootmiskriisid võimatud.

Klassikalist kodanlikku poliitilist ökonoomiat ei huvitanud küsimus, miks on töö produktid ainult kaubatootmise tingimustes kaubad ja miks väljendub kaupade väärtus teatud väärtusvormides. Marx aga seda probleemi just uuribki. Ricardo pööras peamist tähelepanu väärtuse suuruse analüüsile. Sellepärast ei läinud tal kunagi korda tuletada kauba ja selle väärtuse analüüsist väärtusvormi. Ricardo üldse ei mõistnud, et produktide kaubavormis, et neis väärtusvormides, mille töö produktid teatud ajaloolistes tingimustes omandavad, seisab kaubatootmise ja vahetuse ajalooline iseärasus, spetsiifiline omapära. Ricardo tegeles vähe väärtuse, selle tekkimise ja arenemise uurimisega. Marx aga leidis just kaubas selle lähtepunkti, selle elementaarse rakukese, mis võimaldab iseloomustada kapitalistlikku tootmisviisi ajalooliselt, mitte kui igavest, vaid kui mööduvat tootmisviisi. Kauba arenemine ei toimu isoleeritult, seda analüüsitakse tarbimisväär-

tuse ja väärtuse vastandite ühtsusena. Vahetuses muutub tarbimisväärtuse ja väärtuse vaheline vastuolu sisemisest vastuolust väliseks vastuoluks, vastuoluks relatiivse ja ekvivalentse väärtusvormi vahel. Selle vastuolu arenemine põhjustab raha tekkimist.

Kaubatootmises toimib tootmisvahendite ja tööproduktide eraomanduse tingimustes konkurentsi ja tootmise anarhia seadus. Ühiskondlik kogutöö koosneb arvukatest eratöödest, paljude üksteisest isoleeritud erakaubatootjate tööst. Kui Ricardo räägib tarbimisväärtuse ja väärtuse erinevusest, siis mätsib ta kinni nendevahelised vastuolud ega mõista nende ühiskondlikku iseloomu. Kaupu tootvat tööd mõistab ta kui midagi identset, mis eitab erinevusi ja vastuolusid.

Niisiis ei tundnud Ricardo üldsegi väärtusvormi, sest ta ei suutnud läheneda kapitalistliku tootmisviisi uurimisele ajalooliselt.

See fakt, toonitab Marx, et raha on eriline kaup, võib näida avastusena ainult sellele, kes lähtub valmis rahavormist. Uurides «Kapitali» I köites väärtusvorme, määrab Marx kindlaks selle ülesande, mille ta endale seab. «Siin tuleb meil aga teha see, mida kodanlik majandusteadus ei ole teha katsunudki, nimelt selgitada selle rahavormi tekkimine, s. o. jälgida, kuidas kaupade väärtussuhtes sisalduv väärtuseväljendus arenes oma kõige lihtsamast, kõige vähem silmapaistvast vormist pimestava rahavormini. Ühes sellega kaob ka raha mõistatuslikkus.» [34]

Marx näitas raha tekkimise ja arenemise objektiivset loodusloolist protsessi. Seda ei suutnud teha klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia parim esindaja Ricardo.

Ricardo käsitleb kaupa kui igavest ja loomulikku kategooriat, mis on omane kõigile ühiskonna vormidele. Marx ütleb, et töö produkt on kõigis ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides tarbimisese, «kuid ainult üks ajalooliselt kindel arenemisepohh muudab tööprodukti kaubaks, — nimelt see epohh, kus tarbeasja tootmiseks kulutatud töö esineb selle asja «esemliku» omadusena, s. o. asja väärtusena» [35].

Marx näitab, et Ricardo ei teinud kusagil selget vahet ühe ja sellesama töö kahe külje vahel, nimelt töö kui väärtuses väljenduva töö ja töö kui produkti tarbimisväärtuses kehastuva töö vahel. Ricardo sattus ainult selle vahe jälile, sest väärtuse käsitlemisel vaatleb ta tööd kvantitatiivsest küljest, tarbimisväärtuse analüüsimisel aga kvalitatiivsest küljest.

Aga Ricardole ei tule mõttessegi, et «tööde puhtkvantitatiivne erinevus eeldab nende kvalitatiivset ühtsust ehk võrdsust, järelikult nende taandamist abstraktsele inimtööle» [36]. Ricardo tunnistab näiteks, et ta on päri Destutt de Tracy järgmiste sõnadega: «Kuna on kindel, et meie füüsilised ja vaimsed võimed on meie

[34] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 50.
[35] Sealsamas, lk. 61—62.
[36] Sealsamas, lk. 77.

ainus algrikkus, siis nende võimete kasutamine, igasugune töö, on meie algne vara, ja ainult selle kasutamise teel luuaksegi kõik asjad, mida me nimetame rikkuseks... Kindel on samuti, et kõik need asjad ainult esindavad tööd, mis on nad loonud; kui neil aga on väärtus või koguni kaks erinevat väärtust, siis võib see väärtus tuleneda ainult neid sünnitanud töö väärtusest»» [37].

Seda kohta tsiteerides märgib Marx, et Ricardo omistab Destutt de Tracy'le omaenda sügavamat arusaamist sellest küsimusest. Esiteks kirjutab Destutt de Tracy, et kõik rikkust moodustavad asjad ainult «esindavad tööd, mis on nad loonud»; teiseks on ta arvamisel, et «asjade kaks erinevat väärtust», s. o. tarbimisväärtus ja vahetusväärtus tulenevad ainult «töö väärtusest». Niisiis satub Destutt de Tracy vulgaarmajandusteaduse labasuste valda, kus igasuguste tõestusteta eeldatakse ühe kauba väärtust (antud juhul näiteks töö väärtust) selleks, et siis selle väärtuse abil määrata teistegi kaupade väärtust. Marx näitab, et Ricardo loeb seda nii, et tarbimisväärtuses ja vahetusväärtuses on esindatud töö (mitte aga töö väärtus, nagu see on Destutt de Tracy'l). Marx ütleb, et lõpuks märkab Ricardo, et Destutt de Tracy tunnistab koos temaga tööd väärtuse allikana. Kuid sellest hoolimata on Ricardo väärtuse mõiste küsimuses samal ajal üksmeelne vulgaarmajandusteadlase Say'ga.

Ainult Marx, kes avastas ja uuris kaupades kehastunud töö kahesugust iseloomu, tegi kindlaks, et see töö on ühelt poolt kvantitatiivselt erinev ja teiselt poolt kvalitatiivselt ühesugune. Töö kvalitatiivne samasus on Marxi järgi töö kvantitatiivse võrdlemise ja mõõtmise aluseks.

Enne Marxi tegeles kodanlik poliitiline ökonoomia vähesel määral väärtuse ja väärtuse suuruse analüüsiga. «Ta ei ole aga kunagi esitanud isegi küsimust, mispärast see sisu omandab sellise vormi, s. o. mispärast töö väljendub tööprodukti väärtuses, töö mõõt aga väljendub töö kestuse kaudu tööprodukti väärtuse suuruses?» [38] Kodanlik poliitiline ökonoomia, sealhulgas ka Ricardo poliitiline ökonoomia ei olnud suuteline seda tegema, sest ta ei mõistnud, et iga ühiskondlik-majanduslik formatsioon areneb omaenda spetsiifiliste majandusseaduste alusel, et igal ühiskondlik-majanduslikul formatsioonil on oma spetsiifilised majanduslikud kategooriad. Kapitalistliku tootmisviisi majandusseadused ja kategooriad ning neid väljendavad vormelid näisid Ricardole looduslikena ja igavestena, endastmõistetavatena ja paratamatutena nagu tootlik töö ise. Marx kirjutab: «Vormelid, milledele on otsa ette kirjutatud, et nad kuuluvad niisugusesse ühiskonnaformatsiooni, kus tootmisprotsess valitseb inimesi ja inimene veel ei valitse tootmisprotsessi, — neid vormeleid peab poliitilise öko-

[37] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 77.
[38] Sealsamas, lk. 78.

noomia kodanlik teadvus niisama endastmõistetavaks looduslikuks paratamatuseks kui tootlikku tööd ennast. Sellepärast kohtleb ta ühiskondliku tootmisorganismi eelkodanlikke vorme umbes nii, nagu kirikuisad kohtlevad eelkristlikke religioone.» [39]

Ricardo jagas tõepoolest institutsioone kunstlikeks ja loomulikeks. Feodalismi institutsioonid on tema arvates kunstlikud, kodanlikud institutsioonid aga loomulikud. Järelikult ei saanud Ricardo isegi üles tõsta küsimust, miks töö väljendub väärtuses, töö kestus aga kauba väärtuse suuruses, sest ta eitas mitmesuguste ühiskondlik-majanduslike formatsioonide olemasolu ega mõistnud töö ja väärtuse ajaloolist iseloomu.

Väärtusvormide õpetus kui konkreetse ja abstraktse töö avastamise tulemus on Marxi üheks teaduslikuks panuseks tööväärtusteooriasse. Marx rõhutab, et klassikalise poliitilise ökonoomia üheks põhiliseks puuduseks on see, et ta ei olnud suuteline kauba ja eriti kaubaväärtuse analüüsist tuletama väärtusvormi. Väärtusvormi tõttu aga avaldub väärtus vahetusväärtusena. Smith ja Ricardo ei pea väärtusvormi oluliseks kauba loomuse seisukohalt. Ricardo kui kodanlik majandusteadlane ei suutnud selgitada väärtuse ja selle rahavormi seost.

Mis on selle põhjuseks? Marx näitab, et üks põhjusi on selles, et Ricardo analüüsis ainult väärtuse suurust. Peamine põhjus aga seisab selles, et kauba väärtusvorm on «kodanliku tootmisviisi abstraktseim ja ühtlasi kõige üldisem vorm, mis iseloomustabki kodanlikku tootmisviisi kui ühiskondliku tootmise eriliiki, ja iseloomustab teda seega ka ajalooliselt» [40].

Järelikult ei ole Ricardo jaoks väärtus ajalooline kategooria ega kaubatootjate tootmissuhete väljendus. Ta käsitleb väärtust ainult kui produkti tootmiseks kulutatud töö väljendust. Arendades Marxi väärtusteooriat, kirjutab Lenin: «Ainult ühe kindla ajaloolise ühiskonnaformatsiooni ühiskondlike tootmissuhete süsteemi seisukohalt, sealjuures suhete seisukohalt, mis avalduvad massilises, miljardeid kordi korduvais vahetamise nähtustes, võib mõista, mis on väärtus.» [41] Seda Ricardo ei mõistnud.

Ricardo ei tundnud kaubafetišismi ega väärtusvormi fetišistlikku iseloomu erakapitalistlikus majanduses. Marx näitas, et selles majanduses ei allu kaubatootjatevaheline kaubavahetus ühiskonna teadlikule kontrollile, et kaubatootjad ei valitse oma töö produkte. Vastupidi, nende töö produktid, kaubad ja raha valitsevad kaubatootjate üle, mistõttu nad omistavad kaupadele kui asjadele üleloomulikke omadusi. Niisiis nägi Marx kauba- ja rahafetišismis üht põhjust, miks Ricardo käsitas väärtust kodanliku piiratusega. Marx tegi kindlaks, et sotsialismi tingimustes kaubafetišismi ei esine.

---

[39] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 78.
[40] Sealsamas.
[41] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 43.

«Lisaväärtuse teooriates» («Kapitali» IV köites) kritiseerib Marx Ricardo vaateid väärtuse küsimuses. Siin vaatleb Marx uuesti Ricardo suhtumist Smithi väärtusteooriasse. Smith on arvamisel, et manufaktuurides ei tee loodus mitte midagi, et kõike teeb inimene.

Ricardo elas masinalise suurtööstuse arenemise ajajärgul, kus loodusjõudude rakendamine juba kujukalt silma torkas. Sellepärast lükkab ta ümber Smithi ekskliku väite, nagu looks loodus maarendi, s. o. väärtuse. Ricardo teeb järelduse, et loodus annab inimesele tasuta abi, kuid mingit väärtust ta ei loo. Kuidas aga tööprotsessis uut väärtust luuakse ja tootmisvahendites kehastunud väärtust üle kantakse, see jääb talle täiesti mõistmatuks. Ricardo teaduslik teene seisab just selle tõestamises, et kapitalistliku põllumajanduse ja tööstuse vahel ei ole printsipiaalset erinevust. Ta näitas ka, et maarenti ei loo loodus, vaid põllutööliste töö.

Ricardo teeneks on ka see, et ta sai üle Smithi veast, kes ajas ostetud töö segi kulutatud tööga. Ricardo näitab õigesti, et Smith saab valesti aru töötootlikkuse kasvust, sest töötootlikkuse tõusu puhul saavad töölised suurema hulga valmistatud produkti eest väiksemat palka. See on tingitud sellest, et kodanlus tööliste vajaduste kasvu ei arvesta.

Smith sattus ummikusse, kui ta nägi vastuolu, et kapitalismi tingimustes vahetatakse suuremat tööhulka väiksema tööhulga vastu. Ricardo mõistab, et kapitalistid annavad töötootlikkuse tõusu puhul töölistele suurema tööhulga eest ikka väiksemat palka. Kuid Ricardo ei suutnud sellest ummikust õiget väljapääsu leida, sest ta ei tundnud nagu Smithki kategooriaid «tööjõud» ja «tööjõu väärtus» ning kasutas mõisteid «töö» ja «töö väärtus».

Smithi suureks teeneks on see, et ta pärast lihtsa kaubamajanduse ja sellele omase väärtusseaduse käsitlemist asub vaatlema kapitali ja palgatöö vahel toimuvat vahetust. Sealjuures Smith rõhutab, et kapitali akumulatsiooniga ja maaomanduse tekkimisega leiab aset pööre, mis oma tagajärgede poolest seisab selles, et ta muudab väärtusseaduse tegelikult omaenda vastandiks.

Vastupidiselt Smithile ei vii see vastuolu Ricardot segadusse. Selles avaldub tema üleolek Smithist. Kuid samal ajal jääb ta maha Smithist väärtusseaduse käsituses, nimelt selles mõttes, et ta ei märka siin isegi probleemi olemasolu.

Marx märgib, et Smith avaldab mõningal määral kahtlust selles suhtes, et kogu produkti väärtus on taandatud tuludele. Smith ei suutnud oma kahtlusest õigesti jagu saada. Kuid tema üleolek Ricardost seisab selles, et ta seda kahtlust avaldas.

Ricardo seevastu muutis töövääruusteooria majandusliku uurimise lähtepunktiks ja võttis selle kõigi kapitalistliku majanduse nähtuste ja poliitilise ökonoomia kategooriate seletamise aluseks.

Ricardo majandusõpetuse lähtepunktiks on absoluutsete väärtuste ehk kaubaväärtuste määramine nende tootmiseks vajaliku tööga. Ta on seisukohal, et väärtuse aluseks peab olema ainus allikas — kulutatud töö. Kuid ta ei uuri selle töö iseloomu ega kvaliteeti.

Ricardo teeb kindlaks, et kaupade väärtuse suurus ja nende tootmiseks vajaliku töö hulk on võrdelised. Kuid ühiskondlikult vajalikku tööd kulutatakse tema arvates alati kõige halvemates tingimustes. Tegelikult aga kulutatakse mingi kauba tootmiseks ühiskondlikult vajalikku tööd ühiskondlikult normaalsetes tootmistingimustes, antud ühiskonnas valitseva keskmise oskuse ja töö intensiivsuse puhul. See viga esineb Ricardol sellepärast, et ta laiendas põllumajanduslikule tootmisele omaseid väärtuse suuruse määramise seaduspärasusi kõigile teistele rahvamajandusharudele.

Analüüsides seda, kuidas Ricardo väärtuse kategooriat määrab, toonitab Marx, et ta ajab selle määratluse segi. Milles seisab siis see segiajamine? See seisab kõigepealt selles, et Ricardo nimetab väärtust vahetusväärtuseks. Seda vahetusväärtust määrab ta nagu Smithki omadusena hankida teisi hüvesid. Edasi, kaupadel on tema arvates relatiivne väärtus. Ricardo kasutab relatiivse väärtuse mõistet kahesuguses mõttes. Esimesel juhul määrab kauba relatiivse väärtuse selle kauba mass, mida on võimalik toota teatud tööaja jooksul. Teisel juhul väljendab kauba relatiivne väärtus ainult seda suhet, milles kaupa vahetatakse iga teise kauba vastu. Kaupade relatiivse väärtuse või võrdleva väärtuse muutumine väljendub vastavalt nende kaupade hindade muutumises. Esimesel juhul nimetab Ricardo relatiivseid väärtusi — kuivõrd nad väljendavad vaid tööaja muutusi — absoluutseks väärtuseks. Mõnes kohas nimetab ta seda absoluutset väärtust veel reaalseks väärtuseks või lihtsalt väärtuseks.

Kõik need väärtuse määratlused on Ricardol segi aetud. Väärtuse probleem on Ricardol arendatud ebarahuldavalt.

Marx rõhutab, et Ricardo peamiseks ülesandeks on väärtuse suuruse määramine. Sellepärast ei saanud ta aru selle spetsiifilisest vormist, milles töö on väärtuse element. Ricardo formuleerib korduvalt, et kaupades sisalduva töö hulk on kaupade väärtuse suuruse immanentseks mõõdupuuks vaid sellepärast, et töö on see, milles erinevad kaubad on ühesugused, on nende ühtsus. Järelikult on kõiki kaupu võimalik Ricardo teooria järgi taandada tööle kui nende ühtsusele. Kuid Ricardo ei uuri erilist vormi, milles töö kui kaupade ühtsus on esindatud. Sellepärast ei avasta ta kaupade muundumist rahaks ega raha olemust.

Kõik kaubad kui väärtused on ühiskondliku tööaja «relatiivseteks» väljendajateks, kuid nende relatiivsus ei seisa ainult selles vahekorras, milles neid üksteise vastu vahetatakse, vaid nende vahekorras selle ühiskondliku tööga kui nende substantsiga. Ricardo väärtuskontseptsiooni puuduseks on veel see, et ta unus-

tab tihtipeale reaalse või absoluutse väärtuse, kasutades vaid relatiivse või võrdleva väärtuse mõistet.

Asjaolu, et Ricardo ajab kõik need kategooriad segi, tuleb sellest, et ta ei uurinud väärtusvormide arenemist, ei mõistnud, et vahetusväärtus on väärtusvorm, ei tundnud töö kahesugust iseloomu, sai valesti aru ühiskondlikult vajalikust tööst ja käsitles kapitalistlikku tootmist kui igavest tootmisvormi. Sellest hoolimata on Ricardo väärtusteooria suureks sammuks edasi Smithi väärtuskontseptsiooniga võrreldes. Mõiste «ostetud töö» asemel kasutab Ricardo järjekindlalt kategooriat «kulutatud töö»; ebamäärase mõiste «töö» asemel rakendab ta selgemat ja täpsemat kategooriat «tööaeg».

Nagu me juba nägime, huvitab Ricardot peamiselt kaupade relatiivne väärtus. Kui mingi kauba tootmisel töötootlikkus tõuseb ja kõiki teisi kaupu tootvate inimeste töötootlikkus on jäänud endiseks, siis kuidas muutub esimese kauba väärtus kõigi teiste kaupade suhtes, — just see probleem huvitabki Ricardot kõige rohkem, kui ta oma väärtusõpetuse esitab.

Ricardo on arvamisel, et toodetud kaupade väärtus on võrdeline mitte üksnes nende kaupade tootmiseks kulutatud elava tööga, vaid ka nende tööriistade ja masinate tootmiseks kulutatud tööga, mida kasutatakse rakendatud elava töö liikumapanemiseks. Tundmata kaupa loova töö kahesugust iseloomu, ei suutnud Ricardo lahendada küsimust, kuidas toimub uue väärtuse tootmise protsess ja kaubale tootmisvahendite väärtuse ülekandmise protsess. Samal ajal aga tunnustas ta Smithi dogmat, mille järgi kauba väärtus jaguneb tuludeks, s. o. $v + m$-iks, ignoreerides seega püsivkapitali.

Eessõnas «Kapitali» teisele köitele märgib Engels: «Et teada, mis on lisaväärtus, pidi ta (K. Marx — *A. R.*) teadma, mis on väärtus. Kõigepealt tuli Ricardo väärtusteooria ise kriitika alla võtta. Niisiis uuris Marx tööd tema väärtustloova omaduse seisukohalt ja tegi esmakordselt kindlaks, *missugune* töö, mispärast ja mil viisil loob väärtuse, ja et väärtus pole üldse midagi muud kui *seda* liiki kristalliseerunud töö ... Seejärel uuris Marx kauba ja raha suhet ja näitas, kuidas ja mispärast kaup ja kaubavahetus — kauba immanentse väärtuseomaduse tõttu — peavad sünnitama kauba ja raha vastandlikkuse; tema poolt sellele rajatud rahateooria on esimene ammendav ja praegu üldiselt vaikides tunnustatud teooria.» [42]

Marx kasutas ära kõik selle teadusliku ja progressiivse, mis sisaldus Ricardo tööväärtusteoorias. Oma artiklis «Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti» ütleb V. I. Lenin, et «Adam Smith ja David Ricardo, uurides majanduslikku korda, panid aluse *tööväärtuse teooriale*. Marx jätkas nende tööd» [43]. Kuid

[42] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 13.
[43] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 5.

Marxi tööväärtusteooria erineb põhjalikult Smithi ja Ricardo tööväärtusteooriast. «Seal, kus kodanlikud majandusteadlased nägid esemete suhet (kauba vahetamine kauba vastu), avastas Marx *suhte inimeste vahel.*» [44] Niisiis eraldab Marx Ricardo majandusõpetuses kõik selle positiivse, mis aitas kaasa tööväärtusteooria edasiarenemisele, heites kõrvale kõik selle, mis tööväärtusteooria arenemist takistas.

3. K. MARX D. RICARDO KVANTITATIIVSE RAHATEOORIA EKSLIKKUSEST

Ricardo järgi on raha vaid lihtne vahendaja, mille abil toimub kaupade vahetus. Ta püüdis õigesti seletada raha tekkimist ja loomust kaupade omavahelistest suhetest. Kuid ta üldse ei mõistnud raha kui erilise kauba ühiskondlikku olemust. Ta ei saanud aru sellest, et see eriline kaup kehastab väärtust ja seisab kõigi teiste kaupade vastas kui üldine ekvivalent. Ricardo ei teadnud hoopiski seda, et raha väljendab tootmisvahendite eraomandusel rajaneva kaubatootmise vastuolusid, et raha on tekkinud kaubatootmise arenemise alusel arenenud vastuolude tagajärjel. Ricardo ei näe rahas iseseisvat, olulist vormi, vaid käsitleb seda kui «hetkelist vormi», mis vahetusakti seob. Sellepärast ei mõista ta, et juba raha tekkimise faktis peitub kriiside võimalus.

Ricardo ei saa aru, et raha tekkimine kujutab endast ühiskondlike vastuolude — tarbimisväärtuse ja väärtuse vaheliste vastuolude, konkreetse ja abstraktse töö, eratöö ja ühiskondliku töö vaheliste vastuolude ületamise tulemust, kusjuures see leiab aset kauba kahestumisega kaubaks ja rahaks. Tehes kokkuvõtteid kauba vastuolude arenemise uurimisest, ütleb Marx, et rahakristall on vahetusprotsessi paratamatu produkt, milles mitmelaadseid tööprodukte üksteisega tegelikult võrrutatakse. «Vahetuse laienemise ja süvenemise ajalooline protsess arendab kaubaloomuses uinuvat vastuolu tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel. Vajadus leida käibe jaoks selle vastuolu väline väljendus viib iseseisva kaubaväärtuse vormi tekkimiseni ega jäta enne järele, kui see on lõplikult saavutatud kauba kahestamise kaudu kaubaks ja rahaks. Seega samal määral kui tööproduktid muunduvad kaupadeks, toimub ka kauba muundumine rahaks.» [45]

Väärtusvormide arenemisel esineb tarbimisväärtuse ja väärtuse vastandlikkus algul kui nendevaheline erinevus või oluline erinevus. Kauba vastuolude kasv põhjustas tema kahestumist ühelt poolt kaubaks ja teiselt poolt rahaks. Niisiis lõhenes vastandite ühtsus kaheks väliseks vastandiks.

Kauba vastuolude edasiarenemise vormiks on kauba ja raha

---

[44] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 5—6.
[45] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 83.

uus vastandlikkus. Selles vastandlikkuses seisavad kaubad kui tarbimisväärtus raha kui vahetusväärtuse vastas.

Ricardo aga ei märganud raha mitmekülgsust ja taandas selle ainuüksi ringlemisvahendile. Marx aga näitab raha uurimisel selle rikkalikku sisu. See sisu aga peegeldab raha tegelikku osa, mida see etendab ühiskonnas, kus valitseb kaubatootmine ja vahetus. Oma õpetuses raha funktsioonidest näitab Marx, et lihtsa kaubatootmise tingimustes esinenud rahafunktsioonid muutuvad kapitalismi tingimustes kapitali funktsioonideks. Marx rakendas uurimisel dialektilist meetodit ja see võimaldas tal kindlaks teha, et raha klassisisu ja osa on kapitalismi tingimustes muutunud, et raha on kujunenud kapitalistlike tootmissuhete väljendamise asjastatud vormiks ja kapitali kehastuseks.

Marx näitab, et seadust, mille järgi raha hulga määravad ringlevate kaupade hindade summa ja raha keskmine ringlemiskiirus, on võimalik väljendada järgmiselt: ringleva raha hulk sõltub rahamaterjali väärtusest endast. Sealjuures kritiseerib Marx teravalt Ricardo kvantitatiivset rahateooriat, nimetades seda illusiooniks. Kvantitatiivne rahateooria on tõepoolest illusioon, mis seisab selles, et ringleva raha või rahamaterjali hulk ei sõltu rahamaterjali väärtusest endast, vaid just vastupidi, et kauba hinnad määrab ringlemisvahendite hulk, selle hulga aga määrab omakorda antud maal olemasoleva rahamaterjali hulk.

Marx rõhutab, et paberraha ringlemise spetsiifiline seadus võib tekkida ainult raha ja kulla suhtest, s. o. ainult sellest, et paberraha esindab kulda. See paberraha ringlemise spetsiifiline seadus seisab selles, et paberraha on võimalik välja lasta sellisel hulgal, mis on vajalik sümboolselt esindatud kulla tegelikuks ringlemiseks. Sellepärast on paberraha kullamärkideks või rahamärkideks. Kaubaringluse ulatuse, hindade ja ringlemiskiiruse alalised kõikumised põhjustavad ringluses oleva raha hulga pidevat vähenemist ja suurenemist. Sellepärast peab raha hulgal olema võimalus suurenemiseks ja vähenemiseks. Kullaringluse puhul peab igal maal olemasoleva kulla hulk olema suurem sellest hulgast, mida on vaja mündi funktsiooni tegelikuks täitmiseks. Kuldraha hulga suurenemine või vähenemine ringluses leiab aset raha kui aarde funktsiooni tõttu. Seda Ricardo ei mõistnud. Kõigi raha funktsioonide uurimise tulemusel määras Marx täpselt kindlaks antud ajavahemikus ringlemiseks vajaliku raha hulga. See üldsumma on ringlemis- ja maksevahendite antud ringlemiskiiruse puhul «võrdne realiseeritavate kaubahindade summaga pluss saabunud tähtajaga maksete summa, miinus end vastastikku kustutavad maksed, lõpuks miinus käivete arv, kus üks ja seesama raha [Geldstück] funktsioneerib vaheldumisi kord ringlemisvahendina, kord maksevahendina» [46].

[46] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 127.

Merkantilistlik koolkond peab maailmakaubanduse peamiseks eesmärgiks kaubandusbilansside jääkide kustutamist kulla ja hõbedaga. Selle koolkonna vastased aga omakorda sugugi ei mõistnud, milles seisab maailmaraha funktsioon. Marx ütleb, et selline väärismetallide rahvusvahelise liikumise väär mõistmine peegeldab ringlemisvahendite hulka reguleerivate seaduste mõistmist. See tuleneb Ricardo kvantitatiivsest rahateooriast.

Marx märgib, et Ricardo väärdogma seisab selles, et «Ebasoodne kaubandusbilanss tekib alati ainult ringlemisvahendite üliküllusest... Münditud raha väljavedu tuleb ta odavusest; see ei ole ebasoodsa bilansi tulemus, vaid selle põhjus» [47]. See Ricardo väärdogma ei ole originaalne, sest ta leidub juba N. Barbonil.

Teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kritiseerib Marx põhjalikult Ricardo rahateooriat. Ricardo ja teised tolleaegsed majandusteadlased pidasid võitlust monetaar- ja merkantilistliku koolkonna vastu. Selle lakkamatu võitluse põhjus seisis peamiselt selles, et «see süsteem lobiseb jämedalt-naiivses vormis välja kodanliku tootmise saladuse, tema täieliku allumise vahetusväärtusele» [48]. Marx märgib, et Ricardo arvates veetakse kapitalismi tingimustes isegi nälja ajal vilja sisse mitte sellepärast, et rahvas nälgib, vaid sellepärast, et viljakaupmees «teeb raha».

Marx rõhutab, et klassikaline poliitiline ökonoomia, järelikult ka Smith ja Ricardo käsitlesid raha selle voolavas vormis. Et Ricardo ei uuri väärtust loova töö iseloomu või liiki, siis ei saa ta ka aru seosest, mis on olemas selle töö ja raha vahel, s. o. ei saa aru sellest, et see töö peab tingimata väljenduma raha näol.

Ricardo ei mõistnud hoopiski seda, et raha on kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuolude arenemise tulemus ning väljendab tootmisvahendite eraomandusele rajatud ühiskondliku tootmise vastuolusid. Marx kritiseeris Ricardo väidet, et raha on vaid vahendaja, mille abil toimub vahetus. Marx näitab, et selline ühekülgne rahakäsitus tuleneb sellest, et Ricardo ei olnud väärtusvormi kvalitatiivselt analüüsinud. Analüüsinud raha, vahetusväärtust, unustab Ricardo, ütleb Marx, kvalitatiivse määratluse, et individuaalne töö peab oma võõrandumise teel olema esindatud abstraktse üldise ühiskondliku töö näol.

Ricardo lähtub oma rahateoorias neljast põhiseisukohast:

1) raharingluse stabiilsus, s. o. raha kursi stabiilsus on natsionaalse rikkuse kasvu tähtsaks tingimuseks;

2) stabiilne raharinglus on võimalik ainult kullastandardi baasil;

3) stabiilne raharinglus kullastandardi baasil on võimalik mitte ainult kuldraha ringlemise teel, vaid ka kuldraha paberrahaga asendamise teel;

---

[47] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 131.
[48] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 159.

4) et kuldmündid ringlemisprotsessis kuluvad, siis on mittetootlike ringluskulude vähendamiseks otstarbekohane asendada kuldmündid paberrahaga.

Neid täiesti õigeid seisukohti kasutas Marx ära oma rahateoorias.

Ricardo arvab õigesti, et raha antud väärtuse puhul sõltub ringlemisvahendite hulk kaubahindadest ja et kui paberraha on välja lastud sellisel hulgal, mis vastab ringlemiseks vajaliku kuldraha väärtusele, siis on paberraha kõige ratsionaalsemaks valuutaks.

Ricardo kui tööväärtusteooria pooldaja määrab algul kuldraha väärtuse nagu kõigi teistegi kaupade väärtuse nende tootmiseks vajaliku tööga. Kuid ta ei ole suuteline lahendama probleemi, mil viisil tekib vastavus raha ja kaupade vahel, kui ringleva raha antud hulga puhul kaupade vahetusväärtuste summa muutub. Ta jõuab välja ekslikult seisukohale, et sealjuures kujuneb kuldmündil suurem või väiksem väärtus võrreldes sellega, mis tal tegelikult on, kaupade hinnad aga muutuvad olenevalt ringlemisvahendite hulgast.

Ricardo rahaõpetuse allikaks olid XVII sajandi itaalia majandusteadlaste vaated, osalt Locke'i, eriti aga Montesquieu ja Hume'i vaated.

Marx toonitab, et poliitilise ökonoomia klassikalise koolkonna arenemise perioodil oli metalliringlus valitsevaks ringlemisvormiks. Sellepärast käsitleb see koolkond metallraha kui münti, metallmünti aga kui lihtsat väärtusmärki.

Marx märgib, et Ricardo loobub äkki omaenda esitusest ja asub vastupidisele seisukohale.

Mis oli selle põhjuseks? Selle põhjuseks oli asjaolu, et Ricardo ei uurinud «raha kui niisugust, nagu ta seda tegi vahetusväärtuse, kasumi, rendi jne. suhtes» [49]. Ricardo käsitles raha vaid ringlemisvahendina. Ta ei mõistnud raha kui aarde funktsiooni. Sellepärast oli ta ekslikul seisukohal, et igasugune rahavormis oleva kulla hulk peab kujunema ringlemisvahendiks. Kui kaevandused annavad rohkem kulda, kui seda on ringlemiseks vaja, siis väheneb vastavalt ka kulla väärtus, kusjuures kaupade hinnad tõusevad sellessamas proportsioonis. Seega määrab Ricardo raha väärtuse raha hulgaga. Niisiis toimub ringluses oleva täisväärtusliku raha hulga suurenemise või vähenemise tagajärjel kaubahindade kõikumine.

Ricardo eeldab võimalust, et ajutiselt võib ringleva kulla hulk kõrvale kalduda sellest hulgast, mida on vaja ringlemiseks, s. o. eeldab võimalust, et ringluses esineb täisväärtuslike müntide ülejääk või puudujääk. Kuid Ricardo ei suutnud seda tõestada, vaid ainult eeldas seda. Ricardo tõestus aga seisab selles, «et abstraheerutakse kõigist raha funktsioonidest, välja arvatud raha kui ringlemisvahendi funktsioon» [50].

[49] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 172.
[50] Sealsamas, lk. 176.

Marx näitab, et poleemikas oma vastastega ei leidnud Ricardo küllaldasi argumente kvantitatiivse rahateooria põhjendamiseks. Sellepärast võttis ta kasutusele dogmaatilisi väiteid. Tema sellise dogmaatilise väite musternäitena toob Marx märkuses ära järgmise Ricardo ütluse: «Seda, et kaupade hinnad tõusevad või langevad proportsionaalselt raha hulga suurenemisele või vähenemisele, *pean ma vaieldamatuks faktiks*.» [51]

Ricardo ajab tegelikult segi kuldraha ja paberraha. Ühtlasi aga on ta õigel arvamisel, et stabiilne raharinglus on võimalik ainult kullastandardi baasil, et paberraha sõltub kullast. Ta eitas võimalust, et paberraha hulka on võimalik kindlaks määrata ilma kulla kui väärtusmõõdu abita.

Ricardo on seisukohal, et kuldmüntide vaba ringlemise ja nende vermimise täieliku vabaduse tingimustes hakkab ringluses oleva raha hulka reguleerima kaupade hindade kõikumine. Ricardo arvates on isegi kuldraha kulla esindajaks. Sellepärast kujutavat ringluses olev raha endast kogu seda metallraha hulka, mida on vaja täisväärtuslikuks ringlemiseks. Ricardo eeldas ekslikult, et kõik vermitud mündid lähevad ringlusse, kusjuures nende tegelikul väärtusel ei ole mingit tähtsust.

Ricardo arvab, et kaupade hindade kõikumine on tingitud ringluses oleva raha hulgast. Kui ringluses oleva raha antud hulga puhul on tekkinud rohkem kaupu, siis kaupade hinnad langevad; kui kaupu on vähem, siis nende hinnad tõusevad. Marx lükkab selle Ricardo seisukoha ümber järgmiselt: «Mida oli vaja tõestada, on see, et kaupade hinnad või kulla väärtus sõltuvad ringleva kulla hulgast. Tõestus aga seisab selle eelduses, mida on vaja alles tõestada, nimelt, et igasugune rahana kasutatava väärismetalli hulk — olgu selle metalli hulga ja tema sisemise väärtuse suhe milline tahes — peab muutuma ringlemisvahendiks, mündiks ja järelikult ringlevate kaupade väärtusmärgiks, ükskõik milline on nende kaupade väärtuse kogusumma.» [52]

Sellest ebaõigest eeldusest teeb Ricardo vale järelduse, et kui kuldraha on ainult ringlemisvahend, siis asub ta alati ringluses. Ricardo ei mõista seda, et see on õige ainult paberraha ringluse suhtes. Ta ajab segi kullaringluse ja paberraha ringluse. Ricardo ei olnud suuteline kindlaks määrama raha olemust ega uurima väärtusvorme ja raha funktsioone. Ta ei näinud, et kaupade ringlemine on primaarne, raharinglus aga sekundaarne. See viiski teda kvantitatiivsele rahateooriale ja taganemisele tööväärtusteooriast.

Seletades kulla rahvusvahelist liikumist, väitis Ricardo, et raharingluse normaalse olukorra puhul on kõigil maadel ringluses niipalju raha, kuipalju on vaja kulla väärtuse ja ringluses olevate kaupade väärtuse vahelise vastavuse kujunemiseks. Kui aga mingi-

---

[51] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 177.
[52] Sealsamas, lk. 176.

sugusel maal on kuldraha rohkem, kui on ringlemiseks vaja, siis tõusevad sellel maal kaupade hinnad ja langeb kuldmündi väärtus. See põhjustab seda, et sellele maale veetakse kaupu sisse, kuld aga voolab teistesse maadesse, kus tema väärtus on kõrgem. Kui aga antud maal on kuldraha vähem kui ringlemiseks vaja, siis toimub kõik ümberpöördult. Selle teooria ekslikkus seisab selle tunnistamises, et rahvusvahelise kaubanduse peamiseks põhjuseks on eri maades ringleva kulla hulk.

Raharingluse kutsub esile kaupade ringlus. Sellepärast määravad raha hulga kaubaringluse vajadused. Kui on tegemist täisväärtusliku rahaga, siis läheb ta ringlusse kui eriline kaup, millel on teatud väärtus juba enne ringlusse astumist. Kaubad aga lähevad ringlusse hindadega, sest nende väärtus on juba enne ringlusse astumist mõõdetud rahas. Järelikult ei ole raha väärtus ega kaupade hinnad ringluse tulemus, sest nad kujunevad enne ringlemisprotsessi. Sellepärast määrab ringlusse mineva raha hulga tegelikult ringluse vajadus. Ringluse põhiteguriteks, nagu Marx seda kindlaks tegi, on kaupade hindade summa ja samanimelise rahaühiku keskmine käibekiirus.

Marx rõhutab, et hindade kõikumine, täisväärtuslike müntide relatiivse väärtuse tõus või langus ei saa olla nende hulga reguleerijaks.

Isegi siis, kui ringluses on mittetäisväärtuslikke hõbe- ja vaskmünte rohkem, kui see on vajalik, — kusjuures ühtaegu on ringluses ka täisväärtuslikke münte —, ei esine kaupade hindade tõusu. Marx märgib, et kui hõbe- ja vaskmünte lastaks välja suuremas koguses, kui nende ringlemise sfäärid vajavad, siis kaupade hinnad selle tõttu ei tõuseks, kuid leiaks aset nende märkide kuhjumine jaekaupmeeste kätte, kes lõppude lõpuks oleksid sunnitud neid metallina müüma.

Kulla väärtus luuakse tööga kullatootmise protsessis. Kullatootmise allika juures esineb kuld niisamasuguse kaubana kui kõik teisedki kaubad. Niisiis läheb kuld kui raha ringlusse, kusjuures tal on teatud väärtus. Juba enne ringlemisprotsessi täidab kuld kui raha väärtusmõõdu funktsiooni. Sellepärast on täiesti ilmne, et hindade kõikumine ringlemisprotsessis ei ole tingitud ringluses olemasolevate täisväärtuslike ringlemisvahendite hulgast. Kulla juurdevool ringlusse ja tema lahkumine ringlusest ei olene hindade taseme kõikumisest. Samuti ei ole tingimata vajalik, et kõik täisväärtuslikud ringlemisvahendid lakkamatult ringluses oleksid. Ringluses oleva täisväärtusliku raha hulga määravad ringluse vajadused. Lihtsa raharingluse iseloom avaldub selles, et kõik ringluses oleva raha hulka määravad tegurid, nimelt «ringlevate kaupade mass, hinnad, hindade tõus või langus, üheaegsete ostude ja müükide arv ning raha käibe kiirus sõltuvad kaubamaailma metamorfooside protsessist, see kaubamaailm aga sõltub omakorda tootmisviisi üldisest iseloomust, rahvaarvust, linna ja maa

suhtest, transpordivahendite arenemisest, suuremast või väiksemast tööjaotusest, krediidist jne., ühesõnaga, asjaoludest, mis asuvad kõik väljaspool lihtsat raharinglust»[53]. Järelikult on määravaks kaupade tootmine ja ringlemine. Täisväärtusliku raha puhul läheb ringlusse niipalju raha, kuipalju on ringluseks vaja. Täisväärtusliku raha ülejäägi või puudujäägi tõttu ei ole hindade kõikumine sealjuures võimalik.

Kapitalismi tingimustes teenindab ringlust mitte üksnes vermitud münt, vaid ka väärtusmärgid ja krediitraha. «Ricardo, nagu ta eelkäijadki, ajab pangatähtede või krediitraha ringluse segi lihtsate väärtusmärkide ringlusega. Temale on tähtsaks faktiks paberraha ostujõu vähenemine ja üheaegne kaubahindade tõus.»[54]

Ricardo arvas õigesti, et kunagi ei saa olla absoluutselt muutumatu väärtusega raha, sest raha väärtus muutub niisamuti, nagu muutub rahastandardiks võetud kauba väärtus. Ta soovitab hoolitseda selle eest, et raha ei alluks mingitele muudele kõikumistele peale nende, mis rahastandarditele osaks saavad. Ricardo oli kaugel sellest arusaamisest, et kaubad astuvad ringlemisprotsessi ilma hinnata, raha aga ilma väärtuseta, nagu oletas omal ajal Hume ja nagu oletavad kaasaegsed kvantitatiivse rahateooria esindajad. «Kapitali» III köite XXXIV peatüki sissejuhatavas osas kirjutab Engels, et Ricardo järgi määrab metallraha väärtuse selles asjastatud tööaeg ainult siis, kui raha hulk on normaalses vahekorras ringlevate kaupade massi ja hinnaga. Kui ringluses oleva raha hulk on suurem sellest vahekorrast, siis raha väärtus langeb ja kaubahinnad tõusevad; kui ringluses oleva raha hulk on väiksem sellest vahekorrast, siis raha väärtus tõuseb ja kaubahinnad langevad. Esimesel juhul hakkab maa välja vedama kulda, mille väärtus on tavalisest väärtusest madalam, ja sisse vedama kaupu. Teisel juhul hakkab kuld voolama sellele maale, kus tema väärtus on kõrgem, kaupu aga hakatakse sellelt maalt välja vedama nende maade turgudele, kus neid kaupu on võimalik normaalsete hindadega müüa. Samasuguses olukorras on ringluses olevad vahetatavad pangatähed. See kuldraha ja pangatähtede, s. o. kõigi antud maa ringlemisvahendite väärtuse langemine on Ricardo avastus, mille lord Overstone ja teised aastail 1844—1845 Robert Peeli pangaseadusandluse aluseks võtsid.

1825. ja 1836. aasta kriisid põhjustasid erapankade arvukaid pankrottijäämisi, seda, et pankadel ei olnud võimalik tasuda nende poolt väljalastud ülemäära suurt hulka pangatähti, põhjustasid kogu krediidi- ja rahasüsteemi krahhi. Sellepärast tekkis vajadus reformida emissiooniasjandust Inglismaal. Seoses sellega puhkes rahateooria valdkonnas võitlus kahe koolkonna vahel, nimelt «currency» koolkonna ehk raharingluse koolkonna ja «banking», s. o.

---

[53] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 99.
[54] Sealsamas, lk. 171.

pangakoolkonna vahel. «Currency» koolkonna esindajateks olid majandusteadlased Torrens ja MacCulloch ning pankurid Overstone ja Norman. Nende teoreetilised seisukohad rajanesid Ricardo kvantitatiivsel rahateoorial. «Bankingi» koolkonna esindajateks olid Tooke, Wilson ja Fullarton, kes püüdsid tõendada, et ringluses oleva raha hulga määrab hindade summa, mitte aga ümberpöördult. Ka see koolkond ei olnud suuteline avastama raha loomust. Ta ajas raha segi kapitaliga. Ta oli arvamisel, et pangad võivad pangatähti välja lasta täiesti meelevaldselt. Neid mõlemaid koolkondi kritiseeris ammendavalt Marx. Ta näitas «currency» koolkonna klassiolemust, näitas, et see koolkond püüdis teoreetiliselt põhjendada pankurite huve. Selle koolkonna vaadete alusel töötas Robert Peel välja Inglise Panga reformimise põhiseisukohad. Seadus, mille alusel see reform läbi viidi, oli aluseks mitte üksnes Inglise seadusandlusele, vaid ka teiste maade seadusandlusele pangatähtede emissiooni osas.

Ricardo soovitas likvideerida Inglise Pank 1824. aastal ja asutada selle asemel Natsionaalpank. 1825. ja 1836. aasta kriiside ajal esines krediidi- ja rahasüsteemis määratu suuri raskusi. Sellepärast kerkis üles vajadus emissioonisüsteemi reformimise järele. Kahekümne aasta pärast, s. o. 1844. aastal, saavutas inglise kodanlus selle reformi läbiviimise, s. o. Robert Peeli akti läbiviimise. Akti autorid viitasid Ricardo seisukohale, et kulla juurdevool antud maale põhjustab ringlemisvahendite hulga suurenemist, kulla väljavool aga põhjustab selle hulga vähenemist. Nad saavutasid seda, et väljalastavate pangatähtede hulk seati sõltuvusse kulla liikumisest. Akti pooldajad arvasid ekslikult, et selline pangatähtede väljalaskmise kord kõrvaldab hindade kõikumise, mis on tingitud ringluses oleva raha ülejäägist või puudujäägist, samuti ei võimalda kriiside puhkemist. Kui Ricardo nõudis Inglise Panga emissiooni funktsioonide üleandmist riigile, siis pidas ta silmas seda, et see võimaldab kustutada riigivõla (pangale), vabastada riigi selle võla protsentide maksmisest ja saavutada selle tulemusena ökonoomsema raharingluse. Vastavalt Robert Peeli aktile jaotati Inglise Pank vaid emissiooni- ja pangadepartemanguks, selleks et reguleerida pangatähtede väljalaskmist vastavalt kulla impordile ja ekspordile. Emissioonidepartemang annab pangadepartemangule rohkem kui 14 miljoni naelsterlingi väärtuses pangatähti, mida lastakse välja ilma metalli katteta. Kõik pangatähed, mis on üle selle summa välja lastud, peavad olema tagatud kullaga. Seda tehti nii, et pangadepartemang võis emissioonidepartemangult saada pangatähti üle selle summa ainult kulla vastu vahetamise teel.

Kuid vastavalt sellele aktile jäi pangatähtede emissioon endiselt Inglise Panga kätte. Asjaolu, et nõuti pangatähtede sajaprotsendilist katet, muutis pangatähe kulla dublikaadiks. Inglise Pank sai võimaluse kruvida kriisi ajal protsendimäära üles ja röövida

selle tulemusena nii riiki kui ka tööstureid ja kaupmehi. See suurendas Inglise Panga kasumit.

See kõik ei vastanud mingil määral Ricardo ideedele ega ettepanekutele, sest Ricardo taotles püsivat ja ökonoomset rahasüsteemi. Sellest hoolimata aga viitasid 1844. aasta pangaakti loojad Ricardo ideedele, kusjuures neil oli selleks mõningane alus. Selleks aluseks oli Ricardo väär eeldus, nagu oleks «kuld ainult münt, nagu suurendaks kogu sisseveetav kuld seepärast ringleva raha hulka ja tõstaks seega hinda, nagu vähendaks kogu väljaveetav kuld müntide hulka ja seega ka hinda. See teoreetiline eeldus muutub siin praktiliseks eksperimendiks, mis näeb ette lasta ringlusse niipalju münte, kuipalju on antud momendil olemas kulda»[55].

Niisiis võeti 1844. aasta pangaakti aluseks Ricardo ebateaduslik kvantitatiivne rahateooria. Kõik selle, mis Ricardo rahateoorias on tõeliselt teaduslikku ja tõeliselt eesrindlikku, heitsid selle akti loojad üle parda. Ricardo ettepanekud ja soovid Inglise Panga reformimise kohta jäeti ilma tähelepanuta.

Ricardo kvantitatiivne rahateooria sai lüüasaamise osaliseks, sest 1847. aastal ja ka 1857. aastal oldi sunnitud 1844. aasta seaduse kehtivust ajutiselt seisma panema. Lord Overstone'i doktriini häbiväärset fiaskot, kes oli 1844. ja 1845. aasta seaduste teoreetiliseks isaks, paljastas Marx «Kapitali» III köites.

Peeli aktide kehtivust tuli rasketel aegadel tühistada selleks, et laiendada Inglise Panga emissiooniõigust. Selline raske olukord tekkis juba 1847. aasta kriisi ajal, samuti järgnevate kriiside ajal. Marx näeb nende aktide tühistamises mitte üksnes raharingluse printsiibi koolkonna, vaid ka nimetatud aktide eneste paikapidamatust. Kuid nendest aktidest olid huvitatud väljapaistvad rahandustegelased eesotsas Overstone'iga, sest nad said rahalistest raskustest kasu. «Tegelikult aga kulla hulga vähenemine,» kirjutab Marx, «tõstab ainult protsendimäära ja kulla hulga suurenemine alandab seda; kui need protsendimäära kõikumised ei pääseks mõjule tootmiskulude või nõudmise ja pakkumise kindlaksmääramisel, siis ei puudutaks nad kaubahindu üldse.»[56]

Niisiis oli Peeli seaduse teoreetiliseks aluseks Ricardo kvantitatiivne rahateooria. Ricardo laiendas ekslikult paberraha ringluse seadusi metallrahale, sest ta nägi metallrahas ainult rikastumise vahendit. 1844. ja 1845. aasta pangaaktide peamiseks veaks oli see, et paberraha ringluse seadusi laiendati mitte üksnes metallrahale, vaid ka pangatähtedele.

Krediidi küsimusi vaatles Ricardo raharingluse seisukohalt. Põhilisele küsimusele, mis teda huvitab, nimelt küsimusele, kas võivad pangad ringlemisvahendite hulka suurendada, annab ta eitava vastuse. Ta argumenteerib seda oma väära kvantitatiivse

[55] К. Маркс, К критике политической экономии, 1949, lk. 189.
[56] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 566.

rahateooriaga. Siin esineb Ricardol krediidi ja pankade ilmne alahindamine. Ricardo lähtub õigesti teesist, et protsendinormi määrab kasuminorm. Kuid seda teesi mõistab ta mehhaaniliselt, lihtsustatult. See väljendub selles, et ta ei näe pankade mõju protsendi turunormile. Ricardo teoreetiline viga seisab selles, et ta jätab silmapaari vahele rahaturu iseärasuse, sest rahaturul on nõudmine ja pakkumine hoopis kontsentreeritumad kui kaubaturul. Selles kontsentratsioonis etendavad pangad otsustavat osa ja sellepärast on neil võimalik avaldada olulist mõju protsendi turunormi kujunemisele. Seda tõendab ka ajalugu: pankade levimine, nagu on näidatud «Kapitali» III köite XXXVI peatükis, toob endaga kaasa protsendinormi languse. Mõjukad finantsgrupid Inglismaal eesotsas Overstone'iga püüdsid seda Ricardo viga kasutada enda rikastumise huvides.

Nende mõjukate rahandustegelaste «tegevust» iseloomustab Marx järgmiselt: «Krediidisüsteem, mille keskpunktiks on niinimetatud natsionaalpangad ja nende ümber grupeerunud suured rahaga kauplejad ja liigkasuvõtjad, on hiiglaslik tsentralisatsioon, ja ta annab sellele parasiitide klassile muinasjutulise võimu mitte ainult tööstuskapitaliste aeg-ajalt laostada, vaid ka tegelikku tootmisse kõige kardetavamal viisil vahele segada; sealjuures ei tea see jõuk tootmisest mitte midagi ja tal ei ole sellega midagi tegemist. 1844. ja 1845. aasta aktid näitavad, et need bandiidid, kellega liituvad rahandustegelased ja stockjobbers [börsispekulandid], kujunevad üha võimsamaks.» [57]

Ricardo progressiivsed kavatsused, millede elluviimine oleks kahtlemata kaasa aidanud kapitalistlike tootlike jõudude arenemisele, jäid teostamata. Põhjuseks oli see, et inglise kodanlus ei olnud võitluses feodalismi igandite vastu küllalt resoluutne. Sellepärast jäidki Ricardo kavatsused ja ettepanekud õhku rippuma, kuigi nad oleksid võinud soodustada Inglismaa natsionaalse rikkuse kasvu. Lord Overstone'i kavatsused aga pidurdasid tootlike jõudude arenemist, s. t. olid reaktsioonilised. Sellegi poolest viidi nad ellu, sest nad võimaldasid inglise pangaplutokraatial oma kasumeid suurendada. See näitab veel kord kapitalismi pillavust ja seda, et panganduse arenemine toimub kapitalismi tingimustes kapitalismi põhilise majandusseaduse — lisaväärtuse seaduse alusel.

4. D. RICARDO KAPITALITEOORIA JA LISAVÄÄRTUSE TEOORIA KRIITIKA K. MARXI POOLT

Eessõnas «Kapitali» II köitele märgib Engels, et kapitalismi tingimustes tootis inimkond lisaväärtust juba mitme sajandi vältel ning jõudis järk-järgult niikaugele, et hakkas järele mõtlema

[57] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 560.

lisaväärtuse tekkimise ja allika üle. Lisaväärtuse esimene käsitus, mis oli merkantilistidel valitsevaks vaateks, tulenes kaupmeeste otsesest praktikast, mille järgi lisaväärtus tekib juurdearvamisest produkti väärtusele. Juba James Stuart näitas, et selline lisaväärtuse käsitus on paikapidamatu, sest sealjuures peab üks tingimata kaotama selle, mille teine võidab. Sellest hoolimata aga kummitas see vaade veel kaua, eriti utopistlike sotsialistide hulgas. Klassikalisest poliitilisest ökonoomiast aga tõrjus selle välja Smith. Marx näitab, et füsiokraadid kandsid lisaväärtuse tekkimise küsimuse uurimise ringlemissfäärist üle tootmissfääri. Kuid füsiokraadid käsitlesid lisaväärtuse tootmist ühekülgselt, nimelt nii, et lisaväärtus või, nagu nad nimetasid, rent tekib ainult põllumajanduses. Smith lükkas füsiokraatide vaated ümber, kuulutades rikkuse allikaks kõigis tootmisharudes tehtava töö. Ta nimetas kasumit ja renti mahaarvamistena töölise töö produktist.

Kogu Marxi-eelne poliitiline ökonoomia, sealhulgas ka Ricardo poliitiline ökonoomia, ei olnud suuteline välja selgitama kapitali üldvalemi vastuolu, ei suutnud lahendada probleemi: milles peitub raha, väärtuse isekasvamise võime. Ricardo tundis küll lisaväärtust (kasumit), kuid ta kodanlik vaist ja klassipiiratus ei võimaldanud tal seda kapitalismi poliitilise ökonoomia ülitähtsat probleemi lahendada.

Järelikult ei saanud enne Marxi eksisteerida ega eksisteerinudki lisaväärtuse terviklik ja järjekindlalt teaduslik teooria. Miks? Sellepärast, et ei olnud välja töötatud teaduslikku väärtusteooriat, sellepärast, et teadus ei tundnud selliseid kategooriaid nagu tootmissuhted, ühiskondlik-majanduslikud formatsioonid jne., s. o. sellepärast, et ei olnud materialistlikku ajalookäsitust. Lisaväärtuse tõelise päritolu ja allika avastamine Marxi poolt on seotud klassivõitluse teravnemisega kapitalismi arenedes, sest lisaväärtuse seaduse sotsiaalseks sisuks on kodanluse ja proletariaadi põhiline tootmissuhe. Lisaväärtuses sisaldub nende peamiste kapitalistliku ühiskonna klasside antagonism.

Engels ütleb, et juba A. Smith teadis, kust kapitalisti ja maaomaniku lisaväärtus tekib, teadis, et mahaarvamine palgatöölise töö produktist moodustab igas tootmisharus kapitalilt saadava kasumi, põllumajanduses aga peale selle veel maaomaniku maarendi. Kuid lisaväärtust kui erilist kategooriat ei eraldanud Smith neist erivormidest, mis lisaväärtus omandab kasumina ja maarendina. «Sellest tekib temal, ja veel rohkem Ricardol,» ütleb Marx, «uurimistöös palju vigu ja puudusi.» [58]

Ricardo jõuab juba märksa kaugemale kui A. Smith. Ta rajab oma arusaamise lisaväärtusest tööväärtusteooriale, mis on eosena olemas juba A. Smithil, kuid mille enne Marxi on kõige järjekindlamalt läbi töötanud Ricardo. Ricardo näeb kasumis ja palgas

[58] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 8.

kahte tööga loodud väärtusosa. Sellest tuletab ta tööliste tööga loodud väärtusosa jaotumise tööliste ja kapitalistide vahel, selle jagunemise palgaks ja kasumiks. Samastades lisaväärtust kasumiga, käsitleb Ricardo kasumit kui mahaarvamist tööga loodud uuest väärtusest. Selles seisab Ricardo märkimisväärne teaduslik teene.

Eessõnas «Kapitali» II köitele kirjutab Engels, et Marx on «Kapitali» I köites päästnud unustuse hõlmast kirjutise «The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russell. London 1821». Selles on suur tähtsus väljendusel: surplus produce or capital. Selles kirjutises näidatakse, et kapitalist võib alati omastada ainult töölise lisatööd (surplus labour). Selle kirjutise tundmatu autor näitab täiesti selgelt, et kapitalistid püüavad igati vähendada tööliste palka tööliste toitumise halvenemise arvel ja teiste vahenditega, et selle arvel oma lisaväärtust suurendada. Kuid lisaväärtust nimetab selle kirjutise autor «intressideks». «On vaieldamatu (it is admitted), et kapitalistidele makstavad intressid, esinegu nad rendi, rahalise protsendi või ettevõtjakasumi näol, makstakse teiste tööst.» [59]

Käsikirjas «Zur Kritik etc.» märgib Marx selle kirjutise kohta, et see vähetuntud pamflett kujutab endast Ricardoga võrreldes suurt sammu edasi. «Lisaväärtust ehk «kasumit», nagu seda nimetab Ricardo (sageli ka lisaprodukt, surplus produce), ehk interest, nagu seda nimetab pamfleti autor, määratleb viimane otseselt kui surplus labour, kui lisatööd, — tööd, mida tööline teeb tasuta, lisaks sellele tööhulgale, mis asendab tema tööjõu väärtuse, s. o. loob tema palga ekvivalendi. Niisama tähtis kui oli näidata, et *väärtus* seisab *töös*, niisama tähtis oli ka näidata, et lisaväärtus (surplus value), mis esineb *lisaproduktina* (surplus produce), seisab *lisatöös* (surplus labour). Tegelikult *ütles* seda *juba A. Smith, Ricardo käsitluses aga on see üheks tähtsamaks momendiks.* Kuid nendel pole seda kuskil absoluutses vormis väljendatud ega kindlalt fikseeritud.» [60]

Asi on selles, et Ricardo ajab segi lisaväärtuse ja kasumi, mille tõttu ta satub ebameeldivasse vastuollu. Marx märgib, et pamfleti autor on Ricardost kõrgemal selles mõttes, et ta esimesena näitab, et igasugune lisaväärtus seisab lisatöös. See autor rõhutab, et kapitaliintressi all mõtleb ta lisatöö üldist vormi, erinevalt selle erivormidest — rendist, rahalisest protsendist ja ettevõtjakasumist. Nimetust «intress» kasutab pamfleti autor üldise vormi nimetusena. Ülejäänud osas langeb ta majandusteaduslikku žargooni. Marx nimetab seda pamfletti selle laialdase kirjanduse äärmiseks eelpostiks, mis XIX sajandi 20-ndatel aastatel pööras Ricardo väärtus- ja lisaväärtusteooria proletariaadi huvides kapitalismi vastu, võideldes seega kodanluse vastu tema enda relvaga.

[59] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 10.
[60] Sealsamas.

Niisiis teadsid Smith, Ricardo ja teised Marxi eelkäijad produkti selle väärtusosa olemasolust, mida Marx nimetas lisaväärtuseks.

Marx avastas Ricardo õpetuses lisaväärtuse teooria, mida viimane ise ei märganud. Marx kirjutab, et see teooria muidugi on Ricardol olemas, olgugi et ta ei fikseeri lisaväärtust selle erinevuses tema eri vormidest: kasumist, rendist, protsendist. Ricardo iseloomustas õigesti kasumit kui väärtuse osa, mille tootis töölise töö. Ebaõigesti oletades, et tööline müüb kapitalistile oma tööd, ei osanud Ricardo seletada, kuidas tööd vahetatakse kapitali vastu. Ricardo ei märganud siin vastuolu väärtusseadusega.

Ricardo arvas, et kasumi ainsaks allikaks on töölise töö. Tootmisest saadav tulu jaguneb tööliste ja kapitalistide vahel. Ricardo mõistab õigesti, et töölise tasu ja tema poolt kulutatud töö hulk ei ole omavahel võrdsed.

Ricardo rajas vaid lisaväärtuse teooria algmeid, kuigi tal puudus termin «lisaväärtus». Marx rõhutab, et Ricardo kasumiteooria on tegelikult lisaväärtuse teooria. Kasumi, s. o. lisaväärtuse olemasolu on võimalik ainult sellepärast, et töö toodab rohkem, kui see tema ülalpidamiseks vajalik on, või sellepärast, nagu kirjutab Ricardo, et töö loomulik hind on madalam produkti loomulikust hinnast. Ricardo kordab tihti seadust, mille järgi töö väärtuse tõus ei ole võimalik ilma kasumi vastava languseta. Seda on võimalik mõista ainult selles mõttes, et palga, s. o. tööjõu väärtuse tõus on võimalik ainult lisaväärtuse arvel.

Ricardo ei näe selles, et kapitalistid lisaväärtuse omastavad, mitte midagi anormaalset. Tema seisukohalt on see täiesti loomulik ja on ühiskonnale algusest peale omane. Lisaväärtuse omastamine on tema arvates täiesti vajalik. Majandus ei saa ilma selleta eksisteerida ja lisaväärtuse saavad kapitalistid täiesti teenitult.

Kapital ei loo tema arvates väärtust, vaid on baasiks, mille laienemisest oleneb alati antud maa tööstusliku tootmistegevuse ulatus. Ricardo suhtub väga positiivselt kapitalisse ja kapitalistidesse. Kui kapitalistil, ütleb Ricardo, ei ole mingeid ajendavaid põhjusi olla säästlik, siis antud maa kapital väheneb. Iga kapitalist püüab tema arvates alati rakendada oma kapitali tootlikult, kõik kapitalistid akumuleerivad vaid selleks, et akumuleeritud kapitali tootlikult rakendada. Kapitali mahutamiseks vajaliku tootmisharu valikul sõltub kapitalist majandusseaduste toimest, majanduslikest tingimustest, sest majanduses püüavad kõik kapitalistid lahkuda väiksemat kasumit andvast tootmisharust ja minna suuremat kasumit andvasse tootmisharusse, see aga tekitab tugeva tendentsi — kõigis tootmisharudes kasumi üheks normiks ühtlustumise tendentsi.

Ricardo samastas kapitali asjadega, eelkõige tootmisvahenditega. Ta käsitles ringlemist ainult kui asjade ümberpaigutust ruu-

mis ja ajas, mis toimub koos omanike vahetusega. Marx tõestas, et kapital on kapitalistide ja töölisklassi vaheline klassiline tootmissuhe, mis on asjadega vahendatud. Ringlemine on järelikult selle klassisuhte asjalise vormi vahetus.

Engels kirjutab, et produkti selle väärtusosa olemasolu, mida nimetatakse lisaväärtuseks, määrati kindlaks juba ammu enne Marxi. Suurema või väiksema selgusega tehti kindlaks, et see koosneb palgatöölise töö produktist, mille eest aga kapitalist mingit ekvivalenti ei maksnud. Ricardo uuris vaid kvantitatiivset suhet, milles töö produkt palgatöölise ja kapitalisti vahel jaguneb. Kuid ta jäi nende majanduslike kategooriate kammitsasse, mis ta oma eelkäijatel oli eest leidnud.

Marx analüüsib üksikasjaliselt neid lisaväärtuse teooria algmeid, mis Ricardol ja teistel kodanlikel majandusteadlastel leidus. Need algmed olid vaid Marxi lisaväärtuse teooria allikaks, lähtepunktiks. Lisaväärtuse õpetus ei kujunenud Ricardol poliitilise ökonoomia nurgakiviks, nagu see kujunes Marxil. Ilma selleta aga ei olnud võimalik tunnetada kodanliku ühiskonna «füsioloogiat», ei olnud võimalik luua tõelist teaduslikku poliitilist ökonoomiat.

Engels võrdleb õnnestunult Ricardo ja teiste kodanlike majandusteadlaste lisaväärtuse õpetuse algmeid Marxi lisaväärtuse teooriaga. Näite toob Engels keemia ajaloost, nimelt hapniku avastamise ajaloost. Ricardo ja Marxi vahel on täpselt samasugune erinevus, nagu hapnikku leidnud keemikute — kes ei mõistnud hapniku tähtsust ja pooldasid edasi flogistlikku teooriat — ning Lavoisier' vahel, kes mõistis hapniku tähtsust ja tegi sellest avastusest teaduslikud järeldused. Sellepärast ei avastanud tegelikult hapnikku need keemikud, kes ähmaselt aimasid hapniku olemasolu, vaid need teadlased, kes mõistsid tema tähtsust ja suutsid teda praktiliselt kasutada. Analoogiline olukord oli poliitilises ökonoomias lisaväärtuse avastamisega.

Niisiis on Marx lisaväärtuse teooria alal Ricardoga ja teiste oma eelkäijatega võrreldes sama mis Lavoisier võrreldes Priestley'ga ja Scheelega. Nagu Lavoisier'le kuulub hapniku tegelik avastamine, nii kuulub Marxile lisaväärtuse tõeline avastamine. Nagu Lavoisier asetas hapniku avastamise tulemusena kogu keemia, mis oma flogistlikus vormis oli pea peale pööratud, esmakordselt jalgadele, nii asetas Marx lisaväärtuse avastamise tõttu jalgadele kogu poliitilise ökonoomia, s. o. uuris ja revolutsioneeris kõiki seniseid poliitilise ökonoomia kategooriaid ja seadusi, luues uue, tõelise teadusliku proletaarse poliitilise ökonoomia.

Seal, kus Marxi eelkäijad nägid lahendust, nägi Marx ainult probleemi. Asi ei olnud mingi majandusliku kategooria lihtsas konstateerimises, vaid jutt oli niisugusest kategooriast, mis pidi teostama poliitilises ökonoomias revolutsioonilise pöörde ja võimaldas mõista kogu kapitalistlikku tootmisviisi.

Kaupu ei vahetata võrdeliselt neis sisalduva tasulise tööga, vaid võrdeliselt neis sisalduva töö — nii tasulise kui ka tasuta töö hulgaga. Ricardo vaidleb Smithile õigesti vastu, et kaubas sisalduva töö hulk ei olene sellest, missugune selle tööga loodud osa läheb töölistele. Kuid sellega ei lahendanud Ricardo vastuolu, mis esines Smithil kauba väärtuse määratlemisel kapitalismi tingimustes. Töö väärtus ja töö hulk on Ricardol identsed mõisted, kuivõrd peetakse silmas asjastatud tööd. Kuid nad ei ole niisugused, kui käsitletakse asjastatud töö ja elava töö vahelist vahetust.

Palgatöö on kaup, kuid palgatööle Ricardo arvates väärtusseadus ei laiene. Palgatöö aga on kapitalismi põhitunnuseks. Järelikult ei toimi väärtusseadus kapitalistliku tootmise tingimustes. See on ilmne vastuolu. Teine vastuolu seisab selles, et «kauba kapitalistlikku kasutamist ei määra see proportsioon, milles kaup sisaldab tööd, vaid see proportsioon, milles kaup käsutab võõrast tööd, valitseb suuremat võõra töö hulka kui see töö hulk, mis kaubas endas sisaldub» [61]. Ricardo konstateerib vaid, et kapitalistlikus tootmises see nii toimub, toomata sealjuures mitte mingisuguseid tõestusi. Ta rahuldub vaid selle tõestamisega, et muutuv töö väärtus ei kummuta seisukohta, mille järgi tööst endast erinevate kaupade väärtuse määrab neis sisalduva töö hulk. Ricardo piirdub selle fakti konstateerimisega, et mingi kauba tootmiseks kulutatud töö hulk ja selle kauba eest ostetava töö hulk ei ole võrdsed. Ricardo järgi on töö kui kaup elav töö, teised kaubad aga on asjastatud töö. «Järelikult on see vaid töö kaks erinevat vormi. Miks on ühe töövormi kohta kehtiv seadus, mis teise kohta ei kehti, kui see erinevus on siin vaid formaalne? Sellele küsimusele Ricardo ei vasta, ta isegi ei sea seda üles.» [62]

Ricardo väidab, et nii töö väärtusele kui ka teiste kaupade väärtusele avaldab mõju nõudmise ja pakkumise vahekorra muutumine. Kuid vaidluses Malthusega ütleb Ricardo ise, et selle vahekorra muutumine ei tõesta midagi seal, kus peetakse silmas ükskõik missuguse kauba väärtust, järelikult ka töö väärtust. Samuti ka see fakt, et töö väärtusele avaldab mõju toiduainete ja teiste tarbeesemete hindade muutumine, s. o. nende kaupade hindade muutumine, millede ostmiseks palka kulutatakse, ei ole põhjuseks, miks töö väärtus näib olevat teisiti määratletud kui teiste kaupade väärtus. Niisiis on küsimus, miks töö ja töö vastu vahetatavaid kaupu ei vahetata väärtusseaduse alusel, töö relatiivse hulga alusel, tegelikult väärtusseaduse alusel lahendamatu. Ta on lahendamatu sellepärast, et «töö kui niisugune seatakse

---

[61] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II., М., 1957, lk. 399.

[62] Sealsamas.

vastu k a u b a l e»[63]. See vastuolu, nagu me nägime, oli üheks Ricardo koolkonna lagunemise põhjuseks.

Marx märgib, et Ricardo määrab oma teoses «Põhimõtted» kauba väärtuse nii kauba tootmiseks vajaliku asjastatud töö hulgaga kui ka elava töö hulgaga. Kuid nendele töö hulkadele ei avalda Ricardo arvates mõju formaalne erinevus, s. t. siin pole oluline, kas töö on asjastatud või elav. «Kui sel erinevusel ei ole tähtsust kaupade väärtuse määramisel,» küsib Marx, «siis mispärast omandab see erinevus niivõrd otsustava tähtsuse, kui varem tehtud tööd (kapitali) vahetatakse elava töö vastu? Miks peaks see erinevus kaotama siin väärtusseaduse, kui see erinevus k u i n i i s u g u n e — nagu see selgub kauba suhtes — ei ole tähtis väärtuse määramisel? Ricardo ei anna sellele küsimusele vastust ega seagi seda üles.»[64]

Lisaväärtuse kindlaksmääramiseks peab Ricardo kõigepealt kindlaks määrama töö väärtuse või loomuliku hinna. Tuletame meelde, et Ricardo arvates on loomulik hind väärtuse rahaline väljendus. Ricardo ütleb, et töö väärtuse määravad need elatusvahendid, mis traditsioonide ja harjumuste kohaselt on antud ühiskonnas tööliste ülalpidamiseks ja nende soo jätkamiseks vajalikud.

Kuid missuguse seaduse alusel määratakse töö väärtus just selliselt? Sellele küsimusele ei anna Ricardo vastust. Ta ainult väidab, et nõudmise ja pakkumise seadus taandab töö keskmise hinna töölise ülalpidamiseks vajalikele elatusvahenditele. Selles tähtsas punktis määrab Ricardo väärtuse nõudmise ja pakkumisega, mida vulgaarmajandusteadlane Say kahjurõõmuga konstateerib. Ricardo järgi tuleb välja mõttetus, et töö väärtus oleneb tema tootmise protsessis äratarvitatud töö hulgast.

Niisiis teeb siin Ricardo kaks viga. Esiteks ei mõista ta probleemi, mis põhjustas Smithi vea. Teiseks ei arvesta ta väärtusseadust ning võtab abiks nõudmise ja pakkumise seaduse, määrates töö väärtuse töölise palga tootmiseks kulutatava töö hulgaga, teiste sõnadega, töö väärtus määratakse tema eest tasutava raha väärtusega. Töö eest tasutav raha mass aga määratakse teatud tööhulga käsutuses olevate tarbimisväärtuste hulgaga. Järelikult teeb Ricardo sellesama vea, mille eest ta kritiseeris Smithi. Selle tulemusena ei suuda Ricardo mõista kauba ja kapitali erinevust, s. o. kauba kauba vastu vahetamise ja kapitali kauba vastu vahetamise erinevust.

Marx näitas, et raha muundumine kapitaliks rajaneb tööjõu ostmisel ja müümisel. «Sellega, et ta (K. Marx — *A. R.*) asetas siin töö asemele tööjõu, väärtust loova omaduse,» kirjutab Engels, «lahendas ta ühel hoobil ühe raskuse, mis oli saanud hukatus-

[63] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 400.

[64] Sealsamas, lk. 401.

likuks Ricardo koolkonnale ja mis seisis selles, et oli võimatu kapitali ja töö vastastikust vahetamist kooskõlla viia Ricardo seadusega, mille järgi töö määrab väärtuse.» [65]

Pärast Ricardo surma, ligikaudu 1830. aastal, sai tema koolkond lisaväärtuse teooria küsimuses krahhi osaliseks. Engels näitab sellel koolkonnal esinenud kaht vastuolu. Need on samad vastuolud, millele Marx oma teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» juba tähelepanu oli juhtinud. Engels toob siinkohal lühidalt ära nende positiivse lahenduse.

Esimene vastuolu seisab selles, et Ricardo väärtusteooria järgi tuleb välja, et kapitalismi tingimustes on elaval tööl kapitali vastu vahetamisel väiksem väärtus kui asjastunud tööl, mille vastu seda vahetatakse. Palk või Ricardo õpetuse järgi elava töö teatud hulga väärtus on alati väiksem kui selle tööga toodetud kauba väärtus. See tuleb sellest, et Ricardo (ja üldse mitte keegi enne Marxi) ei teinud vahet tööjõu ja töö vahel. Kuid ainult see vahetegemine võimaldab lisaväärtust mõista. Tööd aga on võimalik mõista esiteks kui tööjõu tarbimist, teiseks aga võib tööd mõista asjastatud töö mõttes. Tööl kui tööjõu tarbimisel ei ole väärtust, niisama ei ole väärtust ükskõik missuguse asja tarbimisel, sest tarbimisväärtus ei ole väärtus. Kaubas asjastatud töö on väärtus. Kuid sellist «tööd» osta või müüa tähendab müüa või osta tema poolt toodetud kaupa. Sealjuures aga jääb lisaväärtuse tekkimine hoopis arusaamatuks. Seega sattus Ricardo väärtusteooria lahendamatusse vastuolusse ja varises kokku. Marx tõestas esmakordselt, et tööl kui tööjõu tarbimisväärtusel ei ole väärtust. Ta lükkas ümber Ricardo eelduse, nagu oleks töö kapitalismi tingimustes kaup. Selles seisabki palgatöölise iseärasus, et ta oma asjastatud tööd, mida ta on tootnud oma töö kui kaubaga, müüa ei saa. Tegelikult ei müü tööline kapitalistile tööd, vaid oma tööjõudu, oma võimet töötada. Järelikult ei ole kapitalismi tingimustes kaubaks töö, vaid tööjõud. Marx näitas, et tööjõu väärtust mõõdetakse tema tootmiseks ja taastootmiseks ühiskondlikult vajaliku tööga. Niisiis toimub tööjõu ost ja müük kapitalismi tingimustes väärtusseaduse alusel ega ole selle seadusega kuidagiviisi vastuolus.

Teine vastuolu, mis Ricardo koolkonnale komistuskiviks kujunes, seisab selles, et Ricardo väärtusteooria järgi toodavad kaks ühesuurust kapitali, mis rakendavad ühesuguselt tasutava elava töö võrdset hulka — muudel võrdsetel tingimustel — võrdse ajavahemiku jooksul võrdse väärtusega kaupu, mis sisaldavad ühesugust lisaväärtuse või kasumi hulka. Kui need kapitalid aga rakendavad erinevat elava töö hulka, siis ei saa nad Ricardo väärtusteooria kohaselt luua võrdset lisaväärtuse või kasumi hulka. Tegelikult aga ei ole see nii. Võrdsete kapitalide

---

[65] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 13.

rakendamisel ühesuguse ajavahemiku jooksul saavad kapitalistid keskmiselt võrdset kasumit, olenemata sellest, kui palju nad elavat tööd kasutavad. Ricardo ei suutnud tema enda tunnistuse järgi seda väärtusseaduse vastuolu lahendada. Nagu märgib Engels, lahendas Marx selle vastuolu juba käsikirjas «Zur Kritik etc.». Arendatud kujul aga lahendas Marx selle vastuolu «Kapitali» III köites.

Lisaväärtuse teooria baseerub tööväärtusteoorial. Kuid kapitalismi tingimustes toimib väärtusseadus üheaegselt lisaväärtuse seadusega. Ricardol aga puudus selge ja väljatöötatud lisaväärtuse teooria, mille tõttu Ricardo väärtusteooria sai täieliku krahhi osaliseks. Abstraktse töö uurimise kõrval «Kapitali» I köites peab Marx kõige paremaks lisaväärtuse uurimist tema erivormidest (kasumist, protsendist, maarendist jne.) sõltumata. Vastupidiselt Ricardole, kes uurib lisaväärtuse erivorme, käsitleb Marx kõigepealt lisaväärtuse üldvormi, milles kasum, protsent ja rent sisalduvad diferentseerimata kujul.

Ricardo tundis vaid ringkäiku *K-R-K* või *K-K*, ja seda niihästi lihtsa kaubatootmise kui ka kapitalistliku kaubatootmise kaupade suhtes. Kapitali üldvalemit ta ei tunne. Veelgi enam, Ricardo ei näe olulist vahet tootmisprotsessi, kus väärtus ja lisaväärtus luuakse, ja ringlemisprotsessi vahel, kus väärtus ja kapital oma vorme muudavad.

Juba Ricardo teadis, et raha vormis olev kapital ei tooda kasumit. Ta kirjutab: «Raha vormis ... ei tooda kapital mitte mingisugust kasumit, kuna materjalide, masinate ja toiduainete vormis, mida oleks saadud kapitali vastu vahetamisel, tooks ta tulu ja aitaks kaasa rikkuse ja riigi ressursside suurenemisele.»[66] Marx märgib selle kohta, et selle raha väärtuse kasv, mis peab kapitaliks muunduma, ei saa toimuda rahas endas. Väärtuse kasv, s. o. lisaväärtus võib tekkida ainult niisuguse kauba tarbimisväärtusest, mille tarbimisväärtusel on omadus olla väärtuse allikaks. Selliseks kaubaks on tööjõud.

Ricardo samastab kapitalistlikku tootmist tootmisega üldse ega näe kapitalistliku tootmisviisi iseärasusi. Ta ei mõistnud kapitalistliku tootmisviisi erinevust teistest tootmisviisidest. Sellepärast ei suutnud ta uurida ega lahendada lisaväärtuse ja kapitali probleemi. Ta ei mõistnud, et kapital tekib ringluses ja samal ajal mitte ringluses. Ainult Marx tõestas, et kogu raha kapitaliks muundumise protsess toimub ringlemissfääris ja ei toimu selles, sest ta uuris kapitalistlikku tootmist kui niisugust, mis kujutab endast kapitalistliku tootmise staadiumi ja kapitalistliku ringluse staadiumi dialektilist ühtsust. «See protsess toimub ringlemise vahendusel, sest ta on tingitud tööjõu ostust kaubaturul. Ta ei

---

[66] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 193—194.

toimu ringlemises, sest ringlemine ainult valmistab ette väärtuse suurenemise protsessi, mis teostub tootmise sfääris.»[67] Marx avastas lisaväärtuse ajalooliselt mööduva iseloomu ja näitas, et lisaväärtus on omane ainult kapitalistlikule tootmisviisile.

Piirdudes väitega, et lisaväärtuse tekkimise põhjuseks ja tema suurust määravaks teguriks on töötootlikkus, ei saanud Ricardol olla ka õiget kapitaliteooriat.

Ricardo viga seisab selles, et ta kõikjal räägib töö väärtusest, mitte aga tööjõu väärtusest, ajades segi töö ja tööjõu. Kui ta oleks kasutanud kategooriat tööjõud, siis oleks ta ka kapitalis näinud teatud klassisuhet. Ricardo aga mõistab kapitali all «akumuleeritud tööd».

Ricardo pani aluse õpetusele, mille järgi igasugune tootmisvahend on alati kapital. Ta arvab, et kapital ei ole ajalooline kategooria. Esimeses kivis, millega metslane tagaaetava looma pihta viskas, esimeses kepis, mille ta haaras puuvilja mahalöömiseks, näeb Ricardo ühe eseme omastamist teise eseme soetamiseks. Niiviisi avastas ta kapitali alguse. Järelikult samastab Ricardo kapitali tootmisvahenditega. Asjaolu, et Ricardo ei käsitle probleemi ajalooliselt, põhjustas seda, et tema arvates olid kivi ja kepp ürginimese käes juba kapitaliks. See annab tunnistust sellest, et Ricardo majandusõpetus sisaldab vulgaarseid elemente.

Seda ebateaduslikku ja ekspluataatorlikele klassidele kasulikku kapitali definitsiooni hakkasid jutlustama kodanlikud vulgaarmajandusteadlased ja jutlustavad seda tänapäevani.[68]

Kuid Ricardol on olemas ka teine kapitali definitsioon, mis laiendab objektide ringi, milledest kapital koosneb. «Kapital on see osa natsiooni rikkusest, mida tarvitatakse tootmises ja koosneb toiduainetest, riietest, instrumentidest, toormaterjalidest, masinatest jne., mis on vajalikud töö liikumapanemiseks.»[69] Tegelikult kannatab ka see definitsioon nendesamade puuduste all nagu eelmine definitsioongi. Ricardo ei näe kapitalis proletariaadi ja kodanluse vahelisi põhilisi tootmissuhteid, ekspluateerimissuhteid. Kuid selles definitsioonis astub ta siiski teatud sammu edasi, kapitali mõiste sisaldab siin mitte üksnes tootmisvahendeid, vaid ka naturaalvormis esinevaid muutuvkapitali elemente.

Õige õpetus kapitalist ja lisaväärtusest võis ajalooliselt tekkida ainult klassivõitluse teravnemisega, kui proletariaat pidi oma klassihuvidest teoreetiliselt teadlik olema, kui majandusteaduses jõuti niikaugele, et mõisteti teaduslikult tööjõu kui kauba väärtust ja tarbimisväärtust.

Ricardo märgib, et kaupade väärtusele avaldab mõju mitte

---

[67] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 173.
[68] Vt. H. G. Moulton, The Formation of Capital, Washington, 1935, lk. 137.
[69] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 86.

üksnes rakendatud elav töö, vaid ka töö, mis on kulutatud tööriistadele, instrumentidele ja hoonetele, samuti töö objektile, s. o. kõigele sellele, mida Marx ühendab terminiga «tootmisvahendid». Kuid Ricardo vastased vaidlesid selle vastu, et masin võtab iga kaubaühiku tootmisest tervenisti osa, mitte aga oma üksikute osadega. Nad küsisid, mil viisil kantakse üle ainult osa masina väärtusest?

Ricardo õpetuse järgi ei saa kapital olla väärtuse allikaks, sest ta on ainult akumuleeritud töö. Ricardo on nõus Smithi selle tähtsa seisukohaga, et «töö oli algseks hinnaks, algseks ostusummaks, mida tasuti kõigi esemete eest» [70]. Ricardo arvates on kapital tootmise peamiseks tõukejõuks, kuid Ricardo samastab kapitali tootmisvahenditega, milledes etendavad peamist osa töövahendid. Kapitali majanduslik funktsioon seisab selles, et «tööd liikuma panna» [71]. Masinate näol esineva kapitali tähtsus on suur sellepärast, et masinad säästavad ja kergendavad tööd ning seega odavdavad kaupa. Kuid masinaid ei saa ehitada ilma inimeste kaasabita, vaid neid on võimalik toota ainult inimeste tööga. Sellest võib järeldada, et ka kapital ei saa asendada tööd väärtuse alusena, sest kapitali on Ricardo järgi võimalik lõppkokkuvõttes taandada akumuleeritud tööle, tootmisvahenditele.

Niisiis suhtus Ricardo üldiselt õigesti püsivkapitali mõistesse, samuti sellesse, millist osa püsivkapital kaupade tootmise protsessis etendab. Ricardo tuli järeldusele, et kauba väärtust ei loo kapital, vaid et tootmisprotsessis kannab töö selle väärtuse uuele toodetud kaubale üle. See on Ricardo teaduslikuks teeneks. Sellele vaatamata aga ei suutnud Ricardo tunnetada püsivkapitali ja muutuvkapitali kategooriaid.

Püsiv- ja muutuvkapitali käsitlevas peatükis märgib Marx, et ei Ricardo ega keegi teine majandusteadlane ei teinud vahet töö kahe külje vahel, s. o. ei näinud kaupades sisalduva töö kahesugust iseloomu. Sellepärast aga ei saanud nad ka analüüsida, millist osa need töö kaks külge väärtuse moodustamises etendavad. Sel määral, kuidas tootmisvahendid tööprotsessis väärtust kaotavad, kannavad nad väärtuse uuele kaubale üle. «Säilitada väärtust väärtuse lisandamise kaudu on järelikult tegutseva töö-jõu, elava töö loomulik omadus, mis ei maksa töölisele midagi, kapitalistile aga annab palju, nimelt kapitali olemasoleva väärtuse säilimise.» [72] Kasumit taotlevad kapitalistid ei märkagi seda töö kinki. Silmanähtavaks muutub see neile alles kriiside ajal, kus tööprotsess vägivaldselt katkeb.

Marx töötas kriitiliselt ümber Ricardo teooria selle kohta, et

---

[70] А. Смит, Исследование о природе и причинах богатства народов, т. I, М.—Л., 1935, lk. 30.

[71] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 86.

[72] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 183.

kaupade väärtuse määrab mitte üksnes rakendatud elav töö, vaid ka tootmisvahendites asjastunud töö. Selle teooria kriitilise ümbertöötamise teel rajas Marx uue teooria püsiv- ja muutuvkapitalist ning määras kindlaks konkreetse ja abstraktse töö osa kapitalistliku tootmise protsessis, tõestades, et «masin võtab tervelt osa igast üksikust tööprotsessist, aga ainult jaokaupa üheaegsest väärtuskasvu protsessist» [73].

Ricardo väljendab küüniliselt kapitalistliku tootmise eesmärki. Ricardo arvates on iga kapitalisti eesmärgiks see, et saada teatud kapitalilt vähemalt keskmist kasumit, olenemata sellest, kui palju töölisi tema ettevõttes töötab. Samastades kapitalistide huvid natsiooni huvidega, arvab Ricardo, et kui vaid natsiooni kasum ja rent ei muutu, siis ei ole natsiooni seisukohalt üldse tähtis, kas ta koosneb kümnest või kaheteistkümnest miljonist inimesest. Marx ei samasta kodanluse huve natsiooni huvidega. Ricardo kapitalistliku tootmise eesmärgi teooriat kriitiliselt ümber töötades näitab Marx, et kapitalistliku tootmise määravaks eesmärgiks on lisaväärtuse tootmine. Lisaväärtuse tootmine ehk kasusaamine — selline on kapitalistliku tootmisviisi absoluutne seadus. Marx rõhutab, et rikkuse astet kapitalismi tingimustes ei mõõdeta produkti absoluutse suurusega, vaid lisaprodukti relatiivse suurusega. Lisaväärtus on piltlikult öeldes selleks keskseks kategooriaks, mille ümber pöörleb kogu kodanlik ühiskond. Niisiis on lisaväärtuse seadus kapitalistliku tootmisviisi põhiliseks majandusseaduseks. Ainult selle seaduse alusel on võimalik mõista kõiki kapitalistliku tootmise ja ringluse nähtusi ja muid majandusseadusi, on võimalik mõista klasside vastastikuseid suhteid ja klassivõitlust kapitalismi tingimustes. Lisaväärtuse pärast toimub kapitalismi tingimustes leppimatu klassivõitlus kapitalistide ja tööliste vahel. Seda kõike Ricardo kui kodanlik majandusteadlane ei teadnud.

«Kapitali» hindamatu tähtsus seisab selles, et siin uuritakse igakülgselt lisaväärtuse seaduse kui kapitalismi põhilise majandusseaduse toimet. Selle tulemusena on täielikult avastatud lisaväärtuse allikas. Tänu sellele aga sai proletariaat võitmatu teoreetilise relva võitluses kapitalismi hävitamise eest. Lisaväärtuse normi ja massi uurimisel vaatleb Marx Ricardo poolt kasutatud seadust.

See seadus tuleneb toodetava lisaväärtuse massi määramisest lisaväärtuse normiga ja avansseeritud muutuvkapitali suurusega. Lisaväärtuse antud normi ja tööjõu antud väärtuse puhul on toodetava lisaväärtuse mass võrdeline avansseeritud muutuvkapitali suurusega. Et püsivkapital uut väärtust ei loo ja et tema väärtus kandub uuele produktile üle, siis on tööjõu antud väärtuse ja tööjõu ekspluateerimise ühesuguse astme puhul mitmesuguste

[73] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 181, märkus 21.

kapitalidega toodetavad väärtuse ja lisaväärtuse massid võrdelised nende kapitalide muutuvate koostisosade suurustega.

Marx rõhutab, et see seadus on vastuolus tegelikkusega, sest võrdsete kapitalide rakendamisel ühesuguses ajavahemikus annavad nad võrdset kasumit, olenemata sellest, kuidas nad püsiv- ja muutuvosadeks jagunevad. Ricardo ei ole kunagi seda seadust formuleerinud, kuid kasutas seda instinktiivselt, sest see tuleneb paratamatult väärtusseadusest.

Seoses masinalise suurtööstuse uurimisega märgib Marx, et Ricardo pöörab mõnikord erilist tähelepanu masinate tasuta tegevusele, unustades sealjuures selle väärtusosa, mille masinad produktile üle kannavad, ja samastades masinaid loodusjõududega. Ricardo pööras tõepoolest vähe tähelepanu küsimusele, kuidas masinad omaenda väärtust kaubale üle kannavad. Kuid Ricardo ei olnudki suuteline seda välja selgitama, nimelt sellepärast, et ta ei teinud vahet tööprotsessi ja väärtuskasvu protsessi vahel. Nii näiteks kirjutab Ricardo, et masinad ja looduslikud tegurid osutavad meile teeneid, suurendades produktide hulka, «nad teevad inimese rikkamaks, suurendades tarbimisväärtuste hulka, kuid nad teevad seda tööd tasuta, sest õhu, soojuse ja vee kasutamise eest me midagi ei maksa. Sellepärast nende kaasabi vahetusväärtusele mitte midagi ei lisanda» [74].

Näidates tööliste palga ja masinate väärtuse vahekorda, tuleb Marx järeldusele, et «kui masin maksab niisama palju kui tema poolt asendatav tööjõud, siis masinas eneses asjastatud töö on alati palju väiksem kui masina poolt asendatav elav töö» [75]. Ricardo kirjutab, et masinate rakendamine kapitalismi tingimustes põhjustab mõnedes tootmisharudes sellist töö ülejääki ja palga langemist töö väärtusest madalamale, et see palga langemine takistab masinate rakendamist ja teeb selle sageli kapitali seisukohalt võimatuks. Marxi eluajal — enne seda, kui keelati naiste ja alaealiste (alla 10 a.) töö rakendamine Inglismaa kaevandustes — sundisid kapitalistid naisi ja tütarlapsi sageli koos meestega kaevandustes töötama. Alles pärast naiste ja alaealiste töö keelamist hakkasid kapitalistid masinaid rakendama. Samal ajal leiutati Ameerikas kivide purustamise masinad. Kuid Inglismaal ei rakendatud neid masinaid tol ajal sellepärast, et seda tööd teinud töölised said niisugust tühist palka, et masinate rakendamine oleks tootmiskulusid tunduvalt suurendanud.

Masinate kapitalistlik rakendamine loob suhteliselt liigrahvastiku, kes on sunnitud kapitalile alluma. Liigrahvastik tekib sel teel, et väiketootjad allutatakse kapitalile ja masinate poolt väljatõrjutud töölised jäetakse ilma tööta. Teinud selle kindlaks, märgib Marx: «See on üks Ricardo suuri teeneid, et ta nägi masi-

[74] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 236.

[75] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 340.

nates mitte ainult kaupade tootmisvahendit, vaid ka vahendit «redundant population'i» («liigrahvastiku») tootmiseks.»[76]

Uurides töölise ja masina vahelist võitlust, näitab Marx, et võitlus kapitalisti ja palgatöölise vahel algab kapitalismi tekkimisest alates. Masinate kasutuselevõtmisega alustab tööline võitlust töövahendite kui kapitali olemasolu materiaalse vormi ja kapitalistliku tootmisviisi olemasolu materiaalse aluse vastu. See võitlus algas XVII sajandil ja jätkus Inglismaal XIX sajandi 60-ndate aastateni. Ricardo kirjutab, et masinad ja töö võistlevad omavahel lakkamatult. Kui töövahendid muutusid masinateks, kujunesid nad tööliste konkurentideks. Masinad tõrjuvad välja töölisi, kes jäävad ilma elatusvahenditeta. Marx kirjutab, et «tööline ei leia endale ostjaid, justkui ringlemisest kõrvaldatud paberraha»[77]. Masin muudab osa töölisklassist liigrahvastikuks, kes ei ole enam otseselt vajalik kapitali väärtuse isekasvamiseks.

Mis kutsus esile tööliste viha masinate vastu? Marx ütleb, et «iseseisev ning võõrdunud iseloom, mille kapitalistlik tootmisviis üldse annab töötingimustele ja tööproduktile töölise suhtes, areneb masinate ilmumisega täielikuks vastandlikkuseks ühelt poolt tööliste ja teiselt poolt töötingimuste ja tööprodukti vahel»[78]. Selles peituski majanduslik põhjus, miks töölised masinate vastu stiihiliselt välja astusid. Sellele põhjusele juhtis tähelepanu ka Ricardo, kuid väga deklaratiivses vormis: «Sama põhjus, mis suurendab kogu maa tulu (s. o., nagu Ricardo sealsamas selgitab, maaomanike ja kapitalistide tulu, kellede rikkus, majanduslikust seisukohast, olevat üldse = Wealth of the Nation (natsiooni rikkusega)), võib ühtlasi sünnitada liigrahvastikku ja halvemaks muuta tööliste olukorda.»[79]

Kritiseerides kompensatsiooniteooriat (masinate poolt väljatõrjutud tööliste suhtes), ütleb Marx, et terve rida kodanlikke majandusteadlasi, nagu James Mill, MacCulloch, Torrens, Senior, John Stuart Mill ja teised kinnitavad, et kõik masinad, mis tõrjuvad töölisi välja, alati vabastavad ühtaegu adekvaatse kapitali, mis annab tööd nendelesamadele väljatõrjutud töölistele. Selle kohta märgib Marx, et Ricardo jagas alguses seda vaadet, kuid loobus sellest hiljem temale omase teadusliku erapooletuse ja tõearmastusega.

Marx tegi kindlaks töötootlikkuse määramise metodoloogilise üldprintsiibi. Ta ütleb, et klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia näeb lisaväärtuse tootmises töölise tootlikkuse kõige iseloomulikumat tunnust. Tootlik tööline on selline tööline, kelle töö annab kasulikku efekti, kes toodab oma tööga produkti ja toodab seda teatud kindlates, ajalooliselt tekkinud spetsiifilistes

---

[76] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 353, märkus 154.
[77] Sealsamas, lk. 373.
[78] Sealsamas, lk. 374.
[79] Sealsamas, lk. 374, märkus 199.

tootmissuhetes, mis muudavad töölise kapitalismi tingimustes ekspluateerimise objektiks ja kapitali suurendamise vahendiks. Olla kapitalismi tingimustes tootlik tööline ei ole sugugi õnn, vaid needus. Niisiis kummutas Marx tööprotsessi uurimisel kõik ebaõiged vaated, mis kapitalismi tingimustes tehtava töö kohta olid kujunenud.

Marx märgib, et Ricardo ei ole kunagi huvi tundnud lisaväärtuse päritolu vastu. Ricardo käsitleb lisaväärtust kui kapitalistlikule tootmisviisile seesmiselt omast asja; kusjuures kapitalistlik tootmisviis on tema silmis ühiskondliku tootmise loomulik vorm. Kui ta räägib töötootlikkusest, siis ei otsi ta sellest lisaväärtuse olemasolu põhjust, vaid ainult seda põhjust, mis määrab lisaväärtuse suuruse. Ricardo koolkond aga on proklameerinud, et kasumi (lisaväärtuse) tekkimise põhjuseks on töötootlikkus. Kuidas aga töötootlikkus on kujunenud kasumi allikaks, miks töötootlikkus ei ole väärtuse allikaks tootjale endale, miks peab tööline piirduma ainult palgaga? — neile küsimustele ei suutnud Ricardo vastust anda, veelgi rohkem, ta ei seagi neid üles. Ricardo tundis instinktiivselt, et «on väga ohtlik uurida liiga sügavalt lisaväärtuse päritolu põletavat küsimust» [80].

Järelikult on Ricardo üheks veaks see, et ta käsitleb kapitali ja lisaväärtust kategooriatena, mis on seesmiselt omased igale tootmisviisile. See põhiline viga põhjustas veel teisigi ekslikke seisukohti ja vastuolusid: Ricardo arvates määrab kasumi (lisaväärtuse) suuruse ainult töötootlikkus, kasumi tekkimise põhjuseks aga on samuti töötootlikkus. Niisiis läks Ricardo koolkond sellest probleemist mööda ega lahendanud seda, sest kasumi kui lisaväärtuse muundunud vormi olemus jäi Ricardole teadmatuks.

Ricardo ei uurinud lisaväärtust kui erilist kategooriat, kui palgatööliste tasuta lisatöö omastamise kapitalistlikku üldvormi.

Absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse vaatlemisel, märgib Marx, et — jättes kõrvale töö ja tööjõu segiajamise — määratleb Ricardo õigesti keskmise palga või töö väärtuse. Selle määrab, ütleb Ricardo, see tööaeg, mis kulub tööliste elatusvahendite tootmiseks, see töö hulk, mis on tööliste elatusvahendites asjastatud.

Kuid see töö väärtuse või tegeliku palga määratlus, ütleb Marx, ei ole küllaldane. Asi on selles, et üksik tööline toodab palga asendusena oma elatusvahendite väärtust. See aga tähendab, et neis elatusvahendites — mida ta päeva jooksul ära tarvitab — sisalduv tööaeg moodustab vaid vajaliku tööaja. Sellest muutub ebaselgeks lisaväärtuse päritolu. Ricardo käsitleb lisatööd ja vajalikku tööd, s. o. tööpäeva kui muutumatut suurust, jättes silmapaari vahele lisaväärtuse suuruse erinevused. Jääb välja selgitamata see, mis sunnib lisatööd tegema, jääb välja selgitamata absoluutse lisaväärtuse tootmine, samuti kapitali püüe vajalikku töö-

[80] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 446.

aega lühendada. Järelikult ei selgitata välja kapitali ajaloolist õiguspärasust.

Ricardo mõistab, et töö väärtus või palk on väiksem selle kauba väärtusest, mida see töö loob. Selle väärtuse ülejääk moodustabki lisaväärtuse. Marx ütleb, et Ricardo räägib ekslikult kasumist, mida ta samastab lisaväärtusega. Ricardole on täiesti selge, et kauba väärtus on suurem palga väärtusest. Kust aga tuleb see ülejääk, s. o. lisaväärtus, see jääb täiesti selgusetuks. Kogu tööpäev on pikem sellest tööpäeva osast, mida on vaja palga tootmiseks. Kuid mispärast? Ricardo ei püstitagi seda küsimust. Tööpäeva kestust peab ta muutumatuks suuruseks. Sellepärast olenebki lisaväärtuse suurus tema arvates ainult relatiivse lisaväärtuse tootmisest.

Teatavasti koosneb tööpäev vajalikust tööajast ja lisatööajast. Need mõlemad osad võivad kapitalismi tingimustes pikeneda ühesuguselt ja erinevalt. Siis ei ole ühe osa suurenemine tingitud teise osa vähenemisest, ja ümberpöördult. Sel juhtumil võivad palk ja lisaväärtus väärtuse poolest kasvada üheaegselt. Sealjuures pikeneb tingimata tööpäev ja seoses sellega lüheneb töölise tööjõu eksisteerimise normaalne kestus. Ricardo ei märka sellist juhtumit, vaid käsitleb tööpäeva püsiva suurusena. Ülalnimetatud juhtumi kohta ei ole õige tema seadus, mille järgi lisaväärtus (mida ta ekslikult nimetab kasumiks) ja palk võivad suureneda või väheneda ainult pöördvõrdeliselt.

Ricardo lähtub sellest, et kaupadel on olemas a n t u d väärtus. Sellise lähtepunkti puhul näib, ütleb Marx, et absoluutne ja relatiivne lisaväärtus langevad alati ühte. Kuid tegelikult ei ole see nii, sest jutt ei ole siin kaubast, vaid kapitalistlikust tootmisest, kaupadest kui kapitali produktidest.

Ricardo kirjutab ekslikult, et ühe miljoni inimese töö toodab vabrikutes alati üht ja sedasama väärtust, kuid ei tooda alati üht ja sedasama rikkust. See seisukoht ei ole õige isegi siis, kui kõigis tööharudes kehtiks ühesugune normaalne tööpäev. Ricardol oleks õigus ainult siis, kui kogu ühiskondlik kapital koosneks muutuvkapitalist (nagu ta seda eeldabki). Kuid kapitalismi tingimustes niisugust olukorda ei eksisteeri.

Sel eeldusel, et kaupu müüakse nende väärtuse järgi ja et tööjõu hind võib mõnikord tõusta tööjõu väärtusest kõrgemale, kuid ei lange kunagi sellest madalamale, määravad tööjõu hinna relatiivse suuruse ja lisaväärtuse relatiivse suuruse järgmised asjaolud: 1) tööpäeva pikkus ehk töö ekstensiivne suurus; 2) töö normaalne intensiivsus ehk töö intensiivne suurus ja 3) töö tootlik jõud. Nende vahel on võimalikud mitmesugused kombinatsioonid.

Kõigepealt eeldatakse, et tööpäeva suurus ja töö intensiivsus on püsivad, töötootlikkus aga on muutuv. Selle eelduse puhul määravad tööjõu väärtuse ja lisaväärtuse k o l m s e a d u s t,

mida esmakordselt formuleeris Ricardo. Esiteks, antud suurusega tööpäev väljendub alati ühes ja sellessamas uues toodetud väärtuses; ükskõik kuidas töötootlikkus ka muutuks. Teiseks, tööjõu väärtus ja lisaväärtus muutuvad vastupidises suunas. Eessõnas «Kapitali» II köitele märgib Engels, et Ricardo teeb kindlaks — kuigi väga üldiselt — mõned tähtsad seadused, mis puudutavad palga ja kasumi vormis võetud lisaväärtuse vahekorda. Kui töötootlikkus tõuseb, siis tööjõu väärtus väheneb ja lisaväärtus suureneb. Kui seevastu töötootlikkus väheneb, siis tõuseb tööjõu väärtus ja langeb lisaväärtus.

Selle seaduse formuleeris esmakordselt Ricardo. Kuid sealjuures jättis Ricardo ühe asjaolu tähele panemata, nimelt selle, et sellest seadusest ei järeldu sugugi, et need suurused muutuvad ühes ja sellessamas proportsioonis. Tegelikult suurenevad või vähenevad nad ühe ja sellesama suuruse võrra. «Kuid proportsioon, milles suureneb või väheneb uue toodetud väärtuse või tööpäeva iga koostisosa, oleneb esialgsest jaotusest, mis toimus enne töö tootliku jõu muutumist.» [81] Ricardo arvas, et tööjõu väärtus ja lisaväärtus muutuvad proportsionaalselt, tegelikult aga muutuvad nad ühe ja sellesama suuruse võrra, kuid mitte proportsionaalselt. See aga leiab aset ainult sel juhul, kui tööjõu hind langeb ühte tööjõu väärtusega. Seda võib näidata järgmise näite varal. Oletame, et tööpäeva kestus on 12 tundi. Tööjõu väärtus on 8 dollarit või vajalik tööaeg on 8 tundi, lisaväärtus 4 dollarit või lisatöö 4 tundi. Kui tööjõu väärtus langeb töötootlikkuse tõusu tagajärjel 6 dollarile või vajalik tööaeg 6 tunnile, siis tõuseb lisaväärtus 6 dollarile või lisatöö 6 tunnile. Ühelt poolt lisatakse juurde, teiselt poolt võetakse ära 2 tundi või 2 dollarit, kuid tööjõu väärtuse ja lisaväärtuse suuruse suhteline muutus on neil kahel poolel erinev. Tööjõu väärtus langeb 8 dollarilt 6 dollarile, s. o. 25% võrra, lisaväärtus aga tõuseb 4 dollarilt 6 dollarile, s. o. 50% võrra. «Sellest järeldub, et lisaväärtuse proportsionaalne suurenemine või vähenemine töö tootliku jõu antud muutuse tagajärjel on seda suurem, mida väiksem, ja seda väiksem, mida suurem oli esialgselt see tööpäeva osa, mis väljendub lisaväärtuses.» [82]

Kolmas seadus seisab selles, et lisaväärtuse suurenemine või vähenemine on alati tööjõu väärtuse vastava vähenemise või suurenemise tagajärg, mitte aga kunagi selle põhjus.

Kuid nende kolme seaduse käsitluses esineb Ricardol järgmisi puudusi: 1) Neid erilisi tingimusi, mille puhul need seadused kehtivad, peab ta kapitalistliku tootmise «endastmõistetavaiks, üldisteks ja eksklusiivseteks tingimusteks» [83]. Tema ei tunne muutusi ei tööpäeva pikkuses ega töö intensiivsuses, nii et töötootlikkus

[81] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 449—450.
[82] Sealsamas, lk. 450.
[83] Sealsamas, lk. 451.

on temale ainsaks muutuvaks teguriks. Tegelikult muutub nii tööpäeva pikkus kui ka töö intensiivsus. 2) Ricardo, nagu kõik teisedki majandusteadlased enne Marxi, ei ole kunagi uurinud lisaväärtust kui niisugust, s. o. sõltumatult tema erivormidest, nagu näiteks kasum, maarent jne. «Ja see teine viga moonutab tema analüüsi palju suuremal määral kui esimene.»[84] Ricardo vastandab kasumi palgale ja rendile. Kui ta vastandab kasumi palgale ja tuletab kolm seadust, siis tähistab ta tegelikult kasumiga lisaväärtust; kui ta aga vastandab kasumi rendile, s. o. lisaväärtuse ühe osa teisele, on kasum juba lisaväärtuse erivorm, s. o. ettevõtjakasum. See segadus põhjustas ekslikke järeldusi, nagu oleksid lisaväärtuse norm ja kasuminorm identsed. Ricardo ei tee vahet lisaväärtuse normi ja kasuminormi seaduste vahel, vaid ajab nad ühte patta. Ricardol puudub lisaväärtuse normi kategooria. Kasuminorm aga võib oleneda teguritest, mis lisaväärtuse normile üldse mõju ei avalda.

Kuna Ricardo ja teised klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad väitsid, et töölised müüvad kapitalistidele tööd, mitte aga tööjõudu, siis selgitas Marx, et «tasuta töö» on vaid termini «lisatöö» populaarne väljendus. Lisatöö ajal saab kapitalist tööjõu funktsioneerimise endale tasuta. Sellepärast võib lisatööd nimetada ka tasuta tööks.

Kritiseerides lisaväärtuse normi mitmesuguseid valemeid, mis leiduvad juba klassikalises kodanlikus poliitilises ökonoomias, kuigi mitte teadlikult väljatöötatud kujul, näitab Marx, millised neist on õiged ja millised on valed. Õigete hulka kuuluvad järgmised valemid: 1) lisaväärtuse ja muutuvkapitali suhe $\left(\frac{m}{v}\right)$, 2) lisaväärtuse ja tööjõu väärtuse suhe ja 3) lisatöö ja vajaliku töö suhe. Valed on järgmised valemid: 1) lisatöö ja tööpäeva suhe, 2) lisaväärtuse ja produkti väärtuse suhe ning 3) lisaprodukti ja koguprodukti suhe. Selle tõttu, et Ricardo neid ebaõigeid valemeid rakendab, väljendatakse valesti tegelikku lisaväärtuse normi. Neis valemeis ei tooda välja seda, et lisatöö on vajaliku töö funktsioon. Nende valemite kasutamine juurutas klassikalises kodanlikus poliitilises ökonoomias ekslikku meetodit, mille järgi tööpäeva käsitletakse püsiva suurusena, sest siin võrreldakse lisatööd alati tööpäevaga, millel on antud suurus. Need viimased lisaväärtuse valemid aga tekitavad võltsi näilisuse, nagu kujutaks kapitalistlik tootmine endast vaba assotsiatsiooni vormi, milles kapitalistid ja töölised jagavad omavahel produkti vastavalt sellele, kui suur on kummagi osa produkti moodustamisel. Need valemid varjavad kapitalistliku vahekorra spetsiifilist antagonistlikku iseloomu. Nad varjavad tööjõu ostu ja müügi vahekorda, s. o. seda, et tööline müüb muutuvkapitali eest oma tööjõudu kapitalistile ja et töölise töö tulemus on kapitalisti omandiks.

[84] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 451.

5. K. MARX D. RICARDO PALGATEOORIAST

Igapäevases elus näib palk töö hinnana, teatud hulga rahana, mida makstakse teatud tööhulga eest. Ricardo võttis igapäevasest elust ebakriitiliselt üle töö väärtuse kategooria. Ricardo räägib töö loomulikust hinnast ja turuhinnast. «Töö loomulikuks hinnaks on niisugune hind, mis on vaja tööliste ülalpidamiseks ja soo jätkamiseks ilma nende arvu suurenemiseta või vähenemiseta.» [85] Tavalistes tingimustes ja suuremas ajavahemikus on see hind ühel ja samal tasemel — elatusvahendite miinimumi tasemel. «Töö turuhind on niisugune hind, mida tegelikult töö eest makstakse pakkumise ja nõudmise vahekorra loomuliku toime tõttu: töö on kallis, kui ta on haruldane, ja odav, kui teda on külluses.» [86] Marx selgitab neid definitsioone ja ütleb, et töö rahalist väärtuseväljendust nimetab Ricardo töö vajalikuks või loomulikuks hinnaks. Töö turuhinnad aga on hinnad, mis kõiguvad töö vajalikust hinnast ülespoole või allapoole. Torkab silma, et Ricardo töö loomuliku hinna definitsioon sisaldab Malthusele omast moonutamist, nagu sõltuks töö loomulikust hinnast tööliste arvu suurenemine või vähenemine.

Ricardo suhtus Malthuse rahvastusõpetusse positiivselt. Kuid Ricardo andis Malthuse rahvastusõpetusele erilise suuna, tõlgendades seda kui tulu probleemi, s. o. kui palgafondi probleemi. Ricardo arvates vastab tööliselanikkonna arv progressiivsetes ja kultuursetes maades tema käsutuses oleva palgafondi tasemele, kusjuures palgafondi iga suurenemine või vähenemine kutsub esile rahvastiku suurenemise või vähenemise. Sellest lähtudes muutub arusaadavaks Ricardo töö loomuliku hinna definitsioon. See töö loomulik hind on Ricardo järgi raskuspunktiks, mille ümber palk kõigub. Kuidas ka töö turuhind töö loomulikust hinnast kõrvale kaldukski, siiski on tal — nagu kaupade hinnalgi — sellega kohastumise tendents.

See toimub täiesti loomulikult, s. o. objektiivselt, sõltumata inimeste tahtest ja soovist. Kõrge palk põhjustab tööliste suuremat sigimist. Töökäte pakkumine ületab nõudmise, mistõttu palk langeb loomuliku hinna tasemele või isegi alla selle. Palga liikumine, s. o. palga kõikumine töö loomuliku hinna ümber toimub automaatselt, tööliste sigimise «looduslike» seaduste tõttu.

Järelikult võib Ricardo järgi töölisklassi olukord paraneda ainult lühikese ajavahemiku jooksul. Ricardo arvates taandub tööliste palk elatusvahendite lihtsale füsioloogilisele miinimumile. Sellisele palga vulgaarkäsitusele jõudis ta Malthuse reaktsioonilise rahvastusteooria mõjul. Hiljem kasutas seda Ricardo ekslikku

---

[85] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 85.

[86] Sealsamas, lk. 86.

seisukohta F. Lassalle niinimetatud «raudse palgaseaduse» põhjendamiseks.

Marx tõestas, et erinevalt kõigist teistest kaupadest sisaldab tööjõu väärtuse määratlus ajaloolist ja moraalset elementi, kusjuures eri maade tööliste palkade võrdlemisel tuleb arvesse võtta kõik tööjõu väärtuse suuruse muutumist mõjutavad momendid, sealhulgas loomulike ja ajalooliselt arenenud esmajärguliste eluvajaduste hind ja ulatus.

Üks Ricardo teaduslikke teeneid seisab selles, et ta tegi kindlaks töölisklassi ja kapitalistide klassi huvide vastandlikkuse. Ta formuleerib seda järgmiselt: kõik, mis palka suurendab, vähendab paratamatult kasumit. Ta ei näe selles mingit põhjust klassivõitluseks, sest nende klasside huvide vastandlikkuse põhjused ei ole nende subjektiivse tahte tulemuseks, vaid peituvad majanduslikes tingimustes.

Järelikult taandas Ricardo tegelikult kasumi lisaväärtusele ja põhjendas teoreetiliselt töö ja kapitali, töölisklassi ja kapitalistide huvide vastandlikkust. See tuleneb tal vaid loogiliselt kasumi ja palga analüüsist.

Ricardo kujutas endale kapitalistliku jaotamise protsessi järgmiselt: palk on primaarne tegur, kasum aga sekundaarne tegur. Ta ütleb, et kasum oleneb kõrgest või madalast palgast, palk aga esmajärguliste esemete hinnast, nende hind aga peamiselt toiduainete hinnast. Kasum ja palk on tööga loodud ühe ja sellesama väärtuse kaks osa. Kuid palk ei ole Ricardo järgi tööjõu väärtuse ja hinna muundunud vorm, vaid tasu töö eest. Siin satub Ricardo endale märkamatult lahendamatusse vastuollu, mis seisab selles, et kõiki kaupu müüakse väärtuse järgi, kuid kapitali vahetamisel elava töö vastu omandab kapitalist alati rohkem tööd kui kapitalis on asjastatud.

Ricardo silmis on kasum ja palk omavahel vastandlikud, sest ühe suurenemine või vähenemine põhjustab teise vähenemist või suurenemist. Sellest teeb ta tähtsa järelduse, et kasumi või palga kasv ja langus ei avalda mõju hinnale, vaid mõjutab ainult tööliste ja kapitalistide vahel uue toodetud väärtuse jaotamist.

Ricardo lükkab ümber eelarvamuse, mille järgi palga tõus põhjustab kaubahindade tõusu. Palga taseme määrab Ricardo arvates vajalike elatusvahendite hind. Viimaste hind aga sõltub töötootlikkusest ja mullaviljakusest. Niisiis väidab Ricardo, et palk või töö väärtus tõuseb või langeb pöördvõrdeliselt selle töötootlikkusega, mis on kujunenud tööliste elatusvahendite tootmise sfääris.

Tänapäeva kodanlikud majandusteadlased püüavad apologeetilistel eesmärkidel kasutada A. Smithi vulgaarset seisukohta, mille järgi palga tõus või langus peab esile kutsuma kauba väärtuse tõusu või languse. Nagu A. Smith, nii väidavad ka nemad, et palga tõus kutsub esile kaupade kallinemise, palga langus aga

kaupade odavnemise. Seda «tõestavad» nad järgmiselt: palk on osa tootmiskuludest, tootmiskulude suurenemine või vähenemine aga suurendab või vähendab kauba väärtust. Seda Smithi vulgaarset seisukohta püüavad kaasaegne kodanlus ja reformistlik poliitiline ökonoomia kasutada palga «kinnikülmutamise» poliitika «teoreetiliseks» põhjendamiseks. Ricardo üheks suureks teaduslikuks teeneks on see, et ta selle vulgariseerimise paljastas.

Me nägime juba, et Ricardo väärtusteooria kokkuvarisemise üheks põhjuseks oli see, et vastavalt sellele teooriale on mitte üksnes töö produktidel, vaid ka tööl endal väärtus. Marx näitab, et Ricardo sattus ummikusse, väites, nagu oleks tööl endal väärtus. Kauba väärtus on kauba tootmiseks kulutatud ühiskondliku töö esemeline vorm, teiste sõnadega, väärtus on asjastatud ühiskondlik töö. Kauba väärtuse suurust mõõdetakse selles kaubas sisalduva töö hulgaga. Mis määrab siis tööpäeva väärtuse? Ilmselt selle tööpäeva jooksul kulutatud töö. Järelikult tähendab väide, et tööl on väärtus, sedasama, nagu määraks töö väärtuse töö väärtus. See on Marxi väljenduse kohaselt labane tautoloogia.

Marx märgib: «Härra Ricardo pääseb küllalt teravmeelselt ühest raskusest, mis esimesel pilgul ähvardab ümber lükata tema teooria, et väärtus sõltub tootmiseks kulutatud töö hulgast. Kui me hakkame rangelt rakendama seda põhimõtet, siis järeldub sellest, et töö väärtus sõltub töö tootmiseks kulutatud töö hulgast, ja see on ilmne mõttetus. Sellepärast teeb härra Ricardo osava võttega töö väärtuse sõltuvaks palga tootmiseks vajaliku töö hulgast ehk, rääkides tema oma sõnadega, ta väidab, et töö väärtuse määrab palga tootmiseks vajalik tööhulk, kusjuures viimase all ta mõtleb tööhulka, mis on vajalik töölisele antava raha või kauba tootmiseks. Täpselt niisamuti võiks ütelda, et kalevi väärtust ei määra kalevi tootmiseks kulutatud töö hulk, vaid kalevi vastu vahetatava hõbeda tootmiseks kulutatud töö hulk.» [87]

Marx tõendas, et tööl ei ole väärtust ega hinda ja et töö ei ole ostu ega müügi objektiks.

Tegelikult ei osta kapitalist tööliselt tema tööd, vaid tema tööjõudu. Niipea kui töölise töö tõepoolest algab, ei kuulu see enam töölisele ja ta ei saa seda järelikult enam müüa. Töö on väärtuste substants ja immanentne mõõt, kuid temal endal väärtust ei ole.

Kust on tekkinud termin «töö hind»? Selle termini võttis klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia igapäevasest elust igasuguse kriitikata üle. Ricardol puudub tööjõu väärtuse kategooria. Ricardo seab üles küsimuse: mis määrab «töö hinna»? Tema arvates on «töö hinna» aluseks töö loomulik hind, mis esineb töö nõudmise ja pakkumise võrdsuse puhul. Selle kõrval väidab ta, et töö loomulik hind tekib kui alus, mille ümber turuhinnad pikema või

[87] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 462, märkus 21.

lühema ajavahemiku jooksul kõiguvad. See näitab, et Ricardo käsitleb palka niisamuti nagu igasuguste kaupade hinda. Ta vaatleb palka olukorras, kus nõudmine ja pakkumine on võrdsed, s. o. tasakaalus. Niisiis taandab ta tegelikult palga tööjõu väärtusele. Ta arvab, et turuhinna kõikumised üles- ja allapoole tasanduvad vastastikku mingiks keskmiseks, püsivaks suuruseks. See töö «loomulik hind» saab, ütleb Marx, nagu teistelgi kaupadel, olla ainult rahas väljenduv töö väärtus. «Niiviisi lootis poliitiline ökonoomia töö juhuslike hindade juurest töö väärtuseni välja jõuda. Edasi määrati seda väärtust, nagu teistelgi kaupadel, tootmiskuludega.» [88] Mis on aga töölise tootmiskulud, s. o. kulud töölise enese tootmiseks või taastootmiseks? Niisiis asendas Ricardo ebateadlikult esimese küsimuse teisega, s. o. keerleb nõiaringis. Marx näitab, et see, mida klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia nimetab töö väärtuseks, on tegelikult tööjõu väärtus, mis on niisama erinev oma funktsioonist, tööst, kui masin on erinev oma operatsioonidest.

Palka käsitledes pidas Ricardo seega juba silmas tööjõu väärtust, kuid ta ei suutnud vabaneda kategooriatest «töö väärtus», «töö hind». Ricardo püüdis küll selgitada mitmesuguste töö hindade ja töö nimetatud väärtuse erinevust, kuid ta ei märganud kunagi, et «analüüsi käik mitte ainult viib töö turuhindade juurest ta oletatava väärtuse juurde, vaid muudab töö väärtuse enesegi omakorda tööjõu väärtuseks. Mitte teadlik olles sellest omaenda analüüsi tulemusest ja ebakriitiliselt rakendades kategooriaid «töö väärtus», «töö loomulik hind» jne. ... mässis klassikaline poliitiline ökonoomia end ... lahendamatuisse vastuoludesse, ja andis samal ajal kindla operatsioonibaasi vulgaarmajandusteaduse labasustele, mis põhimõtteliselt tunnustavad ainult nähtuste näilisust» [89].

Töö väärtus on tööjõu väärtuse irratsionaalne väljendus. Töö väärtus on alati väiksem kui tööga loodud uus väärtus, sest kapitalist sunnib töölist alati töötama kauem, kui see on vajalik tööjõu väärtuse taastootmiseks. Vastasel korral jääks kapitalist ilma lisaväärtusest. Palk kui tööjõu väärtuse ja hinna muundunud vorm, kui töö väärtus ja hind kustutab igasugused jäljed tööpäeva jagunemisest vajalikuks tööks ja lisatööks. Järelikult leiab palgas kui töö «väärtuses» ja «hinnas» aset fetišeeritud kapitalistliku suhte taandamine lihtsa kaubamajanduse fetišeeritud suhtele. Palga vormil on otsustav tähtsus, sest sellel põhinevadki kõik «töölise kui ka kapitalisti õiguslikud arusaamised, kõik kapitalistliku tootmisviisi müstifikatsioonid, kõik tema poolt tekitatavad vabaduse illusioonid, kõik vulgaarmajandusteaduse apologeetilised riukad» [90]. Seoses sellega on suur tähtsus ühelt poolt tööjõu

[88] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 464—465.
[89] Sealsamas, lk. 465.
[90] Sealsamas, lk. 466.

väärtuse ja hinna ning teiselt poolt töö väärtuse ja hinna vahelise vastuolu lahendamisel.

Selle tõsiasja mõistmine, et tööl ei ole ega saagi olla mingit väärtust, on väga tähtis proletariaadile võitluses kapitalistlikust orjusest vabanemise eest. Engels märgib: «Sotsialismile, mis inimtööjõu tahab vabastada k a u b a seisundist, on äärmiselt tähtis arusaamine, et tööl ei ole ega saagi olla mingit väärtust.» [91]

Ricardo ei olnud suuteline palka täiesti teaduslikult uurima, sest ta ei näinud selles kapitalisti ja töölise asjastatud tootmissuhet. Ta määratleb palga tegelikult kui tööjõu väärtuse. Kuid seda ta ei formuleeri. Ta ei saanudki seda teha sellepärast, et tal oli piiratud kodanlik silmaring.

Marx kõrvutab palga kui «töö väärtuse ja hinna» kategooria palgaga kui «tööjõu väärtuse ja hinna muundunud vormi» kategooriaga. Esimene on tavaline mõtlemisvorm, avaldumisvorm, teine on olulise suhte vorm. Kuid teine kategooria ei eita esimest, vaid selgitab selle olemust. Marx kirjutab selle kohta, et esimene reprodutseerub vahetult ning spontaanselt, üldiselt esineva mõtlemisvormina, teise peab teadus alles avastama. «Klassikaline poliitiline ökonoomia on tõelistele asjaoludele väga lähedal, kuid ei formuleeri neid teadlikult. Ta ei saagi seda teha, niikaua kui ta ei aja maha oma kodanlikku kesta.» [92]

Marx rõhutab, et Ricardo üheks suureks teeneks on relatiivse palga analüüs ja selle kategooria kindlaksmääramine.

Ricardo ütleb, et tema teose üheks ülesandeks oli näidata, et iga-aastasest antud väärtusest läheb väiksem osa töölisklassile ja suurem osa neile, kelle fondid selle klassi tööd rakendavad. Seda teesi selgitades kirjutab Marx, et Ricardo iseloomustab siin õigesti kapitali loomust. Töölisklass ei rakenda akumuleeritud tööd, ütleb Ricardo, vaid «fondid», «akumuleeritud töö» rakendavad seda klassi, rakendavad tõelist, otsest tööd.

6. K. MARX D. RICARDO SEISUKOHTADEST KAPITALI AKUMULATSIOONI PROTSESSI KÜSIMUSES

Ricardo omistab väga suure tähtsuse kapitali akumulatsioonile, mis seisab selles, et osa lisaväärtusest muundub kapitaliks. Ühtlasi pidas ta võitlust eelarvamusega, mis ajab segi kapitali akumulatsiooni aarde kogumisega ja tagavarade moodustamisega. Raha äravõtmine ringlemissfäärist oleks vastuolus raha kasutamisega kapitalina, suurte kaubakoguste kuhjumine aga on ringlemise katkemise või ületootmise tagajärg. Aarde kogumine ja ülisuurte tagavarade moodustamine pidurdaks akumulatsiooni, sest

---

[91] F. E n g e l s, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 176.
[92] K. M a r x, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 468.

kapitali akumulatsioon leiab aset ainult siis, kui tootlikud töölised tarbivad tootlikult lisaprodukti, s. o. tootmisvahendeid ja tarbeesemeid. Järelikult on akumulatsiooni iseloomulikuks iseärasuseks ainult tootlike tööliste tarbimine, kes loovad rohkem, kui nad ise tarbivad.

Ricardo ütleb, et kõiki kaupu tarbitakse. Kuid on olemas suur vahe, kui neid tarbivad need, kes nende väärtust uuesti taastoodavad, või need, kes seda ei taastooda. Siin seisab küsimus ainult selles, selgitab Marx, kas produkte tarbivad töölised või teised isikud. Ricardo arvates seisab akumulatsioon selles, et tootmine ületab tulu.

Kodanlikult seisukohalt tuleb välja nii: kui seosēs kapitali akumulatsiooniga palk tõuseb ja töölise tarbimine suureneb ning see ei põhjusta tööjõu suurenevat tarbimist kapitali poolt, siis tähendab see täiendava kapitali mittetootlikku tarbimist. Niisiis on töölisklass kapitalismi tingimustes mitte üksnes tootmisprotsessis, vaid ka väljaspool seda niisamasuguseks kapitali päraldiseks nagu eluta instrumentki. Sellepärast on relatiivne ülerahvastus kasulik kodanlusele, kes püüab töötute emigreerimist takistada.

Ricardo juhtis täiesti õigesti tähelepanu sellele, et kaupades — mida kapitalistid lisaväärtuse teatud osa eest isiklikuks tarbimiseks ostavad — asjastatud töö, samuti see töö, mida kapitalistid kasutavad isiklike teenuste näol, ei ole tootlik töö. Ostnud sedaliiki kaupu või tööjõudu, ei muuda kapitalist neile kulutatud lisaväärtust kapitaliks, vaid vastupidi, ta tarbib või kulutab lisaväärtust tuluna. Jõude elav rahvastiku osa ja mittetootlikud töölised ei tooda, vaid tarbivad.

Ricardo ütleb, et akumulatsioon toimib akumulatsiooni jaoks, tootmine aga tootmise jaoks. Proletaarlasi pidas Ricardo vaid lisaväärtuse tootmise masinaks, kapitalisti aga vaid selle lisaväärtuse täiendavaks kapitaliks muutmise masinaks. V. I. Lenin rõhutab, et Ricardo formuleeris avalikult niihästi selle, et on olemas tootmine tootmise jaoks, tööjõu muutumine kaubaks, millele vaadatakse samuti nagu igale muulegi kaubale, kui ka sellele, et «ühiskonnale» on tähtis ainult kasumi suurus. «Kuid Ricardo ütles sulatõtt: *tegelikult on kõik just nõnda.*» [93] Tuleb muidugi silmas pidada, et see hinnang käib vaid XIX sajandi alguse kohta.

Akumulatsiooni protsessi uurimisel tuleb Marx tagasi nende tegurite juurde, mis määravad akumulatsiooni suuruse olenemata sellest proportsioonist, milles lisaväärtus jaguneb kapitaliks ja tuluks. Sealjuures avaldavad akumulatsiooni suurusele mõju kõik need tegurid, mis lisaväärtuse massi muutmist mõjutavad. Kuid Marx käsitleb nende tegurite mõju akumulatsioonile uuest vaate-

[93] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 176.

vinklist. Selliste tegurite hulka kuulub kõigepealt tööjõu ekspluateerimise aste, millest oleneb lisaväärtuse norm. Seda asjaolu, ütleb Marx, hindab kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia, eriti aga Ricardo niivõrd kõrgelt, et tihtipeale ajab ta segi töötootlikkuse tõusu mõjul toimuva akumulatsiooni kiirendatud kasvu ja tööliste suureneva ekspluateerimise mõjul toimuva akumulatsiooni kiirendatud kasvu. Kapitali akumulatsioon ei ole üksnes palgatööliste tasuta töö tulemus, vaid teatud piirides ka palga vähendamine tööjõu väärtusest madalamale. Ricardo ütleb, et mitmesugustel ühiskonna arenemisastmetel võib kapitali ehk töö rakendamise (s. o. ekspluateerimise) vahendite akumulatsioon olla kiirem või aeglasem ja peab igatahes sõltuma töö tootlikest jõududest. Töö tootlikud jõud on kõige suuremad seal, kus viljakandvat maad on külluses. Seoses sellega märgib Marx: «Kui töö tootlikud jõud tähendavad selles lauses seda tühist osa igast produktist, mis satub nende kätte, kes selle produkti oma tööga toodavad, siis on see lause lihtsalt tautoloogia, sest fondi omanik võib, kui ta heaks arvab («if the owner pleases»), akumuleerida kapitali ülejäänud fondi osast. Kuid tavaliselt pole see nii just seal, kus maa on kõige viljakandvam.» [94]

Marx illustreerib paljude ajalooliste näidete varal, kuidas tööliste fondi vähendamisega suurendavad mitmesugused ekspluateerijad akumulatsiooni fondi.

Analüüsides ühiskondliku töö tootlikkuse mõju kapitali akumulatsioonile, ütleb Marx, et klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia ei saanud kunagi hästi aru sellest, et seoses tootmisvahendite efektiivsuse, ulatuse ja väärtuse kasvuga, s. o. akumulatsiooni kasvuga, mis kaasneb töötootlikkuse tõusuga, säilitab töö uutes vormides järjest suurenevat kapitaliväärtust. See tähendab, et laiendatud taastootmise protsessis suurendab töötootlikkuse kasv kapitali ainelisi elemente ja peale selle aitab ta kaasa kapitali akumulatsiooni kiirenemisele väärtuse järgi.

Kuidas see toimub? Asi on selles, et töötootlikkuse kasv väljendub toodangu hulga suurenemises ajaühikus. Järelikult suureneb teatud ajavahemikul, näiteks aasta jooksul toodetud tootmisvahendite ja tarbeesemete hulk. Selle tõttu saavad kapitalistid täiendavalt tootmisvahendeid ja tarbeesemeid, mida nad kasutavad täiendavate tööliste palkamiseks ja ekspluateerimiseks. Need täiendavad töölised aga toodavad uut lisaväärtust, mis kujutab endast uue kapitali akumulatsiooni allikat. Peale selle kasutavad töölised töötootlikkuse tõusu tagajärjel suuremat hulka töövahendeid, s. o. masinaid, tööpinke, seadmeid jne., ja samal ajal töötlevad rohkem toorainet, kandes seega oma konkreetse tööga uuele toodetud produktile üle tunduvalt rohkem väärtust. Siin on olemas niisugune seaduspärasus, et «töö kannab produktile üle enda poolt tarbita-

[94] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 521, märkus 48.

vate tootmisvahendite väärtuse. Teiselt poolt kasvab antud tööhulga poolt liikuma pandud tootmisvahendite väärtus ja mass proportsionaalselt töötootlikkuse kasvule. Järelikult, kui antud tööhulk lisandabki oma produktile alati ühesuguse uue väärtuse summa, siis vana kapitaliväärtus, mis samaaegselt produktile üle kantakse, ikkagi kasvab koos töötootlikkuse tõusuga» [95].

Seda tähtsat taastootmise momenti ei mõistnud Ricardo kunagi. Ta väidab, et ükskõik kuidas muutub töötootlikkus, «miljon inimest toodavad vabrikuis alati sama väärtuse». Kui on antud tööliste töö ekstensiivne ja intensiivne suurus, siis on see Ricardo väide õige. Kuid mõningates oma järeldustes jätab ta silmapaari vahele, et «töö tootliku jõu muutudes üks miljon inimest muudavad produktiks väga mitmesuguseid tootmisvahendite hulki, säilitavad oma produktis väga mitmesuguseid endise väärtuse masse ja järelikult annavad väga mitmesuguse väärtusega produkte» [96].

Paljastades niinimetatud tööfondi «teooriat», rõhutab Marx, et klassikalisele kodanlikule poliitilisele ökonoomiale oli alati meeldinud vaadelda ühiskondlikku kapitali kui püsivat suurust. Kuid selle eelarvamuse muutsid tardunud dogmaks vulgaarmajandusteadlased Bentham, Malthus, MacCulloch jt. Nad kasutasid seda dogmat apologeetilisel eesmärgil, püüdes kujutada muutuvkapitali püsiva suurusena. Nad mõtlesid välja versiooni, mille järgi see tööliste tarbeesemete mass ehk niinimetatud tööfond on loodusest sõltuv ühiskondliku rikkuse iseseisev osa. See dogma rajaneb sellel, et tööline ei võta kapitalismi tingimustes osa ühiskondliku rikkuse jaotamisest tootmisvahenditeks ja mittetöötajate tarbeesemeteks. Peale selle on selle dogma aluseks veel see, et tööline saab vaid harvadel juhtudel suurendada niinimetatud tööfondi ekspluateerijate tulu arvel.

Tegelikult aga iga maa kapital laieneb või tõmbub kokku sõltuvalt kapitalistliku tsükli faasist. Tõepoolest, igal kapitalistlikul maal eksisteerib peale tootmises funktsioneeriva kapitali veel tegevuseta kapital, mis tõusu faasi jooksul muutub funktsioneerivaks kapitaliks, kusjuures seda viimast kasutatakse enam-vähem intensiivselt. «Tööfondi» teooria paikapidamatus tuleneb ka sellest, et kapitali suurus oleneb lisaväärtuse suurusest ja sellest proportsioonist, milles kapitalistid lisaväärtust tuluks ja akumulatsiooniks jaotavad. Järelikult saab kapitali alati suurendada kapitalistide ja nende teenijaskonna mittetootmisalase tarbimise mõninga vähendamise arvel. «Tööfondi» teooria autorid tahavad varjata seda fakti, et kapitalismi tingimustes kulutatakse lõviosa lisaväärtusest mittetootlikult, pillavalt, sõdade ettevalmistamiseks ja pidamiseks, revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks. Nad

---

[95] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 526.
[96] Sealsamas, lk. 527, märkus 60.

tahavad varjata seda, et on võimalik suurendada kapitali kodanluse ja tema riigi mittetootmisalase tarbimise arvel (maksud, laenud, tohutu bürokraatliku riigiaparaadi ülalpidamine jne.). Lõpuks püüavad selle apologeetilise teooria autorid sisendada töölistele, et töölisklassi võitlus palga tõstmise eest ei saa olla edukas, sest palgafond on püsiv suurus, mille tõttu seda ei ole võimalik suurendada. Ricardo eeldab ekslikult, et töövahendid kuluvad mitmesuguste kaupade tootmisel ühesuguste väärtusosadena. Seejärel aga käsitleb Ricardo erinevust, mis tuleb sellest, et põhikapital läheb tootmisse erinevates proportsioonides. Sellepärast ei olnud Ricardo suuteline avastama püsiv- ja muutuvkapitali kategooriat. Ricardo läheneb kapitali orgaanilise struktuuri kategooriale, kui ta märgib, et töö ülalpidamiseks määratud kapitali ning instrumentidesse, masinatesse ja hoonetesse mahutatud kapitali suhe võib olla erinev. Kuigi siin ei ole näidatud toorainele, kütusele ja abimaterjalidele tehtavaid kulutusi, siiski peetakse tegelikult silmas erinevusi kapitali orgaanilises struktuuris. Kuid Ricardo ei suutnud neid erinevusi välja selgitada, nende tähtsust näidata ega sellest vajalikke järeldusi teha. Ta ei saanud olla teadlik neist tagajärgedest, mida muutused kapitali orgaanilises struktuuris põhjustasid.

Laiendatud kapitalistliku taastootmise seaduste uurimisel töötas Marx välja uue majandusliku kategooria — kapitali orgaanilise struktuuri kategooria, mis etendab suurt osa proletariaadi ja kodanluse antagonistlike vastuolude esiletoomisel, need vastuolud aga põhjustavad kapitalismi hukkumist. See kategooria on kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse üheks aluseks.

Marx näitas, et Ricardo eksib täiesti, kui ta samastab kapitali akumulatsiooni sellega, et tootmistöölised tarbivad lisaprodukti kogu kapitaliseeritud osa. Sellest tegi Ricardo järelduse, et kapitali akumulatsiooniga tõuseb töö hind. Selline järeldus on tegelikult kapitalismi ilustamine ja moonutab kapitalistlikku tegelikkust kodanluse kasuks. Näidanud selle Smithi dogma — mida kasutas ka Ricardo — ekslikkust, kirjutab Marx, et selles küsimuses tekkinud vaidlustes jäeti tavaliselt silmapaari vahele kõige tähtsam, nimelt kapitalistliku tootmise põhitunnus. See kapitalistliku tootmise põhitunnus seisab selles, et kapitalist ostab tööjõudu selleks, et toota lisaväärtust ja suurendada kapitalisti kapitali väärtust. Olenemata sellest, kas palgatöölise palk on kõrgem või madalam, ikkagi eeldab palk, et tööline kapitalistile alati lisaväärtust toodab. Palga suurenemine põhjustab vaid tasuta töö kvantitatiivset vähenemist. Kuid see vähenemine ei jõua kunagi niikaugele, et jätta kapitalisti ilma tasuta tööst ja järelikult ilma lisaväärtusest.

Seoses kapitali akumulatsiooniga toimuv töö hinna tõus eeldab järgmist alternatiivi, s. o. vajadust valida emb-kumb kahest teineteist eitavast võimalusest. Neid võimalusi on antud juhul

kaks. Esimene võimalus seisab selles, et töö hind tõuseb, sest see ei takista akumulatsiooni protsessi. Sellise võimaluse tegi kindlaks juba Smith, kes ütleb, et palk ei lange koos kapitalilt saadava kasumi langusega. Nõudmine töö järele suureneb koos kapitali kasvuga, olenemata sellest, milline on sellelt kapitalilt saadav kasum; ja isegi kasumi languse korral kasvavad kapitalid ikkagi edasi, nad kasvavad koguni kiiremini kui enne. Suur kapital kasvab isegi väiksema kasumiga üldiselt kiiremini kui väike kapital suure kasumiga. Sel juhul on silmanähtav, ütleb Marx, et tasuta töö vähenemine ei takista sugugi kapitali võimu levimist. See võib esineda sellepärast, et töö hinna tõus võib toimuda üheaegselt ekspluateerimise astme tõusuga, mis toob endaga kaasa lisaväärtuse normi ja massi kasvu. Kuid peale selle kasvab akumulatsioon ekspluateeritavate tööliste arvu suurenemise tagajärjel. Teise võimaluse puhul ehk alternatiivi teise poole puhul jääb akumulatsioon «tööhinna tõusu tagajärjel loiumaks, sest kasumi ergutav mõju on nõrgemaks jäänud. Akumulatsioon väheneb» [97]. Kuid see katkestab akumulatsiooni, sest ei esine enam nõudmist tööjõu järele. Töö hind langeb jälle tasemeni, mis vastab kapitali väärtuskasvu vajadustele. Niisiis on akumulatsiooni suurus sõltumatu muutuja, palga suurus aga sõltuv muutuja, mitte aga ümberpöördult, nagu see on Ricardol.

Antud nähtuse näilisus ja olemus aga ei lange ühte. Asi on selles, et palga tõus ja langus näib olevat tööturul esineva tööjõu nõudmise ja pakkumise kõikumise tagajärg. Siin leiab aset samasugune olukord, nagu ka raharingluses, kus kapitalistlik tootmine teeb läbi kriisifaasi, mille tõttu kaubahindade üldine langus avaldub näiliselt raha relatiivse väärtuse tõusuna. Ja ümberpöördult, kui kapitalistlik tootmine teeb läbi tõusufaasi, avaldub kaubahindade üldine tõus näiliselt raha väärtuse relatiivse langusena. Kvantitatiivne koolkond, keda pooldas ka Ricardo, teeb sellest järelduse, et kõrgete hindade puhul on ringlemas liiga vähe raha, madalate hindade puhul aga liiga palju raha. Selle koolkonna «võhiklus ja faktide täielik mittemõistmine on leidnud endale väärika paralleeli neis majandusteadlastes, kes tõlgitsevad vastnimetatud akumulatsiooninähtusi nii, nagu oleks ühel juhul liiga vähe ja teisel juhul liiga palju palgatöölisi» [98].

Seoses kontsentratsiooni ja tsentralisatsiooniga kasvab kogu ühiskondlik kapital ja suurenevad individuaalkapitalid. Ühtaegu toimub muutuva kapitaliosa suurenemine, kuid see kasvab järjest vähenevas proportsioonis. Kõigis tootmisharudes toimub muutuva kapitaliosa ja töötavate tööliste arvu suurenemine selle tõttu ebaühtlaselt ning sellega kaasneb relatiivse ülerahvastuse tekkimine. Kapitalistlik rahvastusseadus seisab selles, et töölisklass, kes

---

[97] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 538.
[98] Sealsamas, lk. 539.

teostab kapitali akumulatsiooni, toodab seega üha suurenevas ulatuses vahendeid, mis muudavad töölisklassi relatiivselt liigrahvastikuks. Seda seadust formuleerides märgib Marx, et mõned väljapaistvad klassikalise koolkonna majandusteadlased pigem aimasid kui mõistsid muutuvkapitali relatiivse suuruse progresseeruva vähenemise seadust ja selle mõju töölisklassi olukorrale. See käib täielikult Ricardo kohta.

Oma teose «Põhimõtted» esimeses kahes väljaandes pooldas Ricardo niinimetatud kompensatsiooniteooriat, mille järgi masin töölisi tootmisest välja ei tõrju, sest masinate tootmiseks on vaja täiendavat tööliste hulka. Kaotanud töö, saavad töölised alati tööd masinaehituses ja uutes tootmisharudes.

Ricardo eeldab, et juhul kui masinad asendavad töölisi, ei vähene vallandatud tööliste ülalpidamiseks määratud fond. Marx näitab, et see Ricardo eeldus on ekslik. See fond tõepoolest ei vähene tööliste vallandamisel, kuid ta ei ole tarbimise mõttes mingisuguses seoses vallandatud töölistega, kes on jäänud tööta. Seda fondi on võimalik kasutada väljaveoks, kulutada mittetootlike inimeste peale jne., kuid teda ei saa kulutada nende vallandatud ja töötute tööliste peale.

Ricardo metodoloogia vaatlemisel nägime juba tema teaduslikku ausameelsust. See torkab eriti silma peatükis «Masinatest», millega ta oma peamist tööd kolmandas väljaandes täiendas. See peatükk annab tunnistust sellest, ütleb Marx, et Ricardo on väga ausameelne, mille poolest ta vulgaarmajandusteadlastest oluliselt erineb. Allpool näitame, et see ausameelsus, objektiivsus on tegelikult kodanlik objektiivsus.

Nimetatud peatüki kirjutamiseni oli Ricardo seisukohal, et töö säästlikkusele viiv masinate rakendamine on hüveks kõigile ja sellega käivad kaasas ainult need ebamugavused, mis on enamikul juhtudel tingitud kapitali ja töö voolamisest ühest tootmisharust teise. Need «ebamugavused», märgib Marx, on väga suured tööliste seisukohalt, seda enam, et nad tekivad lakkamatult. Algul väitis Ricardo, et töölisklass võidaks ühesugusel määral masinate rakendamisest, sest sellesama palga puhul võiks ta osta rohkem kaupu. Ta arvas, et mingit palga langust ei toimu, sest töölised leiavad endale tööd; kui mitte ühes, siis mõnes teises uues tootmisharus, kus rakendatakse vabanenud kapitali. Kuid Ricardo jõudis veendumusele, et inimtöö asendamine masinaga tekitab sageli väga suurt kahju töölisklassi huvidele.

Ricardo lähtub, ütleb Marx, ekslikust eeldusest, et masinaid rakendatakse alati vaid niisugustes tootmisharudes, kus kapitalistlik tootmisviis juba eksisteerib. Tegelikult aga asendavad masinad algselt käsitsitööd tegeva kangru, kuduja; niidumasin, rehepeksumasin jne. asendavad väiketalupoja töö. Niisuguses väiketootmises tõrjub masin välja töötaja enda ja ka tema töövahendid, mida keegi enam ei vaja. See käib ka lihtsa kapitalistliku

kooperatsiooni ja manufaktuuri kohta, mil tekib masinaline suurtootmine. Neis sfäärides on absurdne eeldada, et «vana kapital» (Ricardo mõttes) esitab ikkagi niisamasuguse nõudmise töö järele nagu varemgi.

Uute, täiuslikumate masinate kasutuselevõtmisel kapitalistliku masinalise suurtootmise harudes vallandatakse osa töölisi või rakendatakse endisel hulgal töölisi, kusjuures aga suureneb toodangu hulk. Sealjuures tuleb vahet teha kahe fondi vahel: 1) selle kapitalisti fond, kes rakendab uusi, täiuslikumaid masinaid ja vallandab osa töölisi; 2) antud kapitalisti kaupade tarbijate fond.

Kui kapitalist võtab kasutusele täiuslikuma masina, siis tema kapitali orgaaniline struktuur tõuseb. Kui antud kapitalisti poolt rakendatava kapitali suurus jääb endiseks, siis kulutab ta palgaks endisest väiksema summa, sest tema püsivkapital kasvab muutuvkapitali vähenemise arvel. Kapitali akumulatsiooni puhul on aga üldine tendents selline, et püsivkapital kasvab muutuvkapitalist palju kiiremini. Sellepärast vallandataksegi osa töölisi, kes endale tööd ei leia.

Võidakse öelda, et vallandatud töölised võivad leida tööd masinaehituses. Kuid juba Ricardo näitas, et masinate väärtus on väiksem kui nende poolt väljatõrjutud tööjõu väärtus. Toorainet aga vajatakse täiuslikemate masinate rakendamisel tõepoolest rohkem. Seda veetakse sisse teistest maadest või siis toodetakse näiteks põllumajanduses, kus hakatakse rakendama rohkem naiste ja laste tööd. Kapitalistlikus põllumajanduses väheneb tööliste hulk absoluutselt, tööstuses aga ainult relatiivselt.

Antud kapitalisti kaupade tarbijate fond kapitalisti kaupade odavnemisel — mis toimub täiuslikumate masinate kasutuselevõtmise tagajärjel — väheneb, sest selle fondi arvel ostetav kaup muutub odavamaks. Järelikult vabaneb osa nende tarbijate tuludest. Samuti vabaneb osa kapitalist, mille eest ostetakse odavamaid püsivkapitali elemente. Ricardo õpetuse järgi peab tarbeesemete väärtuse langus esile kutsuma tööliste palga languse.

Täiuslikumat masinat rakendava vabrikandi kapital tegelikult ei vabane. See ei muutu vallandatud tööliste palgaks. Vabanenud tulu on võimalik kasutada kas selleks, et osta rohkem odavnenud kaupa, või see avab ukse töölistele, kes igal aastal uutesse tootmisharudesse või laienevatesse vanadesse tootmisharudesse valguvad, kus veel täiuslikumaid masinaid rakendatud ei olnud. Ühesõnaga, turul asuvad nii need elatusvahendid, mida varem tarbisid vallandatud töölised kui ka need töökäed ise, kellel ei ole raha nende vajalike elatusvahendite ostmiseks.

Ricardo väidab, et kui on olemas vallandatud tööliste ülalpidamise fond, siis leiavad töölised ka tööd. Niisiis ei saa Ricardo arvates kodanlikus ühiskonnas üldse olla töötuid.

Miks siis Ricardo ajab säärast loba? Asi on selles, et Ricardo eeldab, nagu oleks igasugune kapitali akumulatsioon identne

ainult muutuvkapitali kasvuga. Kuid see on täiesti vale, sest kapitali akumulatsioon põhjustab seda, et kapitali orgaanilise struktuuri kasvades kasvab püsivkapital kiiremini kui muutuvkapital. Samal ajal aga suureneb tulu niihästi produktide väärtuse kui ka hulga järgi. Kuhu see tulu läheb? «Need klassid,» ütleb Marx, «kes ei ela otseselt oma töö arvel, kasvavad arvuliselt ja elavad paremini kui varem, täpselt niisamuti suureneb mittetootlike töötajate arv» [99] (kapitalistide, maaomanike, vaimulike jne. arv).

Oma peamise teose kolmandas väljaandes ütleb Ricardo, et tema viga küsimuses, milliseid tagajärgi põhjustab masinate rakendamine töölisklassile, tulenes kõigepealt eeldusest, et ühiskonna puhastulu suurenemise puhul kasvab alati ka kogutulu. Nüüd aga tuli Ricardo järeldusele, et maaomanike ja kapitalistide tulud võivad kasvada, töölisklassi tulu aga võib väheneda. Seesama põhjus aga, millest on tingitud antud maa puhastulu suurenemine, võib esile kutsuda liigrahvastiku ja halvendada töölisklassi olukorda. Natsiooni koguprodukti vähenemine toob endaga Ricardo arvates kaasa töö nõudmise vähenemise ja ülerahvastuse.

Ricardo tunnistab, et needsamad põhjused, mis kapitalistide ja maaomanike rikkust suurendavad, võivad ka luua ülerahvastuse, mida ta kujutab rikastumise ja tootlike jõudude arenemise protsessi tagajärjena.

Niisiis nägime, et Ricardo konstateerib õigesti neid raskeid tagajärgi, mida masinate rakendamine töölisklassile toob. Selle kõrval aga esineb tal selle probleemi tõlgendamisel apologeetilisi kujutlusi.

Ricardo on arvamisel, et kapitali iga suurenemisega rakendab kapitalist rohkem töölisi, seepärast aga leiab osa töötuid endale tööd. Kui masinate üha suureneva rakendamise puhul tootmine laieneb, siis annab see tootmine Ricardo arvates puhasprodukti näol niisama palju tarbeesemeid, kui varem oli koguprodukti näol.

Seda Ricardo seisukohta kritiseerides märgib Marx, et kapitali iga suurenemisega rakendab kapitalist küll rohkem töölisi, kuid mitte niisugusel määral, kuidas tema kapital kasvab. Ricardo ütleb, et algul kasvab puhasprodukt koguprodukti arvel, seejärel aga saab võimalikuks muuta osa puhasproduktist — seoses selle kasvuga — uuesti koguproduktiks. Näidates kogu seda segadust, mis Ricardol esineb, kirjutab Marx: «Produkt on produkt. Nimetused «puhasprodukt» ja «koguprodukt» selles asjas midagi ei muuda... Produkt muutub puhasproduktiks või koguproduktiks olenevalt sellest teatud vormist, mille ta tootmisprotsessis omandab.» [100]

---

[99] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 566.

[100] Sealsamas, lk. 573—574.

Ricardo eeldab ekslikult, et masinate leiutamisel ja rakendamisel muutub osa rahvastikust liigseks ainult siis, kui koguprodukt väheneb. Tegelikult aga kasvab tööpuudus isegi siis, kui koguprodukt jääb endiseks või isegi suureneb. Sel juhul tarbitakse koguprodukti osa, mis varem muutuvkapitalina funktsioneeris, nüüd tuluna.

Oma järeldustes, mis Ricardo peatükis «Masinatest» teeb, ütleb ta, et masinate leiutamisel ja rakendamisel toimub antud maa puhasprodukti suurenemine, kusjuures selle puhasprodukti väärtus ei suurene. Tegelikult aga suurendavad masinad alati, ütleb Marx, puhasprodukti väärtust, kui nad vähendavad tööjõu väärtust. Ricardo väidab, et kui täiuslikumate masinate kasutuselevõtmine põhjustab puhasprodukti suurenemist niisuguses ulatuses, et sealjuures koguprodukt ei vähene, siis paraneb kõigi klasside olukord. Ricardo ütleb, et maaomanik ja vabrikant võidavad mitte üksnes rendi ja kasumi suurenemise tagajärjel, vaid ka selle tagajärjel, et nad saavad kasu, kui nad kulutavad sedasama renti ja kasumit nende kaupade ostmiseks, millede väärtus on tunduvalt langenud. See seisukoht on vastuolus Ricardo väärtusteooriaga, sest töötootlikkuse tõus põhjustab tarbeesemete odavnemist ja järelikult palga alanemist ja kasumi suurenemist. Põllumajanduses rakendatavad masinad aga võimaldavad, märgib Marx, saada töö väiksema kuluga ühel ja sellelsamal maatükil rohkem produkti ja peavad Ricardo õpetuse järgi vähendama renti.

Töörahvaklasside olukord paraneb Ricardo arvates samuti: esiteks majateenijate järele nõudmise suurenemise tõttu; teiseks selle tõttu, et puhasprodukti küllus stimuleerib tulu säästmist; kolmandaks kõigi nende tarbeesemete hindade langust, millede ostmiseks nende palka kulutatakse.

Marx nimetab Ricardo masinaid käsitleva küsimuse tõlgendust kodanlikuks ja apologeetiliseks. Sel ajal, kui kodanlus oli progressiivseks klassiks ning kui töölisliikumine ja klassivõitlus ei ähvardanud veel kodanluse võimu, ei eitanud Ricardo tööstuskodanluse ideoloogina seda, et ülerahvastus tekib sellepärast, et tarbeesemete ühiskondliku fondi suurenemise tulemusel — mille kutsub esile üha täiuslikumate masinate kasutuselevõtmine — väheneb nõudmine töö järele, s. o. väheneb relatiivselt see osa ühiskondlikust fondist, mida kulutatakse palgaks.

Ricardo väidab — ja osaliselt väga õigesti —, et täiuslikumate masinate rakendamise tagajärjel kasvavad kasum ja rent nii, et ekspluateerijad palkavad üha rohkem majateenijaid. Töölisklassi seisukohalt on vähe lohutav ka see asjaolu, et tootlike jõudude arenemisel kasvab kodanluse, maaomanike ja nende teenijaskonna mittetootlik tarbimine. See on esimene «suurepärane» perspektiiv, mida Ricardo töölisklassile tõotab.

Teine «suurepärane» perspektiiv seisab selles, et töölised on

sunnitud kannatama tööpuuduse all ning siirduma ühest tootmisharust teise, kusjuures palgaorjusel ei tule kunagi lõppu.

Lõpuks avaneb tööliste ees kolmas «suurepärane» perspektiiv, mis seisab selles, et nad on sunnitud masinalise tootmise arenedes tootma üha rohkem luksusesemeid ekspluataatorlikele klassidele.

On huvitav märkida, et sõjasse suhtub Ricardo vahel kodanlik-apologeetiliselt, olles arvamisel, et sõda aitab kaasa rahvastiku kasvule, kui seda peetakse tulu arvel, mitte aga antud maa kapitali arvel.

Vaatamata sellele, et Ricardo oli üldiselt arvamisel, et sõda on natsioonile õnnetuseks ja takistab tootlike jõudude arenemist, püüavad tänapäeva kodanlikud majandusteadlased kasutada Ricardo ülalmainitud väära mõtteavaldust sõja kasulikkuse propageerimiseks.

Marx näitab, et kapitalismi tingimustes esineb kaks tendentsi, mis omavahel pidevalt ristuvad: üks tendents heidab töölisi tänavale ja loob ülerahvastuse, teine tendents aga absorbeerib neid uuesti ja laiendab absoluutselt palgatöö orjust. Sellepärast vaatabki tööline kapitalismi tingimustes täiesti põhjendatult tootlike jõudude arenemisele kui millelegi niisugusele, mis on tema suhtes vaenulik. Kapitalist aga kohtleb töölisi kui elementi, mis tootmisest pidevale eemaldamisele kuulub.

Niisugused on need vastuolud, ütleb Marx, mis selles peatükis Ricardol esinevad.

Klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia parim esindaja Ricardo aimas vaid ähmaselt kapitalistliku tootmise piire, tema maailmavaate kodanlik klassipiiratus ei võimaldanud tal mõista kapitalistliku tootmise ajalooliselt mööduvat iseloomu. Utopistliku sotsialisti R. Oweni utopistlikud kujutlused sotsialismist olid ainsaks ühiskonna vormiks, mida Ricardo peale kapitalistliku korra tundis.

Ricardo motiveeris oma arvamust sellega, et natsiooni võime rahvastikku ülal pidada ja töölistele tööd anda oleneb natsiooni koguproduktist, mitte aga puhasproduktist. Tegelikult aga natsiooni koguprodukt kapitalismi arenedes ei vähene, vaid suureneb. Sellepärast ütleb Marx täiesti õigesti, et kodanliku poliitilise ökonoomia klassikud pigem aimasid kui mõistsid kapitalistlikku rahvastusseadust. Kodanluse ideoloogina ei suutnud Ricardo avastada kapitali orgaanilist struktuuri, kapitali kontsentratsiooni ja tsentralisatsiooni, relatiivse ülerahvastuse mitmesuguseid vorme ega ka kapitalistliku akumulatsiooni üldist seadust.

Ainult Marx kui proletariaadi ideoloog ja juht, uurides kapitali akumulatsiooni, avastas väga tähtsa seaduse, nimelt kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse, mis näitab proletariaadi ja kodanluse antagonismi kogu sügavust ja kapitalismi paratamatu hukkumise põhjusi.

«Mida suurem on ühiskondlik rikkus, funktsioneeriv kapital, tema kasvamise ulatus ja energia, niisiis, mida suurem on proletariaadi absoluutne suurus ja tema töö tootlik jõud, seda suurem on tööstuslik reservarmee. Saadaolev tööjõud areneb nendesamade põhjuste tõttu, kui kapitali laienemisjõudki. Tööstusliku reservarmee suhteline suurus kasvab järelikult koos rikkuse jõududega. Aga mida suurem on see reservarmee võrreldes tööliste tegevarmeega, seda hulgalisem on alaline ülerahvastus, kelle viletsus on pöördproportsionaalne tema töövaevaga. Lõpuks, mida suuremad on töölisklassi kerjuslikud kihid ja tööstuslik reservarmee, seda suurem on ametlik pauperism. *See on kapitalistliku akumulatsiooni absoluutne, üldine seadus.*» [101] Akumulatsiooni kasvuga kontsentreeritakse kodanliku ühiskonna ühel poolusel üha suuremaid rikkusi, kasvab ekspluataatorlike klasside pillavus ja luksus, parasitism ja jõudeelu; selle ühiskonna vastaspoolusel suureneb ekspluateerimine, poliitiline ja rahvuslik rõhumine, koloniaalike, tööpuudus ja töötajate viletsus, kes oma tööga kõik kapitalistliku ühiskonna rikkused loovad. Niisiis kujutab kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus endast kapitali tootmise protsessi uurimisel poliitilise ökonoomia kriitika lõpuleviimist. See seadus on kapitalismi põhilise majandusseaduse konkreetseks väljenduseks. Lisaväärtuse teooria baseerub väärtusteoorial, palga- ja akumulatsiooniteooria ning kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus baseeruvad omakorda lisaväärtuse teoorial.

Niisiis varises Ricardo töövääртusteooria kokku, nagu me juba nägime, just selle tõttu, et tal puudus teaduslik lisaväärtusteooria, palgateooria ja kapitali akumulatsiooni teooria. Piiratud kodanliku silmaringi tõttu ei olnud Ricardol võimalik rakendada töövääртusteooriat kapitalistliku tootmisviisi suhtes. Ricardo peatus kauba, kaubatootjate suhete uurimisel. Ricardo näitas, et väärtusseadus toimib kapitalistliku tootmisviisi tingimustes, kuid tegelikult ei osanud ta seda kapitalistliku tootmisviisi suhtes rakendada, sest ta ei loonud töövääртusteooria alusel selget teaduslikku lisaväärtuse teooriat, palgateooriat ja kapitali akumulatsiooni teooriat. Ainult Marx lõi väärtusteooria alusel lisaväärtuse teooria, mis lõpeb teoreetilise ja praktilise üldistusega — kapitalistliku akumulatsiooni üldise seadusega.

Oma teoses «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» kirjutab Lenin: «Pool sajandit tagasi, kui Marx kirjutas oma «Kapitali», näis majandusteadlaste rõhuvale enamikule vaba konkurents «loodusseadusena». Kroonulik teadus püüdis surnuks vaikida Marxi teost, mis kapitalismi teoreetilise ja ajaloolise analüüsiga tõestas, et vaba konkurents tekitab tootmise kontsentratsi-

---

[101] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 560.

ooni, see kontsentratsioon aga oma arenemise teatud astmel viib monopolile. Nüüd on monopol saanud faktiks.» [102]

Ricardo hindas üle vaba konkurentsi osa kapitalismi arenemises ja arvas, et vaba konkurents kui «loodusseadus» eksisteerib majanduses alati ja et see «loodusseadus» seab kapitalismi tingimustes ilmselt teatud tõkked tootlike jõudude kasvule. Marx näitas, et loodusel ei ole midagi tegemist vaba konkurentsiga. Asi on selles, et vaba konkurents põhjustab paratamatult kapitali akumulatsiooni kasvu, kapitali ja tootmise kontsentratsiooni ja tsentralisatsiooni suurenemist, teatud arenemisastmel aga toob see endaga kaasa aktsiaseltside asutamise, monopolide kujunemise ja «uue finantsaristokraatia» tekkimise. Marx ei võinud ette näha, et XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul põhjustab tootmise kontsentreerumise ja tsentraliseerumise kasv imperialismi kui kapitalismi kõrgeima ja viimse staadiumi tekkimist. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus aga toimib imperialismi ja kapitalismi üldkriisi tingimustes veelgi intensiivsemalt.

Kapitali akumulatsioon eeldab lisaväärtust, lisaväärtus eeldab aga kapitalistlikku tootmist, kus kapitalistide kätte on kuhjunud tohutu hulk kapitali ja tööjõudu. Kust tekkis siis esimene kapital? Nähtavasti eelnes kapitalistlikule akumulatsioonile, kirjutab Marx, esialgne akumulatsioon, mis ei olnud kapitalistliku tootmisviisi tagajärjeks, vaid selle lähtepunktiks.

Kodanlikud majandusteadlased, sealhulgas ka Ricardo, on seisukohal, et igasugune kapital on «säästmise» tulemus. Ricardo seisukohalt on kapital loodud tööga, on akumuleeritud töö. Selle kontseptsiooni järgi on kapital alati olnud ja on ka praegu säästmise tulemus, seepärast on «esialgse akumulatsiooni» kategooria identne kapitali akumulatsiooniga, kusjuures nende vahel ei ole mingit kvalitatiivset erinevust. Mitmesuguste ajaloojärkude erinevus seisab vaid akumulatsiooni suuruse kvantitatiivses erinevuses: ühel perioodil on kapitali akumulatsioon suurem, teisel perioodil aga väiksem. Järelikult ei mõistnud Ricardo sugugi kapitali esialgset akumulatsiooni.

Erinevalt kapitali akumulatsioonist näitas Marx esmakordselt esialgse akumulatsiooni kategooria kvalitatiivset iseärasust ja olemust. Tõepoolest, kui kapitalistlik akumulatsioon on kapitalile lisaväärtuse ühe osa pidev lisandamine — mis toimub palgatöö ekspluateerimise arvel ja kapitalistliku tootmisviisi objektiivsete majandusseaduste alusel —, siis esialgne akumulatsioon on väiketootjate vägivaldne eksproprieerimine, nende lahutamine tootmisvahendite, maa ja elatusvahendite omandusest, ühiskondlike tootmisvahendite ja elatusvahendite muutmine kapitaliks ja otseste tootjate vägivaldne muutmine palgatöölisteks. Esialgse akumulatsiooni olemus seisab selles, et ta oli «ajalooline protsess, mille

[102] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 187.

käigus tootja lahutatakse tootmisvahenditest. Ta esineb «esialgsena», sest ta on kapitali ja sellele vastava tootmisviisi eelajalugu»[103]. Iseloomustades esialgse akumulatsiooni protsessi vägivaldset külge, ütleb Marx, et «ekspropriieerimise ajalugu on kirjutatud inimsoo ajaraamatusse tule ja verega»[104]. Niisiis maksab kapitalismi tekkimine ja eksisteerimine inimkonnale palju verd, higi ja pisaraid. Kuid hoolimata sellest oli kapitalism kuni imperialismi tekkimiseni progressiivne kord, sest ta andis tugeva tõuke tootlike jõudude kiirele arenemisele. Tootlike jõudude arenemine aga toimub kapitalismi tingimustes sõna otseses mõttes miljonite töötajate luudel.

7. D. RICARDO KAPITALI RINGLEMISE TEOORIAS ESINEVATEST VIGADEST

Ricardo samastab tootmisvahendeid kapitaliga. Sellepärast vaatlebki ta kapitali ringlemist kui tootmisvahendite ringlemist, kui materiaalset ja tehnilist protsessi. Marxi seisukohalt ei ole kapitali ringlemine materiaalne ja tehniline protsess, vaid kapitali vormivahetus, kapitali asjastumise vormide muutumine. Rahakapitali eest ostab kapitalist tootmisvahendeid ja tööjõudu, seejärel toodetakse kaupa, s. o. tootlik kapital läheb üle kaupkapitali vormi ja lõpuks omandab kaupkapital rahakapitali vormi. Niisiis seisab kapitali ringlemine kapitali ühe asjastatud vormi asendumises teisega.

Kapital hõlmab mitte üksnes klassisuhteid, mitte üksnes teatavat ühiskonna iseloomu, mis rajaneb sellel, et töö on palgatöö. «Kapital on liikumine, ringkäiguprotsess, mis läbib mitmesuguseid staadiume ja sisaldab omakorda kolm erinevat ringkäiguprotsessi vormi. Seepärast saab kapitali mõista ainult kui liikumist, mitte aga kui liikumatut asja.»[105] Ainult liikumisprotsessis toob kapital lisaväärtust. Väljaspool seda liikumist ei saa väärtus funktsioneerida kui isekasvav väärtus, s. o. ei saa olla kapital.

Ricardo ja paljud teised kodanlikud majandusteadlased mõistavad tootliku kapitali all tootmisvahendeid. Kuid kapitali selline definitsioon ei ole õige. Ricardo ja kodanlikud majandusteadlased ajavad segi kapitali ainelise kandja ja kapitali enda. Selle tõttu muutub kapitalist sotsiaalsest ja ajaloolisest kategooriast looduslikuks, mitteajalooliseks kategooriaks. Peale selle ei ole see definitsioon õige ka sellepärast, et tootliku kapitali hulgast jäetakse välja tema tähtsaim koostisosa — tööjõud (Ricardol — mitte kõikjal). «Järelikult ei ole tootmisvahendid, just nagu inimese töö-

---

[103] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 622.
[104] Sealsamas.
[105] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 88.

jõudki, sugugi mitte kapital looduse poolest. Nad omandavad selle spetsiifilise ühiskondliku iseloomu ainult teatavais ajaloolise arenemise käigus kujunenud tingimustes, just nagu väärismetallid omandavad ainult sellistes tingimustes raha iseloomu või raha omandab rahakapitali iseloomu.» [106]

Ricardo käsitas ainult tootliku kapitali ringkäiku, milles raha esineb ainult kui ringlemisvahend. Tootliku kapitali ringkäik kergendas võimalust Ricardol ignoreerida tootmisprotsessi kapitalistlikku vormi ning kujutada tootmise eesmärgina produktide tootmise suurendamist ja odavamaks tegemist. Kritiseerides Ricardot, tõestas Marx, et tootlik kapital, kaupkapital ja rahakapital on mitte üksteisest sõltumatud kapitali liigid, vaid tööstuskapitali erilised funktsionaalsed vormid.

Tööstuskapitali vastuolu väljendub rahakapitali, tootliku kapitali ja kaupkapitali ringkäikude vahelise vastuoluna. Rahakapitali ringkäigus on põhiliseks ringlus. Tootmisprotsess on «rahategemisele vaid vältimatuks vahendavaks lüliks, vajalikuks paheks» [107]. Tootliku kapitali ringkäigus seatakse esikohale tootmine. Mõlemad ringlusfaasid kujutavad endast vaid ühendavat lüli ringkäigu algul ja lõpul toimuva tootmise vahel. Tekib näilisus, nagu seisaks kogu asi tootmises kui niisuguses, mitte aga lisaväärtuse tootmises.

Rahakapitali ja tootliku kapitali tegelikku osa merkantilistid ja klassikalise poliitilise ökonoomia esindajad ei mõista. Merkantilistid nägid kapitalis ainult rahakapitali. Nad vaatlesid ainuüksi ringlust, ignoreerides tootmist.

Võrreldes füsiokraatidega ei astunud Ricardo ringluse uurimisel ühtegi sammu edasi. Ricardo oli arvamusel, et ringlus on samasugune kapitali rakendamise sfäär nagu tootminegi. Samastades sääraselt nähtuste väljendust nende olemusega, oletas Ricardo, et kapital toob ühtemoodi kasumit nii tootmises kui ka ringluses. Marx tegi kindlaks, et tootmise ja ringluse peamine erinevus on selles, et väärtus ja lisaväärtus luuakse tootmisprotsessis, kuid ringluses toimub loodud väärtuse realiseerimine, kapitali vormi muutumine. Klassikalise poliitilise ökonoomia esindajad olid tootliku kapitali ringkäigu ühekülgsuse kammitsas. Nad analüüsisid põhiliselt kapitalistlikku tootmist ja ignoreerisid ringlust, samuti tootmise ja ringluse seost. Rahas nägid nad ainult vajalikku ringlemisvahendit. Eriti iseloomustab see Ricardot. «Liikumise üldine vorm, $T \ldots T$, on taastootmise vorm ega viita nagu $R \ldots R'$ väärtuskasvule kui protsessi eesmärgile. Seepärast teeb ta klassikalisele majandusteadusele seda hõlpsamaks tootmisprotsessi kindla kapitalistliku vormi ignoreerimise ja tootmise kui niisuguse kujutamise protsessi eesmärgina, mis seisvat sel-

---

[106] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 31.
[107] Sealsamas, lk. 49.

les, et toota võimalikult palju ning odavalt ja vahetada produkti teiste, võimalikult erilaadsete produktide vastu, mis lähevad osalt tootmise uuendamiseks (R—K), osalt tarbimiseks (r—k).» [108]

Dialektilise meetodi rakendamise tõttu sai Marx jagu klassikute ühekülgsusest ja avastas tööstuskapitali ühtsuse. Tööstuskapitali liikumine aga koosneb rahakapitali, tootliku kapitali ja kaupkapitali ringkäigu protsessist.

Ricardo ajas segi produktide vahetuse ja kaubaringluse. Valemi K—R—K järgi on raha ainult mõõdupuuks, s. o. vahendavaks lüliks, seepärast seisab kogu operatsioon Ricardo arvates valemis K—K.

Peale selle vea teeb Ricardo siinkohal veel teise vea, mis seisab selles, et ta tööstuskapitali kui tootliku kapitali analüüsimisel samastab selle ringkäiku lihtsa kaubaringlusega. Ricardole ei eksisteeri ühelt poolt lihtsa kaubaringluse ja isegi produktide vahetuse ning teiselt poolt kapitali ringkäigu printsipiaalselt kvalitatiivset erinevust. Ricardo ei mõista seda, et rahakapitali muutmine tootlikuks kapitaliks kujutab endast kaupade ostmist kaupade kapitalistliku tootmise eesmärgil. Ta jätab silmapaari vahele selle tarbimise põhitingimuse, mis seisab selles, et kapitalismi tingimustes tootlikult tarbitavate kaupade vahendusel luuakse lisaväärtust. «See aga on hoopis midagi erinevat sellisest tootmisest ja isegi sellisest kaubatootmisest, mille otstarbeks on tootja olemasolu; kauba asendamine kaubaga, mille tingimuseks on lisaväärtuse tootmine, on seega hoopis midagi muud kui produktide vahetus iseendast, kus raha on ainult vahendajaks. Nii kujutavad aga asja majandusteadlased, püüdes sellega tõestada, et ületootmine pole võimalik.» [109]

Selle teooria ekslikkus seisab selles, et ta taandab tootliku kapitali ringkäigu lihtsa kaubatootmise tingimustes toimuvale ringlusele, viimase aga produktide vahetusele. Sellest lähtudes taandab Ricardo rahakapitali rahale, raha aga ringlemisvahendile. Tegelikult aga täidab raha ka tootliku kapitali ringkäigus veel teisigi oma funktsioone, kuid täidab neid rahakapitali funktsioonidena.

«Kapitali» II köites uurib Marx ringlemisaega ja näitab, et kapitali ringlemise aeg piirab kapitali tootmise aega, seega ka tema väärtuskasvu protsessi. Sealjuures piirab ta viimast proportsionaalselt ringlemisaja kestusele. Kuid vulgaarne poliitiline ökonoomia näeb ainult seda, mis väliselt avaldub, nimelt ringlemisaja toimet kapitali väärtuskasvu protsessile üldse. Ta võtab seda negatiivset toimet ekslikult positiivsena, sest selle tulemused on positiivsed. Selle alusel püüab ta apologeetilistel eesmärkidel tõestada, nagu oleks kapitalil mingi müstiline väärtuse isekasvamise

---

[108] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 78.
[109] Sealsamas, lk. 63.

allikas, mis voolab temale ringlemissfäärist, olenemata kapitali tootmise protsessist ja palgatöö ekspluateerimisest. Kuid isegi teaduslik poliitiline ökonoomia, sealhulgas ka Ricardo poliitiline ökonoomia, laseb end sellest näilisusest petta. See näilisus, ütleb Marx, leiab kinnitust järgmises kolmes nähtuses: 1) kasumi arvutamise viis erinevates tootmisharudes, kus on erinev ainult ringlemisaeg ja pikem ringlemisaeg mõjub kasumite võrdsustamise ühe põhjusena; 2) ringlemisaeg, mis on ainult kapitali käibe aja koostisosaks; käibeaeg sisaldab tootmis- või taastootmisaega; 3) kapitali akumuleerimisel toimub täiendavaks muutuvkapitaliks muundumine ringlemissfääris, sest kaupkapital muutub algul rahakapitaliks ja seejärel palgaks. Sellepärast tekib näilisus, nagu oleks akumulatsiooni allikaks kapitali ringlemine.

*

Ricardo ei uuri spetsiaalselt põhi- ja käibekapitali probleemi. Ta toob «põhikapitali ja käibekapitali vahelise erinevuse ainult selleks, et selgitada erandid väärtuse reeglist, nimelt sellised juhud, kus palganorm avaldab mõju hindadele» [110]. Sealjuures lähtub Ricardo ainult sellelt seisukohalt, et nende kapitalide erinev kvantitatiivne vahekord mitmesugustes tootmisharudes avaldab ühesuuruste kapitalide puhul mõju väärtusseadusele, s. o., kuidas palga tõus või langus avaldab mõju produkti hinnale. Ricardo võttis Smithilt ebakriitiliselt üle kapitali jagunemise ainult põhikapitaliks ja käibekapitaliks.

Marx kõrvutab Ricardo poolt antud järgmisi põhikapitali ja käibekapitali definitsioone: «See erinevus põhikapitali kestvuse astmes *ja* proportsioonide mitmekesisus, milledes need kaks kapitaliliiki võivad kombineeruda.» [111] Ricardo arvates on põhi- ja käibekapitali elementideks järgmised: «Mitmeti saab kombineerida ka proportsioone töö ülalpidamiseks määratud kapitali ja tööriistadesse, masinatesse ning hoonetesse mahutatud kapitali vahel.» [112] Nende Ricardo definitsioonide puhul ütleb Marx, et neis sisaldub põhiline ebaselgus põhi- ja käibekapitali küsimuses.

Oma põhi- ja käibekapitali teoorias teeb Ricardo Smithi teooriaga võrreldes mõningaid muudatusi, mis segadust veelgi suurendavad. Ricardo määratleb põhi- ja käibekapitali järgmiselt: «Vastavalt sellele, kas kapital kulub kiiresti ja vajab sagedat taastootmist või on tema tarbimine aeglane, arvatakse ta kas käibekapitali või põhikapitali hulka.» [113] Põhikapitali all mõistab Ricardo töövahendeid, mis paistavad silma «kestvuse» poolest ja

---

[110] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 179.
[111] Sealsamas.
[112] Sealsamas.
[113] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 49.

kuluvad aeglaselt. Käibekapitaliks nimetab ta seda kapitaliosa, mis kulutatakse töö peale. See on kapital, mis on määratud «töö ülalpidamiseks». Selle labase väljenduse võttis Ricardo üle A. Smithilt. Ricardo ajab segi käibekapitali ja muutuvkapitali. Põhikapitali ja käibekapitali vastandamine on võetud ringlemisprotsessist. Sellepärast on selle tulemuseks nii põhikapitali kui ka käibekapitali väär defineerimine.

Mille poolest on siis need definitsioonid väärad?

Esiteks sellepärast, ütleb Marx, et erinevus põhikapitali kestvuse astmes ja erinevus kapitali orgaanilises struktuuris tunnistatakse samaväärseks. Kujunenud nähtuste seisukohalt langevad need erinevused tõepoolest ühte, kuid kapitalistliku tootmisprotsessi sisemist liikumist läbi nähes on nad täiesti erinevad. Tõepoolest, põhikapitali kestvus oleneb sellest viisist, sellest ajast, mille vältel tootmisvahendite väärtus kaubale üle kantakse, kapitali orgaaniline struktuur aga määrab kapitali erinevuse lisaväärtuse tootmises. Kapitali avansseerimisperioodide erinevused ja erinevused kapitali orgaanilises struktuuris aitavad erinevates tootmisharudes ühesuguselt kaasa üldise kasuminormi võrdsustamisele ja väärtuse muundumisele tootmishinnaks.

Teiseks sellepärast, et ringlemisprotsessi seisukohalt on ühel poolel töövahendid (masinad, seadmed, vabrikuhooned) kui põhikapital, teisel poolel aga töömaterjal (tooraine, kütus, elektrienergia, abimaterjalid) ja palk kui käibekapital. Kuid teiselt seisukohalt satub «töömaterjal ühte kategooriasse töövahenditega ja ta vastandatakse tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliväärtusele» [114].

Sellepärast mõistab Ricardo käibekapitali all ainult seda kapitaliosa, mis kulutatakse palgale. Ricardo arvates on põhikapitali põhitunnuseks tema kestvus, seepärast kuuluvad põhikapitali hulka töövahendid. Et aga mitmesuguste kapitaliosade kestvus on suhteline, siis ütleb Ricardo järgmist: «See jaotus (s. o. jaotus põhikapitaliks ja käibekapitaliks — *A. R.*) pole oluline ja pealegi ei saa seal selget piiri tõmmata.» [115]

Kõigepealt torkab silma, et Ricardol puudub see kapitaliosa, mis avansseeritakse toorainele, kütusele ja abimaterjalidele. See kapitaliosa ei esine käibekapitali ega ka põhikapitali poolel, s. o. kaob täiesti ära. See tuleb sellest, et Ricardo toob põhikapitali ja käibekapitali erinevuse ainult erandite selgitamiseks. Ricardo ei sea endale eesmärgiks klassifitseerida kõiki kapitali koostisosi, vaid püüab ainult selgitada neid erandeid väärtuse reeglist, mis on tingitud sellest, et mitmesugustes tööstusharudes on palgaks ja töövahenditeks kulutatud kapitaliosa vahekord erinev.

Selle kapitaliosa «ärakadumine», mis avansseeritakse toorainele, kütusele ja mitmesugustele abimaterjalidele, oli Ricardole vaja-

[114] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 180.

[115] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 49.

lik selleks, et näidata põhikapitali kestvust ja kapitali mõlema osa käibe kiiruse erinevust. Kui kõrvutada hoonetele, masinatele ja instrumentidele avansseeritud kapitali ainuüksi töö «ülalpidamiseks» kulutatud kapitaliga, siis on tõepoolest selgesti näha nimetatud erinevusi nende kapitaliosade «kestvuses» ja käibe kiiruses. Kui Ricardo oleks arvesse võtnud toorainet, kütust ja abimaterjale, mis ei ole «vastupidavad» nagu töölise elatusvahendidki ja mis ringlevad niisama kiiresti kui viimasedki, siis märkaks ta, et palgaks kulutatud kapitali iseärasust ei saa taandada ainult ringlemiskiirusele. Siis ei saaks ta piirduda kapitali jaotamisega ainult põhi- ja käibekapitaliks. Ricardo võtab A. Smithilt üle ja rakendab igal pool vaikivalt kahe vastanduse samastamist, nimelt põhikapitali ja käibekapitali vastanduse samastamist püsivkapitali ja muutuvkapitali vastandusega. «Ricardol on liiga tugev loogika vaist,» kirjutab Marx, «et seda mitte tunda, ja sellepärast kaob tal nimetatud kapitaliosa hoopis ära.» [116]

Kapitali all mõistab Ricardo seda rikkuse osa, mis ei ole määratud isiklikuks tarbimiseks, vaid edasiseks tootmiseks. Tema arvates on kapitaliks masinad, instrumendid, hooned jne., samuti «töö ülalpidamiseks» vajalikud vahendid, s. o. töölise elatusvahendid. Et esimesed on Ricardo arvates vastupidavamad, siis on nad põhikapitaliks, teised aga on vähem vastupidavad ja on seega käibekapitaliks. Põhi- ja käibekapitali säärane käsitus ei võimalda Ricardol avastada muutuvkapitali, sest «töö ülalpidamiseks» määratud kapitaliosa, s. o. töölise elatusvahendeid, ei saa pidada muutuvkapitaliks. Miks? Sellepärast, et tööliste elatusvahendite, samuti nende väärtuse isekasvu ei esine. Isekasvu ei esine ka rahal, mida töölised palga näol saavad. Ricardo arvates ei koosne palgaks kulutatud kapitaliosa funktsioneerivast tööjõust, vaid nendest ainelistest elementidest, mida tööline oma palga eest ostab, s. o. sellest ühiskondliku kaupkapitali osast, mis läheb töölise isiklikuks tarbimiseks. Kuid põhi- ja käibekapitali kiirema või aeglasema kulumise piirid kustuvad. Sellepärast kinnitab Ricardo, et toiduainetel ja riietel, mida tööline tarbib, hoonetel, kus ta töötab, tööriistadel, mida ta tööprotsessis kasutab, on mööduv iseloom. Edasi ütleb ta, et on olemas määratu suur erinevus ajas, mille vältel need mitmesugused kapitalid vastu peavad: aurumasin peab vastu kauem kui laev, laev kauem kui töölise riietus, töölise riietus aga kauem kui toiduained, mida tööline tarbib.

Ricardo jätab siin silmapaari vahele, et maja, milles tööline elab, tema mööbel, tarberiistad jne. on vastupidavuse suhtes samasuguse iseloomuga kui töövahendidki. Peale selle võivad ühed ja needsamad esemed esineda ühel juhul tarbeesemetena ja teisel juhul töövahenditena. Niisiis kaob tööjõu ostmiseks kulutatud

[116] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 180.

kapitali ja tootmisvahendite ostmiseks kulutatud kapitali erinevus hoopis ära.

Nagu Smith, nii ajab ka Ricardo segi püsivkapitali ja muutuvkapitali kategooriad põhikapitali ja käibekapitali kategooriatega, s. o. ajab segi nende kategooriate olemuse ja selle avaldumise vormid. Sisu ja selle avaldumise vormide segiajamise eest kritiseeribki Ricardot Marx. Marx kirjutab, et nende kategooriate segiajamine varjab täiesti lisaväärtuse tekkimist. Sellest muutub arusaadavaks, miks kodanlik poliitiline ökonoomia jättis instinktiivselt alles «püsiv- ja muutuvkapitali» kategooriate ning «põhi- ja käibekapitali» kategooriate smitliku segiajamise ning andis selle vassimise ilma igasuguse kriitikata terve sajandi vältel põlvest põlve edasi. See vassing esineb ka tänapäeva kodanlikus poliitilises ökonoomias. Asjaolu, et asendatakse kapitaliosade tähtsat erinevust — millist osa nad väärtuse loomise ja kasvamise protsessis etendavad — erinevusega ühe või teise kapitaliosa «kestvuses», s. o. käibe kiiruses, likvideerib aluse, mis on vajalik kapitalistliku ekspluateerimise olemuse mõistmiseks. Marx iseloomustab seda Ricardol esinevat vassingut järgmiselt: «See A. Smithilt ebakriitiliselt ülevõetud vassing ei lase Ricardol järjekindlalt arendada oma teooriat. See vassing segab teda mitte ainult rohkem kui hilisemaid apologeete, kelle eesmärke mõistete segiajamine pigem soodustab, vaid ka rohkem kui A. Smithi ennast, sest vastupidiselt viimasele arendab Ricardo palju järjekindlamalt ning teravamalt väärtust ja lisaväärtust, kaitstes tegelikult esoteerilist A. Smithi eksoteerilise A. Smithi vastu.» [117]

Töövahendite suurem või väiksem fiksiteet sõltub nende füüsilistest omadustest, s. o. nende vastupidavusest. Olenevalt füüsilistest omadustest kuluvad nad muudel võrdsetel tingimustel kas kiiremini või aeglasemalt, s. o. funktsioneerivad põhikapitalina pikema või lühema ajavahemiku vältel. Kuid vastupidavuse tunnus ei ole üldse küllaldane põhi- ja käibekapitali defineerimiseks. Nii näiteks on metallivabrikute tooraine niisama vastupidav kui masinadki, milledega seda toorainet töödeldakse, ja vastupidavam kui mõned nende masinate koostisosad, nagu nahk, puit jne. Sellest hoolimata on toorainena kasutatav metall osa käibekapitalist, masin aga moodustab töövahendina osa põhikapitalist. «Seega mitte aine füüsilise loomuse, tema suurema või väiksema vastupidavuse tõttu ei satu üks ja seesama metall kord põhikapitali, kord käibekapitali rubriiki. See erinevus tuleneb hoopis metalli osast tootmisprotsessis, kus ta on ühel juhul töö objektiks, teisel juhul töövahendiks.» [118]

Kuid see ei tähenda, et aine vastupidavus töövahendites mingit osa ei etenda. Töövahendite ülesanne nõuab, et nad koosneksid üldreeglina võrdlemisi vastupidavast materjalist. Nende aine vas-

[117] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 183.
[118] Sealsamas, lk. 184.

tupidavus on nende kui töövahendite funktsioneerimise tingimuseks ja materiaalseks aluseks sellele ringlemisviisile, mis nad kapitalismi tingimustes põhikapitaliks teeb.

Ricardo tuletab põhi- ja käibekapitali erinevuse kapitali esemelisest reaalsusest ja ajab sealjuures segi püsiv- ja muutuvkapitali erinevused põhi- ja käibekapitali erinevustega. Jättes käibekapitalist välja tooraine, kütuse ja abimaterjalide soetamiseks tehtud kulutused, samastab Ricardo tegelikult käibekapitali muutuvkapitaliga. Siin jõuab ta niikaugele, et palgaks tehtavad kulutused tuleb kogu kapitalist eraldada. Kuid Ricardo ei suutnud näidata, mille poolest erineb kapitali jaotamine püsiv- ja muutuvkapitaliks kapitali jaotamisest põhi- ja käibekapitaliks. Marx näitab, et palgaks kulutatud kapitali tegelikuks materjaliks on töö ise, mistõttu tema käes olev väärtus toodabki lisaväärtust. Isekasvuvõime on tootliku kapitali, mitte aga kaupkapitali omadus.

Pärast tootmisprotsessi kannab konkreetne töö tootmisvahendite kapitaliväärtuse produktile üle, tööjõu väärtust ja lisaväärtust aga toodab abstraktne töö uuesti. Tootmisprotsessi kordamiseks aga on tarvis toodetud kaupa müüa, sellest saadud raha eest aga uuesti osta tööjõudu ja seda tootliku kapitaliga liita. See annab, ütleb Marx, tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosale, samuti nagu töömaterjali jne. soetamiseks kulutatud kapitaliosadele käibekapitali-iseloomu, vastupidiselt sellele kapitalile, mis jääb püsima töövahenditesse.

Ricardo põhi- ja käibekapitali säärane käsitus on täiesti vastuolus tema õpetusega väärtusest ja kasumist. Lisaväärtust, mis muudab tegelikult tootmisse paigutatud väärtussumma kapitaliks, Ricardo ei näe. Marx ütleb, et põhi- ja käibekapitali ning püsiv- ja muutuvkapitali segiajamise tõttu teeb Ricardo suuri vigu ja lähtub tegelikult oma uurimuses täiesti valest alusest. Need vead seisavad järgmises: 1) selles, et tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliväärtuse osa defineeritakse ebaõigesti käibekapitalina; 2) selles, et aetakse segi «muutuvkapitali» kategooria ja «käibekapitali» kategooria, kusjuures ta vastandatakse põhikapitalile.

Tööjõu ostmiseks kulutatud kapitali kui käibekapitali definitsioon on sekundaarne definitsioon, milles kustub kapitalistliku tootmise protsessi spetsiifiline erinevus. See erinevus kustub sellepärast, et tööjõu ostmiseks ning tooraine, abimaterjalide ja kütuse soetamiseks kulutatud kapitalid on üheväärsed. «Käibekapitali» kategoorias samastatakse osa püsivkapitalist muutuvkapitaliga, s. o. ei käsitleta üldse püsivkapitalile vastandatud muutuvkapitali spetsiifilist erinevust. Tõsi küll, siin vastandatakse palgaks ja töövahenditeks kulutatud kapitaliosad. Kuid see vastandamine, ütleb Marx, ei toimu sel alusel, et nad väärtuse ja lisaväärtuse tootmisest hoopis erineval viisil osa võtavad, vaid ainult selles suhtes, et mõlemad kannavad oma konkreetse väärtuse produktile üle, kuigi erinevail perioodidel.

Käibekapitali vaatlemisel on tegemist sellega, kuidas antud väärtus, mis kapitalistliku tootmise protsessis ära kulutatakse, produktile üle kandub, kuidas ta ringleb ja produkti müügi kaudu oma lähtepunkti tagasi jõuab, s. o. kuidas teda asendatakse. Kui elatusvahendid, mida tööline oma palga eest ostab, arvatakse käibekapitali hulka koos toorainega jne., s. o. käibekapitali esemelise vormina ja vastandatakse töövahenditele, siis annab see asjale teise ilme. See näilisus seisab selles, et kui tootmisvahendite väärtus kantakse tööprotsessis produktile üle, «siis elatusvahendite väärtus tuleb uuesti esile tööjõus, mis nad tarbis, ja kantakse tööjõu funktsioneerimise kaudu samuti produktile üle. Mõlemal juhul on ühtviisi tegemist tootmise ajal avansseeritud väärtuste lihtsa taasilmumisega produktis» [119].

Seega jääb täiesti varju lisaväärtuse tekkimine ja allikas. Ühiskondlik-majanduslikud suhted asendatakse asjaliste suhetega. See on kaubafetišismi eriline avaldumisvorm. Siin muutub ühiskondlikust tootmisprotsessist tingitud asjade ühiskondlik-majanduslik iseloom looduslikuks, nende asjade esemelisest loomusest tulenevaks iseloomuks. Marx kirjutab, et selline definitsioon — «töövahend on põhikapital» — on skolastiline definitsioon, mis viib vasturääkivustele ja vassingutele.

Marx lükkab Ricardo arvamuse tagasi, et põhi- ja käibekapital on igale tootmisele omased kategooriad. Töövahendid on põhikapitaliks vaid kapitalistliku tootmise tingimustes, kui nad teatud viisil, s. o. osade kaupa oma väärtust produktile üle kannavad. Nii näiteks võivad väetised olla põhikapitaliks, kui nad oma väärtuse samal erilisel viisil üle kannavad kui suurem osa töövahendeidki, kuigi nad pole töövahendid. Elatusvahendid on samuti osa käibekapitalist ainult kapitalismi tingimustes. «Ometi aga annab just nende kapitali-iseloom neile omaduse ülal pidada *kapitali* võõra töö abil.» [120] Lõpuks kritiseerib Marx Ricardot sellepärast, et ta samastab põhi- ja käibekapitali erinevusi nende erinevustega, mis on tingitud ühe või teise kapitali väärtuse aeglasemast või kiiremast tagasitulekust. Ricardo kirjutab, et «käibekapital võib sooritada ühe käibe ehk oma peremehe juurde tagasi tulla vägagi erinevate ajavahemike vältel. Farmeri poolt seemneks ostetud nisu on põhikapital selle nisuga võrreldes, mille pagar ostab leivategemiseks. Esimene külvab nisu maha ega saa seda tagasi enne aasta möödumist, teine võib lasta ta jahuks jahvatada ja leivana oma ostjatele müüa, nii et ta kapital on nädala pärast vaba ja võib korrata sama operatsiooni või alustada mõnda muud» [121].

Toonud ära selle tsitaadi, märgib Marx, et nisu ei ole põhi-

---

[119] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 187.
[120] Sealsamas, lk. 188.
[121] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 50.

kapitaliks isegi seemneviljana ega ka siis, kui pagar ostab nisu leivategemiseks ja müüb selle oma ostjatele leivana. Mõlemal juhul on nisu kapitalistliku tootmise puhul toormaterjal, s. o. osa käibekapitalist, sest mitte aeglasem või kiirem tagasipöördumine ei tee tootmisvahendit põhikapitaliks, vaid tema väärtuse produktile ülekandmise eriline viis.

Lõpuks formuleerib Marx Ricardo põhilisi vigu põhi- ja käibekapitali küsimuses.

1. Põhikapitali ja käibekapitali erinevus aetakse segi tootliku kapitali ja kaupkapitali erinevusega. Ricardo ei mõistnud seda, et üks ja seesama masin on põhikapital, kui ta võtab osa tootmisprotsessist, ja käibekapital, kui ta on kaubana turul.

2. Iga käibekapitali samastatakse palkadeks kulutatud või kulutatava-kapitaliga.

3. Muutuvkapitali ja püsivkapitali erinevus aetakse segi käibekapitali ja põhikapitali erinevusega.

Ricardo ekslikke vaateid kritiseerides näitab Marx, et põhikapital ja käibekapitali kategooriad ei väljenda kodanliku tootmisviisi sisemisi ega olulisi seoseid, vaid väliseid seoseid, mis leiavad aset kapitali ringlemise protsessis. Marx ei heida neid kategooriaid kõrvale, vaid uurib neid teaduslikult. Kuigi Ricardo ei tundnud «kapitali orgaanilise struktuuri» kategooriat, siiski juhtis ta tegelikult esimesena tähelepanu asjaolule, et ühesuurustel kapitalidel ei ole sugugi ühesugune orgaaniline struktuur. Erinevust kapitali struktuuris aga mõistab Ricardo põhikapitali ja käibekapitali erinevuse alusel, mis tuleneb ringlemisprotsessist.

8. K. MARX D. RICARDO KASUMI- JA TOOTMISHINNATEOORIAST

Ricardo väidab, et kauba väärtuse määrab mitte üksnes antud kauba tootmiseks kulutatud töö, vaid ka tööriistadele, instrumentidele, masinatele ja hoonetele kulutatud töö. Ta kirjutab, et isegi ürgse ühiskonna olukorras vajab jahimees mõningat kapitali, kuigi on võimalik, et selle kapitali on loonud ja akumuleerinud jahimees ise. Jahimehe poolt tapetud loomade väärtuse, ütleb Ricardo, reguleerib mitte üksnes nende tapmiseks vajalik aeg ja töö, vaid ka aeg ja töö, mis on vajalik jahimehe varustamiseks kapitaliga — relvaga, mille abil ta neid tapab. Samastades lihtsat kaubatootmist kapitalistliku kaubatootmisega, märgib Ricardo, et materiaalse tootmise tekkimisest alates on toodetud kaupade vahetusväärtus võrdeline mitte üksnes nende tootmiseks otseselt kulutatud tööga, vaid ka antud kauba tootmiseks vajalike tööriistade ja masinate valmistamiseks kulutatud tööga. Siin jätab Ricardo välja tooraine, kütuse ja abimaterjalid.

Ühiskonnas, ütleb Ricardo, kus on saavutatud suuremat edu, kus tööstus ja kaubandus on õitsele puhkenud (s. o. kapitalismi

tingimustes), muutub kaupade väärtus samal printsiibil. Nii näiteks kirjutab Ricardo, et sukkade väärtus teiste asjadega võrreldes sõltub kogu töö hulgast, mis on vajalik nende valmistamiseks ja turule toimetamiseks. Seejärel loendab Ricardo sukkade väärtuse koostisosi. Esiteks, töö maatükil, kus kasvatatakse puuvilla; teiseks, töö, mis kulutatakse puuvilla toimetamiseks sellesse riiki, kus puuvillast sukki valmistatakse, siia arvestatakse ka osa tööst, mis on kulutatud selle laeva ehitamiseks, millel puuvilla kohale toimetatakse; kolmandaks, ketraja ja kangru töö; neljandaks, osa masinaehitaja, sepa ja puusepa tööst, kes on ehitanud sukkade tootmiseks vajalikud hooned ja masinad; lõpuks jaekaupmehe ja paljude teiste isikute töö, keda Ricardo ei loenda. Kõigi nende tööliikide kogusumma määrab Ricardo arvates sukkade väärtuse.

Niisiis arvab ta kauba väärtuse hulka mitte üksnes selle kauba tootmiseks vajaliku «töö» väärtuse, vaid ka kauba tootmisest osa võtnud tootmisvahendite väärtuse.

Ricardo ei saa aru sellest, et kapitalistliku ühiskonna pealispinnal esineb töökulutus kapitalikulutusena. Ta ei mõista, et seda, mida kaup kapitalistidele maksma läheb, mõõdetakse kapitalikulutusega, seda aga, mida kaup tegelikult maksab, mõõdetakse töökulutusega. Ricardole jääb teadmatuks, et kapitalistlikult toodetud kaupade väärtus koosneb püsivast kapitaliosast, muutuvast kapitaliosast ja lisaväärtusest. Marx näitas, et kapitalistliku ühiskonna pealispinnal esineb väärtus tootmiskulude summana pluss kasum. Ricardo ei tunne absoluutselt tootmiskulusid kui püsivkapitali ja muutuvkapitali väärtuse muundunud vormi.

Ta ei suutnud õigesti mõista tootmiskulude kategooriat. Seda takistas eriti asjaolu, et ta võttis üle A. Smithi dogma, mille järgi väärtus jaguneb tuludeks, s. o. $v + m$-iks. Ta tegi suure vea, ignoreerides püsivkapitali ühiskondliku tootmise protsessis, mis on ilmselt vastuolus tema tööväärtusteooriaga.

Eespool nägime, et Ricardo ei vaatle lisaväärtust eraldi selle erivormidest — kasumist, protsendist ja rendist.

Palga ja kasumi vastandlikkuse tees on muidugi üheks tähtsamaks järelduseks, mis Ricardo jaotusteooriast tuleneb. See järeldus aga, märgib Marx, on õigustatud ainult sel juhul, kui protsendilises suhtes kapitali struktuur ei muutu, kui tööpäev ja töö intensiivsus on konstantne ning kui palga muutumise tõttu muutub lisaväärtuse norm.

Kui aga need muutused aset leiavad, siis võib kasumi suurus muutuda, s. o. suureneda või väheneda olenevalt nende tegurite toime muutumisest, kusjuures palk on endine. Kui näiteks antud palgaga kaasneb tööpäeva pikenemine või töö intensiivsuse tõus, siis kasum kahtlemata suureneb.

Kuid palk on sealjuures määravaks teguriks, sest tööliste töö ei ole võimalik ilma selleta, et tööline ei saaks palka. Sellepärast

põhjustabki palga tõus või langus kasumi languse või tõusu. Ricardo on arvamisel, et kasumi (lisaväärtuse) omastab kapitalistide klass tasuta.

Ricardo rõhutab korduvalt, et palk ja kasum on pöördvõrdelised. Ta kirjutab, et kõrge palk, kui see kujuneb üldiseks nähtuseks, puudutab nii farmeri, vabrikandi kui ka kaupmehe kasumit. Edasi kirjutab ta, et ei ole teist võimalust kasumi suurendamiseks kui palga alandamine. Ricardo vaidles resoluutselt vastu Malthusele, kes väitis, et kasum ja palk võivad tõusta üheaegselt. Kuid Ricardo ei suutnud seda õiget teesi lõpuni arendada.

Jäädes truuks teaduslikule seisukohale, oli Ricardo lõppude lõpuks sunnitud tunnistama, et palga muutumine toob endaga kaasa mõningad muutused väärtuses.

Tööstuskodanluse ideoloogina astub Ricardo avalikult välja kõrgete kasumite kaitseks. Ricardo pooldas tootmise kiiret arenemist. Sellepärast kaitseb ta kasumit kui akumulatsiooni allikat. Samastades kasumit lisaväärtusega, ei mõistnud Ricardo, et kasum on lisaväärtuse muundunud vorm.

Marx ütleb, et mõningad Ricardo kaalutlused oleksid pidanud viima teda niikaugele, et ta oleks vahet teinud lisaväärtuse ja kasumi vahel. Et ta aga seda vahet ei tee, siis libiseb ta kohati vulgaarsele seisukohale, nagu oleks kasum lihtsalt juurdearvamine kauba väärtusele. Vulgaarne seisukoht peab tekkima paratamatult, ütleb Marx, kui ei seota seda õiget teesi, mille järgi ühesuurused kapitalid toovad keskmiselt võrdset kasumit, rea vahelülide kaudu väärtusseadusega. Sellepärast ei saagi Ricardo määrata üldist kasuminormi.

Ricardo eraldab kasumit lisaväärtusest. Ta võtab seda niisugusena, nagu see näiliselt esineb, s. o. keskmise kasumina, mis on võrdeline avansseeritud kapitali suurusega. Ricardo on ühelt poolt sunnitud taandama kasumi lisaväärtusele, mille loob töölise tasuta töö. Samal ajal aga on ta sunnitud tunnistama, et kasum on kogu avansseeritud kapitali «sünnitis» ja et ühesuurused kapitalid annavad ühesugust kasumit.

Niisiis näeme, et Ricardo ei seagi endale üles küsimust tootmiskuludest kui püsivkapitali ja muutuvkapitali väärtuse muundunud vormist ega ka kasumist kui lisaväärtuse muundunud vormist. Ricardo ei tundnud hoopiski kasumi kui lisaväärtuse muundunud vormi ja kui lisaväärtuse erivormi (ettevõtjakasum) olemust. Ricardo samastab kasumit lisaväärtusega sellepärast, et ta ei saanud aru ringluse ja konkurentsi osast, millede protsessis lisaväärtus kasumiks muundub. Et Ricardo samastab kasumit otseselt lisaväärtusega, siis müüakse tema kontseptsiooni järgi kaupu kasutoovalt mitte sellepärast, et neid müüakse nende väärtusest kallimalt, vaid sellepärast, et neid müüakse väärtuse järgi. Ricardo vaatleb kasumit kord lisaväärtusena, kord kasumina, mida kapitalistid saavad võrdeliselt oma kapitalide suurusega. Ühelt

poolt toodavad töölised kasumit kui lisaväärtust võrdeliselt kulutatud töö hulgaga, teiselt poolt aga saavad kapitalistid kasumit võrdeliselt avansseeritud kapitali suurusega. Seda vastuolu ei olnud Ricardo suuteline lahendama. Marx ütleb, et Ricardo oli esimene, kes mõtles järele küsimuse üle, kuidas määrata kaupade väärtust juhul, kui ühesuurused kapitalid annavad ühesugust kasumit. See on Ricardo suureks teaduslikuks teeneks.

Marx ütleb, et Ricardo tegi jämeda vea, kui ta püüdis kujutada kasuminormi seadusi otseselt lisaväärtuse normi seadustena, või ümberpöördult. See viga tuleneb sellest, et Ricardo ei mõista lisaväärtuse normi ja kasuminormi kvalitatiivset erinevust. Kasuminormi ja lisaväärtuse normi kvalitatiivne ja kvantitatiivne erinevus tingivad teineteist. See, et nad kvantitatiivselt ühte ei lange, oleneb nende kvalitatiivsest erinevusest. Kvalitatiivne erinevus seisab selles, et kasuminormis on lisaväärtus kujutatud kogu kapitali sünnitisena, lisaväärtuse normis aga muutuvkapitali sünnitisena. See kvalitatiivne erinevus väljendub ka kvantitatiivse erinevusena: kasuminormis on lisaväärtus võetud suhtes kogu avansseeritud kapitaliga, lisaväärtuse normis aga on lisaväärtus võetud suhtes ainult muutuvkapitaliga. Realiseeritud lisaväärtus muutub kasumiks vaid sellepärast, et ta esineb kogu avansseeritud kapitali sünnitisena, see aga on väljendatud ainult kasuminormis.

Käibe kiiruse mõju kasuminormile tekitab illusiooni, nagu oleks käibe kiirus lisaväärtuse või kasumi allikas. Tööväärtusteooriast lähtudes ei suutnud Ricardo seletada, miks käibe kiirus kasuminormi suurendab. See kutsus XIX sajandi 20-ndate aastate algul Ricardo koolkonnas esile täieliku lahkheli. Kuid selle ülesande, mida Ricardo ega rikardolased lahendada ei suutnud, lahendasid edukalt Marx «Kapitali» II köite XVI peatükis ja Engels «Kapitali» III köite IV peatükis.

Marx toonitab, et kodanlik poliitiline ökonoomia näeb ainult selle mõju välist avaldumisvormi, mida ringlemisaeg kapitali kasvu ja üldse väärtuskasvu protsessile avaldab. Seda negatiivset mõju võtab ta positiivsena, sest selle tagajärjed on positiivsed. See käib ka Ricardo kohta.

Ricardo ajab segi lisaväärtuse üldise normi ja kasumi üldise normi. Ta väidab, et tööpäeva kestus on antud suurus, sest tööpäeva erinev kestus mitmesugustes tootmisharudes — erinevate tööliikide iseärasuste tõttu — tasakaalustub, kusjuures palk on keskmiselt ühel ja sellelsamal tasemel. Marx aga näitab, et ühe ja sellesama lisaväärtuse üldise normi puhul oleksid kasuminormid eri tootmisharudes täiesti erinevad, kui kaupu müüdaks nende väärtuse järgi.

Ricardol ei ole aimugi neist muutustest, mis on tingitud üldise kasuminormi kujunemise protsessist. Ricardo peab seda normi ekslikult primaarseks, aprioorseks, mis kuulub isegi kauba väär-

tusesse. Ta ei saa aru sellest, et võtnud aluseks üldise kasuminormi, ei ole tal enam tegemist otseselt kaupade väärtustega. Ricardo eeldab, et kasumi tase on püsiv. Tema arvates taandatakse sellele üksikute tootmisharude kasumid, mis nõudmise ja pakkumise vahekorra muutumise mõjul sellest tasemest kõrgemale tõusevad või sellest tasemest madalamale langevad. Kasumi keskmine tase võib Ricardo arvates tõusta või langeda ainult siis, kui langeb või tõuseb palk (s. o. relatiivse lisaväärtuse norm). Marx näitab, et Ricardo unustab siin kasuminormi tõusu üksikutes tootmisharudes, sest neis tõuseb tööpäeva kestuse pikenemise tõttu absoluutse lisaväärtuse norm.

Kui aga Ricardo mõistab kasuminormi all lisaväärtuse normi, siis ütleb ta, et kasuminorm võib tõusta ainult nende tarbeesemete hindade languse tõttu, milledeks palka kulutatakse. Väliskaubandus võib tema arvates põhjustada kasuminormi tõusu, kui toiduaineid ja muid tarbeesemeid on võimalik osta odavama hinnaga, kusjuures kasum siin tõuseb. Kui aga osta rikaste poolt tarbitavaid luksusesemeid — masinate või väliskaubanduse täiustamise tõttu — odavama hinnaga, siis kasuminormis mingeid muutusi ei toimu.

Marx ütleb, et väliskaubanduse kohta tehtud märkus on ka rakendatav sisekaubanduse suhtes. See on aga õige ainult siis, kui «kasuminormi» asemel lugeda «lisaväärtuse normi». Kui rakendatakse täiuslikumaid tootmismeetodeid luksusesemete tootmise sfääris, võib üldine kasuminorm tõusta ainult siis, kui püsivkapitali väärtus muutuvkapitaliga võrreldes langeb või kapitali käibe kestus lüheneb. Ricardo tees, et kõik täiustused, mis vajalikku tööaega lühendavad, suurendavad lisaväärtust (järelikult ka kasumit) ja rikastavad seega kapitalistide klassi, on õige.

Niisiis tõendas Marx üksikasjaliselt, et lisaväärtuse seadused, täpsemalt lisaväärtuse normi seadused ei ole — eeldades, et tööpäev on muutumatu — nii lihtsalt rakendatavad kasumi seaduste suhtes, nagu seda tõlgendab Ricardo; et Ricardo samastab ekslikult lisaväärtust kasumiga; et kasuminorm ei allu otseselt neile seadustele, milledele allub lisaväärtuse norm.

Ricardo seisukohalt ei ole (üldine) keskmine kasum kapitalistliku tootmise arenemise tagajärg, vaid selle lähtepunkt, mida ta aprioorselt eeldab. Ricardol puudub kogu see ajalooliste ja loogiliste lülide ahel, mis viib lisaväärtuselt kasumile ning seejärel keskmisele kasumile, samuti väärtuselt tootmishinnale. Ricardo ei tea üldsegi, et keskmise kasumi ja tootmishinna kujunemisel on määrav tähtsus lisaväärtuse modifikatsioonil.

Ricardo ei ole suuteline aru saama sellest, et üldise kasuminormi kujunemine kutsub esile vajaduse muuta kaupade väärtused tootmishindadeks. Ajades segi kasuminormi ja lisaväärtuse normi, eeldab Ricardo ekslikult, et kaupade väärtused ja tootmishinnad on identsed.

Ricardo ei tea sugugi seda, et kapitalismi tingimustes ei realiseerita kaupu lihtsalt kui kaupu, vaid kui kapitalide produkte, mis pretendeerivad oma suurusele vastavale proportsionaalsele osavõtule lisaväärtuse kogumassist. Lihtsa kaubatootmise tingimustes toimus kaupade vahetamine nende väärtuse järgi või nende umbkaudse väärtuse järgi. Sellepärast «on täiesti õige vaadelda kaupade väärtusi mitte ainult teoreetiliselt, vaid ka ajalooliselt, kui tootmishindade prius't [tootmishindadele eelnenud nähtus]» [122].

Ricardo kaitses järjekindlalt seisukohta, et väärtusseadus on hindade aluseks. Nimelt selles mõttes, kirjutab Marx, ütleb Ricardo (kes tundis muidugi, et tootmishinnad kalduvad kõrvale kaupade väärtusest), et selle analüüsi — millele ta lugejate tähelepanu tahab juhtida — eesmärgiks ei ole uurida kaupade absoluutse väärtuse, vaid just relatiivse väärtuse muutumise mõju.

Ricardo tegi jämeda vea, kui ta väitis, et tootmishinna määravad kõige halvemates tingimustes töötavad ettevõtted. Selle kohta märgib Marx, et Ricardo ja Storchi vaheline vaidlus küsimuses, kas turuväärtust reguleerivad kõige halvemates (Ricardo) või kõige paremates (Storch) tingimustes toodetud kaubad, laheneb niiviisi, et mõlemal on õigus ja mõlemal ei ole õigus, sest «mõlemad on täiesti unustanud vahepealse juhtumi» [123].

Ricardo teadis, et kapitalismi tingimustes müüakse kaupu keskmiselt hindadega, mis võrduvad tootmiskuludega pluss antud maal eksisteeriv keskmine kasum. Marx kirjutab selle kohta järgmist: «Me panime talle nimeks tootmishind, — see on tegelikult sama, mille nimi on A. Smithil «natural price» («loomulik hind»), Ricardol «price of production», «cost of production» («tootmishind», «tootmise väärtus»), füsiokraatidel «prix nécessaire» («vajalik hind»), kusjuures ükski neist pole uurinud, mille poolest tootmishind erineb väärtusest.» [124]

Ricardo neid muundusi ei uurinud. Sellepärast ei teadnud ta, et tootmishind on väärtuse muundunud vorm. Ricardo ja Smith tundsid tootmishinda. Sellepärast ei ole kujutlus, nagu oleks Marx avastanud tootmishinna, päris õige. Marxi teaduslik teene on selles, et ta avastas tootmishinnas muundunud vormi, väärtuse avaldumise vormi ning tegi kindlaks kõik muundumise «astmed», mis viivad väärtuselt tootmishinnale.

Tööväärtusteooriast lähtudes teadis Ricardo, et väärtusseaduse ja võrdsetelt kapitalidelt võrdsete kasumite saamise seaduse vahel on vastuolu. Sellele juhtis tähelepanu Engels eessõnas «Kapitali» II köitele. «Tegelikult toodavad võrdsed kapitalid võrdse aja kestel keskmiselt võrdset kasumit, vaatamata sellele, kas nad rakendavad palju või vähe elavat tööd. Järelikult on siin

[122] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 184.
[123] Sealsamas, lk. 191, märkus 30.
[124] Sealsamas.

ilmne vastuolu väärtusseadusega, vastuolu, mida märkas juba Ricardo ja mida tema koolkond samuti ei suutnud lahendada.» [125]

Tekib küsimus: kui Ricardo tundis väärtust ja tootmishinda, siis miks ei suutnud ta seda vastuolu lahendada? Ta ei suutnud seda teha sellepärast, et ta ei mõistnud, et tootmishind on väärtuse muundunud vorm ning et väärtus ja tootmishind kujutavad endast vastandite ühtsust. Ta põrkas küll sellele vastuolule, kuid metafüüsikuna ei suutnud seda lahendada. Smith nägi ainult vastuolu väärtuse ja tootmishinna vahel. Sellepärast oli Smith arvamisel, et väärtus eksisteerib vaid «ürgse ühiskonna olukorras», kapitalismi tingimustes aga eksisteerib tootmishind. Ricardo nägi väärtuse ja tootmishinna vastandite ühtsuses ainult nende ühtsust, identsust. Sellepärast samastas ta tootmishinna väärtusega. Seda, et väärtus ja tootmishind kvantitatiivselt ühte ei lange, pidas ta erandiks. Sellepärast ei suutnudki ta seletada väärtusseaduse ja võrdsetelt kapitalidelt võrdsete kasumite saamise seaduse vahelist vastuolu.

Ricardo kui metafüüsik ei teadnud, et kaubatootmine ja väärtusseadus arenevad. Oma artiklis «Väärtusseadus ja kasuminorm» märgib Engels, et väärtusseadus valitses «viie kuni seitsme tuhande aasta pikkuse ajajärgu vältel» [126].

Väärtus on tootmishinna suhtes mitte üksnes teoreetiline, vaid ka ajalooline prius. Sellepärast on tootmishinda võimalik seletada ainult väärtuse alusel, ainult väärtuse muundunud vormina lakkab tootmishind olemast hüpotees.

Et vahetus toimuks tootmishindade järgi, selleks on vaja teatud kapitalistliku arenemise astet. Selle ajani valitsevad mitmesugustes tootmisharudes erinevad kasuminormid. Need erinevad kasuminormid ei ole üldise kasuminormi suhtes üksnes teoreetiliseks prius'eks, vaid ka ajalooliseks prius'eks. Sellest tuleneb, et kõigis tootmisharudes ühtse keskmise kasuminormi kujunemisele eelnes ühtse kasuminormi kujunemine igas üksikus tootmisharus, mis koosneb erinevatest ettevõtetest. See kõik jääb Ricardol silmapiirist välja.

Turuväärtust käsitledes märgib Marx, et Ricardo ei saa sellest õigesti aru. Marx ütleb, et kaubaväärtuse mingisuguses tootmisharus määrab töö, mis on vajalik selle tootmissfääri kaupade kogumassi, üldsumma tootmiseks, mitte aga sellesama tootmissfääri mingi ettevõtte individuaalne tööaeg. Üldised tingimused on keskmised tootmistingimused ja keskmine töötootlikkus antud tootmisharus. Erilised tingimused jagunevad igas tootmisharus kolme gruppi: 1) keskmised, 2) paremad ja 3) halvemad. Iga grupi poolt turule toodava toodangu hulgast oleneb see, milline neist gruppidest keskmise väärtuse määrab. Üldine väärtus, mis

---

[125] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 15.
[126] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 913.

on antud liiki kaupadel, on ühesugune kõigile kaupadele, olenemata nende individuaalsest väärtusest. See antud liiki kaupade üldine väärtus ongi nende turuväärtus. Turuväärtus, mis on väljendatud rahas, on aga turuhind.

Turuväärtus kujuneb tootmisharu sisekonkurentsi tõttu, s. o. kapitalistide omavahelise konkurentsi tõttu igas tootmisharus. Sealjuures saavad teise grupi kapitalistid lisakasumit. Tootmisharu sisekonkurents ei võrdsusta kasumit igas tootmisharus, vaid võrdsustab ainult erinevaid individuaalseid väärtusi ühesuguseks turuväärtuseks, kusjuures esineb erinevusi individuaalsete kasumite vahel, s. o. üksikute kapitalistide kasumite vahel.

Marx näitas, et tootmisharu sisekonkurents on vahend, mille abil suurettevõtted väikeettevõtteid välja tõrjuvad, tootmisharudevaheline konkurents aga võrdsustab üldist kasuminormi, tagades seega arvukate tootmisharude üheaegse eksisteerimise, olenemata nende orgaanilisest struktuurist ja kapitalide käibe kiirusest.

Tootmisharudevaheline konkurents viib üldisele kasuminormile, s. o. põhjustab seda, et kasuminorm on ühesugune ükskõik missuguses tootmisharus tehtud kapitalikulutuse suhtes. See konkurents toimub ainult erinevate tootmisharude kapitalistide vahel ja põhjustab tootmishinna kujunemist sel teel, et kapitalid paisatakse ühest sfäärist teise. Marx peab väga imelikuks asjaolu, et Ricardo ei suutnud defineerida turuväärtust ja tootmishinda. Ricardo kirjutab, ütleb Marx, ainult hindade taandamisest erinevates tootmisharudes tootmishindadele, s. o. mitmesuguste tootmissfääride turuväärtustest, mitte aga turuväärtuse kujunemisest igas üksikus tootmisharus. Kuid ilma selle turuväärtuse kujunemise protsessita ei eksisteeri üldse mingeid turuväärtusi.

Ricardo lähtub kaubahindade juhuslikest ja ajutistest kõikumistest, mis esinevad nõudmise ja pakkumise vahekorra muutumise tagajärjel. See on turuhindade kõikumine eri sfäärides tootmishinna ümber, mis esineb «loomuliku hinnana». Seda viimast, pinnapealsemat liikumist käsitlebki Ricardo, ajades selle segi teise liikumisega. Ta eeldab, et on olemas üldine kasuminorm, ja teda üldse ei huvita selle üldise kasuminormi kujunemise protsess, samuti üldise hindade taseme kujunemine ühes ja sellessamas kapitali rakendamise sfääris.

Ricardo teene seisab selles, et ta oma eelkäijatega võrreldes määrab täpsemalt kindlaks kapitali voolamise ühest tootmisharust teise. Ricardo ütleb, et üks või teine vabrikant ei paiguta tavaliselt oma kapitali teise tootmisharusse absoluutselt, vaid vähendab ainult tema poolt ettevõttesse mahutatud kapitali suurust käibekapitali soetamiseks antava krediidi vähendamise teel. Niisiis võimaldab krediit erinevates tootmisharudes tootmist vähendada või laiendada olenevalt hindade kõikumisest. IV peatükis («Loomulikust hinnast ja turuhinnast») annab Ricardo «loomulikule hinnale» kaks erinevat definitsiooni. Peatüki algul kirjutab Ricardo,

et «loomuliku hinna» all mõistab ta hinda, mille määrab relatiivne tööaeg. «Turuhinna» all mõistab ta juhuslikke ja ajutisi kõrvalekaldumisi «loomulikust hinnast», mida ta samastab «väärtusega». Kuid seejärel mõistab Ricardo kogu peatüki ulatuses «loomuliku hinna» all tootmishinda (kulude hinda).

Ricardo uurib põhi- ja käibekapitali suuruse erinevusi kapitali käivete erineva kiiruse puhul. Sealjuures eeldab ta, et üldine kasuminorm on antud. Selle asemel, kirjutab Marx, oleks Ricardo pidanud uurima, mil määral üldise kasuminormi eksisteerimine vastab väärtuste määramisega tööajaga. Siis oleks ta avastanud kasumi erilise loomuse ega oleks samastanud esiteks kasumit lisaväärtusega ja teiseks väärtust tootmishinnaga (kulude hinnaga). Ricardo ei mõista, et eeldatud üldine kasuminorm loob tootmishinnad, mis erinevad tööajaga määratavatest väärtustest. Teiste sõnadega, Ricardo ei mõista, et on vaja analüüsida rea vahendavaid lülisid, s. o. neid suhteid, mis kujunenud majanduslike nähtuste olemust modifitseerivad.

Ricardo poolt toodud näidetes, mis muide on väga segased, figureerib puuvillavabrik, mis toodab riiet ilma puuvillata, ja farmer, kes toodab ilma seemne ja tööriistadeta. Marx märgib, et neist oma illustratsioonidest oleks Ricardo pidanud tegema järgmised järeldused.

Esiteks, ühesuurused, kuid erineva orgaanilise struktuuriga kapitalid toodavad ebavõrdsete väärtustega kaupu ja toovad ebavõrdseid lisaväärtusi, sest uue väärtuse suuruse määrab muutuvkapitali suurus.

Teiseks, kui isegi eeldada, et ühesuurused kapitalid toodavad võrdseid väärtusi, siis võib neil sealjuures ikkagi olla erinev käibekiirus. Kuid kõigi kaupade tootmishinnad on alati võrdsed kaupade väärtuste summaga. Kuidas kaupade väärtusest tuleneb neis sisalduv lisaväärtus, kasum ja üldine kasuminorm, see jääb Ricardole esimeses peatükis varjatuks, sest palka käsitleb ta alles viiendas, kasumit aga kuuendas peatükis. Ainus, mida ta neis illustratsioonides näitab, on see, et kaupade hinnad, kuhu kuulub ka üldine kasum, erinevad kaupade väärtustest. See erinevus tuleb ainult sellepärast, et tema eelduse kohaselt on kasuminorm antud. Kuid kaupade väärtuste vaatlemisel ei ole ta suuteline mõistma kasumit kui kategooriat, mis tekib konkurentsisfääris, ega eraldama seda lisaväärtusest.

See vassing, mis esines Ricardol selle tõttu, et ta ei osanud seletada kapitali orgaanilise struktuuri ja kapitali käibe kiiruse osa tootmishinna kujunemises, väljendub ta viimases artiklis «Absoluutne väärtus ja vahetusväärtus»:

«Kui kõiki kaupu toodaks üks töö ilma kapitaalmahutusteta ja need paisataks turule ühel päeval, siis oleks meil tõepoolest ühtne väärtuse mõõdupuu, ja igasugune kaup, mis nõuab enda tootmiseks alati üht ja sedasama töö hulka, oleks niisama täiuslikuks

väärtuse mõõdupuuks, nagu jalg on pikkuse täiuslikuks mõõdupuuks või nael on kaalu täiuslikuks mõõdupuuks.» [127]

Toonud näite selle kohta, kuidas kapitali käibe kiirus mõjub kaupade tootmishinnale, ei suuda Ricardo seda kuidagi seletada väärtusseaduse alusel.

«Oletame aga,» kirjutab Ricardo, «et töö, mida on võimalik palgata 200 naelsterlingi eest, kulutatakse kaubale esimese aasta jooksul, sel juhul maksab ta aasta lõpul 220 naelsterlingit; kui võtame aga kauba, mis muutub kvaliteetsemaks aja mõjul, näiteks vein — kui seda hoitakse keldris veel üks aasta —, siis on selle kauba väärtus teise aasta lõpul 242 naelsterlingit.» [128] Seega on siin tegemist kahe kaubaga, milledele on ühes ja samas ajavahemikus kulutatud ühesugune töö hulk, kuid ühe kauba väärtus on sealjuures 220 naelsterlingit, teise kauba väärtus aga 242 naelsterlingit.

Niisiis püüdis Ricardo olla väärtusseaduse pinnal, kuid sattunud vastuollu ümberlükkamatute faktidega, kuulutas nad eranditeks. Nii näeme, kuivõrd raskeks küsimuseks oli talle väärtuse ja tootmishinna küsimus. Nagu juba öeldud, varises Ricardo koolkond selle probleemi lahendamisel kokku. Ricardo nägi küll selle probleemi olemust, kuid ei suutnud näidata, kuidas see olemus tegelikkuses avaldub. Väärtusseaduse alusel peavad kapitalid, mis panevad liikuma ühe ja sellesama hulga elavat tööd, tooma muudel võrdsetel tingimustel ühesuguse hulga lisaväärtust või kasumit. Selles ongi antud küsimuse olemus. Kuid ühesuurused kapitalid võivad liikuma panna erineva hulga elavat tööd, saades aga sealjuures võrdset kasumit. Selline on nähtus, konkreetne tegelikkus.

Ricardo läheneb küll kapitali orgaanilise struktuuri kategooriale, kuid ta ei oska seletada, millist osa kapitali orgaaniline struktuur etendab väärtuse muundumisel tootmishinnaks. Samuti ei suutnud Ricardo vastata küsimusele, miks kahe võrdse kapitali käibe erinevast kiirusest hoolimata toovad nad ikkagi ühesugust kasumit. Ricardo nägi küll neid vastuolusid, kuid nende lahendamise katsed äpardusid, sest ta ei mõistnud väärtuse tootmishinnaks muundumise protsessi.

Ricardo eeldas üldist kasuminormi ehk ühesugust kasumit ühesuurustelt kapitalidelt kui aprioorset seadust. Ta aimas praktikas, et kaupade hinnad (relatiivsed väärtused), kuivõrd need määrab üldine kasuminorm, erinevad kaupade väärtusest. See nähtub neist näidetest, mida ta selle küsimuse analüüsimisel toob. Kuid

---

[127] The Works and Correspondence of David Ricardo. Edited by Piero Sraffa with the Collaboration of M. N. Dobb, Cambridge 1951, vol. IV, lk. 403.

[128] Sealsamas, lk. 384. Письма к экономистам, Соч., т. V, М., 1961, lk. 195—197, 233—234.

teoorias samastas Ricardo tootmishinda väärtusega, mis nähtub ka tema alljärgnevast mõtteavaldusest:

«Härra Malthus arvab nähtavasti, et minu teooria järgi on mingi asja tootmise kulud ja selle asja väärtus identsed; see on nii, kui ta mõistab kulude all «tootmiskulusid», mis sisaldavad kasumit.» [129]

Niisiis märkas Ricardo praktikas väärtuse ja tootmishinna erinevust ning samastas neid teoreetiliselt, suutmata seletada väärtusseaduse toimet kapitalismi tingimustes, näidata väärtuse tootmishinna muundumise protsessi.

See kõik näitab, et Ricardo ei olnud suuteline lahendama küsimust, kuidas väärtusseaduse alusel kapitalistid igapäevases elus ühesuurustelt kapitalidelt võrdset kasumit saavad. Ricardo pooldas järjekindlalt tööväärtusseadust. Kuid faktide survel kahtleb ta mõnikord selle seaduse õigsuses. «Vahel ma mõtlen,» kirjutab Ricardo, «et kui ma veel kord kirjutaksin oma raamatus esineva väärtust käsitleva peatüki, siis ütleksin, et kaupade relatiivset väärtust ei reguleeri üks, vaid ühe asemel kaks põhjust, nimelt: antud kaupade tootmiseks vajalik relatiivne töö hulk ja kasumi suurus selles ajavahemikus, mille vältel kapital jääb seotuks ja kaubad turule toimetati.» [130] Selline kahtlus on Ricardol tingitud sellest, et ta mehhaaniliselt ühendab üldist kasumit tootmiskuludega, sest ta ei olnud suuteline seletama üldise kasumi kujunemist väärtusseaduse alusel, tuletama seda lisaväärtusest rea vahepealsete lülide kaudu ega näitama, et üldine kasum on kauba väärtuse koostisosa. Tegelikult taganeb ta siin tööväärtusteooriast. Kuid samal ajal tuleb silmas pidada, et ta räägib siin relatiivsest väärtusest, mitte aga absoluutsest väärtusest.

Ricardo ei olnud suuteline tuletama kaupade väärtusest kaupade tootmishinda. Sellepärast oli ta sunnitud oletama, et tööajast sõltumatud mõjud määravad «väärtuse».

Vaatamata aga sellele, et ta tööväärtusteooriast osaliselt taganeb, sest see teooria läheb Ricardo uurimise järgi mõnevõrra lahku tegelikkusest, siiski kaitseb ta alati seda teooriat Malthuse ja teiste vulgaarmajandusteadlaste eest, kes tahtsid tööväärtusseadust asendada nõudmise ja pakkumise seadusega.

Pärast kestvaid mõtisklusi ja mõningaid kõikumisi tuli Ricardo järeldusele, et tööväärtusteooria on kõigutamatu. Oma kirjas MacCullochile 18. detsembrist 1819 kirjutab Ricardo: «Ma olen rohkem kui kunagi varem veendunud, et antud kauba tootmiseks vajaliku töö hulk on väärtuse suureks reguleerijaks. Asjaolude tõttu ... allub see doktriin muidugi mõningatele modifikatsioonidele, kuid

---

[129] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 61, märkus.

[130] The Works and Correspondence of David Ricardo. Edited by Piero Sraffa with the Collaboration of M. N. Dobb, Cambridge 1952, vol. VIII, lk. 194.

see ei muuda doktriini ennast. Ma ei ole rahul nende seletustega, mida ma olen andnud väärtust reguleerivale printsiibile. Ma tahaksin, et selle kallale asuksid osavamad suled.» [131]

Sellest kirjast nähtub, et Ricardo mõistis väga õigesti esinevaid raskusi ja oma oskamatust seletada väärtusseaduse toimet kapitalistliku majanduse tingimustes. Neist raskustest sai esmakordselt jagu Marx, nimelt «Kapitali» III köites.

Ricardo ei suutnud näidata, kuidas tootmishind sõltub kapitali käibe kestusest ja kapitali orgaanilise struktuuri taseme mõjust. Oskamata seletada väärtuse muundumist tootmishinnaks ja tootmishinna kõrvalekaldumist väärtusest, arvas Ricardo ekslikult, et siin on tegemist eranditega väärtusseadusest, milledele ei pruugi erilist tähelepanu pöörata, sest väärtust määravaks põhiteguriks jääb ikkagi kulutatud töö. See, et Ricardo samastas väärtust tootmishinnaga ega suutnud luua tootmishinna õpetust, on Ricardo väärtusteooria üheks põhiliseks puuduseks.

Lähtudes sellest õigest seisukohast, et väärtuse määrab töö ka kapitalistlikus majanduses, väidab Ricardo, et palga muutused ei saa avaldada mõju kaupade väärtusele, vaid mõjuvad ainult kasumile. Kui palga — mis on tootmiskulude koostisosa — kõikumised avaldavad paratamatult mõju tootmishindadele, siis avaldavad need kõikumised Ricardo arvates paratamatult mõju ka väärtusele. Siin aga satub Ricardo ummikusse, sest ta, nagu juba öeldud, ajas segi väärtuse ja tootmishinna.

Palga kõikumised ei avalda praktiliselt mõju väärtusele ja tootmishinnale üksnes neis tootmisharudes, kus funktsioneerib keskmise orgaanilise struktuuriga kapital. Ricardo aga ütleb, et erinevates kapitalistliku tootmise harudes seda ei esine, sest neis eksisteerib käibekapitali ja põhikapitali erinev vahekord. Käibekapitaliga aga samastab Ricardo palka ja põhikapitaliga samastab ta töövahendeid, s. o. tegelikult püsivkapitali. Öeldu tõestamiseks kasutame Marxi näidet. Marx oletab, et kogu ühiskondlik tootmine koosneb kapitalismi tingimustes kolmest tootmisharust, milledesse on paigutatud ühesuurused, kuid orgaaniliselt struktuurilt erinevad kapitalid.

$$\begin{aligned} &\text{I } 92c + 8v; \\ &\text{II } 80c + 20v; \\ &\text{III } 50c + 50v. \end{aligned}$$

Oletame, et keskmine kasuminorm on 20%. Siis moodustab kaupade tootmishind (Ricardo järgi väärtus) igas tootmisharus 120. Marx oletab, et palk tõuseb 25% võrra. Sel juhul suurenevad tootmiskulud esimeses tootmisharus 102-le, teises tootmisharus

---

[131] The Works and Correspondence of David Ricardo. Edited by Piero Sraffa with the Collaboration of M. N. Dobb, Cambridge 1952, vol. VIII, lk. 142.

105-le ja kolmandas tootmisharus 112½-le. Iga tootmisharu kaupu ei saa enam müüa 120 eest, sest igas tootmisharus esineks erinev kasuminorm (esimeses tootmisharus 17½%, s. o. umbes 18 102-st; teises tootmisharus — 14$\frac{2}{7}$, s. o. umbes 15 105-st, ja kolmandas tootmisharus — 6$\frac{2}{3}$%, s. o. 7½ 112½-st). Ricardo ei seleta ega saagi seletada, kuidas kujuneb esialgne ja uus keskmine kasuminorm. Palga tõusu puhul aga muutub (Ricardo järgi) nimetatud tootmisharudes väärtus, kuigi kaupade tootmiseks vajaliku töö hulk on neis jäänud endiseks. Ricardo mõistis, et ta oli ummikusse sattunud, ja on sunnitud tunnistama: «Lugeja peab aga märkama, et see kaupade väärtuse muutumise põhjus (s. o. palgatõus — *A. R.*) toimib väga nõrgalt.» [132]

Sellest vastuolust hoolimata on Ricardo truu tööväärtusteooriale. Kõiki suuri muutusi kaupade väärtuses käsitleb ta töötootlikkuses toimunud muutuste tulemusena. Sealjuures ei saa ka eitada seda, et Ricardo väärtusteoorias kujunes lünk, mis seisis selles, et peale töö kui põhiteguri tekkis veel teine kaupade väärtust määrav tegur, nimelt töö väärtus (palk). Tegelikult ei ole palga kõikumistel midagi ühist kauba väärtusega, vaid nad avaldavad ainult mõju tootmishinna suurusele.

Seejärel analüüsib Marx küsimust, kuidas mõjub palga üldine langus (ja sellele vastav kasuminormi ja keskmise kasumi üldine tõus) kaupade tootmishindadele. Marx märgib, et Ricardo seda küsimust ei uurinud.

Marx tõestas, et palga üldise languse puhul esineb lisaväärtuse, lisaväärtuse normi ja ka kasuminormi (viimane teistsuguses proportsioonis) üldine tõus. Selle kõrval toimub madalama orgaanilise struktuuriga kapitalide kaupproduktide tootmishindade langus ja kõrgema orgaanilise struktuuriga kapitalide kaupproduktide tootmishindade tõus. Nagu võiski eeldada, on see järeldus vastuolus eeltooduga, mis tuleneb palga üldisest tõusust. Selle kohta märgib Marx, et Ricardo, kes ei mõistnud väärtuse võrdsustumist tootmishinnaks, vaatles vaid esimest juhtumit ja jättis hoopis käsitlemata teise juhtumi. «Orjalik matkijate kari (s. o. rikardolased — *A. R.*) ei tulnud toime sellegagi, et ta oleks teinud selle üpris endastmõistetava, sisu poolest tautoloogilise rakenduse.» [133]

Niisiis selgitas Marx, et palga kõikumised kaupade väärtusele mingit mõju ei avalda, vaid avaldavad mõju ainult tootmishindadele. Marxile on see teisejärguline küsimus. Ricardole aga on küsimus palga kõikumiste mõjust kaupade väärtusele väga tähtis. Ricardo ei suutnud seletada palga kõikumiste mõju kaupade väärtusele, sest see on ilmselt vastuolus tööväärtusteooriaga. Kuid

---

[132] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 53.

[133] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 211, märkus 34.

erapooletu õpetlasena ei saanud Ricardo eitada fakte, mis seda näitavad. Vastupidi, ta ise uuris esimesena seda küsimust ning tuli ülalnimetatud järeldustele. Neid järeldusi aga kasutasid tema vastased relvana Ricardo enese vastu, mille eesmärgiks oli tööväärtusteooria ümberlükkamine.

Niisiis näeme, et Ricardo sattus ummikusse kolmes kategoorias (turuväärtus, tootmishind, turuhind). Samastades turuväärtust tootmishinnaga ning ajades segi turuväärtuse ja tootmishinna erinevuse turuhinna ja turuväärtuse erinevusega, ei saanud Ricardo aru sellest, et tootmishinnad on selleks ülekandemehhanismiks, mille kaudu turuväärtus hindadele mõju avaldab. Ricardo ei tundnud tootmisharu sisekonkurentsi ja tootmisharudevahelist konkurentsi ega mõistnud ühesuguse turuväärtuse ja turuhinna kujunemist kaupade mitmesugustest individuaalsetest väärtustest, samuti ei mõistnud ta tootmishinna kujunemist, mis võrdsustab kasuminormi eri tootmisharudes. Selle tõttu samastaski Ricardo turuhindade juhuslikke kõrvalekaldumisi turuväärtustest tootmisalaliste kõrvalekaldumistega turuväärtustest. Ricardo kasutab küll tootmishinna kategooriat, kuid samastab seda väärtusega. Ta ei saa aru, et tootmishind on väärtuse muundunud vorm ja kasum on lisaväärtuse muundunud vorm. Ta ei mõistnud turuväärtuse ja tootmishinna erinevust ega vastastikust seost.

Uurides üldise kasuminormi kujunemist ja väärtuse muundumist tootmishinnaks, ütleb Marx, et «poliitiline ökonoomia on seni kas omavoliliselt ignoreerinud erinevust lisaväärtuse ja kasumi, lisaväärtuse normi ja kasuminormi vahel, nimelt siis, kui ta on tahtnud väärtuse määratlusest kui põhialusest kinni pidada, või jällegi on loobunud sellest väärtuse määratlusest ja koos sellega igasugusest küsimuse teaduslikust käsitlusest» [134]. Ricardo ignoreeris tõepoolest neid erinevusi, et mitte rikkuda põhiprintsiipi, mille järgi väärtuse määrab töö. Ricardo ei uurinud väärtuse arenemist ega mõistnud, et kapitalismi tingimustes väärtus seaduspäraselt muundub. Sellest tuleneb segadus tema vaadetes, kui ta püüab rakendada väärtusseadust kapitalistliku tootmise tingimustes.

Ricardo väärtusteooria kokkuvarisemise üheks põhjuseks on see, et ta absoluutselt ei tunne muundunud vorme. Ta ei tunne $c + v$ muundumist tootmiskuludeks ja lisaväärtuse muundumist kasumiks, samuti ei tunne ta kasumi muundumist keskmiseks kasumiks ja väärtuse muundumist tootmishinnaks. Ricardo mõistab kapitalikulutuse all asjastatud töö kulutust, kasumi taandab ta aga lisaväärtusele. Ricardo arvates reguleerib kapitalismi tingimustes toodetud kaupade hindu töö. Ta ei märka ülalnimetatud muundusi, mille tõttu ta jätab vahele vaheastmed, mis viivad väärtuselt tootmishinnale. Et aga väärtus ja tootmishind on nii-

[134] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 175.

hästi kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt erinevad, siis ummikust väljapääsemiseks kuulutas Ricardo erandiks selle, et väärtus tootmishinnaga kvantitatiivselt ühte ei lange. Tegelikult aga on erandiks just nende ühtelangemine, mitte aga vastupidi.

Marx ütleb, et Ricardo suureks teeneks on see, et ta ähmaselt tundis väärtuste ja tootmishindade erinevust.

Marx märgib, et kasuminormi langemise seadus on Ricardo süsteemi üheks tähtsamaks küsimuseks.

Kogu Marxi-eelsel poliitilisel ökonoomial ei õnnestunud avastada kasuminormi langemise tendentsi seadust. Smithist alates märkas ta kasuminormi langemist ega suutnud seda seletada. Smith pidas kasuminormi langemise põhjuseks akumulatsiooni kasvu ja selle alusel kapitalistide konkurentsi teravnemist. Ricardo vaidleb Smithile vastu, et kapitali akumulatsioon võiks ainult sel juhul põhjustada kasuminormi langust, kui kapitali akumulatsioon toimuks rahvastiku kasvust kiiremini ja selle tulemusena tõuseks palk. Ricardo aga peab seda võimatuks. Ricardo, kes tegi kindlaks seaduse, et palk ja kasum on pöördvõrdelised, ja arvas, et põllumajandussaaduste väärtuse tõusu paratamatuks tagajärjeks on nominaalpalga kasv, jõudis järeldusele, et ühiskonna arenemisega peab langema nii kasuminorm kui ka kasumi mass.

Kasuminormi langemise tendentsi tagajärgede väljaselgitamisel näeb Ricardo kasumi täieliku kaotamise hirmsat perspektiivi. «Elatusvahendite hinna ja töö palga tõusul on aga oma piir: niipea kui palk on võrdne ... kogu farmeri sissetulekuga, peab akumulatsioon lõppema; mitte mingisugune kapital ei saa siis anda mingit kasumit, ei saa olla mingit nõudmist lisatöö järele, järelikult saavutab ka rahvastiku arv oma haripunkti. Tegelikult peatab väga madal kasuminorm juba ammu enne seda perioodi igasuguse akumulatsiooni ja peaaegu kogu maa produkt, maha arvatud tööliste palk, muutub maaomanike, maksukogujate omandiks.» [135] Siin avaldub see, et Ricardo aimab ähmaselt kapitalismi ajaloolist piiratust.

Kuid Ricardo ei märka, et kasuminormi langemise tendentsi seaduse toime on tingitud kapitalistlike tootmissuhete vastuolulisest arenemisest. Selle seaduse toime peamine põhjus ei seisa Ricardo arvates ühiskonnas, vaid looduses. Järelikult on Ricardo seisukohal, et kasuminormi ja kasumi massi langemise peamiseks põhjuseks on põllumajandussaaduste väärtuse tõus, mis on tingitud loodusest. Ta eeldas ekslikult, et rahvastiku kasvuga võetakse harimisele üha halvemad maatükid ning et see põhjustab põllumajandussaaduste väärtuse tõusu ja rendi kasvu. Reaalpalk jääb endiseks, kuid nominaalpalk tõuseb, sest töölisele vajalike elatusvahendite hulga eest peab tööline kallimalt maksma, see aga põhjustab mitte üksnes kasuminormi, vaid ka kasumi massi vähe-

[135] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 106.

nemist. See Ricardo ekslik eeldus on rajatud niinimetatud «kahaneva mullaviljakuse seadusele». Niisiis seletas Ricardo ebaõigesti kasuminormi langemise tendentsi seadust. Ricardo üldse ei tundnud kasuminormi langemise tendentsi seaduse tegelikku põhjust ega mõistnud selle seaduse vastuolulist iseloomu. Ricardo viga seisab selles, et ta samastas kasumit lisaväärtusega ja kasuminormi lisaväärtuse normiga, kasuminormi langemise põhjusi aga otsis palga tõusus.

Miks Marxi-eelsel poliitilisel ökonoomial ei õnnestunud avastada kasuminormi langemise tõelist põhjust ja kasuminormi langemise tendentsi seadust? Sellepärast, et senine poliitiline ökonoomia «tiirutas küll püsivkapitali ja muutuvkapitali erinevuse ümber, kuid ei osanud seda kunagi selgelt formuleerida, et ta kunagi ei näidanud lisaväärtust eraldi kasumist ja kasumit üldse mitte kunagi puhtal kujul, eraldi tema mitmesugustest üksteise suhtes iseseisvaks saanud koostisosadest, nagu tööstuskasum, kaubanduskasum, intress, maarent; et ta kunagi ei analüüsinud põhjalikult kapitali orgaanilise struktuuri erinevusi, järelikult ka üldise kasuminormi kujunemist» [136]. Kui kõike seda arvesse võtta, kirjutab Marx, siis ei ole enam mõistatuslik see asjaolu, et senisel poliitilisel ökonoomial ei ole kunagi õnnestunud seda mõistatust lahendada. Oma kirjas Engelsile 30. aprillist 1868 annab Marx oma avastusele, nimelt kasuminormi langemise tendentsi seaduse avastamisele järgmise hinnangu. «See on kogu senise poliitilise ökonoomia komistuskivi üle saavutatud suurimaid triumfe.» [137]

Marx tõestas, et kapitalismi arenemise tingimustes kasvab muutuvkapital absoluutselt. Kasuminormi langemine on tingitud sellest, et ühiskondliku kogukapitali koosseisus ei vähene muutuvkapital absoluutselt, vaid üksnes relatiivselt, s. t., et muutuvkapital väheneb ainult püsiva kapitaliosaga võrreldes. «Kapitali poolt rakendatav tööliste arv, seega tema poolt liikuma pandava töö absoluutne mass, järelikult ka tema poolt absorbeeritava lisatöö absoluutne mass, samuti kapitali poolt toodetava lisaväärtuse mass, aga ka kapitali poolt toodetava kasumi absoluutne mass *võivad* kasvada, pealegi veel progressiivselt kasvada, kasuminormi progressiivsest langusest hoolimata.» [138] Järelikult on Ricardo eeldus, et kapitalismi arenemisega peab kasumi mass tingimata langema, ebaõige. Kapitalismi arenemise tingimustes — kõrvale jättes ajutised kõikumised — kasvab ühiskondlikult kapitalilt saadava kasumi absoluutne mass, kasuminormil aga on langemise tendents.

Kasuminormi langemise seadus, kirjutab Marx, rajaneb Ricardol kahel ebaõigel eeldusel: 1) ekslikul eeldusel, nagu oleks maa-

---

[136] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 221—222.
[137] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 148.
[138] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 226.

rendi eksisteerimine ja kasv tingitud põllumajanduse saagikuse vähenemisest; 2) ebaõigel eeldusel, nagu võiks kasuminorm, mida Ricardo samastab relatiivse lisaväärtuse normiga, tõusta ja langeda ainult pöördelises suhtes palga tõusule või langemisele.

Et Ricardo samastas kasuminormi lisaväärtuse normiga ega mõistnud kapitalismi ajutist iseloomu, siis ei saanud ta ka avastada kasuminormi langemise tendentsi seadust, s. o. seadust kui niisugust, samuti kõiki sellele seadusele vastutoimivaid põhjusi. Kuid mõningaid neist Ricardo siiski ähmaselt märkas. Ta kirjutab: «Tõepoolest, töö palk võis varem olla kõrgel tasemel ja võib mõningal määral langeda. Kui see nii on, siis on kasumi langus pidurdatud.» [139] Teises kohas väidab ta, et kasumil on langemise loomulik tendents, sest ühiskonna progressiga ja rikkuse kasvuga saadakse vajalik täiendav hulk toiduaineid ainult üha suurema hulga töö kulutamisel; õnneks aga pidurdub see tendents aeg-ajalt tarbeesemete tootmises rakendatavate masinate täiustamise tõttu, samuti agronoomias tehtavate avastuste tõttu, mis võimaldavad säästa osa varem vajalikust tööst ja vähendada töölise elatusvahendite hinda.

Analüüsides «vastutoimivaid põhjusi», teeb Marx mõningaid kriitilisi märkusi Ricardo aadressil väliskaubanduse küsimuses. Marx heidab Ricardole ette, et ta jättis hoopis silmapaari vahele asjaolu, et väliskaubandus — kuivõrd väliskaubandus odavdab osaliselt püsivkapitali elemente ja osaliselt vajalikke elatusvahendeid (muutuvkapital) — aitab kaasa kasuminormi tõusule, sest ta suurendab lisaväärtuse normi ja alandab püsivkapitali väärtust. Tootmise laiendamisele kaasa aidates kiirendab väliskaubandus akumulatsiooni ja muutuvkapitali relatiivset vähenemist püsivkapitaliga võrreldes, mistõttu ta kiirendab ka kasuminormi langemist. Kapitalistliku väliskaubanduse arengus avaldub seesama kahesugune mõju, mida Ricardo ei märganud.

Ricardo eeldab ekslikult, et koloniaalkaubandus ja üldse väliskaubandus üldisele kasuminormile mõju ei avalda. Tegelikult on lugu hoopis vastupidine. Kui metropolide kapitalid, selgitab Marx, võivad vabalt liikuda, näiteks koloniaalkaubandusse, siis tõstavad nad üldist kasumi taset. Miks? Sellepärast, et orjuse ja loodusliku mullaviljakuse tõttu on palk seal madalam, peale selle on seal madalam ka kapitali orgaaniline struktuur.

Oma ekslikku seisukohta motiveerib Ricardo sellega, et vanades tootmisharudes olevat rakendatava töö hulk ja ka palk jäänud endiseks. Ta ei võta arvesse esiteks seda, et kui mingis tootmisharus kasuminorm tõuseb, siis peab see paratamatult endaga kaasa tooma üldise kasuminormi tõusu. Teiseks on see Ricardo väär seisukoht seotud ebaõige eeldusega, nagu võiks kasuminorm tõusta

---

[139] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, 1955, lk. 104.

või langeda ainult selle tõttu, et turuhind loomulikust hinnast kõrvale kaldub. See aga omakorda eeldab, et keskmine kasum võib langeda või tõusta ainult siis, kui langeb või tõuseb relatiivne lisaväärtus.

Juba monopolismieelse kapitalismi ajajärgul leidis aset kapitali väljavedu ja see avaldas vastutoimet kasuminormi langemisele. Marx kirjutab selle kohta järgmist: «Mis puutub asumaadesse jne. mahutatud kapitalidesse, siis võivad nad anda kõrgemaid kasuminorme sellepärast, et kasuminorm on seal madala arengu tõttu üldse kõrgem; kui aga kasutatakse orje, kulisid jne., siis on ka töö ekspluateerimine kõrgem.» [140] Sellised suhteliselt kõrged kasumid, mis saadi asumaades jne. ja saadeti metropolidesse, põhjustasid kasuminormi tõusu. Ricardo aga seda ei tunnista. Vaieldes vastu A. Smithile ja teistele, ütleb Ricardo, et nad väidavad, et kasumite võrdsus kujuneb kasumite üldise suurenemise tagajärjeks, tema ise aga on arvamisel, et enamsoodustatud kaubandusharus saadav kasum langeb kiiresti üldise tasemeni.

Millega motiveerib siis Ricardo seda, et kasumi suurenemisel langeb see kiiresti üldise tasemeni? Marx näitab, et Ricardole näib see asi hoopis teistsugusena, nimelt nii: selle raha eest, mis saadi välismaalt kaupade realiseerimisest kõrgema hinnaga, ostetakse seal teisi kaupu ja saadetakse kodumaale, kus nad müüakse. Ei ole aga sugugi selge, miks ei ole see neile tootmisharudele kasulik. Tegelikult on see ainult illusioon, mis tekib rahavormist. Soodsates tingimustes asuv maa, kirjutab Marx, saab vahetamisel rohkem tööd vähema hulga töö eest, kuigi see vahe, nagu üldse töö ja kapitali vahel toimuva vahetuse puhul, omastatakse kapitalistide poolt. Kuivõrd kasuminorm on asumaal kõrgem, siis soodsatel looduslikel tingimustel võivad sellega järelikult kaasneda madalad kaubahinnad. «Võrdsustamine küll toimub, kuid see pole võrdsustamine vana taseme järgi, nagu arvab Ricardo.» [141] Niisiis on väliskaubanduse kõrval kapitali väljavedu põhjuseks, mis kasuminormi langemisele juba monopolismieelse kapitalismi ajajärgul vastutoimet avaldas.

Ricardo teooria — mille järgi kasuminorm (tegelikult lisaväärtuse norm) langeb — ekslikkus tuleneb sellest, et palk tõuseb tema arvates põllumajandussaaduste kallinemise tõttu. Tegelikult aga käib kapitalismi arenemisega kaasas niihästi absoluutse kui ka relatiivse lisaväärtuse suurenemine. Sellepärast toimib kasuminormi langemise tendents üheaegselt lisaväärtuse normi tõusuga. «Seepärast pole midagi mõttetumat,» kirjutab Marx, «kui kasuminormi langemise seletamine palganormi tõusuga, kuigi ka see võib erandina esineda.» [142] Kasuminormi langemise tendentsi sea-

---

[140] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 247.
[141] Sealsamas, lk. 248.
[142] Sealsamas, lk. 249.

duse toime peamiseks põhjuseks on kapitali orgaanilise struktuuri kasv, s. o. töötootlikkuse kasv kapitalismi tingimustes. Ricardo järgi tuleb välja ümberpöördult: kasuminorm langeb sellepärast, et palk tõuseb ja töö muutub vähemtootlikuks. Kasuminormil on langemise tendents, märgib Marx, mitte sellepärast, et töö muutub vähemtootlikuks, vaid sellepärast, et töö muutub tootlikumaks. Lisaväärtuse normi tõus ja kasuminormi langus on vaid erivormid, milledes kasvav töötootlikkus kapitalistlikult väljendub. Ricardo tegi jämeda vea, kui ta kasuminormi (nagu ta ise arvas) uurimisel tegelikult uuris vaid lisaväärtuse normi, eeldades sealjuures, et töö intensiivsus ja tööpäeva kestus on püsivad suurused. Kui aga üks neist suurustest või mõlemad koos suurenevad kiiremini kui palk, siis palga tõusu puhul tõuseb ju ka lisaväärtuse norm. Ricardo aga seda ei mõistnud.

Kasuminormi langemise tendentsi seaduse toime aeglustab uute iseseisvate kapitalide tekkimist. See ähvardab kapitalistlikku tootmisviisi. Selle seaduse toime aitab kaasa ülejäägilise kapitali ja liigrahvastiku tekkimisele; kui kapitalismi põhilise vastuolu väljenduse vorm tekitab ta ületootmist ja majanduskriise. Niisiis tähendab kasuminormi langemise tendentsi seadus esiteks ohtu kapitalistlikule tootmisviisile ja teiseks näitab kapitalismi ajutist iseloomu. Ricardo märkab ainult esimest ega näe teist. Ta samastab kapitalistlikku tootmist tootmisega üldse, ilma milleta inimühiskonna olemasolu ei ole võimalik. Sellepärast ei näe Ricardo ega ka teised kodanlikud majandusteadlased kapitalismi ajutist iseloomu. Kasuminormi langemise analüüsimisel tunnevad nad aga ikkagi, toonitab Marx, et «kapitalistlik tootmisviis leiab tootlike jõudude arenemises sellise piiri, millel pole mingit seost rikkuse tootmisega kui niisugusega; see omapärane piir näitab, et kapitalistlik tootmisviis on piiratud ja et tal on vaid ajalooline, ajutine iseloom; see näitab, et kapitalistlik tootmisviis pole absoluutne rikkuse tootmise meetod, vaid vastupidi, satub teatud arenemisastmel oma edasise arenemisega konflikti» [143].

Ricardot aga teeb rahutuks mitte üksnes kasuminormi, vaid ka kasumi massi langemine. Tegelikult aga, nagu me nägime, kasumi mass kapitalismi arenemisega kasvab. Siinkohal tuleb silmas pidada, et antud kapitali suhtes kasumi mass väheneb, s. o. teatud suurusega kapital toob vähem kasumit. Kasumi massi vähenemine tegi Ricardo rahutuks sellepärast, et ta nägi selles ohtu kapitalistliku tootmise arenemisele.

Ricardo eeldas, et kapitalismi arenemisega põllumajandussaaduste väärtus tõuseb, sest rahvastiku kasvuga hakatakse harima ikka halvemaid maatükke, mis määravad põllumajandussaaduste väärtuse. Selle tõttu kasvab ka maarent.

Marx lükkas selle Ricardo seisukoha ümber. Marx tõestas, et

---

[143] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 252.

kapitalismi arenemisega kasvab rent küll absoluutselt, kuid rendi norm, s. o. rendi ja kapitali suhe, langeb niisamuti nagu kasuminormgi. See Ricardo viga tuleneb sellest, et ta samastas kasumit lisaväärtusega, mistõttu ta ei mõistnud, et rent on lisaväärtuse iseseisvaks saanud osa.

Analüüsides tootmise laienemise ja väärtuse isekasvamise vahelist konflikti, näitab Marx, et esiteks kasvab kapitalistliku tootmise arenemisega nii rakendatava töö kui ka lisatöö hulk ning teiseks kasvab taastoodetava kapitali väärtus ja sellele lisandatav uus lisaväärtus. Kuid Marx on arvamisel, et neid akumulatsiooni momente ei tohi vaadelda ainult olukorras, kus nad üksteise kõrval rahulikult eksisteerivad, s. o. niisuguses olukorras, milles neid uurib Ricardo; need momendid sisaldavad vastuolu, mis avaldub vastuolulistes tendentsides ja nähtustes.

Milles seisab siis see vastuolu? See seisab selles, et kapitalistlikule tootmisviisile on omane tootlike jõudude absoluutse arenemise tendents, olenemata ühiskondlikest suhetest, milles tootmine aset leiab. Tootmise eesmärgiks on aga lisaväärtuse tootmine ja kapitali väärtuse suurendamine. See aga põhjustab kasuminormi langust ja kapitali väärtuse vähenemist.

Ricardo näeb kapitalistliku tootmisviisi arenemise piiri selles, et palga tõusuga kaob põllumajandussaaduste kallinemisel igasugune akumulatsiooni võimalus. «Farmer ja vabrikant saavad niisama vähe elada ilma kasumita nagu tööline ilma palgata. Nende akumulatsiooni püüe väheneb iga kasumi vähenemisega. See akumulatsioon kaob täiesti siis, kui nende kasum on nii madal, et see neile vajalikku hüvitust ei anna.» [144] Sellest järeldub loogiliselt, et olukorras, kus akumulatsioon ei ole võimalik, kapitalism eksisteerida ei saa. Ricardo kui kodanluse ideoloog aga niisugust järeldust ei tee. Ta piirdub põhjendamatu märkusega, et selline hindade olukord ei või kunagi esineda. Lähtudes aga Ricardo andmetest ja arutlustest, võib eeldada, et selline hindade olukord peab tingimata kujunema.

Vastupidiselt Ricardole näitab Marx, et kapitalistliku tootmise piir avaldub esiteks selles, et kasuminormi langemine satub vastuollu töö tootliku jõu kasvuga, milline vastuolu ületatakse kriisides; teiseks selles, et tootmise tase, tema laienemine või vähenemine ei olene ühiskonna vajadustest, vaid kasumi omastamisest ja kõrgest kasuminormist. Kapitalistlik tootmine ei katke siis, kui seda nõuab vajaduste rahuldamine, vaid siis, kui seda nõuab tootmine ja kasumi realiseerimine. Selles seisabki nimetatud akumulatsiooni momentide vastuolu, milliseid Ricardo ei märganud.

Kapitalistliku tootmise tõukejõuks on kasuminorm. Sellepärast tunneb Ricardo hirmu kasuminormi langemise ees. Marx hindab

---

[144] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 107—108.

kõrgelt seda, et Ricardo mõistab sügavalt kapitalistliku tootmise tingimusi. «Ricardo kõige silmapaistvamaks jooneks on nimelt see, mida temale on ette heidetud: et ta «inimeste» saatusest mitte hoolides peab kapitalistliku tootmise uurimisel silmas üksnes tootlike jõudude arenemist, ükskõik milliste inimohvritega ja kapitali*väärtuste* ohvritega see ostetakse.» [145]

Kapitalistliku tootmisviisi ajalooline ülesanne ja õigustus seisab tootlike jõudude arendamises. Sellega loob kapitalistlik tootmisviis ebateadlikult materiaalsed tingimused sotsialismile. Kuid Ricardot teeb rahutuks see, ütleb Marx, et kasuminormi, mis on akumulatsiooni näitajaks, ähvardab oht kapitali orgaanilise struktuuri kasvu tagajärjel. Selle rahutustunde aluseks on aga midagi sügavamat, mida Ricardo ainult ähmaselt tunneb, nimelt see, et kapitalistlik tootmisviis on piiratud, et see on ajalooliselt ajutine tootmisviis. Niisiis märgib Marx talle omase teadusliku ausameelsusega, et Ricardol esineb mõningaid ajaloolisi elemente. Kasuminormi langemise tendentsis tundis Ricardo instinktiivselt, et kapitalistlik tootmisviis on ajalooliselt piiratud. See tekitab temas kui kodanlikus majandusteadlases suurt rahutust.

Niisiis nägime, et Ricardo arvates on kasuminorm ja lisaväärtuse norm identsed. Kasuminormi langemise tendentsi seletab ta sellega, et kapitalismi arenemisega toiduainete väärtus järjest tõuseb, sest põllumajanduse produktiivsus pidevalt väheneb. Selle tõttu suureneb vajalik tööaeg ja väheneb lisatööaeg. Järelikult väheneb nii lisaväärtus kui ka lisaväärtuse norm. Põllumajanduse produktiivsuse langemise abil seletab Ricardo ka maarendi olemasolu ja kasvu. Allpool näeme, et Ricardo maarenditeooria on väär. Sellepärast variseb kokku üks tema alustest, mille abil ta seletab kasuminormi langemist. Ricardo teooria kasuminormi langemisest on rajatud ekslikule teesile, nagu oleksid lisaväärtuse norm ja kasuminorm identsed. Sellepärast osutub ka kasuminormi langemine identseks lisaväärtuse normi langemisega. Seega on Ricardo teooria kasuminormi langemisest kummutatud.

Kasuminormi langemise tendentsi tegelikuks põhjuseks aga on kapitali orgaanilise struktuuri kasv. Kasuminorm, kirjutab Marx, ei lange sellepärast, et töölist vähem ekspluateeritakse, vaid sellepärast, et teda rohkem ekspluateeritakse, et kasvab lisaväärtuse mass. Nii näeme, et need eeldused, millel rajaneb Ricardo kontseptsioon kasuminormi langemisest, on ekslikud.

9. K. MARX D. RICARDO RENDITEOORIA PUUDULIKKUSEST

Ricardo alustab maarenti käsitlevat peatükki küsimusega: kas maaomandus ja maarent on vastuolus sellega, et kauba väärtuse määrab tööaeg? Marx ütleb, et see renditeooria ja tööväär-

[145] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 269—270.

tusteooria vaheline otsene seos, nii nagu see Ricardol esineb, on Ricardo teaduslikuks teeneks.

Ricardo kirjutab renti käsitleva peatüki algul, et rent on see maaprodukti osa, mida makstakse maaomanikule ürgsete maajõudude kasutamise eest.

Marx peab seda definitsiooni puudulikuks. Miks? Sellepärast, et maal ei ole ürgseid jõude. Maa on loodusliku ja ajaloolise arenemisprotsessi produkt ja maa struktuur võib muutuda. Oluline on ainult see, et renti makstakse loodusobjektide kasutamise eest.

Kui Adam Smith räägib rendist, mida makstakse maa eest, kus kasvavad looduslikud metsad, kus on olemas söekaevandused, kivimurrud jne., siis arvab Ricardo ekslikult, et tööstu rite poolt maaomanikele makstav tasu söekaevanduste või kivimurdude eest makstakse tegelikult neist saadava kivisöe või kivide väärtuse eest ega ole mingisuguses seoses ürgsete maajõududega. Marx märgib, et Ricardo suhtub kaevanduste, kalapüügikohtade ja looduslike metsade jne. eest saadavasse renti väga pealiskaudselt. Ricardo ei märka siin ega ka põllumajanduses absoluutset renti, mida ta üldse ei tundnud ja mis etendab hankivas tööstuses veelgi suuremat osa kui põllumajanduses. See tuleb sellest, et hankivas tööstuses domineerib kapitali kõige madalam orgaaniline struktuur.

Ricardo ütleb, et maarendiga ei tohi segi ajada protsenti ja kasumit kapitalilt, mida rakendati maa kvaliteedi parandamiseks ja produkti hoidmiseks vajalike hoonete püstitamiseks. Ricardo ütleb algul, kirjutab Marx, et tuleb vahet teha rendi — mida makstakse maaomanikule ürgsete maajõudude kasutamise eest — ning protsendi ja kasumi vahel, mida makstakse talle maaparanduseks jne. kulutatud kapitali eest. Seejärel ütleb Ricardo, et looduslike metsade omanikule makstav tasu neist puidu saamise õiguse eest või kivimurdude ja söekaevanduste omanikule makstav tasu neist kivide ja söe kaevandamise õiguse eest ei ole rent, sest seda tasu ei makstavat ürgsete maajõudude kasutamise eest. Siin puudub loogika. Ricardo arutlusest võib aru saada nii, et see «tasu» on kasum ja maaparandustesse mahutatud kapitali protsent. Kas looduslike metsade, kivimurdude ja söekaevanduste omanik mahutas neisse kapitali, selleks et looduslikud metsad annaksid puitu ning et kivimurrud ja söekaevandused võiksid sisaldada kive ja sütt? Mida kujutab siis endast see «tasu»? On täiesti selge, et see «tasu» ei ole kasum ega kapitali protsent, vaid rent (kuigi mitte selles mõttes, kuidas Ricardo renti defineerib).

Niisiis on täiesti ükskõik, kas maaomanikule makstakse «renti» «maajõudude» kasutamise eest või «looduslike maaproduktide» kasutamise eest. See ei muuda absoluutselt midagi majanduslikus suhtes, ei muuda midagi selles, et makstakse «millegi looduse poolt antu» eest, maajõudude või maaproduktide eest, milledele seni mingit inimtööd kulutatud ei olnud. Maarendi all mõistab

Ricardo siin ainult diferentsiaalrenti I. Ricardo ajab segi absoluutse rendi ja diferentsiaalrendi II kasumiga ja kapitali protsendiga. Seega kummutab Ricardo renti käsitleva peatüki alguses — tekkinud raskusest möödahiilimiseks — kogu oma teooria.

Ricardo eeldab, et absoluutset renti ei ole olemas. Sealjuures lähtub ta ekslikust eeldusest, et kui kaupade väärtuse määrab tööaeg, siis peavad kaupade keskmised hinnad võrduma kaupade väärtusega. Ricardo väidab, et kui kaupade väärtus ja nende keskmised hinnad on võrdsed, siis ei ole võimalik saada maarenti kõige halvematelt maadelt, samuti algselt haritud maadelt, s. t. et absoluutne rent ei ole võimalik. Niisiis näeme, et Ricardo arvates võib esineda ainult diferentsiaalrent. Ta väidab, et kui oletada absoluutse rendi eksisteerimist, siis tähendaks see, et üks ja seesama töö hulk loob erinevad väärtused olenevalt sellest, millist materjali ta harib. See aga kummutaks Ricardo põhiteesi, mille järgi väärtuse substantsi moodustab ühiskondlik tööaeg. Ricardo eeldab ekslikult, et halvemate maade produkte ei saa üldreeglina müüa odavamalt tootmiskuludest pluss keskmine kasum, sest kapitalistlikes tingimustes ei oleks siis võimalik neid maid harida.

Vaatamata sellele, et absoluutne rent oli niisamasuguseks empiiriliseks faktiks nagu tootmishindki, eitas Ricardo absoluutset renti, püüdes vägivaldselt allutada väärtusseadusele kapitalistliku rentniku ja maaomaniku vahelisi suhteid. Ricardo tahtis väärtusseadusest otseselt tuletada absoluutset renti. Et see aga on võimatu, siis eitas Ricardo väärtusseaduse säilitamise eesmärgil absoluutse rendi olemasolu reaalset fakti.

Nagu kõige halvemad maad, nii ei too ka mingit renti algselt haritud maad. Miks? Sellepärast, et algselt haritud maa polnud halvem ega parem, vaid oli alles diferentseerimata maa. Põllumajandusse algselt tehtud kapitalimahutused ei erine Ricardo arvates tegelikult kapitalimahutustest tööstusse. Sellepärast ei anna nad absoluutset renti ega saa järelikult üldse mingit renti anda.

Selle kõrval esineb Ricardol kujutlus, et inimesed valivad algselt endale kõige parema maa. Hiljem, kui nad seoses rahvastiku kasvuga võtavad harimisele halvemad maatükid, tekib rent algselt haritud parimal maatükil ja seejärel hakkavad järk-järgult renti andma ka kvaliteedilt järgnevad maatükid. Ainult kõige halvemad maad kui kapitali rakendamise erisfäärid ei anna Ricardo arvates kunagi mingit renti.

Juba 1851. aastal kritiseeris Marx kirjas Engelsile Ricardo diferentsiaalrenditeooriat. Marx lükkas ümber Ricardo teesi, nagu esineks diferentsiaalrendi kasv sellepärast, et toimub üleminek paremalelt maadelt halvematele maadele. Marx näitas, et Ricardo väide, mille järgi algselt haritakse paremad, seejärel aga halvemad maad ning see põhjustab viljahindade kasvu, ei ole õige.

Marx näitas, et teaduse ja tehnika progressi tõttu on võimalik

halvemaid maid suhteliselt headeks maadeks muuta, s. o. võrreldes nende maadega, mida varem headeks peeti. Diferentsiaalrent võib kasvada mitte üksnes viljahindade tõusu, vaid ka nende languse puhul. Marx tõestas, et diferentsiaalrenditeooria ei eelda sugugi kahanevat mullaviljakust, nagu arvas Ricardo, vaid eeldab mullaviljakuse üldise tõusu puhul — millega kaasneb ühiskonna arenemine — mitmesuguste maatükkide viljakuse erinevuse suurenemist, või seda, et ühesuguste kapitalide järjestikusel mahutamisel ühte ja samasse maatükki saadakse erinev saak. Marx ei tegelnud tol ajal veel absoluutse renditeooria väljatöötamisega; selle teooria töötas ta välja 60-ndate aastate algul.

Tundmata absoluutset renti, on Ricardo arvamisel, et halvematel maatükkidel mingit väärtuse ülejääki keskmise kasumiga võrreldes ei eksisteeri. Sellepärast ei andvat ka halvemad maatükid mingit renti. See on vastuolus tegelikkusega, kuid tööväärtusteooria pooldajana ei näinud Ricardo absoluutse rendi allikat.

Ricardo renditeooriat kritiseerides kirjutas Marx juba 1862. aastal, et Ricardo ajab segi väärtuse ja tootmishinna. Sellepärast arvab Ricardo, et kui absoluutne rent eksisteeriks, siis maaprodukte müüdaks pidevalt nende väärtusest kallimalt. See aga lükkaks ümber väärtusseaduse. Nii näeme, et Ricardo absoluutset renti eitab.

Absoluutset renti avastades põhjendab Marx, et see rent ei eksisteeri väljaspool väärtusseadust, vaid just selle seaduse alusel. Ricardo eitas absoluutset renti sellepärast, et ta samastas väärtust tootmishinnaga ega mõistnud maaeraomanduse erilist osa kapitalismi tingimustes. Kirjas Engelsile 9. augustist 1862 kirjutab Marx selle küsimuse kohta järgmist: «Ainus, mida ma teoreetiliselt tõestama pean, on see, et absoluutne rent on võimalik ilma väärtusseaduse rikkumiseta ... Ricardo eitab, mina aga kinnitan seda. Ma kinnitan samal ajal, et Ricardo eitamine on rajatud A. Smithilt üle võetud teoreetiliselt väärale dogmale, nimelt eeldusele, et kaupade tootmise kulud (s. o. tootmishinnad — *A. R.*) ja väärtused on identsed. Ma kinnitan edasi, et kõigil neil juhtudel, kus Ricardo küsimust näidetega illustreerib, eeldab ta alati selliseid tingimusi, milledes ei eksisteeri kas kapitalistlikku tootmist või ei eksisteeri — tegelikult või juriidiliselt — maaomandust. Asi aga on just selles, et uurida seadust nende asjaolude olemasolu tingimustes.» [146]

Niisiis kummutas Marx Ricardo väära seisukoha, mille järgi absoluutne rent ei eksisteeri, ja tõestas, et absoluutse rendi olemasolu ei ole üldse vastuolus väärtusseadusega, vaid vastupidi, kinnitab seda, et see seadus toimib ka kapitalistlikus põllumajanduses.

Ricardo eeldab, et seoses rahvastiku kasvuga ja nõudmise suu-

[146] К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма о «Капитале», 1948, lk. 88.

renemisega maaproduktide järele tõusevad nende produktide hinnad. Täiendavat nõudmist maaproduktide järele rahuldatakse harimiselevõetavate vähemviljakate maade arvel. Nende produktide väärtus ja järelikult ka turuhinnad on Ricardo arvates kõrgemad, sest nende tootmiseks kulutatakse rohkem tööd. See kutsub esile rendi suurenemise.

Ricardo oli selle tunnistajaks, kuidas Inglismaal nisuhinnad ajavahemikul 1770—1815 järjest tõusid. Viljaseaduste sisseviimine 1815. aastal pidi takistama viljahindade langemist. Kõrged viljahinnad stimuleerisid vähemviljakate maade harimiselevõtmist ja kutsusid esile rendi kasvu rahvahulkade ja tööstuse arvel.

Ricardo lähtub seisukohast, et 1) maaomandus puudub; 2) et põlluharijad lähevad üle paremateltmaadelt halvematele (Marx ütleb, et Ricardol on sellel absoluutne tähendus, kui mitte arvestada mõningaid vaheaegu, mis tekivad põllumajandusse teaduse ja agrotehnika saavutuste juurutamise tagajärjel); 3) et alati on olemas küllaldane hulk kapitali, mis on vajalik mahutamiseks põllumajandusse. Need tingimused esinesid tol ajal ainult Inglismaal, kuna mandril neid ei olnud. Inglismaal kujunesid tingimused, «milledes arenes adekvaatselt k a a s a e g n e m a a o m a n d u s, s. o. maaomandus, mille kapitalistlik tootmine m o d i f i t s e e r i b» [147]. Sellepärast olid Inglismaa kapitalistlikus põllumajanduses kujunenud tingimused maarenditeooria väljatöötamiseks klassikalisteks.

Eeldus, et minnakse üle üha halvemate maade kasutuselevõtmisele, võis tekkida ainult Inglismaal, kus kapital põllumajanduses juba ammu halastamatult võimutses. Ricardo renditeooria tekkimise aluseks olid ka asumaad. Neis, eriti aga niisugustes asumaades, kus toodeti puuvilla, tubakat, suhkrut ja teisi kaupu, oli just otsustav tähtsus maa asukohal ja viljakusel. Ricardo võttis selle seisukoha üle, ütleb Marx, inimestelt, kes tegelesid asumaades kaupade tootmisega ja käsitlesid kapitalistlikku tootmisviisi kui midagi niisugust, mis põllumajandusele eelneb.

Ricardo ei vaatle kapitalistlikku maarenti kui ajaloolist, vaid kui igavest kategooriat. Illustratsiooniks võtab ta asumaa, kus toimub alles asustamine ja kus alles väike osa viljakandvast maast haritakse rahvastikule vajalike toiduainete tootmiseks. Ta eeldab, et sel rahvastikul on juba kapital olemas. Kuid neis tingimustes rent veel ei eksisteeri. Rent tekib Ricardo arvates siis, kui ühiskonna arenemisega võetakse harimisele maad, mis on halvemad nii viljakuselt kui ka asukohalt. Paremad maad hakkavad siis andma renti. Renti makstakse Ricardo arvates alati maa kasutamise eest ainult sellepärast, et maa hulk on piiratud, maa kvaliteet aga on erinev. Ricardo märgib õigesti, et diferentsiaalrendi tekkimiseks

---

[147] К. М а р к с, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 231.

ei ole ilmtingimata vaja maaeraomandust. Ricardo aga viitab täiesti vääralt, ütleb Marx, vabadele kodanlikele asumaadele, kus puudub niihästi kapitalistlik tootmisviis põllumajanduses kui ka sellele vastav maaomandusvorm. Ricardo aga ütleb maarenti käsitleva peatüki algul, «et tahab uurida mõju, mida maa omastamine maaproduktide väärtusele avaldab, otsekohe selle järel võtab ta aga illustratsiooniks asumaad, kusjuures eeldab, et maa on seal suhteliselt ürgsetes tingimustes ja et maaomanduse monopol ei piira maa ekspluateerimist» [148].

Ainult juriidiline maaomandus ei loo muidugi omanikule renti. Maaomandus aga on rendi saamise vajalik tingimus. Maaomanik lubab ekspluateerida oma maad ainult tingimusel, kui talle selle eest teatud renti makstakse. Ricardo aga unustab märkimast, kes siis saab diferentsiaalrenti, kui maaomandus puudub.

Uurides diferentsiaalrenti I, märgib Marx, et Ricardol on täiesti õigus, kui ta kirjutab, et rent on alati kahe ühesuguse kapitali- ja tööhulga rakendamise abil saadud produkti vahe. See aga käib üldse lisakasumi kohta. Seepärast oleks vaja lisada, et see leiab aset ainult ühesuurustel maatükkidel. Peale selle oleks vaja veel öelda, et see käib ainult diferentsiaalrendi kohta, sest Ricardo mingit muud renti ei tunne.

Marx rõhutab, et õige on ka Ricardo teine tees, mis puudutab diferentsiaalrenti. Ricardo ütleb, et kõigel sellel, mis vähendab ühesse ja sellessesamasse maatükki või uude maatükki järjestikuselt tehtud kapitalimahutustest saadava produkti vahet, on rendi vähendamise tendents, kõik see aga, mis seda vahet suurendab, avaldab paratamatult vastupidist mõju, s. o. sel on rendi suurendamise tendents. Sellisteks põhjusteks, kirjutab Marx, on mitte üksnes maatükkide viljakuse ja asukoha erinevus, vaid ka järgmised üksikpõhjused: 1) maksude jaotamine, kui maalt maksu võetakse; 2) põllumajanduse arenemise erinevused mitmesugustes riigi osades ja 3) kapitali ebaühtlane jagunemine rentnike vahel. Need erinevused on põllumajanduses palju olulisemad kui teistes tootmisharudes.

Ricardo rõhutab õigesti, et renti makstakse alati sellepärast, et maa hulk on piiratud ja et maa kvaliteet on erinev, nimelt erineb maa viljakuse ja asukoha poolest. Kuid Ricardo eeldab ekslikult, et rendi olemasolu on tingitud kahanevast mullaviljakusest ja üleminekust paremate maade harimiselt halvemate maade harimisele või halvema asukohaga maade harimisele. See põhjustab rendi kasvu. Ta eeldab ekslikult, et iga rahvastiku juurdekasvuga — mis sunnib antud riigis kasutusele võtma halvemad maatükid toiduainete tagavara suurendamiseks — kaasneb ka kõigilt viljakandvamatelt maadelt saadava rendi suurenemine.

«Kahaneva mullaviljakuse seaduse» toime avaldub Ricardo

---

[148] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 770.

arvates põllumajandusse tehtavate täiendavate kapitalimahutuste langevas tootlikkuses.

Ricardo tunnistab, et täiuslikumate masinate, paremate väetiste ja ratsionaalsemate külvikordade ning muude abinõude rakendamisega on võimalik põllumajanduses töötootlikkust tõsta ja selle tagajärjel põllumajandussaaduste ühiku väärtust alandada. Kuid need abinõud ei suuda Ricardo arvates siiski takistada töötootlikkuse langust põllumajanduses ja põllumajanduskaupade ühiku väärtuse tõusu.

Niisiis tõi Ricardo oma renditeooriasse kaks ebateaduslikku teesi: 1) kurikuulus «kahaneva mullaviljakuse seadus», mida kapitalismi apologeedid püüavad kasutada selle «tõestamiseks», et töörahva absoluutne ja relatiivne vaesumine kapitalismi tingimustes olevat selle tagajärg, et loodus ei ole küllalt helde; 2) et esmajoones võetakse alati harimisele kõige viljakandvamad ja kõige paremas asukohas asuvad maatükid, seejärel aga võetakse harimisele — vastavalt rahvastiku kasvule ja põllumajandussaaduste vajaduste suurenemisele — uued maatükid, mis oma viljakuselt ja asukohalt on senistest haritavatest maadest halvemad. Et aga põllumajanduskaupade väärtuse määravad nii viljakuselt kui ka asukohalt halvematel maadel tehtud kulutused, siis kasvavad ka põllumajandussaaduste hinnad. See aga põhjustab omakorda rendi kasvu, sest põllumajandussaaduste individuaalse tootmishinna ja ühiskondliku tootmishinna vahe suureneb.

Diferentsiaalrenti uurides näitas Marx, et need Ricardo teesid on ekslikud. Kirjas Engelsile 2. augustist 1862 kirjutab Marx, et ta arendab diferentsiaalrenditeooriat niiviisi, et Ricardo eeldus, mille järgi põllumajanduse tootlikkus järjest langeb, muutub äärmiselt naeruväärseks. Tegelikult võetakse halvemad maad sageli harimisele varem kui paremad maad, kusjuures halvemad maad muutuvad parematekstes teaduse ja tehnika arenemisega. Diferentsiaalrendi I kujunemisel ja seletamisel ei ole üldse oluline, millises järjekorras paremad, keskmised ja halvemad maad harimisele võetakse. Diferentsiaalrendi I kujunemise vajalikeks tingimusteks on maa piiratus, monopol maale kui kapitalistliku majanduse objektile ning viljakuselt ja asukohalt erinevate maatükkide olemasolu. Niiviisi, kirjutab Marx, langeb ära see Ricardo diferentsiaalrendi teooria ebaõige eeldus, et diferentsiaalrent eeldab paratamatult üleminekut järjest halvematele maatükkidele või põllumajanduse järjest vähenevat tootlikkust. Diferentsiaalrent võib esineda üleminekul üha parematele maadele, samuti ka siis, kui madalamaks astmeks on endise halvema maa asemel parem maa; diferentsiaalrent võib olla ka seotud põllumajanduse kasvava progressiga. Erinevus maatükkide viljakuses ja asukohas võib agrotehnika arenemisega suureneda, endiseks jääda või väheneda. V. I. Lenin märgib, et Marx tõi täielikult esile Ricardo vea, «nagu saadaks diferentsiaalrenti ainult üleminekul parematelt maatükkidelt järjest

halvematele. Vastupidi, esineb ka vastupidiseid üleminekuid, tuleb ette ühe maaliigi muutumist teiseks (agrikultuuritehnika progressi, linnade kasvu jm. tõttu), ja suureks eksimuseks on kurikuulus «langeva mullaviljakuse seadus», mis veeretab kapitalismi puudused, piiratused ja vastuolud looduse kaela» [149].

Marx toonitab, et põllumajanduse tootlikkus võib väheneda ainult siis, kui nõudmine vilja järele suureneb niivõrd, et turuhind ületab ühiskondliku tootmishinna kõige halvemal maal, mistõttu sellelt maalt ja kõigilt teistelt maadelt oleks võimalik saada täiendprodukti ainult senisest kõrgema hinnaga. Ainult sel juhul põhjustaks täiendavatest kapitalikulutuste langevast tootlikkusest tingitud produkti vähenemine individuaalse ja ühiskondliku tootmishinna tõusu. Kõigil muudel võrdsetel tingimustel tõuseks palk vilja kallinemise tõttu ja sellele vastavalt langeks kasuminorm. Sel juhul poleks oluline, kas kasvanud nõudmist rahuldatakse senisest halvema kvaliteediga maade kasutuselevõtmise teel või maasse tehtavate täiendavate kapitalimahutuste teel. Keskmise kasumi langus tooks endaga kaasa diferentsiaalrendi kasvu. Selle juhtumi muudab Ricardo ainsaks normaalseks juhtumiks, millele ta viib tagasi kogu diferentsiaalrendi II kujunemise. Seega paljastas Marx Ricardo vea ja vabastas diferentsiaalrenditeooria igasugusest seosest kurikuulsa «kahaneva mullaviljakuse seadusega». «Seega langeb ära diferentsiaalrendi esimene väär eeldus, nagu see veel Westi, Malthuse ja Ricardo juures valitseb, nimelt, et diferentsiaalrent eeldab paratamatult siirdumist järjest halvemale maale või siis põllumajanduse pidevalt vähenevat tootlikkust.» [150]

Marx tõendas, et täiendavate kapitalikulutuste langev ja tõusev tootlikkus kujutab endast ühesuguseid võimalikke juhtumeid diferentsiaalrendi II kujunemiseks. Sellest tuleneb, et «kahaneva mullaviljakuse seadus» rajaneb ebaõigel eeldusel, et põllumajanduses jääb tehnika tase muutumatuks. Tehes kokkuvõtte selle «seaduse» ümberlükkamisest, kirjutab V. I. Lenin, et «kahaneva mullaviljakuse seadus» ei ole üldse rakendatav neil juhtudel, kui tehnika progresseerub; seda seadust on võimalik väga suhteliselt ja tinglikult rakendada ainult neil juhtudel, kui tehnika jääb muutumatuks.

Kapitalistliku põllumajanduse käsitlemisel tuleb Marx järeldusele, et igasugune kapitalistliku põllumajanduse progress on «mitte ainult progress töölise paljaksriisumise, vaid ka maa kurnamise oskuses, igasugune progress maa viljakandvuse tõstmises antud ajavahemikul on ühtlasi progress selle viljakandvuse alaliste allikate hävitamises» [151]. See järeldus kummutab niinimetatud

---

[149] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 49—50.
[150] V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 96.
[151] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 437.

«kahaneva mullaviljakuse seaduse», mille pooldajaks oli ka Ricardo, ja väljendab peale selle kapitalistlikku tegelikkust põllumajanduses.

Niisiis näeme, et Ricardol eksisteerib ainult diferentsiaalrent, s. t., et kõige halvemal maal toodetud maaprodukti väärtus võrdub tootmishinnaga. Kõige halvemasse maasse mahutatud kapital erineb tööstusse mahutatud kapitalist vaid rakendusviisilt. Diferentsiaalrent, mis saadakse paremate maade harimisel, on lisakasum, mida toovad paremates ja keskmistes tingimustes rakendatud kapitalid. Erinevalt tööstusest kujuneb see lisakasum põllumajanduses põllumajanduse loodusliku aluse tagajärjel. Selle loodusliku aluse esindajaks on maaomanik. Sellepärast satub see lisakasum maaomaniku, mitte aga kapitalisti tasku.

Kõik need Ricardo arutlused aga varisevad kokku, ütleb Marx, koos tema eksliku eeldusega, et tootmishind võrdub väärtusega. Langeb ära absoluutse rendi eitamise teoreetiline alus. Ja tõepoolest, kui üht liiki kaupade tootmishind võrdub nende väärtusega, teist liiki kaupade väärtus on madalam nende tootmishinnast ja kolmandat liiki kaupade väärtus on kõrgem nende tootmishinnast, siis tõestaks asjaolu, et maaproduktide hind annab maarenti, vaid seda, et maaprodukt kuulub nende kaupade hulka, millede väärtus ületab nende tootmishinna. Miks siis kapitalide konkurents ei taanda maaproduktide väärtust tootmishinnale, mis on maaproduktide väärtusest väiksem? Sellepärast, et eksisteerib maaomanduse monopol, mis on tekkinud juba enne kapitalistlikku tootmist. Kapital allutab põllumajanduse kapitalistliku tootmise tingimustele. «Kuid ta ei ole suuteline võtma maaomanduselt võimalust maaprodukti selle osa haaramiseks, mille kapital oleks võinud omastada vaid maaomanduse puudumise tingimustes, mitte aga omaenda tegevuse tõttu.» [152] Väärtuse ja tootmishinna vahe allikaks on see lisaväärtus, mis tekib põllumajanduses selle tõttu, et seal kapitali orgaaniline struktuur on madalam kui tööstuses. See erinevus on aga ajalooline, mistõttu see võib kaduda. Järelikult on absoluutse rendi olemasolu ajalooline fakt, mis peab ühiskonna kõrgemal arenemisastmel, s. o. maa natsionaliseerimise puhul, kaduma.

Ricardo eitab absoluutset maarenti veel sellepärast, et ta eeldab, et kapitali orgaaniline struktuur on ühesugune nii põllumajanduses kui ka tööstuses. Ta teeb Marxi sõnade järgi kaks ajaloolist viga. Ühelt poolt eeldab Ricardo, et töötootlikkus on tööstuses ja põllumajanduses absoluutselt ühesugune, teiselt poolt aga eeldab ta põllumajanduse tootlikkuse absoluutset vähenemist. Esimese vea teeb ta siis, kui ta võrdsustab tootmishinda halvemal maal väärtusega; teise vea teeb ta siis, kui ta seletab parematelt

---

[152] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 236—237.

maadelt saadavate produktide tootmishindade ja nende produktide väärtuse erinevust. Järelikult tulenevad mõlemad vead tootmishinna ja väärtuse segiajamisest. Niisiis on kogu Ricardo maarenditeooria põhjendamatu.

Ricardo maarenditeooria näitab, et rent on põllutööliste tasuta töö produkt, et maaomanikud, omastades renti, omastavad osa ühiskondlikust produktist, mille tootmisest nad osa ei võta. Sellepärast käsitleb kapitalist, kirjutab Marx, maaomanikku kui kapitalistliku tootmise parasiiti. Ricardo väidab, et rendi kasv põhjustab paratamatult kasumi vähenemist, ja ümberpöördult. Ta konstateerib, et maaomanike ja teiste klasside huvid on vastandlikud. «Kui vilja müüakse madala hinnaga, siis annab see tunnistust sellest, et viimastena harimisele võetud maatükkidel on kasum kõrge. Kui vilja müüakse kõrge hinnaga, siis on samuti selge, et kasumid on suhteliselt väikesed ja et kõrge hind on vahend, mille abil vilja tarbija tagab maaomanikule rendi.» [153] Ainult maaomanikud võidavad põllumajandussaaduste hindade tõusust, teised klassid aga kaotavad. Sellest teeb Ricardo õige järelduse, et maaomanike huvid on vastuolus tootlike jõudude arenemise huvidega. Praktilised järeldused, mida Ricardo oma renditeooriast tegi, olid suunatud eraomanduse vastu, samuti selle esindajate — maaomanike vastu. Pooldades viljatollide tühistamist ja vaba kauplemist viljaga, põhjendas Ricardo tööstuskodanluse nõudmisi, kes võitles majanduspoliitika vastu, mis kunstlikult säilitas tol ajal Inglismaal kehtinud kõrged viljahinnad ja kõrge maarendi.

Ricardo ei paljastanud kapitalistliku rendi klassi- ja ekspluataatorlikku iseloomu. Teda huvitas mitte rendi allikas ja olemus, vaid rendi suurus ning kuidas rent mõjub kasumi tasemele. Oma renditeoorias ignoreeris Ricardo täielikult talurahvast, kes Inglismaal oli kadunud, ning lahendas kõik põhiküsimused lähtudes «puhta kapitalismi» seisukohast.

Ricardo renditeooria ei võimaldanud seletada, mispärast renti saadakse ka halvematelt maatükkidelt. Seda kasutasid ära töövääртusteooria vastased, kes väitsid, et väärtuse allikaks on mitte ainult töö, vaid ka loodus.

Seega tuleneb öeldust, et Ricardo maarenditeooria on täiesti puudulik. Kuigi Ricardo maarenditeooria on segane, siiski seisab Ricardo teene selles, et ta püüdis põhjendada diferentsiaalrenti tööväärtusteooria alusel. Väärtuse ja tootmishinna segiajamise tõttu eitas Ricardo absoluutset renti. Marx, kes teostas revolutsioonilise pöörde poliitilises ökonoomias, lükkas ümber «kahaneva mullaviljakuse seaduse» ja Ricardo renditeooria kriitika alusel lõi diferentsiaalrendi ja absoluutse rendi teadusliku teooria.

---

[153] Д. Рикардо, Примечания к книге г-на Мальтуса «Начала политической экономии», Соч., т. III, М., 1955, lk. 163—164.

Marx vaatleb seda absurdset dogmat, mis läbib kogu poliitilist ökonoomiat Adam Smithist alates ja mille järgi kaupade väärtus jaguneb lõppkokkuvõttes tuludeks, s. o. palgaks, kasumiks ja rendiks. Kogutulu koosneb Ricardo arvates palgast, kasumist ja rendist, puhastulu aga kasumist ja rendist (s. o. lisaväärtusest). Kapitalistid, ütleb Ricardo, ei ole huvitatud kogutulust, nad on nõus isegi selle vähenemisega, kui vaid kasvaks puhastulu. Marx märgib, et Ricardo ei lükka kusagil ümber kaubahindade ekslikku analüüsi, s. o. A. Smithi kurikuulsat dogmat. Vastupidi, Ricardo peab seda analüüsi õigeks, kuivõrd Smith abstraheerub kaupades esineva püsivkapitali väärtusest.

Võttes omaks Smithi dogma, vaidleb Ricardo vastu ainult Smithi väitele, et väärtus koosneb palgast, kasumist ja rendist. Ricardo on arvamisel, et väärtus jaguneb tuludeks. Ta ei teadnud, et ühiskondlik koguprodukt koosneb püsivkapitalist, muutuvkapitalist ja lisaväärtusest ning naturaalses vormis tootmisvahenditest ja tarbeesemetest. Kuid Ricardo esitab õige teesi, et akumulatsioon on laiendatud taastootmise allikas. Ricardo väitis õigesti, ütleb V. I. Lenin, et «tootmine loob ise endale turu» [154].

Nagu Smith, nii mõistis ka Ricardo, et iga individuaalkapital peab taastootmisel jällegi muunduma tootmisvahenditeks, palgaks ja kasumiks. Tootmisprotsessi jälgimisest sai silmanähtavaks, et tootmisvahendite väärtus ei saa kunagi muutuda tuluks. Selles küsimuses esineb Ricardol segadus, kui ta vaatleb tootmisprotsessi kui tervikut. Teesi, mille järgi ühiskondliku koguprodukti väärtus jaguneb ainult tuludeks, põhjendati sellega, et see, mis ühele on tulu, muutub teisele kapitaliks. Sealjuures jäi lahendamata küsimus, kuidas on võimalik vana kapitali asendamine, kui kogu ühiskondliku produkti väärtus tarbitakse tulude näol. Tekkis ka teine vastuolu: iga individuaalkapitali produkti väärtus võrdub kolme tulu väärtussummaga pluss tootmisvahendite väärtus, kõigi kapitalide produktide kogu väärtussumma aga võrdub vaid kolme tulu väärtussummaga. Kõigi tootmisvahendite, s. o. püsivkapitali väärtus on kadunud. Niisiis ei suuda Ricardo analüüs lihtsatest hinnaelementidest üldse jagu saada, «vaid peab rahule jääma nõiaringis keerlemisega ja lahenduse edasilükkamisega kuni lõpmatuseni» [155].

Nii näeme, et Ricardo peamine viga akumulatsiooni ja taastootmise käsitlemisel seisab selles, et ta jätab silmapaari vahele püsivkapitali. Ricardo oleks pidanud siinkohal näitama püsivkapitali moodustavate kaupade tootmisalast tarbimist. Väär on see kujutlus, kirjutab Marx, nagu oleks kapitali akumulatsioon tulu

---

[154] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 130.
[155] К. Маркс, Капитал, т. III, 1955, lk. 856.

muundumine palgaks, nagu oleks kapitali akumulatsioon vaid muutuvkapitali akumulatsioon. Seega valgustatakse kapitali akumulatsiooni küsimust vääralt. See väär valgustamine tuleneb sellest, et Ricardo ei näe püsivkapitali kui põhikapitali selle osa taastootmist, mis ei kuulu väärtuse moodustamise protsessi, samuti ei näe ta ka püsivkapitali selle osa taastootmist, mida tarbitakse kaupade tootmises ja seepärast ka taastoodetakse. Tuleb silmas pidada, et mida suurem on rakendatav püsivkapital, seda suurem on ka see püsivkapitali osa, mida püsivkapitali tootmises tarbitakse ja mis produktide suuremas hulgas väljendub ning ühtaegu selle väärtust tõstab. See väärtus ei ole üksnes antud aasta töö tulemus, vaid ka varemtehtud töö tulemus. Kuid ta ilmub produktis uuesti antud aasta otsese töö tulemusena. Kui see püsivkapitali osa kasvab, ütleb Marx, siis kasvab aastaprodukti mass ja väärtus, ja seda isegi siis, kui aastatöö hulk on endiseks jäänud. Väga tähtis on aru saada sellest kapitali akumulatsiooni vormist. Ricardo aga ei mõistnud seda tähtsat majanduslikku nähtust üldse. Sellest annab tunnistust tema väide, et ühe miljoni inimese töö toodab alati üht ja sedasama väärtust, kuid ei tooda alati üht ja sedasama rikkust.

See miljon inimest — kui tööpäeva kestus ja töö intensiivsus on muutumatu — toodab olenevalt töötootlikkusest erinevat hulka kaupu. Sealjuures on selle kaupade massi väärtus erinev sõltuvalt varem toodetud tootmisvahendite väärtusest, millede abil need inimesed töötavad, s. o. sõltuvalt püsivkapitali kulutuste suurusest ja sellest, kas kaupade massile lisandatakse varemtehtud tööga loodud suurem või väiksem väärtus.

Kui taastootmise laiendamisel osa lisaväärtusest kapitaliks muundub, siis, väidab Ricardo, et kogu see uus kapital kulutatakse tervenisti palgaks. Kas see on nii?

Selle väite kasuks tuuakse asjaolu, et igasugune väärtus, igasugune püsiv- ja muutuvkapital tekib algselt tööst. Tekib küsimus: kas täiendava kapitali tekkimine peab põhjustama kapitali orgaanilise struktuuri langust, töötootlikkuse langust, s. o. tootmisviisi madalamat astet? Just selline olukord kujuneks siis, kui uusi kapitale kulutataks ainult tööjõu ostmiseks, s. o. muutuvkapitaliks. «See on puhtakujuline mõttetus. Kuid niisugune on Ricardo ja teiste eeldus.»[156]

Peale selle on võimalik osa lisaväärtusest muuta kapitaliks sel teel, et kapitalist tarbib lisaprodukti — milles see lisaväärtuse osa on asjastatud — otseselt kapitalina. Niisuguseks lisaproduktiks võivad olla näiteks vili ja loomad põllumajanduses. Vilja on võimalik kasutada antud majapidamises seemnena, loomi aga tööloomadena. Seda lisaväärtuse osa ei kulutata palgaks, vaid tarbitakse

---

[156] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 431.

tööstuslikult. Nii näiteks kasutatakse vilja loomasöödaks, toorainena piirituse, tärklise jne. tootmiseks, loomad aga annavad sellist toorainet, nagu nahad, rasv, luud, sarved jne. Samasugune olukord on ka metsamajanduses, tehniliste kultuuridega jne., mis ei lähe müügiks, vaid lähevad uuesti tootmisse, moodustades uues tootmises püsivkapitali osa. Sealjuures langeb akumulatsioon otseselt ühte laiendatud taastootmisega, s. o. osa lisaproduktist kasutatakse jällegi tootmisvahendina vahetult sellessamas tootmissfääris, ilma et teda vahetataks palga või teiste kaupade vastu.

Samasugune olukord on ka masinaehituses, nimelt masinaid tootvate masinatega. Selles tootmisharus on osa lisaproduktist esindatud masinaehitusmasinates, millede müümine ei ole kohustuslik ja mis võivad püsivkapitalina jällegi uude tootmisse otseselt minna. See on juba sellise lisaprodukti teine liik, ütleb Marx, mis läheb otseselt või samas tootmisharus toimuva vahetuse kaudu tootmisse kui püsivkapital, läbimata sealjuures muutuvkapitaliks eelneva muundumise protsessi.

Niisiis neis tootmissfäärides, kus osa lisaproduktist võib otseselt jälle minna töövahendina või töömaterjalina sellessesamasse tootmissfääri, kus seda produkti on toodetud, võtab akumulatsioon selles sfääris niisuguse vormi, et osa lisaproduktist ei müüda, vaid kasutatakse otseselt või sama tootmissfääri teiste harude kapitalistidega vahetamise teel uuesti tootmisprotsessis, nii et akumulatsioon ja laiendatud taastootmine siin otseselt ühte langevad. See käib ka abimaterjalide ühe osa, näiteks söe kohta.

Niisiis muundub suur osa lisaproduktist ja selles asjastatud lisaväärtusest otseselt püsivkapitaliks. Missuguses proportsioonis lisaprodukti kasutatakse püsiv- ja muutuvkapitalina, see oleneb kapitali keskmisest orgaanilisest struktuurist. Ricardo eeldus, et kogu lisaprodukt muundub akumulatsiooni puhul vaid muutuvkapitaliks, on ebaõige ja vastab järgmisele väärale kujutlusele: kuna produkt on vaid töö tulemus, siis produkti väärtus jaguneb tervenisti tuludeks — palgaks, kasumiks ja rendiks.

See, et Smith ja Ricardo kasutasid absurdset dogmat, oli tingitud järgmistest asjaoludest.

1) Asjaolu, et ei tuntud püsivkapitali ja muutuvkapitali kategooriaid ning nende funktsioone kapitalistliku tootmise protsessis; mistõttu ei tuntud ka lisaväärtuse olemust ja loomust, järelikult aga ka kapitalistliku tootmisviisi aluseid.

2) Asjaolu, et ei tuntud konkreetse ja abstraktse töö osa kapitalistliku tootmise protsessis, ei teatud, kuidas konkreetne töö säilitab vana väärtuse uues vormis ja kuidas abstraktne töö loob uue väärtuse.

3) Asjaolu, et ei saadud aru kogu ühiskondliku kapitali taastootmise protsessi üldisest seosest.

4) Asjaolu, et tulu ja kapitali definitsioonid taastootmisprotsessis vastastikku vahetuvad, mistõttu nad näivad üksikkapitalisti

seisukohalt ainult suhteliste definitsioonidena. See näilisus aga kaob ühiskondliku kapitali taastootmise protsessi vaatlemisel.

5) Asjaolu, et ei mõisteta väärtuse muundumist tootmishinnaks ja lisaväärtuse muundumist mitmesugusteks erivormideks. Smith ja tema järel ka Ricardo tegid taastootmise ja kapitali akumulatsiooni protsessi analüüsimisel sammu tagasi oma eelkäijatega võrreldes, eriti aga füsiokraadi F. Quesnay' «Majandusliku tabeliga» võrreldes. See Smithi ja Ricardo viga tuleneb väärast dogmast, mille vulgaarne poliitiline ökonoomia oli nendelt pärinud. Smithi ja Ricardo seisukohta, et kogu kapitaliks muundunud lisaprodukti osa tarbib töölisklass, kasutas vulgaarne poliitiline ökonoomia kodanluse huvides.

Niisiis näeme, et see Smithi kurikuulus dogma, mille Ricardo oli üle võtnud, takistas Ricardol mõistmast isegi ühiskondliku taastootmise protsessi kõige elementaarsemat mehhanismi.

Oma kriisiteooria põhiseisukohad võttis Ricardo üle vulgaarmajandusteadlaselt Say'lt, kes omakorda oli nad üle võtnud James Mill'ilt. Ricardo eeldab, et üldine ületootmine ei ole võimalik. See arvamus rajaneb ekslikul seisukohal, nagu vahetataks kapitalismi tingimustes ühed produktid teiste vastu, mistõttu nõudmine ja pakkumine olevat identsed. Ricardo on seisukohal, et igasugust kapitali on võimalik igal maal rakendada tootlikult. Kuid ta ei saa aru, et kapitalistliku tootmise tõukejõuks ei ole tarbimisväärtuse tootmine, vaid väärtuse tootmine ja lisaväärtuse suurendamine.

Ricardo arvab, et rikkus ei sõltu väärtusest. See tähendab, et rikkus koosneb vaid tarbimisväärtustest. Ta muudab kapitalistliku tootmise tarbimisväärtuste tootmiseks. Kodanliku rikkuse spetsiifilist vormi käsitleb ta vaid millegi formaalsena, mis ei puuduta selle sisu. Sellepärast eitab Ricardo kapitalistliku tootmise antagonistlikke vastuolusid, mis ületootmiskriisides esile tulevad. See on põhjuseks, miks Ricardo ei mõista õigesti raha olemust ega näe rahakapitali erilist osa. Ta ei märka kaupkapitali muutumist rahakapitaliks. Ühtlasi tuleb aga siinkohal märkida, et enne Marxi ei arendanud ükski teine selgemalt kui Ricardo seisukohta, et kodanlik tootmine ei ole tootmine tööliste jaoks. Järelikult ei kujuta kodanliku rikkuse tootmine endast töölistele vajalike esmajärguliste esemete «külluse» tootmist. See aga oleks pidanud aset leidma, ütleb Marx, kui tootmine oleks vaid tööliste vajaduste rahuldamise vahendiks, s. o., kui tootmise eesmärgiks oleks tarbimisväärtuse tootmine.

Marx ütleb, et Ricardol on seisukoht, mille järgi ületootmine ei ole võimalik, identne seisukohaga, mille järgi ei ole võimalik kapitali üliküllus. Marx õigustab teatud määral Ricardot, kuivõrd viimane ei näinud ühtki üldist ületootmiskriisi, sest esimene üldine ületootmiskriis puhkes Inglismaal 1825. aastal, s. o. juba pärast Ricardo surma. 1815. aastal puhkenud kriis oli osaliseks

kriisiks, mida Ricardo seletas osalt ikaldusaastaga, osalt sõja lõppemisest tingitud viljahindade langusega. Ricardo peab võimalikuks ainult osalisi kriise, kuid eitab kategooriliselt üldise ületootmiskriisi tekkimise võimalust. «Produkte ostetakse alati,» kirjutab Ricardo, «produktide või teenuste eest; raha on vaid mõõdupuuks, mille abil see vahetus toimub. Mingit üksikut kaupa on võimalik toota liiga palju, turg on siis niivõrd küllastatud, et selle kauba tootmiseks kulutatud kapitali isegi ei asendata. Kuid see ei või juhtuda üheaegselt kõigi kaupadega.» [157]

Ricardo eksliku arvamuse järgi on raha vaid ringlemisvahendiks, vahetusväärtus ise aga vaid ühe produkti teise vastu vahetamise hetkeliseks vormiks. Ta ei näe rahas kauba olemasolu vajalikku vormi.

Ricardo kriisiteooria järgi muutub kaup, mis sisaldab väärtuse ja tarbimisväärtuse vastandlikkust, vaid tarbimisväärtuseks, produktiks, kaupade vahetus aga muutub produktide vahetuseks, mis juba enne lihtsat kaubatootmist aset leidis. Ületootmiskriisist hiilib Ricardo mööda selle fakti eitamisega, et produkt peab olema kaup, peab vahetuma raha vastu ja läbi tegema metamorfoosi protsessi. Selle asemel et käsitleda palgatööd, räägib Ricardo «teenustest». Sealjuures ei vaatle ta kapitalistlikke suhteid, milles raha ja kaup on kapital. Mis on teenus? Teenus on töö, selgitab Marx, mis on võetud vaid tarbimisväärtusena, milles jäävad varjatuks palgatöös peituv vastuolu ja palgatöö olemus. Selle tõestamiseks, et kapitalismi tingimustes ei saa olla üldisi ületootmiskriise, eitab Ricardo järelikult kapitalistlikule tootmisviisile omaseid spetsiifilisi iseärasusi. Ricardo ei mõista siin seda, et tootmise ja ringlemise eesmärgiks on lisaväärtuse tootmine ja realiseerimine.

Ricardo hiilib siin kriisidest mööda sellega, et eitab kauba olemasolu, kauba kahestumist kaubaks ja rahaks ning kauba ja raha suhet palgatööga, s. o. eitab kapitalistliku tootmisviisi põhilisi eeldusi. Ta ei mõista kaubatootmise ja kapitalistliku tootmise sisemist seost ja sõltuvust.

Ricardo ütleb, et iga inimene toodab vaid tarbimise või müümise otstarbel, muutudes seega kas omaenda produktide tarbijaks või mingi teise isiku produktide ostjaks ja tarbijaks. Marx ütleb, et see lapsik loba väärib mingit Say'd, mitte aga Ricardot. Miks? Sellepärast, et ükski kapitalist ei tooda selleks, et omaenda produkti tarbida. Kapitalistlikus tootmises ei tooda keegi omaenda produkti tarbimise otstarbel isegi siis, kui ta mingisuguseid produkti osi tootmisalaseks tarbimiseks uuesti kasutab.

Ricardo unustas algul, et kapitalismi tingimustes on produkt kaup; nüüd unustab ta ühiskondliku tööjaotuse. Kapitalistliku

---

[157] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 240.

tootmise tingimustes peab iga kapitalist oma kaupu müüma. Kriisi tingimustes aga ei saa ta oma kaupa müüa või on sunnitud seda müüma tootmishinnast odavamalt või isegi kahjumiga.

Ricardo kujutab kapitalistlikku tootmist idüllilisena. Ta unustab isegi selle, et kapitalistid on kriiside ajal sageli sunnitud võlgade tasumiseks müüma. Ta ei saa aru, et kasumi realiseerimiseks muudavad kapitalistid oma kaupkapitali rahakapitaliks. Ostu ja müügi protsessis näeb Ricardo ainult ühtsust, kuid ei näe vastandlikkust. Ta ei märka seda, et raha on vahetuses selliseks vahendajaks, mille tõttu müük ja ost jagunevad kaheks teineteisest sõltumatuks aktiks. Ricardo jätab silmapaari vahele, et raha täidab ka akumulatsiooni vahendi funktsiooni. Sellepärast ei ole iga müüja üheaegselt ka ostja. Järelikult jaguneb kaubaringluse vorm *K—R—K* aktiks *K—R* ja aktiks *R—K*, mis on teineteisest nii ajaliselt kui ka ruumiliselt lahutatud. Ricardo ei mõistnud seda, et selles peitubki juba kriiside võimalus lihtsa kaubaringluse tingimustes. See Ricardo ebaõige rahakäsitus rajaneb sellel, et ta märkab vaid väärtuse kvantitatiivset külge (s. t., et väärtus võrdub teatud tööajaga) ega näe väärtuse kvalitatiivset külge, nimelt seda, et individuaalne töö võib ainult oma võõrandamise tõttu esineda abstraktselt üldise ühiskondliku tööna.

Väidet, et mitte kõiki kaupu, vaid ainult üksikuid kaupu võib turul külluses olla, mistõttu võib esineda ainult osaline ületootmine, nimetab Marx armetuks kõrvalepõikeks. Mitte üksnes antud kaup, vaid kõik kaubad tuleb vahetada raha vastu. Sellepärast on paratamatu, et kõiki kaupu, välja arvatud raha, on turul külluses ja et kaupade hinnad langevad nende tootmishindadest madalamale.

Ricardo väitest, mille järgi ost on müük, tuleneb, et pakkumine on nõudmine. Kuid viimased võivad samuti teineteisest eralduda ja iseseisvat osa etendada. «Kõigi kaupade pakkumine,» ütleb Marx, «võib antud momendil olla suurem kõigi kaupade nõudmisest selle tõttu, et nõudmine üldise kauba, raha, vahetusväärtuse järele on suurem nõudmisest kõigi eri kaupade järele, teiste sõnadega, selle tõttu, et rahas kauba väljendumise moment, kauba vahetusväärtuse realiseerimine võtab võimust kauba tarbimisväärtuseks tagasimuundumise momendi üle.» [158] Pakkumise ja nõudmise vahekord avaldub tootmise ja tarbimise vahekorras. Kriisi ajal lõheneb tootmise ja tarbimise ühtsus vägivaldselt vastanditeks.

Ei tohi vastandada osalisi ületootmiskriise üldistele ületootmiskriisidele, tunnistada esimesi ja eitada teisi. Kriisidele eelneb tavaliselt kapitalistliku tootmise kõigi kaupade hindade üleskruvimine. Sellepärast langevad kriisi ajal kõigi kaupade hinnad, sest

---

[158] К. Маркс, Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. II, М., 1957, lk. 510.

puudub ostujõuline nõudmine. Need madalad hinnad laostavad nii töösturi kui ka kaupmehe. Selleks et ületootmine oleks üldine, on küllalt, et see hõlmaks juhtivaid tootmisharusid.

Ricardo arutlusi osaliste kriiside võimalikkusest ja katseid kõrvale põigelda üldisest turu küllastumisest, s. o. üldisest ületootmisest, nimetab Marx lapsikuks. Ricardo eeldab, et üksikkaupa võib küll toota suuremas koguses kui see, mida realiseerida saab. See ei käi aga tema arvates kõigi kaupade kohta. Kõiki vajadusi ei rahuldata üheaegselt, vaid järk-järgult. Vajaduste rahuldamiseks aga on tarvis vahendeid, mida on võimalik saada tootmise laiendamise teel. Sellepärast on Ricardo arvates üldine ületootmine võimatu.

Ricardo kui kodanlik majandusteadlane aga ei mõista seda, et kriisi ajal on suurel osal natsioonist ja eriti töölisklassil kriisieelse ajaga võrreldes hoopis vähem toiduaineid ja teisi esmajärgulisi tarbeesemeid. Kui kogu töörahvas saaks kapitalismi tingimustes rahuldada kas või kõige elulisemaid vajadusi, siis ei oleks võimalik ei osaline ega ka üldine ületootmine. Ületootmine ei teki sellepärast, et puudub nõudmine, vaid sellepärast, et puudub ostujõuline nõudmine. Tekib küsimus, miks ei hakka tarbeesemeid vajavate inimeste hulgad tegelema millegi niisuguse tootmisega, mida saab müüa, et pärast saadud raha eest endale esmajärgulisi tarbeesemeid osta? Või miks ei tooda nad ise endale vajalikke esemeid? Asi aga on just selles, et nende kaupade tõelised tootjad tunnevad nendest suurt puudust kapitalismi tingimustes, eriti aga kriisi ajal. Niisiis näeme, et Ricardo ignoreerib kapitalismile omast tootmise ja tarbimise vahelist vastuolu kui kapitalismi põhilise vastuolu väljendust.

Kapitalismi tingimustes ei esine müügi ja ostu identsust, nõudmise ja pakkumise identsust, samuti ei ole ka tootmise ja tarbimise identsust, millest kirjutab Ricardo. Töölised ostavad ainult osa individuaalse tarbimise esemetest. Nad ei osta tootmisvahendeid. Kõigis tootmisvahendeid tootvates harudes on töölised absoluutselt eemaldatud nende poolt toodetud kaupade ostmisest. Sellepärast ei ole midagi naeruväärsemat, ütleb Marx, kui jutud tootjate ja tarbijate identsusest.

Reformistid väidavad, et töölisi palganud kapitalist on tööliste esindaja tootmisvahendite ostmisel turul. Tuleb aga silmas pidada, et kapitalist peab müüma kaupu, mis sisaldavad lisaväärtust. Töölised aga peaksid müüma ainult seda kaupade hulka, milles oleks taastoodetud tootmisvahendite ja palga väärtus. Järelikult vajab ettevõtja laiemat turgu kui see turg, mida vajaksid töölised. Pealegi määrab kaupade realiseerimise tingimused kapitalist, mitte aga tööline. Sellest teeb Marx järelduse, et pole absurdsemat viisi eitada kriise kui väide, nagu oleksid ostjad ja müüjad kapitalistliku tootmise tingimustes identsed. Tegelikult ei lange nad üldsegi ühte. Niisama vale, ütleb Marx, on väide, nagu oleksid

tarbijad tootjad. Näiteks maaomanik ja rahakapitalist ei tooda, kuid tarbivad. Imperialismi ajajärgul on niisugusteks tarbijateks finantsoligarhia ja tema teenijaskond.

Ricardo ei tunnista seda tähtsat seisukohta, et koos kapitali kasvuga ja kapitalistliku tootmise laienemisega on vaja laiendada ka turgu. Ta eeldab, et mingi maa kogu kapitali on võimalik sellel maal kasuga rakendada. Ricardo arvates ei ole nõudmisel ja kapitali rakendamisel piire, kuni kapital kasumit toob; olgu kapitali kui palju tahes, ikkagi ei ole teist kasumi langemise põhjust peale palgatõusu, mis on tingitud sellest, et on muutunud raskemaks toiduainete hankimine tööliste suurenenud hulga jaoks. Ricardo ei ole nõus Smithiga, et siseturu arenemine välisturuks ja maailmaturu tekkimine annavad tegelikult tunnistust potentsiaalsest ületootmisest siseturul. Smithiga polemiseerides eeldab Ricardo, et kaupmehed mahutavad oma kapitale väliskaubandusse ainult sellepärast, et kasum on selles harus mõnevõrra suurem kui sisekaubanduses. Tegelikult aga areneb kapitalistlik turg tootmisest aeglasemalt. Sellepärast puhkeb tootmise laiendamisel kriis siis, kui turg muutub tootmisele liiga kitsaks.

Marx rõhutab, et tootmise piiriks kapitalismi tingimustes on kapitalistide kasum, mitte aga töörahva vajadused. Ricardo ei saa tunnistada, et kodanlik tootmisviis sisaldab piiri tootlike jõudude vabaks arenemiseks; see piir aga avaldub kriisides.

Ricardo märgib, et töölised peavad kapitalismi tingimustes leppima tarbeesemete äärmise miinimumiga. Ta käsitleb kodanlikku tootmisviisi kui tootmist, kus ost ja müük ühte langevad, või kui niisugust ühiskondlikku tootmist, kus ühiskond justkui plaanikohaselt tootlikke jõude oma vajaduste rahuldamiseks jaotab. See fiktsioon tuleneb Ricardol, ütleb Marx, sellest, et ta ei suuda mõista kodanliku tootmise spetsiifilist vormi, mida ta kujutab tootmisena üldse. Tegelikult aga esineb kapitalistlikus tootmises, kus igaüks töötab omal käel, disharmoonia. Ricardo aga tunnistab seda disharmooniat vaid kui konkurentsi tulemust, olles arvamisel, et harmoonia kaotab alati disharmoonia. Sellepärast tunnistabki Ricardo ainult osaliselt ületootmist ja eitab ekslikult üldise ületootmise võimalust.

Niisiis seisab Ricardo taastootmis- ja kriisiteooria ekslikkus järgmises:

1. Ühiskondliku kapitali taastootmise käsitlemisel jättis Ricardo silmapaari vahele püsivkapitali, ta väidab, nagu oleks kapitali akumulatsioon kapitali muundumine ainult palgaks. Ta ei analüüsi püsivkapitali mitmesuguste osade taastootmist. Ta ei mõista seda, kuidas püsivkapitali väärtus produktile üle kantakse, kuidas kapitaliseeritav lisaväärtus muundub püsiv- ja muutuvkapitaliks.

2. Ricardo eitab kriisi võimalust niihästi lihtsa kaubatootmise kui ka kapitalismi tingimustes, lähtudes absurdsest seisukohast,

mille järgi müük ja ost, nõudmine ja pakkumine langevad kapitalismi tingimustes ühte. Kaupa, millele on omane vastuolu tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel, samastab ta produktiga. Raha käsitleb ta ringlemisvahendina, ühe produkti teise vastu vahetamise hetkelise vormina. Ricardo seisukoht tootmise ja tarbimise vahekorra küsimuses on väär. Ta eitab tootmise laiendamise ja turu laiendamise mittevastavust, seevastu aga eeldab ta, et kapitalismi tingimustes on olemas piiramatud võimalused tarbimise kasvuks ja siseturu laienemiseks. Ricardo püüab tõestada, et kapitalistliku tootmise eesmärgiks on inimeste vajaduste rahuldamine, mitte aga lisaväärtuse tootmine ja realiseerimine. Ta ei suuda mõista seda, et tähtsamate tarbeesemete ületootmine muutub üldiseks ületootmiseks. Ta ei saa aru sellest, kuidas kriisi võimalikkus muutub tegelikkuseks, mil viisil on kriis kapitalismi kõigi vastuolude vägivaldseks avaldumisvormiks, kuidas tootlike jõudude tormilise arenemise ja rahvahulkade tarbimise piiratuse vaheline vastuolu on kriiside aluseks. Ricardo kui kodanluse ideoloog ei tahtnud mõista kapitalistlikus majanduses valitsevat anarhiat ja disproportsionaalsust.

3. Ricardo akumulatsiooniteooria põhiline viga seisab selles, et ta ei olnud suuteline aru saama sellest, et tulu muundumine kapitaliks ei tähenda sugugi seda, nagu muutuks kogu tulu muutuvkapitaliks. Ta unustab, et akumulatsioon sõltub mitte üksnes kasuminormist, vaid ka kasumi massist. Samastades rikkust tarbimisväärtusega, ei mõista Ricardo üldse kapitali olemust ja relatiivse ülerahvastuse nähtusi.

KOLMAS PEATÜKK

TÄNAPÄEVA KODANLIKU POLIITILISE ÖKONOOMIA KRIITIKA D. RICARDO TEOORIA KÜSIMUSTES

Pärast Ricardo surma tekkis tema majandusõpetuse alusel sotsialistide-rikardolaste koolkond. Nad soovitasid Ricardo teooria võrdsustavat rakendamist ja seadsid endale ülesandeks kasutada Ricardo tööväärtusteooriat proletariaadi huvides. Eessõnas «Kapitali» II köitele märgib Engels seda laialdast kirjandust, mis XIX sajandi 20-ndatel aastatel «pööras Ricardo väärtus- ja lisaväärtusteooria proletariaadi huvides kapitalistliku tootmise vastu, võideldes kodanluse vastu tema enda relvaga» [1]. Marx peab sotsialistideks-rikardolasteks T. Hodgskinit, W. Thompsonit, T. Edmondsi ning «kommunisti» J. Fr. Bray'd. Nad püüdsid kasutada kapitalistliku korra kritiseerimiseks proletariaadi seisukohalt Ricardo tööväärtusteooriat, nõudes «õiglast» vahetust tööekvivalendi alusel. Sotsialistid-rikardolased olid seisukohal, et kapitalistlikku ekspluateerimist on võimalik likvideerida sel teel, et organiseeritakse võrdset tööhulka sisaldavate kaupade vahetamine üksteise vastu «natsionaalpanga» abil. See võimaldaks nende arvates igaühel saada «täielikku tööprodukti».

Ricardo väärtusteooria kui «kodanliku süsteemi füsioloogia» ei võinud kujuneda sotsialismi teoreetiliseks aluseks, sest see majandusteooria väljendas kodanliku tootmisviisi seaduspärasusi, projektid aga, mis nägid ette igaühele «täieliku tööprodukti», olid utoopilised.

Lähtudes seisukohast, et kapitalism on «igavene», ei saanud Ricardo ka tunnistada teisi ühiskondlik-majanduslikke formatsioone. Kapitalismis nägi ta ainult kvantitatiivseid muutusi (näiteks palgas, kasuminormi langemise tendentsi seaduses, maarendis jne.), mida ta ei sidunud ühiskonna majanduslikus struktuuris toimuvate kvalitatiivsete muutustega. Sellepärast ei suutnud ta ka mõista vastuolusid tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Kogu Ricardo majandusõpetus, kõik tema teoreetilised seisukohad käivad ainult kapitalistliku tootmisviisi kohta. Ta oli arvamisel, et sotsialism on «mitteratsionaalne» ja isegi «võimatu». See nähtub tema sõnadest, mis ta ütles Owen'i katsete kohta. Oma kirjas

[1] K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 11.

sõbrale Trower'ile 8. juulist 1819 kirjutas Ricardo: «Kas võib mingi kainelt mõtlev inimene koos Owen'iga uskuda, et selline tema poolt projekteeritav ühiskond õitsele puhkeb ja hakkab tootma rohkem, kui seda võrdne inimeste hulk on kunagi tootnud — kui nende jõupingutusi hakkavad nende erahuvide asemel stimuleerima ühiskonna huvid? Kas sajandite kogemused ei ole selle vastu?» Sellest järeldub, et sotsialistide-rikardolaste katsed kasutada Ricardo väärtusteooriat sotsialismile ülemineku võimaluse põhjendamiseks olid täiesti põhjendamatud.

Kui kodanlikud suhted saavutasid täieliku õitsengu, siis ei vajanud kodanlus enam seda teoreetilist relva, — üldse Ricardo majandusõpetust ja eriti tema väärtusteooriat — mida kasutati võitluseks feodalismi jäänuste vastu ja kodanlike majandussuhete valitsemise eest. Seoses kapitalismi arenemisega ja klassivõitluse teravnemisega vulgariseerisid kodanlikud majandusteadlased Ricardo majandusõpetust. Klassikute majandusõpetused tõrjuti mitmesuguste vulgaarse poliitilise ökonoomia koolkondade poolt välja. Vulgaarne poliitiline ökonoomia ilmub Marxi sõnade järgi teoreetilisele areenile siis, kui majandusõpetus on oma analüüsiga omaenda eeldused kõigutanud; kui järelikult eksisteerib juba majandusõpetuse ümberlükkamine enam või vähem majanduslikus, utoopilises, kriitilises ja revolutsioonilises vormis. Sest poliitilise ökonoomia ja sellest endast tuleneva vastuolu arenemine toimub käsikäes kapitalistlikus tootmises sisalduvate ühiskondlike vastuolude ja klassivõitluse reaalse arenemisega.

Juba Marxi eluajal ütlesid kodanlus ja kodanlikud majandusteadlased end lahti Ricardo majandusõpetuse teaduslikust tuumast. Sellest ütlesid end lahti ka tänapäeva kodanlikud majandusteadlased.

Vulgaarmajandusteadlane «austria koolkonnast» Böhm-Bawerk (1851—1914) püüdis oma teoses «Majanduslike hüvede väärtuse teooria alused» tööväärtusteooriat «ümber lükata». Böhm-Bawerk väidab, et alates Adam Smithist kuni meie ajani on arvukad majandusteadlased, sealhulgas ka Ricardo, viljatult pead murdnud selle mõistatuse lahendamise kallal, mis on väärtus. Kui nad lõpuks olid kaotanud igasuguse lootuse leida väärtusmõõtu materiaalsete hüvede ja inimeste heaolu suhtes, võtsid nad abiks äärmiselt imelikke, «sageli hoopis fantastilisi seletusi: võtsid abiks «tööd» või «tööaega», «tootmiskulusid»... ja muid kummalisi asju»[2]. Selles töös ei esine peale demagoogiliste kallaletungide mingeid argumente tööväärtusteooria ja lisaväärtuse teooria vastu. Böhm-Bawerk ütleb, et tema väärtuse käsitusel ei ole midagi ühist Ricardo, Marxi ja teiste tööväärtusteooriaga.

Böhm-Bawerk märgib, et ta juba 1884. aastal avaldatud raamatus «Kapital ja kasum» kritiseeris põhjalikult tööväärtusteoo-

[2] Е. Бем-Баверк, Основы теории ценности хозяйственных благ, С.-Петербург, 1903, lk. 32—33.

riat. Kuidas siis Böhm-Bawerk selle teooria «ümber lükkab»? Selleks toob ta päevavalgele kõigile juba tuntud «argumente», mida omal ajal Malthus Ricardo vastu kasutas, nimelt: väärtuse ja tootmishinna erinevus kapitali erineva orgaanilise struktuuri ja kapitali käibe erineva kiiruse puhul, millele Ricardo ise oli juba tähelepanu juhtinud. Böhm-Bawerk toob isegi neidsamu näiteid (vana veini väärtusest ja saja-aastase puu väärtusest), mis kujutasid endast komistuskivi Ricardole ja mida Ricardo tema enda sõnade järgi ei olnud suuteline seletama. Selle probleemi aga, nagu me juba nägime, lahendas ammendavalt Marx. Järelikult peatub Böhm-Bawerk neil ainult demagoogilisel eesmärgil.

Böhm-Bawerk, nagu ka kõik teised «piirkasulikkuse teooria» esindajad, kasutab ulatuslikult robinsonaadide meetodit. Majanduslike nähtuste analüüsimise lähtepunktiks võtab ta isoleeritud «majandusliku subjekti». Niisuguses asustamata saarel elava Robinsoni majapidamises puuduvad kapitalistlikud suhted, ekspluateerimine, vaesumine, tööpuudus, kriisid, klassivõitlus jne. Isoleeritud «majanduslikul subjektil» — Robinsonil — on tegemist ainult asjade kui tarbimisväärtustega. Sellise «abstraktsiooni» alusel muudab Böhm-Bawerk kauba «hüveks», s. o. tarbimisväärtuseks, ja «kasulikkuse» maksumuse allikaks. Neid suhteid, mis on omased vaid Robinsoni majapidamisele, omistab Böhm-Bawerk kapitalistlikule majandusele, mida ta kujutab arvukate robinsonide summana. Labaste robinsonaadide väljamõtlemise tõttu «kaovad» Böhm-Bawerkil tööväärtus, lisaväärtus, kapital ja koos viimastega ka kõik kapitalistliku ühiskonna antagonistlikud vastuolud. Kuid väärtuse ja tarbimisväärtuse niisuguse segiajamise lükkas ümber juba Ricardo, kes märkis, et mingi kauba tarbimisväärtus ei maksa midagi pärast seda, kui kauba vahetusväärtus on tasutud. Ricardo ütleb, et sellist mõõdupuud, mille abil oleks võimalik tarbimisväärtust mõõta, ei ole: mitmesugused isikud hindavad seda erinevalt.

Seejärel püüab Böhm-Bawerk tõestada, nagu määraks Ricardo kaupade väärtuse mitte üksnes tööga, vaid ka haruldusega.

Nagu juba öeldud, tõestas Ricardo, et töö on valdava enamiku kaupade väärtuse allikaks ja aluseks, kusjuures neid kaupu on vaba konkurentsi tingimustes võimalik toota ükskõik missugusel hulgal. See fakt, et Ricardo peab ka «haruldust» haruldaste kaupade väärtuse allikaks, osutub tähelepanelikumal vaatlusel Ricardo väärtusteoorias täiesti ebaoluliseks punktiks. Ricardo on seisukohal, et haruldasi kaupu realiseeritakse monopolihinnaga, mille määrab küll töö, kuid oleneb suurel määral ka neid kaupu ostvate isikute ostujõust.

Kui Ricardo kirjutab «haruldusest» kui väärtuse «allikast», siis tuleneb see sellest, et ta käsitleb väärtust eramajanduslikult seisukohalt. Üksikisikule, kauba omanikule, võib haruldus tõe-

poolest olla väärtuse allikaks. Ühiskond aga sellest midagi ei võida, vaid vastupidi, muutub isegi vaesemaks. Seda tunnistab Ricardo ise. «Muidugi on inimene, kes on haruldase kauba omanik, rikkam, kui ta selle kauba abil võib saada suuremat hulka tarbeesemeid ja luksusesemeid. Et aga nende esemete üldsumma, millest iga inimese rikkus tuleb, on vähenenud kogu selle hulga võrra, mida üksikinimene on sellest võtnud, siis väheneb teiste inimeste osa paratamatult niipalju, kuipalju võib endale omastada soodsamasse seisundisse seatud isik.» [3] Siin selgitab Ricardo, kuidas mõnede kaupade väärtuse määrab omaniku seisukohalt ainuüksi nende haruldus. See, et tööväärtusteooria vastased kuulutasid «haruldust» väärtuse eriliseks «allikaks», osutub lähemal analüüsimisel ebaõigeks. Tegelikult eksisteerib ainult tööga loodud väärtus. Selles suhtes ei ole Ricardo ja Marxi vahel printsipiaalseid lahkarvamusi. Kauba haruldus põhjustab tavaliselt seda, et kauba hind tõuseb väärtusest kõrgemale ja muutub monopolihinnaks. Kuid haruldus ei ole väärtuse allikaks. Kui konkurents esineb ainult ostjate vahel, siis on kauba monopolihind, ütleb Ricardo, kõige kõrgem. «Erilise kvaliteediga veinid, mida toodetakse väga piiratud hulgal, ja sellised kunstiteosed, mis oma täiuslikkuse või haruldase tõttu on omandanud muinasjutulise väärtuse, vahetatakse tavalise töö produktide kõige erinevama hulga vastu.» [4]

Niisiis lahendab Böhm-Bawerki «piirkasulikkuse teooria» seda probleemi täiesti vääralt, sest ta kuulutab väärtuse suuruse sõltuvaks kaupade suhtelisest haruldusest. Tegelikult aga on nii haruldaste kaupade kui ka kõigi teiste kaupade väärtuse allikaks töö. Mis puutub Böhm-Bawerki katsetesse viidata niisugustele «haruldastele kaupadele», mis ei allu taastootmisele (näiteks haruldased mündid, muistsed riistad jne.), ja muuta nad väärtusteooria lähtepunktiks, siis on see niisama väär, nagu on väär seletada väärtust ümberpiiratud kindluse tingimustes toimuva «hindade kujunemise vaatlemise alusel» [5]. Tegelikult moodustavad niisugused haruldased kaubad väga väikese osa kõigist kaupadest. Sellepärast võib neid väärtusseaduse ja turuhindade analüüsimisel arvestamata jätta, sest see seadus rajaneb kaubatootmise tüüpiliste tingimuste uurimisel. Asjaolu, et Ricardo vastandab teineteisele ebatäpselt tööd ja haruldust kui kaht väärtuse allikat, kasutavad ulatuslikult tänapäeva vulgaar-majandusteadlased tööväärtusteooria vastu, et vähendada selle teooria üldist tähtsust kapitalismi tingimustes.

---

[3] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 228.

[4] Sealsamas, lk. 34.

[5] И. Г. Блюмин, Кризис современной буржуазной политической экономии, М., 1959, lk. 126.

Lõpuks püüab Böhm-Bawerk tõestada, et Ricardo ja teised tööväärtusteooria esindajad ei ole suutelised seletama «tagajärjetuid jõupingutusi, mis kulutatakse iga päev üritusteks [на дела], mis ei kata kulutusi tehnilise osavuse puudumise, vale arvestuse või lihtsalt ebaedu tõttu; samal määral annavad sellest tunnistust ka need arvukad juhtumid, kus väike töökulutus tasutakse suure väärtusega, nagu näiteks maatüki haaramine, kalliskivi leidmine, kullaleiukohtade avastamine» [6]. Analoogiliste juhtumite loetelu on muidugi võimalik täiendada spekulatsiooni, tulekahju, varguste jne. juhtudega. Kuid asi on selles, et Ricardo ja teised tööväärtusteooria esindajad ei uuri juhuslike seikluste maailma, vaid kapitalismi majandusseadusi, millede alusel on võimalik seletada nii üksiknähtusi kui ka juhuslikke nähtusi, vaadeldes igaüht eraldi.

Pärast tööväärtusseaduse sellist «ümberlükkamist» deklareerib Böhm-Bawerk — toomata sealjuures mingeid tõestusi — demagoogiliselt, et seda seadust on juba «korduvalt ümber lükatud niisuguse eduga, et peale sotsialistide partei — kes juhindub antud juhul kaugeltki mitte ainult puhtteoreetilistest kaalutlustest — on tal praegu vaevalt veel pooldajaid» [7]. Böhm-Bawerk kui kodanluse õpetatud toapoiss, kellel ei ole tuua tööväärtusteooria vastu mingeid tõelisi argumente, konstateerib lihtsalt, et kodanluse seisukohalt olevat see teooria juba ammu ümber lükatud, mistõttu seda pole enam vaja ümber lükata. Tegelikult aga sellist ümberlükkamist ei eksisteeri ega saagi eksisteerida, sest väärtusseadus toimib kaubatootmises inimeste tahtest ja teadvusest sõltumata.

Böhm-Bawerk ütleb, et Smith ja Ricardo tundsid lisaväärtust. Ricardo mõistis, et kasum on tööliste tasuta töö tulemus, Böhm-Bawerk kui vulgaarmajandusteadlane aga ei pea kasumit majanduslikuks, vaid psühholoogiliseks kategooriaks, mis olevat tingitud käesolevate ja tulevaste hüvede subjektiivsete hinnangute erinevusest.

Paljastades kodanliku poliitilise ökonoomia apologeetilist iseloomu, kirjutas V. I. Lenin: «*Mitte üht* poliitilise ökonoomia professorit ..., ei tohi uskuda *üheski sõnas*, niipea kui on juttu poliitilise ökonoomia üldteooriast.» [8] Böhm-Bawerki ja teiste «austria koolkonna» esindajate, samuti Jevons'i ja Walras'i majandusteooria kujutab endast vulgaarse poliitilise ökonoomia ebaõnnestunud katset «ümber lükata» mitte üksnes Ricardo väärtusteooria ja lisaväärtuse teooria algmed, vaid ka Marxi majandusõpetuse alused (tööväärtusteooria, lisaväärtuse teooria, kapita-

[6] Е. Бем-Баверк, Капитал и прибыль, С.-Петербург, 1909, lk. 472—473.

[7] Е. Бем-Баверк, Основы теории ценности хозяйственных благ, С.-Петербург, 1903, lk. 121.

[8] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 317—318.

liteooria, klassivõitluse teravnemise ja kapitalismi paratamatu hukkumise teooria).

Tänapäevani on tuntud kodanliku majandusteadlase, Freiburgi ülikooli professori K. Diehli (1864—1913) töö «Kommentaarid D. Ricardo «Põhimõtete» kohta», mille venekeelne tõlge ilmus 1912. aastal. Diehl on üks silmapaistvamaid kodanlikke õpetlasi, kes uuris XX sajandi algul Ricardo majandusõpetust. Eessõnas selle raamatu venekeelsele tõlkele märkis Diehl, et ta seab endale põhiliseks eesmärgiks seletada ja täpselt tõlgendada Ricardo peamist teost.

Ühiseks jooneks, mis Diehli arvates on omane nii Marxile kui ka Ricardole, on see, et väärtusteooria alal ei ole kumbki neist subjektivist. Nii Ricardo väärtusteooria kui ka Marxi väärtusteooria ülesandeks oli Diehli arvates see, et leida keskmiste hindade kujunemise seadus. Seejärel aga näeb Diehl Ricardo ja Marxi vahel ainult lahkarvamusi. Ricardo seisukohalt on väärtusseadus, ütleb Diehl, üldine ja igavene seadus, mis on omane majanduselu kõigile vormidele ja epohhidele, Marxi seisukohalt aga toimib see seadus ainult kaubatootmise tingimustes. Erinevalt Ricardost tegi Marx vahet väärtuse ja vahetusväärtuse vahel. Ricardo väärtusteooriat moonutades väidab Diehl, et väärtusel on Ricardo seisukohalt vaid relatiivne, mitte aga absoluutne tähtsus.

Diehl tunnistab, et ta on subjektiivse väärtusteooria pooldaja. Sellepärast suunab ta oma kriitika mitte üksnes Ricardo, vaid ka objektiivse väärtusteooria vastu. Ricardo tööväärtusteooria vastu toob Diehl argumente, mille Marx juba teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ümber oli lükanud. Nagu Böhm-Bawerk, nii on ka Diehl ekslikul seisukohal, et väärtusteooria alusel ei saa seletada maa hinda, haruldaste veinide ja patenteeritud kaupade hindu, s. o. monopolihindadega müüdavate kaupade hindu.

Diehl ei ole nõus isegi Marxi tuntud mõtteavaldusega, milles Marx nõustub N. Sieberi arvamusega, et Marxi väärtus- ja kapitaliteooria kujutab endast põhijoontes Smithi ja Ricardo teooria vajalikku edasiarendust. Diehl väidab täiesti põhjendamatult, nagu oleks Ricardo tootmiskulude teooria, mitte aga tööväärtusteooria esindajaks. Seejärel vastandab Diehl Marxile Ricardot kui tootmiskulude teooria esindajat. Käsitledes Ricardot tootmiskulude teoreetikuna, lükkab Diehl selle «teooria» edukalt ümber, sest väärtuse määramisel tootmiskuludega tekib nõiaring: tootmiskulud määravad tootmiskulud. Kuid siin ei lükka ta ümber Ricardot, vaid oma väljamõeldist, sest käsitleda Ricardot tootmiskulude teoreetikuna võib ainult siis, kui silmas pidada ainult tema vigu, unustades sealjuures kogu tema õpetuse.

Diehl väidab ekslikult, et Ricardol puudub isegi eos lisaväärtuse teooria. Ta omistab Ricardole seisukoha, et ta väärtuse määramisel omistas töö kõrval iseseisvat tähtsust ka teisele tegurile — kapitalile. Kasumi tekkimisest Ricardo palju ei räägi, kuid kasumi

allika kindlaksmääramisel ütleb ta täiesti selgelt, et kasum on alati osa tööliste tasuta tööst. Ricardo mitte üksnes tõestab, et kasumi allikaks on töö, vaid lükkab ka ümber enne teda esinenud vea, nagu muudaks palga ja kasumi muutumine kaupade väärtust. Palga ja kasumi suuruse määrab tegelikult kaupade väärtus, mitte aga ümberpöördult. Ricardo rõhutab korduvalt, et «töö hinna» tõus ei ole võimalik kasumi vastava langusega, nii et kasumi suurus ei olene kapitali suurusest, vaid lisaväärtuse suurusest ja palga tasemest.

Kui Ricardo käsitleb väärtust kui kulude hinda, kaasa arvatud ka kasum, siis ei ole tal juttu tootmiskuludest, nagu arvab Diehl, vaid tootmishinnast. Ricardo räägib alati neist osadest, milledeks väärtus jaguneb, mitte aga neist osadest, milledest väärtus koosneb. Tulude tasandamine nende allikale, tööle, on Ricardo teooria üheks kõige tähtsamaks jooneks. Püüdes Ricardo tööväärtusteooriat vulgariseerida, väidab Diehl, nagu oleks kasumi allikaks kapital.

Diehl ei ole nõus Ricardo põhikapitali ja käibekapitali teooria kriitikaga, mille annab Marx «Kapitali» II köite XI peatükis. Kui Marx heidab Ricardole ette, et ta ajab segi kapitali jaotuse püsivkapitaliks ja muutuvkapitaliks kapitali jaotusega põhikapitaliks ja käibekapitaliks, siis Diehl püüab Ricardot igati õigustada. Diehli arvates näitab vahetegemine põhikapitali ja käibekapitali vahel seda, mil määral Ricardo omistas kapitalile — töö kõrval «*iseseisva tähtsuse väärtuse moodustamisel*»[9]. Tuleb silmas pidada, et Ricardo ei pidanud kapitali väärtuse allikaks, vaid käsitles seda akumuleeritud tööna, s. o. tootmisvahenditena. Ricardo kirjutab, et kauba tegelik hind sõltub töö või kapitali (s. o. akumuleeritud töö) suuremast või väiksemast hulgast, mida on vaja kulutada kauba tootmiseks. Ricardo teadis, et tootmisvahendid uut väärtust ei loo. Diehl aga ei mõista, et Ricardo omistas mõnikord ekslikult teatud tähtsust kapitalile — töö kõrval väärtuse moodustamisel ainult sellepärast, et ta ei olnud suuteline kindlaks tegema väärtuse muundumist tootmishinnaks. Diehl aga püüab näidata, nagu oleks Ricardo tootmiskulude vulgaarteooria pooldaja.

Diehl väidab, et väärtusseaduse ja teiste majandusseaduste samastamine Ricardo poolt loodusseadustega ei ole õnnestunud. Majandusseadused ei ole Diehli arvates igavesed loodusseadused, vaid need muutuvad *õiguslikust* korrast sõltuvalt. Vaba konkurentsile rajatud majanduse tingimustes, ütleb Diehl, on tarvis vaadelda teatavaid inimeste ajesid, nagu näiteks egoism, kui «normaalseid» majanduslikke fenomene.

Eitades Ricardo majandusteooria ja poliitiliste eesmärkide

---

[9] К. Диль, Комментарий к «Основным началам» Д. Рикардо, С.-Петербург, 1912, lk. 101.

klassi-iseloomu, väidab Diehl, et polevat midagi ekslikumat kui Ricardo arvamine majanduspoliitika mingi kindla suuna pooldajate hulka. Diehl tuleb järeldusele, et Marxi teooria ja Ricardo teooria lahkuminekud on niivõrd olulised, et üksmeel esineb neil ainult üksikküsimustes.

Mõned kodanlikud majandusteadlased püüavad kujutada Ricardot subjektiivse väärtusteooria esindajana. Nii näiteks püüab vene reaktsioonile kodanlik majandusteadlane Tugan-Baranovski (1865—1919) taandada Ricardo tööväärtusteooriat reaalselt olematule mõistuslikule kategooriale, mida Ricardo kasutavat ainult tinglikult kui «metodoloogilist» oletust. Tugan-Baranovski kirjutab: «Tööväärtusteooria on tema seisukohalt vaid metodoloogiline oletus, mille tinglikust tähtsusest ta on täiesti teadlik. Ta ei väida sugugi, nagu looks väärtuse ainult töö; kuid uurides väärtuse jaotusseadusi, peab ta vajalikuks taandada väärtus mingile lihtsale alusele ning selliseks aluseks peab ta inimtööd. Igatahes on Ricardole täiesti võõras mõte, nagu oleks väärtus reaalne, nagu oleks väärtus töölise poolt töö objektisse mahutatud töö.» [10]

Järelikult moonutab Tugan-Baranovski tööväärtusteooriat ja võtab temalt reaalse sisu, sest sellest ebaõigest väitest tuleneb, et ka lisaväärtus on «mõistuslik kategooria».

V. M. Šteini raamatus «Majandusliku mõtte arenemine» on olemas peatükk, mis käsitleb rahvamajanduse vaesumise loodusseadusi. Selle peatüki koostas autor sel teel, et töötas ümber oma ettekande «David Ricardo. Tema «Principles of Political Economy and Taxation» ilmumise sajanda aastapäeva puhul (1817—1917).»

Majandusseaduste toime objektiivset iseloomu, nagu seda näitab Ricardo, mõistab Štein hoopis valesti. «Loodusseadus valitseb despootlikult,» kirjutab Štein, «rahvamajanduse elu üle. Isiksus ei etenda mingisugust osa. Matemaatiline valem asendab üksikisikute omavoli. Majandus kujuneb mehhaaniliseks protsessiks.» [11] Teatavasti oli Ricardo vaba konkurentsi pooldaja ja omistas suure tähtsuse kapitalistide isiklikule tegevusele. Kuid Ricardo ei uurinud kapitalistide subjektiivset psühholoogiat, vaid kapitalismi tingimustes esinevate objektiivsete majandusseaduste toimet. Štein väidab kahetsusega, et «rahvastusteooria» ja ekspluataatorlike klasside tarbimise suurenemine, s. o. «Malthuse hoiatus oli peaaegu hüüdjaks hääleks kõrbes. Kuigi klassikalise koolkonna esindajate enamus võttis omaks Malthuse rahvastusteooria, siiski ei takistanud see neil jäämast ustavaks sotsiaalse mehhaanika ideedele» [12].

---

[10] М. Туган-Барановский, Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма. Издание шестое, 1918, lk. 58—59.

[11] В. М. Штейн, Развитие экономической мысли, т. I, Л., 1924, lk. 173.

[12] Sealsamas, lk. 179.

Štein, kes lömitab majandusliku mõtte ajaloo kodanlike autorite ees, ei iseloomusta klassikuid, sealhulgas ka Ricardot, marksistlik-leninliku teooria alusel, vaid kodanliku vulgaarmajandusteadlase Schumpeteri sõnakõlksudega: «Tõusva päeva värskusest on tingitud klassikute loomingu sära... Nad ruttasid edasi, mõtlemata küsimuse üle, kas rajatavad teed on kindlad, ja kiirustasid tagasi vaatamata kasutusele võtma nende ees laiuvat uudismaad.» [13]

Tuues ära Leslie arvamuse, mille järgi Ricardo raamat olevat muutunud utilitarismi majanduslikuks piibliks, on Štein arvamisel, et oma kirjanduslike vooruste poolest ei saa Ricardo «Põhimõtteid» kõrvutada Smithi kaasakiskuva kirjeldusega või Marxi hiilgava sarkastilise stiiliga.

Mõnede kodanlike majandusteadlaste eeskujul püüab Štein igati vähendada Ricardo tähtsust poliitilise ökonoomia ajaloos. Ricardo jõud ei seisa Šteini arvates tema majandusõpetuse iseseisvuses või originaalsuses. Štein kirjutab, et Ricardo võtab palju üle oma eelkäijatelt; kui Ricardo ei rikastanud poliitilist ökonoomiat uue sisuga, siis andis ta talle uue meetodi, abstraktsiooni meetodi. Kui vaadelda Ricardo kogu uurimiskäiku, ütleb Štein, siis tuleb esile vale plaan, mis on rajatud vääradele eeldustele, kuid mis on ikkagi terviklik ja läbimõeldud kõigis loogilistes tagajärgedes. Esituse teoreetiline ühtsus ja järjekindlus, väidab Štein, on ostetud kalli hinnaga, nimelt võõrandusega reaalsest tegelikkusest. Štein, kes asub vulgaarse poliitilise ökonoomia positsioonidele, ei mõista Ricardo abstraktse meetodi teaduslikku tähtsust. Ta kirjutab, et Ricardo meetod põhjustab paratamatult lihtsustamist ja skematiseerimist ning põhieelduste ebaõnnestunud valikul ka faktide otsest moonutamist. Ricardo meetodil, nagu nägime, on palju puudusi, kuid üheks oluliseks puuduseks on just tema abstraktsioonide mitteküllaldane sügavus.

Kummaliseks väljamõeldiseks on Šteini väide, et «see mehhaniseeritud, eluta majanduslik maailm, mille tööd ta (s. o. Ricardo — *A. R.*) püüab oma valemites väljendada», on kõigepealt «põllumajanduslik riik, kus tööstus figureerib vaid rahvastiku põhitegevuse tagasihoidliku ripatsina» [14]. Kust Štein selle võttis? Ricardol midagi sarnast ei esine. See on algusest lõpuni Šteini fantaasia vili. Uurides kapitalistlikku tootmist, peab Ricardo kui tööstusliku pöörde ajajärgu tööstuskodanluse ideoloog eeskätt silmas tööstust, seejärel aga põllumajandust.

Štein püüab ümber lükata väidet, et Ricardo kodanlik silmaring on piiratud. Štein püüab tõestada, nagu oleks Ricardo teadnud, et kapitalism ei ole ainumõeldavaks majandustüübiks, ja

---

[13] В. М. Штейн, Развитие экономической мысли, т. I, Л., 1924, lk. 181.

[14] Sealsamas, lk. 186.

nagu oleks ta ainult kahelnud sotsialistliku korra pikaajalise eksisteerimise võimalikkuses. Oma arvamuse õigsuse tõestamiseks toob Štein ära eespool tsiteeritud väljavõtte kirjast Trowerile 8. juulist 1819, milles Ricardo sotsialismi eksisteerimise võimalikkust eitab. Kuid see väljavõte ei kõnele Šteini väite poolt, vaid selle vastu. Sellest Ricardo kirjast nähtub, et ta oli teadlik Oweni poolt projekteeritavast ühiskonnast, kuid selle ühiskonna eksisteerimise võimalikkusesse ta ei uskunud, sest selle vastu räägivad tema arvates sajandite kogemused. Järelikult ei tundnud Ricardo ei kapitalismieelseid formatsioone ega sotsialistlikku ühiskonda. Viimast ei võinudki ta tunda, sest selle ühiskonna teoreetilised alused töötasid Marx ja Engels välja hiljem. Ricardo tundis vaid Oweni utoopilist sotsialismi.

Eitades majanduslike nähtuste uurimisel abstraktse meetodi rakendamise vajadust, motiveerib Štein seda ekslikult sellega, et abstraktse deduktiivse meetodi rakendamine põhjustavat majanduselu mehhaniseerimist, majandusliku subjekti muutumist arvutusmasinaks, mis allub looduse kõikvõimsale tahtele. See majanduse muutmine mehhanismiks olevat teinud võimalikuks majanduslike suhete väljendamise elementaarsete matemaatiliste valemite abil. Kõik, kes Ricardo teostega vähegi tuttavad on, ei või Ricardo juures midagi sellist leida. Kus on siis Ricardol see mehhanism ja milles see seisab? Štein seda ei näidanud ega saanudki näidata.

Ricardo kasuminormi langemise tendentsi seadus kutsub Šteini sõnade järgi esile progressi pideva aeglustumise. Klasside võitlus natsionaalse produkti jaotamise pärast muutub üha teravamaks. Saabub must päev kapitalismile. Kas selline areng toob endaga kaasa kapitalismi hävitamise? Selle küsimuse jätab Štein lahtiseks.

Ricardo märgib Say kohta, et ta arvab tootlike teenuste hulka teenused, mida osutavad maa, kapital ja töö. Ricardo aga peab tootlikeks teenusteks ainult niisuguseid, mida osutavad töö ja kapital, kusjuures ta maad üldse arvesse ei võta. Selle alusel peab Ricardo töölisi ja kodanlust tootlikeks klassideks, maaomanikke aga mittetootlikuks, parasiitlikuks klassiks. Štein aga, kes pooldab Say vulgaarkontseptsiooni kapitali, töö ja maa küsimuses, on arvamisel, et klasside jagunemine tootlikeks ja mittetootlikeks on teoreetiliselt vaieldav. Need puudused ilmnevad Ricardol, väidab Štein, just selle tõttu, et ta taganeb ebaõnnestunult Say teooria printsiipidest.

Štein väidab ebaõigesti, et Ricardot huvitab ainult relatiivne väärtus ja et absoluutse väärtuse mõiste tema süsteemis puudub või — õigemini — ta toob selle endale märkamatult salakaubana sisse. Siin räägib Štein iseendale vastu. Kuidas on võimalik, et absoluutse väärtuse mõiste Ricardo süsteemis puudub ja samal ajal toob ta selle iseendale märkamatult salakaubana sisse? See

jääb saladuseks, mida Štein ei selgita. Tegelikult aga esineb absoluutse väärtuse mõiste Ricardol juba korduvalt tema peamise teose esimeses peatükis ja teistes peatükkides, samuti ka muudes teostes.

Vastupidiselt V. I. Lenini arvamusele, et inglise klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia on üheks marksismi allikaks, väidab Štein ebaõigesti, et Ricardot ei saa pidada Marxi otseseks eelkäijaks.

Lõpuks väidab Štein, et küsimus, kuidas mõjub aeg hüvede väärtusele, olevat andnud Ricardole tõuke järelemõtlemiseks selle üle, milline tähtsus väärtusteooriale on subjektiivsetel momentidel. Selle seisukoha kinnituseks toob Štein ära Ricardo kirja MacCullochile: «Ma ei saa üle raskusest, mida kujutab endast vein, mis on hoitud keldris 3 või 4 aastat, või tamm, mille istutamiseks kulutati algselt tööd vähemalt 2 šillingi ulatuses ja mille hind on nüüd 100 naelsterlingit. Ei ole muidugi raske väljendada kõiki neid juhtumeid selles väärtusmõõdus, nagu see meil on, kuid raskus seisab selles, et näidata, miks me just sellel mõõdupuul peatume, ja tõestada, et sel mõõdupuul on väärtusmõõdule vajalik omadus: muutumatus.» [15] Kuid Štein peab aja mõju hüvede väärtusele subjektiivseks teguriks. Tegelikult aga ei ole siin mingit subjektiivset momenti. Raskusest, millest Ricardo ei suutnud üle saada, sai edukalt jagu Marx, kui ta uuris kapitali käibe kiiruse mõju kasuminormile. On imelik, et professor Štein seda ei mõista.

Üles puhudes neid vigu ja raskusi, millest Ricardo üle ei saanud, omistab Štein tänapäeva vulgaarmajandusteadlaste eeskujul Ricardole seda, et ta teeb mõningaid järeleandmisi subjektiivsele poliitilise ökonoomia koolkonnale. On teada, et subjektiivse koolkonna esindajad määravad kauba väärtuse tarbimisväärtusega. Ricardo aga ei ole sellega nõus. Ta kirjutab, nagu öeldud, et kasulikkus ei ole vahetusväärtuse mõõdupuuks, kuigi kasulikkus on sellele viimasele väga vajalik.

Niisiis ei käsitle professor Štein Ricardo majandusõpetust marksistlikelt positsioonidelt, vaid kodanlikelt positsioonidelt. Sellest teatab ta üsna avalikult antud raamatu eessõnas.

Ricardo väärtusteooria üheks suuremaks vulgariseerijaks on tänapäeva kodanliku poliitilise ökonoomia üks silmapaistvamaid esindajaid Cambridge'i ülikooli professor Alfred Marshall (1842—1924). Kuigi Marshall peab Ricardot oma eelkäijaks, siiski asendab ta temast rääkides igal pool termini «töö» terminiga «tootmiskulud». Marshalli väärtusteooria kujutab endast vanade «vulgaarteooriate» — tootmiskulude teooria, piirkasulikkuse teooria, kapitali tootlikkuse teooria ja loobumise teooria eklektilist ühendust. Kogu seda eklektilist segaputru nimetas ta Ricardo

[15] В. М. Штейн, Развитие экономической мысли, т. I, Л., 1924, lk. 214.

tööväärtusteooria jätkuks. Niisiis tegi Marshall Ricardost eklektiku, kes ühendavat objektiivset ja subjektiivset väärtusteooriat. Marshall omistab Ricardole seda, et ta olevat tundnud piirkasulikkuse teooriat, kuid polevat seda esitanud sellepärast, et pidas seda teooriat ilma igasuguste seletusteta selgeks.

Säärane on siis «rikardolase» Marshalli «väärtusteooria». Tegelikult ütleb Marshall end Ricardo väärtusteooriast lahti ja satub vulgaarsete väärtusteooriate «sünteesimisel» eklektilisse vassingusse. Seda sünteesimist aga kiidetakse väga tänapäeva kodanlikus poliitilises ökonoomias. Nii näiteks kirjutab Illinoisi ülikooli (Ameerika Ühendriigid) majandusliku mõtte ajaloo professor J. F. Bell oma raamatus «Majandusliku mõtte ajalugu» järgmist: «Kerge on öelda, et Marshall on sünteesinud klassikalise ja austria teooria uueks või neoklassikaliseks majandusõpetuseks. See Marshalli poolt tehtud kahe elemendi süntees oli vaieldamatu tõde, mis puudutab tema enda loogikat, analüütilist arengut, mitte aga eklektilist sünteesi, nagu mõned arvavad.» [16] Nende «mõnede» hulka kuuluvad mitte üksnes majandusteadlased-marksistid, vaid ka paljud kodanlikud majandusteadlased, nagu näiteks professor K. Diehl. Niisiis näeme, et Marshall ei olnud tegelikult neoklassikalise koolkonna esindajaks, nagu temast kodanlikus majanduslikus kirjanduses kirjutatakse, vaid neovulgaarse koolkonna esindajaks.

Vulgaarse poliitilise ökonoomia tüüpiliseks esindajaks oli Tartu Ülikooli kodanliku poliitilise ökonoomia professor M. A. Kurtšinski (1876—1939). Nagu kõik kaasaja kodanlikud majandusteadlased, nii eitab ka Kurtšinski Ricardo majandusõpetuse teaduslikke elemente. Ta väitis, et abstraktse käsitluse tõttu ei loo Ricardo majanduselust organismi, nagu Adam Smith, vaid omamoodi mehhaanilise konstruktsiooni. Kurtšinski eitas abstraktse meetodi rakendamise vajalikkust majanduslike nähtuste uurimisel ega tunnistanud objektiivsete majandusseaduste olemasolu. Tema arvates pidavat abstraktne deduktiivne meetod, mida kasutas ka Ricardo, viima majanduselu mehhaniseerimiseni, «majandava subjekti» muutmiseni etturiks, mehhanismiks, mis on allutatud mingitele kõikvõimsatele väljaspool aega ja ruumi toimivatele matemaatika või loodusteaduse seadustele. Ricardol, kirjutas Kurtšinski, «on täiesti ilmne tendents lahendada kõik küsimused väljaspool aega ja ruumi, lähenedes neile sellisest vaatevinklist, nagu oleksid need puhtmatemaatilised teoreemid või loogilised ülesanded, milledel puuduvad täielikult mingid konkreetsed ajaloolised rõivad, mis jätaksid oma jälje ka nende seesmisele olemusele» [17].

---

[16] J. F. Bell, A History of Economic Thought, New York, 1953, lk. 576.

[17] М. А. Курчинский, Основы экономической науки, ч. I, Юрьев, 1926, lk. 81.

Igaüks, kes on vähegi tuttav Ricardo töödega, ei leia ega saagi sealt leida midagi taolist, mida väidab Kurtšinski. Uurides kapitalistlikku tootmisviisi, püüdis Ricardo kindlaks määrata kapitalismi objektiivseid majandusseadusi. Mingid kõikvõimsad matemaatika või loodusteaduse seadused, mis toimivat väljaspool aega ja ruumi, on Kurtšinski Ricardo õpetusele lihtsalt juurde luuletanud.

Vulgaarmajandusteadlase Alfred Ammoni väljamõeldiste alusel väidab Kurtšinski, et Ricardol olevat olnud mitte üks, vaid kaks väärtusteooriat: üks nende hüvede jaoks, mis kuuluvad haruldaste asjade kategooriasse, ja teine nende hüvede jaoks, millede hulka võib suurendada meie soovi kohaselt. Kurtšinski jutu järgi määravat Ricardo õpetuse kohaselt väärtuse ühel juhul haruldus, teisel juhul aga töö. Edasi räägib Kurtšinski, et hüvede hulk teisel juhul on samuti piiratud, sest vajalike tootmisvahendite ja tööjõu hulk olevat piiratud. Töö, eriti teatud kvalifikatsiooniga töö, on Kurtšinski arvates suhteline haruldus. Nii jõuab Kurtšinski absurdse järelduseni, et igasugune väärtus on «haruldus väärtus». Hüvede haruldust, väidab Kurtšinski, saab kunstlikult vähendada tänu tööle, «kuid seda ei saa täielikult hävitada, sest töö ise on haruldane, kujutab endast harulduse maksumust. Seega saab Ricardo teooriat parandada selles mõttes, et igasugusele hüvele peab maksumust määrava momendina juurde lisama veel harulduse» [18].

Kurtšinski väide, et töö on suhteline haruldus, on muidugi absurdne, ja seda eriti imperialismi ajastul, kus tööpuudus on kapitalismi paratamatu kaaslane ja kus töölised on valmis töötama väga madala palga eest. Väide, et töö, s. t. tööjõud, on «suhteline haruldus», on lihtsalt kohmakas katse ilustada kapitalistlikku tegelikkust, varjata sellist kapitalismi paiset nagu massilise töötute reservarmee olemasolu.

Kui Kurtšinski püüab oma manipulatsioone põhjendada Ricardo õpetusega, siis asub ta otsese võltsimise teele. Ricardo tõestas, et töö on väärtuse allikaks valdavale enamikule kaupadele, mida vaba konkurentsi tingimustes võib toota mis tahes koguses. Fakt, et Ricardo peab haruldaste kaupade väärtuse allikaks ka veel «haruldust», osutub täiesti ebaoluliseks punktiks Ricardo väärtusteoorias. Ricardo, nagu öeldud, on seisukohal, et haruldased kaubad realiseeritakse monopolihindadega, millede aluseks on samuti nende kaupade tootmiseks kulutatud töö väärtus, kuid mis peale selle sõltuvad suurel määral neid kaupu ostvate isikute ostuvõimest.

Kurtšinski kasutab ära ka Ricardo vea, mille viimane tegi tootmishinna ja väärtuse samastamisega, ning püüab Ricardot kujutada vulgaarmajandusteadlasena. «Ricardo lülitab,» kirjutas Kurtšinski, «oma teooriasse maksumust kujundavate elementidena

[18] М. А. Курчинский, Основы экономической науки, ч. I, Юрьев, 1926, lk. 171.

töö, kapitali ja aja . . .» [19] See, nagu juba eespool nägime, ei pea paika. Ricardo on kaugel väitest, et kapital on «väärtust kujundav element». Ricardo mõistis, et kapital ei loo väärtust, et kapitalil on väärtus akumuleeritud tööna ja ainult selle oma väärtuse annabki kapital üle uuele produktile.

Apologeetilistel eesmärkidel arvab John Maynard Keynes (1883—1946) klassikalise koolkonna hulka peale Ricardo ja tema eelkäijate säärased vulgaarmajandusteadlased, nagu Marshall, F. Edgeworth ja professor A. Pigou. Sellega püüab Keynes nähtavasti «tõestada», et tänapäeva vulgaarse poliitilise ökonoomia eelkäijateks on majandusteadlased-klassikud, mitte aga säärased vulgaarmajandusteadlased-apologeedid, nagu Bastiat, Say, Malthus ja teised. Keynes ignoreerib täiesti Marxi, Engelsi ja Lenini osa majandusteaduse arendamisel. See tuleb sellest, et Keynes on imperialistliku reaktsiooni ja sõja ideoloog, keda V. I. Lenin iseloomustas 1920. aastal kui läbi ja läbi kodanlast, bolševismi halastamatut vaenlast, «kes nagu inglise väikekodanlane kunagi kujutab endale bolševismi ette koledana, julmana, metsikuna» [20].

Ricardo tõestas, et kapitalistlik tootmisviis eksisteerib objektiivsete majandusseaduste toime alusel, näiteks selliste seaduste toime alusel, nagu väärtusseadus, konkurentsiseadus jne. Ricardo pidas riigi vahelesegamist nende seaduste toimesse kahjulikuks ja vääraks. Keynes lõi oma vulgaarmajandusteooria kapitalismi üldkriisi tingimustes, kus kapitalism on roiskuv, parasiitlik ja surev. Vastupidiselt Ricardole ei usu Keynes sellesse, et kapitalistlik tootmisviis võib edasi eksisteerida majandusseaduste automaatse toime alusel. Sellepärast soovitab Keynes kapitalismi «reguleerida» ja «reorganiseerida» ning «ravida» tema niinimetatud makromajandust sellistest «haigustest», nagu tootmisaparaadi alakoormus, krooniline massiline töötute armee ja ületootmise majanduskriisid.

Ameerika Ühendriikide Kommunistliku Partei esimees William Foster iseloomustas Keynesi osa järgmiselt: «Kiirabi arstina haige kapitalismi juures muutus Keynes lõppkokkuvõttes kodanliku maailma juhtivaks majandusteadlaseks.» [21].

Kui Ricardo pidas oma majanduslikus uurimises silmas teaduslikku ausameelsust, otsekohesust ja mõtteselgust, siis esineb Keynesil kui vulgaarmajandusteadlasel kapitalismi otsese apoloogia ühendamine sotsiaalse demagoogiaga. Sealjuures on Keynesi sõnakõlksude põhieesmärgiks monopolistliku riigikapitalismi edasise tugevdamise õigustamine ja «teoreetiline» põhjendamine. Kuid seda eesmärki püüab ta maskeerida ebamääraste ja ebateaduslike

---

[19] М. А. Курчинский, Основы экономической науки, ч. I, Юрьев, 1926, lk. 170.

[20] V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 190.

[21] «Political Affairs», January, 1948.

terminitega ja sotsiaalse demagoogiaga. Isegi säärane paadunud tänapäeva kodanlik majandusteadlane nagu E. James kirjutab Keynesi kohta, et «tema seletustes esineb alati teatud kahemõttelisus ja puudub selgus, millise ajajärgu kohta ta neid kehtivaks peab» [22]. Keynes püüab tuletada tema poolt väljamõeldud majandusseadusi inimteadvuse muutumatutest omadustest, inimese psühholoogiast ja loomusest. Kapitalismi paratamatust tuletab Keynes inimesele justkui omasest «omandamiskirest». Kui Smithi ja Ricardo «majanduslik inimene» on ilmselt optimist, siis Keynesi «majanduslik subjekt» kõigub alatasa «ettevaatuse motiivi» ja «tegevuse motiivi» vahel.[23]

Kui Ricardo majandusõpetuse filosoofiliseks aluseks on loodusõiguse printsiip, siis tuleb see tolle ajajärgu teaduse ja filosoofia arenemise tasemest, mil Ricardo maailmavaade kujunes. Kui Keynes võtab oma majandusliku uurimise lähtepunktiks inimesele justkui omast «omandamiskirge», siis on see teadlik vulgariseerimine, sest niisugune «kirg» ei ole inimesele kui niisugusele omane. Kasuahnus on teatavasti omane ainult ekspluateerijatele, eriti aga kodanlusele.

Ricardo tegi õigesti kindlaks, et kapitalistliku tootmise põhiliseks eesmärgiks on kasumi saamine. Keynes kui vulgaarmajandusteadlane seda ei tunnista. Teda ei huvita üldse kasumi allikas. Püüdes kasutada filistri ja väikekodanluse eelarvamusi, konstrueeris ta mitteajaloolise «põhilise psühholoogiaseaduse», mis seisab selles, et «inimestel on tavaliselt kalduvus suurendada oma tarbimist koos tulu kasvuga, kuid mitte samal määral, kuidas tulu kasvab» [24]. Kirjas Langele 25. märtsist 1865 kirjutas Engels, iseloomustades Marxi ja oma arusaamist majandusseadustest, järgmist: «Meile ei ole niinimetatud «majandusseadused» igavesed loodusseadused, vaid ajaloolised seadused, mis tekivad ja kaovad.» [25] See käib täiesti nii Ricardo kui ka Keynesi kohta. Keynes eitab objektiivsete majandusseaduste toimet, millede avastamisele lähenesid mingil määral juba Ricardo ja teised klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad. Keynes ajab oma «põhilises majandusseaduses» ühte patta tänapäeva finantsoligarhia ja proletariaadi. Ta ei näe tarbimise ja akumulatsiooni klassi-iseloomu. Samal ajal aga soovitab ta laiatarbekaupade hindade tõstmise teel vähendada tööliste reaalpalka ja nende tarbimist. Vastupidiselt Ricardole soovitab Keynes igati stimuleerida ekspluataatorlike klasside pillava tarbimise kasvu. Ta ülistab reaktsioonilist vul-

---

[22] Э. Жамс, История экономической мысли XX века, M., 1959, lk. 248.

[23] Vt. А. Эйдельнант, Буржуазные теории денег, кредита и финансов в период общего кризиса капитализма, M., 1959, lk. 42.

[24] Д. М. Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег, M., 1949, lk. 90.

[25] К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные письма, Госполитиздат, 1948, lk. 172.

gaarmajandusteadlast Malthust, kes jutlustas ekspluateerijate, eriti aga maaomanike ja teiste kapitalistliku ühiskonna parasiitlike klasside pillava tarbimise suurendamist.

Keynes ei tunnista printsipiaalset erinevust tootliku ja mittetootliku töö vahel, samuti vajaliku töö ja mittevajaliku töö vahel. Pillavuse ja parasitismi õigustamise tuhinas suhtub ta väga positiivselt sellesse, et miljonärid ehitaksid endile suurejoonelisi villasid, püramiide ja kirikuid ning teeksid kloostritele ja misjonäridele kingitusi selleks, et seega edasi lükata kapitali külluse ja toodangu külluse vahelist konflikti.

Selleks et jagu saada «sunnitud» tööpuudusest, soovitab Keynes välja lasta erilaene ja nende arvel organiseerida töötuile mõttetuid, mittevajalikke ühiskondlikke töid. See annab veel kord tunnistust mitte üksnes kaasaegse kapitalismi parasitismist ja roiskumisest, vaid ka tänapäeva kodanliku poliitilise ökonoomia — Keynesi näol — sügavast kriisist.

Seevastu aga kasutas Ricardo alati oma majandusõpetust, eriti tööväärtusteooriat relvana võitluses tootlike jõudude maksimaalse arendamise eest ja parasiitliku, mittetootliku tarbimise vastu. Kritiseerides Malthuse teese, mille järgi mittetootlikelt tarbijatelt saadav spetsiifiline kasu seisab niisuguse tasakaalu säilitamises tootmise ja tarbimise vahel, mis annab natsionaalse tootmise tulemustele kõige suurema väärtuse, kirjutab Ricardo: «Mil viisil võivad nad oma tarbimisega anda väärtust natsionaalse tootmise tulemustele? Niisama oleks võimalik väita, et maavärisemine, mis minu maja purustab ja mu vara hävitab, annab natsionaalse tootmise produktidele väärtuse.» [26]

Seda ja teisi kriitilisi märkusi, mida Ricardo selles raamatus teeb, on võimalik kasutada tänapäeva keinslaste, maltuslaste ning rahvamajanduse militariseerimise ja võidurelvastumise jutlustajate vastu, kes mittetootliku ja parasiitliku tarbimise kasvu igati ülistavad. Keynes, kes on omapärane neomaltuslane ning monopolistliku riigikapitalismi ja imperialistliku reaktsiooni kõige silmapaistvam ideoloog, kirjutab: «Püramiidide ehitamine, maavärisemised, isegi sõjad võivad kaasa aidata rikkuse suurenemisele.» [27]

On huvitav märkida, et juba Ricardo naeris välja Malthuse seisukohad, mida Keynes ja teised tänapäeva kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad kasutavad sõjaliste ja muude mittetootlike kulutuste kasvu põhjendamiseks. Varjamatu sarkasmiga küsib Ricardo: «Kui rahvas ei hakka ise küllaldaselt kulutama, siis mis võib küll olla otstarbekohasem kui riigi poole pöördumine, et ta rahva asemel kulutaks? Mis oleks võinud olla arukam (kui härra

[26] Д. Рикардо, Примечание к книге г-на Мальтуса «Начала политической экономии, рассмотренные с точки зрения их практического приложения», Соч., т. III, М., 1955, lk. 286.

[27] Д. М. Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег, М., 1949, lk. 124.

Malthuse õpetus oleks olnud õige) kui sõjaväe suurendamine ning kõigi valitsuse ametiisikute ülalpidamise kahekordistamine?» [28]

Ülalpool me nägime, et Ricardo käsitles rahakapitali kui tööstuskapitali potentsiaalset vormi. Keynes kui kapitalismi üldkriisi ajajärgu vulgaarmajandusteadlane aga käsitleb rahakapitali kui kapitali kõige likviidsemat vormi ja protsenti kui tasu sellest likviidsusest ilmajäämise riisiko eest, kui likviidsusest lahtiütlemise hinda. Keynes, kes pooldas kvantitatiivset rahateooriat, tegi sellesse teooriasse rea parandusi. Nagu Ricardo, nii peab ka Keynes kõige kasulikumaks pabervaluutat. Keynes propageerib «reguleeritava valuuta» teooriat. Ricardo oli seisukohal, et kullal — nagu igasugusel kaubal — on väärtus. Keynes arendas vulgaarteooriat, mis eitab kulla objektiivset väärtust. Selles Keynesi rahateooria nominalistlikus joones väljendub Inglise imperialismi püüe olla valuuta alal Ameerika Ühendriikidest sõltumatu. Keynes pooldab riigivõla ja maksude kasvu ning inflatsiooni, mis leiavad aset töölisklassi ja töörahva arvel suurimate monopolide kasuks.

Keynes on tööväärtusteooria äge vastane. Ta pühendab väärtusteooriale väga vähe tähelepanu ja pooldab üldiselt selles küsimuses Marshalli seisukohti. Ricardo aga, nagu me nägime, püüab kõik rikkuse tootmise ja jaotamise suhted tuletada tööväärtusteooriast, mis väljendab tema arvates kõigi kapitalismi tingimustes esinevate majanduslike nähtuste reaalset olemust ja üldist substantsi. Ricardo püüab kõikjal näidata kõigi majanduslike kategooriate otsest seost väärtusseadusega.

Keynes on arvamisel, et Ricardo ei tundnud teadlikult huvi natsionaalse tulu suuruse vastu ja tegeles ainult natsionaalse tulu jaotamise probleemidega. Ricardo oli tõepoolest arvamisel, et poliitilise ökonoomia objektiks on nende seaduste uurimine, mis määravad toodetava produkti jaotamise klasside vahel, kes selle produkti moodustamisest osa võtsid. Tegelikult aga ei tegelnud Ricardo mitte üksnes mainitud probleemi uurimisega, vaid analüüsis ka kapitalistliku tootmise seadusi.

Keynes väidab, et Ricardo ei uuri üldse natsionaalse kogutulu suurust. See ei ole päris õige, sest Ricardo käsitleb oma peamise teose XXVI peatükis mitte üksnes natsionaalse tulu jaotamist, vaid ka selle suurust. Nähtavasti samastab Keynes «natsionaalse kogutulu» ühiskondliku koguprodukti väärtusega, sest ta — nagu enamik tänapäeva kodanlikke majandusteadlasi, — pooldab Smithi dogmat. Ühiskondliku koguprodukti väärtust uurisid aga teaduslikult Marx ja Lenin, kuid Keynes seda isegi ei nimeta. Mida on väärt näiteks Keynesi teadusevastane väide, nähtub sellest, et tema arvates määrab suur osa töölisi kapitalistlikes maades iseenda vabatahtlikult tööpuudusele. On üldtuntud tõsiasi, et töötud

[28] Д. Рикардо, Примечания к книге г-на Мальтуса «Начала политической экономии, рассмотренные с точки зрения их практического приложения», Соч., т. III, М., 1955, lk. 291.

on tavaliselt valmis asuma tööle ükskõik missuguse palga eest, et vaid mitte nälga surra.

Keynes kritiseerib õigesti Ricardot tema väära kontseptsiooni pärast, mille järgi pakkumine ise sünnitab nõudmise ja mistõttu ületootmine ei ole võimalik. Selles küsimuses aga mälub Keynes vanu tõdesid, sest Marx näitas juba «Kapitali» II köites ja eriti «Lisaväärtuse teooriates» selle Ricardo kontseptsiooni ekslikkust. Keynes aga ignoreerib täiesti nõudmise ja tarbimise klassi-iseloomu. Ta püüab seletada kapitalismi tingimustes esinevat kogunõudmist sellega, et inimestel olevat kalduvus tarbida. Keynes ei ole rahul sellega, et Ricardo teooria, mille järgi nõudmine ja pakkumine ühte langevad, on välja tõrjunud Malthuse teooria parasiitliku ja mittetootliku tarbimise vajalikkusest. «Niisiis alistas Ricardo,» ütleb Keynes, «Inglismaa niisama täielikult, nagu püha inkvisitsioon alistas Hispaania.» [29]

Keynes väidab laimavalt, nagu oleks Marx pooldanud Ricardo kontseptsiooni, mille järgi pakkumine ise sünnitab nõudmise ja mistõttu võib kogunõudmist alahinnata. Oma vihas marksismi vastu ütleb Keynes, et kogunõudmise idee võis elada ainult salaja, põranda all, Karl Marxi, Silvio Geselli või major Douglase tagaõues. On aga teada, et ainult Marx ja Lenin selgitasid teaduslikult kapitalistlikus ühiskonnas esineva mitteküllaldase nõudmise põhjusi. Marksistlik-leninliku taastootmisteooriaga võrreldes on Keynesi ebamäärased väited, mille järgi optimistlikud ja pessimistlikud meeleolud vahelduvad ning määravad «kalduvuse tarbida», teadusevastased ja lapsikud. Keynes on äärmiselt häbematu, kui ta püüab geniaalset Marxi kõrvutada sääraste kolmanda järgu kodanlike majandusteadlastega, nagu S. Gesell ja major Douglas. Marxi selline laimamine kutsus isegi esile marksismi säärase paadunud vaenlase protesti, nagu seda on J. Schumpeter. «Ma ei ole marksist,» ütleb Schumpeter, «kuid ma tunnistan küllaldaselt Marxi suurust, et tunda ennast solvatuna, nähes, kuidas teda kõrvutatakse Silvio Geselliga ja major Douglasega.» [30] Peale selle püüab Keynes tegelikkust moonutades oma teoses «Rakendatuse, protsendi ja raha üldteooria» tekitada vale arvamust, nagu poleks Ricardo majandusõpetus marksismi ühe allika koostisosa, vaid niinimetatud neorikardoluse (Marshall, Pigou jt.) allikas. Monopolistliku riigikapitalismi apologeedina vihkab Keynes varjamatult mitte üksnes marksismi, vaid ka kogu töölisklassi. «Kuidas võin ma,» kirjutab Keynes, «võtta omaks usu (Keynes samastab marksismi religiooniga — *A. R.*), mis ülistab tüütavat proletariaati, seab teda kõrgemale kodanlasest ja intelligendist? Olgu viimaste puudused millised tahes, kuid kas mitte nemad ei ole maa

[29] Д. М. Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег, М., 1949, lk. 31.

[30] «Journal of the American Statistical Association», XXXI, 1936, lk. 791.

soolaks, kas mitte nemad ei too progressi seemet?» [31] Niisiis ei tunnista Keynes proletariaadi maailmaajaloolist osa, kaasaegse kapitalismi monopolistlikku iseloomu, kapitalismi üldkriisi ega maailma lõhenemist kaheks vastandlikuks süsteemiks.

Keynes ei tunnista seda, et Marx võttis kriitika alla kogu Ricardo majandusõpetuse. Sellepärast on Keynesi väide, et Ricardo doktriin oli ortodoksaalsete majandusteadlaste silmis kuni viimase ajani väljaspool igasugust kahtlust, täiesti väär.

Keynes ei tunnista Ricardo teeneid, mis tal on üksiku firma olukorra ja produkti jaotamise seletamisel. Keynes heidab Ricardole ette, et Ricardo suhtub halvustavalt sellesse, mis on väärtuslikku ta eelkäijate teostes. «Kui aga rääkida,» väidab Keynes, «sellest panusest kogu majandussüsteemi riikliku juhtimise oskusesse, mille eesmärgiks on kõigi selle süsteemi ressursside parima kasutamise kindlustamine, siis saavutasid XVI ja XVII sajandi majandusliku mõtte varasemad pioneerid praktilise tarkuse fragmente, see praktiline tarkus aga jäi Ricardo elust irdunud abstraktsioonides algul unustusehõlma, hiljem aga tõmmati sellele hoopis kriips peale.» [32] Ilmneb, et see tarkus seisab Keynesi arvates selles, et merkantilistid pidasid ülisuurt protsendinormi peamiseks rikkuse kasvu takistajaks; nad mõistsid odavuse petlikkust ja selle ohtu, et ülisuur konkurents võib põhjustada antud maale mittekasulikku eksport- ja importkaupade hindade vahekorda, lõpuks olevat nad olnud «kaupade kartuse» ja kujutluste — millede järgi rahapuudus on tööpuuduse põhjus — «rajajateks». Keynes ütleb ise, et merkantilistid on neid probleeme ainult märganud, kuid ei olnud suutelised neid lahendama. Niisiis ülistab Keynes merkantiliste selle eest, et nad nõudsid rahakülluse kindlustamist ja madalat protsendimäära, samuti tolliprotektsionismi eest.

Keynes süüdistab Ricardot selles, et ta nõudis äärmist säästlikkust nii üksikisikute poolt kui ka kogu riigi poolt, s. o. selles, et ta oli parasitismi ja pillavuse vastu. Keynes ei varja seda, et tema enda ideeliseks eelkäijaks oli papp Malthus. Keynes püüab esile tõsta Malthust selle eest, et ta nõudis ekspluataatorlike klasside pillava tarbimise suurendamist ja väitis, et pillavuse kasv võivat kõrvaldada tööpuuduse ja kriisid. Selles küsimuses kirjutab kaasaegne prantsuse kodanlik majandusteadlane E. James järgmist: «Just Malthuselt võttis Keynes üle Ricardo vastu sihitud idee, et liigsest säästlikkusest tingitud efektiivse nõudmise vähenemisega võib kaasneda majanduslik depressioon.» [33]

[31] J. M. Keynes, Essays in Persuasion. Цитир. по вступительный статье И. Блюмина к книге М. Кейнса «Общая теория занятости, процента и денег», М., 1949, lk. XIVIII.

[32] Д. М. Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег, М., 1949, lk. 330.

[33] Э. Жамс, История экономической мысли XX века, М., 1959, lk. 243.

Keynes heidab Ricardole ette, et ta lükkas tagasi Malthuse «teooria» mittetootliku tarbimise suurendamise vajalikkusest ning näitas selle teooria paikapidamatust ja kahjulikkust tootlike jõudude arenemise ja ühiskonna progressi seisukohalt.

Keynes püüdis veeretada Ricardo kaela vastutuse selle eest, et XIX sajandi majandusteadlased nõudmise probleemi lahendamisele vähe tähelepanu olid pühendanud. Keynes väidab põhjendamatult, et Ricardo võit Malthuse üle mittetootliku tarbimise küsimuses olevat olnud saatuslik majandusteaduse arenemisele ja rikkuse kasvule.

«Kui Malthus, mitte aga Ricardo,» ütles Keynes, «oleks olnud lähtepunktiks, millest oleks lähtunud XIX sajandil majandusteadus, siis oleks maailm praegu võrratult targem ja rikkam.» [34]

Käsitledes oma mahukas teoses «Majandusliku analüüsi ajalugu» Ricardo majandusteooriat, väljendab J. Schumpeter (1883—1950) ameerika kodanliku professori V. Leontjevi arvamust, nagu oleks Ricardo majandusõpetus «oletatavaks arutluseks». Sellega tahavad nähtavasti Leontjev ja tema järel ka Schumpeter öelda, et Ricardo teooriat ei tule mõista otseselt, vaid seda on võimalik erinevalt tõlgendada. Seejärel tõlgendatakse imelikult ja täiesti ebaõigesti Ricardo meetodit ning samastatakse seda Keynesi meetodiga. «Paneb hämmastama,» ütleb V. Leontjev, «nende kahe silmapaistva inimese, Keynesi ja Ricardo eesmärkide ja meetodite sarnasus, kuigi see ei torka silma neile, kes kõigepealt sisu otsib. Selles suhtes on muidugi Keynesi ja Ricardo vahel terve kuristik... Kuid ma räägin Keynesi ja Ricardo meetoditest, mis seisavad teatud tulemuse kindlustamises. Selles küsimuses on nad vaimsed vennad.» [35] Tegelikult aga lasub Ricardo ja Keynesi vahel nii sisult kui ka eesmärkidelt ja meetodilt sügav kuristik. Nagu me nägime, rõhutab seda ka Keynes ise. Ricardo ja Keynes ei ole vaimsed vennad, vaid pigem antipoodid.

Schumpeter püüab Ricardole varju heita, kui ta ütleb, et kõigis küsimustes, mida Ricardo puudutas, «oli ta selle poolel, kes nii või teisiti oleks võitjaks tulnud, kuid see võit, millele ta oma argumentatsiooniga kaasa aitas, väärib vastavat heakskiitu» [36]. Niisiis püüab Schumpeter teha Ricardost tavalise kodanliku apologeedi, nagu seda on tänapäeva kodanlike majandusteadlaste valdav enamus ja sealhulgas ka Schumpeter ise. See on Ricardo laimamine. Me nägime juba, et Marx hindas Ricardot kõrgelt ja rõhutas korduvalt Ricardo sirgjoonelisust ja teaduslikku ausameelsust. Ricardo progressiivsus ja teaduslik ausameelsus, nagu juba öeldud, seisab teatavasti selles, et ta võitles tootlike jõudude arenemise eest ja astus selles võitluses niisama sirgjooneliselt välja kodan-

[34] J. M. Keynes, Essays in Biography, 1933, lk. 144.

[35] J. Schumpeter, History of Economic Analysis, New York, 1954, lk. 473, märkus.

[36] Sealsamas.

luse vastu, nagu ta teistel juhtudel astus välja proletariaadi ja maaomanike vastu, kui viimaste huvid olid Ricardo arvates vastuolus tootlike jõudude arenemisega.

Schumpeter püüab mitte üksnes vähendada Ricardo osa, vaid ka teda igati diskrediteerida, rookida tema teooriast välja teadusliku elemendid. Ta laimab otseselt Ricardot, kui kirjutab, et Ricardo töös puudub täielik keskendus ja et seal puudus alati vajalik sügavus, rääkimata juba sellest, et vormi ja tehnika seisukohalt on see halvasti viimistletud.

Schumpeter mõtles isegi välja erilise termini — «Ricardo pahe» (Ricardian Vice), millega ta tähistab skolastiliste abstraktsioonide rakendamist, kusjuures need abstraktsioonid lihtsustavad tegelikkust ja koosnevad sisutuist tautoloogiatest ja triviaalsustest. Schumpeter heidab Ricardole ette, et ta olevat oma teoreetilistes konstruktsioonides kuhjanud ühe lihtsustava oletuse teise peale, kuni ta jäi mõne muutujaga, mille vahel ta seadis sisse ühepoolsed suhted. Sel teel olevat lõppude lõpuks tekkinud soovitav tulemus peaaegu tautoloogiana. «Näiteks seisab Ricardo kuulus teooria,» ironiseerib Schumpeter, «selles, et kasum «sõltub» nisu hinnast. Ja sealjuures . . . on see mitte üksnes õige, vaid ümberlükkamatult, tegelikult banaalsuseni õige . . . See on suurepärane teooria, mida ei ole kunagi võimalik ümber lükata ja millel puudub ainult mõte. Harjumust rakendada taolisi järeldusi praktiliste probleemide lahendamisel hakkame nimetama Ricardo paheks.» [37] Siin leiab aset Ricardo teadusliku abstraktsiooni meetodi ettekavatsetud diskrediteerimine. Schumpeter püüab muuta Ricardot igasuguste meelevaldsete ja väärade teooriate — milles puudub loogika — tüüpiliseks esindajaks. Nende Ricardo vastu suunatud rünnakute tõeliseks tagapõhjaks on see, et Schumpeter kui kapitalismi apologeet ei saa ükskõikselt mööda minna sellest, et Ricardo paljastas kapitalistliku tootmisviisi füsioloogia ja näitas ilma igasuguste ilustamisteta klassidevahelist vastuolu.

Schumpeter ei mõistnud sugugi seda, et teadusliku abstraktsiooni meetodi rakendamine poliitilise ökonoomia probleemide uurimisel on väga vajalik. Eessõnas «Kapitali» I köite esimesele trükile ütleb Marx, et majanduslike vormide analüüsimisel ei saa «kasutada mikroskoopi ega keemilisi reaktiive. Abstraktsioonijõud peab asendama nii ühte kui teist» [38].

Missuguseid meetodeid aga kasutab Schumpeter ise? Ta tõlgendab majandusliku analüüsi ajaloo uurimist kui uurimise tehnika ajalugu, mida ta käsitleb lahus majanduslikust praktikast, ühiskondlikust elust ja klassivõitlusest. Schumpeter on eklektik metodoloogia rakendamisel oma majandusliku analüüsi ajaloos. Ta

---

[37] J. Schumpeter, History of Economic Analysis, New York, 1954, lk. 472—473.

[38] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 4.

võrdleb majandusteadust tehnikaalaste teadustega ja arstiteadusega ning väidab täiesti valesti, nagu oleks J. S. Milli ajast peale väärtusteooria alal esinenud progressi võimalik võrrelda «hammaste väljatõmbamisel toimunud tehnoloogilise progressiga John Stuart Milli ajastu ja meie ajastu vahel» [39]. Täiesti õigesti iseloomustab Schumpeteri metodoloogiat I. Bljumin oma artiklis «Schumpeteri raamat majandusliku analüüsi ajaloo kohta». «Abstraheerudes klasside ja klassivõitluse käsitlemisest,» kirjutab I. Bljumin, «sulges ta seega endale tee nende majandusteadlaste ideoloogia materiaalsete juurte mõistmiseks, kelle teooriaid ta käsitleb. Sellisel lähenemisel esinevad majandusteadlaste teoreetilised konstruktsioonid tühise fantaasia viljana, kõik metodoloogilised riukad aga kui omapärane vaimne gümnastika, mis pole seotud ühiskondliku praktikaga.» [40] See kõik näitab, et Schumpeteri lähenemine nii Ricardo meetodi kui ka majanduslike ideede ajaloo käsitlemisele on paikapidamatu ja väär.

Püüdes diskrediteerida Ricardo teaduslikku pärandit, väidab Schumpeter, et kõik Ricardo peamises teoses esinevad ideed olid ka varem olemas, et Ricardo ei olevat majandusteadusele midagi uut andnud. Schumpeter kirjutab laimavalt, et ta ei saa omistada Ricardole midagi rohkemat kui A. Smithi majandusteooria efektiivset sünteesi. Schumpeter väidab, et Ricardo väärtusteooriat olevat vaja iseloomustada ainult «lähenemisega» tööväärtusteooriale. Ta ütleb paljasõnaliselt, et Ricardo ignoreerib seda mõju, mida avaldavad hindadele nõudmine ja pakkumine. Schumpeter kirjutab edasi, et see kutsub Ricardo kui teoreetiku suhtes esile umbusalduse ja et see käib ka Marxi kohta. Tegelikult on see katse moonutada Ricardo ja Marxi vaateid ning majandusliku mõtte arenemise ajalugu. Schumpeter püüab hoolikalt varjata Ricardo ja Marxi kvalitatiivset erinevust. Schumpeter väidab, nagu oleks Marx oma õpetuse Ricardolt üle võtnud. Schumpeteri sõnade järgi kasutas Marx neid vahendeid, mida ta leidis, mitte aga neid vahendeid, mida ta on loonud. Marx kasutas tõepoolest mõningaid Ricardo teooria seisukohti kui allikat ja ehitusmaterjali omaenda õpetuse loomiseks. Nagu nähtub Marxi kõigist teostest, eriti aga «Kapitalist» ja «Lisaväärtuse teooriatest», uuris Marx kõiki oma aja teoreetilise mõtte suundi, märkides iga väiksematki vihjet lisaväärtuse kohta. Kuid Marxi majandusõpetusse läksid pärast hoolikat ja kriitilist valikut ainult väga vähesed Ricardo seisukohad.

«See ehitusmaterjal, mille Marx oma eelkäijate õpetustest võttis,» kirjutab akadeemik J. Varga, «oli nimelt vaid ehitusmaterjaliks, mille ta ümber töötas, luues omaenda, täiesti uue, ainuõige ja kõikehõlmava inimühiskonna arenemise teooria. Sellepärast on

[39] J. Schumpeter, History of Economic Analysis, New York, 1954, lk. 40.

[40] И. Блюмин, Книга Шумпетера по истории экономического анализа «Вопросы экономики», 1956, nr. 11, lk. 152.

igasugune kahtlus Marxi õpetuse originaalsuses täielik mõttetus ja laim.» [41]

Schumpeter püüab igati vähendada Ricardo majandusõpetuse tähtsust. Kui hakata arvutama, ütleb Schumpeter, siis selguks, et rikardolased moodustasid alati vähemuse isegi Inglismaal ja et ainult Ricardo isiku enda mõju tekitab muljet, nagu oleks tema õpetus tol ajal inimesi kaasa kiskunud. Järelikult väidab Schumpeter just vastupidist sellele, mida tõendas Keynes. Tegelikult aga varises Ricardo koolkond kokku 1830. aasta paiku, kirjutab Engels eessõnas «Kapitali» II köitele, lisaväärtuse küsimuses. Enne seda valitses see koolkond mitte üksnes Inglismaal, vaid ka paljudes teistes maades.

Et Ricardo majandusõpetuse teoreetiliseks vundamendiks on tema tööväärtusteooria, siis poevad tänapäeva kodanlikud õpetlased kas või nahast välja, et «põhjendada» tööväärtusteooria paikapidamatust või vähemalt luua näilisus, nagu määraksid kauba väärtuse peale töö veel teised tegurid.

Nii näiteks püüab professor J. F. Bell oma raamatus «Majandusliku mõtte ajalugu» taandada Ricardo tööväärtusteooriat J. B. Say kolme väärtusteguri teooriale. Sel eesmärgil kirjutab Bell, tõlgendades valesti Ricardo kirju MacCullochile, et Ricardo ei pidanud kunagi oma väärtusteooriat rahuldavaks ja olevat väitnud, et väärtuse konstantne mõõdupuu ei ole kindlaks tehtud. Bell väidab, et Ricardo järgi toodetakse enamikku tarbeesemeid «töö ja kapitaliga kokku, mitte aga igaühega eraldi. Raha, mis ühendas neid kahte tegurit, palka ja kasumit, kasutati rohkem praktiliseks otstarbeks kui tööd eraldi (asjastatud tööd) või kasumit eraldi» [42]. Bell ütleb edasi, et väärtusteooria ei ole Ricardo õpetuse järgi «tootmisväärtuse teooria. Ricardo ei nimeta tootmisväärtust väärtuse aluseks, vaid võtab oma teooria aluseks väärtuse, mis on kooskõlas palga ja kasumi väärtusega» [43]. Bell tuleb järeldusele, et Ricardo väärtusteooria ei ole tööteooria ega tööväärtusteooria.

Ricardo väärtusteooria käsitlemise lõpul teeb Bell täiesti vääralt etteheiteid neile, kes peavad Ricardot tööväärtusteooria üheks rajajaks.

Mõned kodanlikud majandusteadlased püüavad tõestada, nagu ei esineks Ricardol mingeid lisaväärtuse teooria eeldusi ega üksikuid elemente ja nagu oleks tal kasumi allikaks kõik muu peale palgatööliste ekspluateerimise. Selle «tõestamiseks» kasutatakse Ricardo vääraid mõtteavaldusi seoses katsetega kindlaks määrata, miks tootmishind erineb väärtusest. Nii näiteks talitab oma raa-

---

[41] Е. Варга, Маркс и капитализм его времени. «Мировая экономика и международные отношения», 1958, nr. 3, lk. 5.

[42] J. F. Bell, A History of Economic Thought, New York, 1953, lk. 576.

[43] Sealsamas.

matus professor Bell, aga ka professor E. R o l l oma majandusliku mõtte ajaloo kursuses. Selle küsimuse käsitlemisel jõuab professor Roll järeldusele, nagu oleks Ricardo püüdnud leida sellist «kasumi seletust, mis eitab ekspluateerimise teooriat» [44]. Tegelikult aga ei seadnud Ricardo kunagi enda ette niisugust apologeetilist ülesannet. Samastades Marxi väärtusteooriat Ricardo väärtusteooriaga, märgib Roll, et Marxi väärtusteooria on vaid klassikalise tööväärtusteooria uus formuleering.

Kodanlikele majandusteadlastele on tüüpiline Ricardo väärtusteooria niisugune tõlgendamine, nagu seda teeb rootsi majandusteadlane professor G. M y r d a l, kes esines 1957. aastal NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis loenguga teemal «Ricardo väärtusteooria». Myrdali arvates on majandusteooria püüdnud ja püüab ka praegu teha võimatut, nimelt hinnata majanduslikke fakte «objektiivselt ja sellel alusel formuleerida selle üldisi seadusi, mis on soovitav, ja selle üldisi seadusi, mis on ebasoovitav. Nende printsipiaalselt mõttetute katsete keskseks momendiks on väärtusteooria» [45].

Myrdal on arvamisel, et objektiivset väärtust ei eksisteeri, vaid on olemas ainult subjektiivsed hinnangud, mis — nagu ka Ricardo väärtusteooria analüüs — põhjustavad paratamatult loogilise vea. Vahetusväärtuse määravad Ricardo järgi töökulutused, s. o. kauba tootmiseks kulutatud töö. Myrdali arvates aga on Ricardo sunnitud tegema mitmeid ebareaalseid oletusi. Ricardo oletab, et eksisteerivad kolm tootmistegurit — töö, kapital ja maa. Viimasest kahest püüab ta vabaneda, oletades töö ja kapitali ühesugust vahekorda kõigis tootmisharudes ja viies maa teguri tagasi lihtsale teoreetilisele ripatsile. Ricardo eeldab Myrdali sõnade järgi, et vahetusväärtuse määravad kapitali- ja töökulutused, kusjuures maarent on võrdne nulliga. Nii näeme, et Myrdal mõistab Ricardo väärtusteooriat väga moonutatult. Myrdal väidab, et Ricardo jaotusteooria on tema põhiliseks panuseks poliitilisse ökonoomiasse ja see töötati välja väärtusseadusest sõltumata. ««Reaalse väärtuse» mõiste eesmärk seisab selles, et teha võimalikuks teatud kauba väärtuse mõõtmine erinevas ajas, s. o. kindlaks määrata väärtussuhe, mida tegelikult pole olemas ega saagi olla.» [46] Selle tõestuseks, et töökulutused on reaalse väärtuse allikaks, toob Ricardo Myrdali arvates ainult ajaloolise viitamise, mille ta on võtnud Smithilt: «Töö oli esimeseks hinnaks, algseks osturahaks, mida maksti kõigi asjade eest.» See ja muud taolised arutlused on iseloomulikud loodusõigusele, milles reaalsuse kõrgeimaks kriteeriumiks on ajalugu. Väide, ütleb Myrdal, et primi-

---

[44] E. R o l l, History of Economic Thought, London, 1946, lk. 193.
[45] Обсуждение лекции проф. Г. Мюрдаля «Теория стоимости Рикардо». «Вопросы экономики», 1957, nr. 6, lk. 152.
[46] Sealsamas, lk. 153.

tiivses ühiskonnas oli töö ainsaks tootmisteguriks, ei lahenda probleemi.

Myrdal arvab, et Ricardo püüab liita kaks loodusõiguse metafüüsilise filosoofia keskset mõistet: «loodusõigus» ja «reaalne väärtus». Selle filosoofia alusel esinesid sotsialistid nõudmisega, et tööline saaks oma töö täieliku produkti sel teel, et ekspluateerijad (kapitalistid, maaomanikud, monopolistid) jäetakse ilma saagist. Myrdali arvates aga eksisteerib «vabaduse» doktriin, mille järgi tööline ei saa täielikku tasu. Ricardo mõtlemissüsteemi sisemine vastuolu seisab Myrdali arvates selles, et reaalse väärtuse käsitlemisel pooldab Ricardo esimest radikaalset liini, tootmise, kaubanduse ja tulu jaotamise käsitlemisel aga järgib ta teist, konservatiivset liini. Samasugune seisukoht Ricardo väärtusteooria küsimuses, kuid veelgi vulgaarsemas vormis, esineb Myrdali raamatus «Poliitiline tegur majandusteooria arenemisel». Selles teoses näiteks kirjutab ta: «Ricardo jaotusteooria detailses analüüsis, mis jääb tema suurimaks saavutuseks, on tema väärtusteooria hoopis tähtsusetu ning esineb ainult juhuslikult ärritava pealetikkumisena.» [47]

Kritiseerides Ricardo väärtusteooria ebaõiget tõlgendamist Myrdali poolt, juhtisid nõukogude majandusteadlased tähelepanu sellele, et Myrdal püüab poliitilisest ökonoomiast välja rookida väärtuse kategooriat ja soovitab selle asemel kasutada rahaliste tootmiskulude kategooriat. Kuid kaupade rahaline mõõtmine eeldab, et kvalitatiivselt erinevatele kaupadele on omane midagi ühist, nimelt väärtus. Väärtus on see alus, mis määrab nõudmise ja pakkumise. Mitte subjektiivsed hinnangud ei määra hindade kujunemist, vaid hinnad määravad subjektiivseid hinnanguid. Hindade aluseks aga on väärtus. Väärtusseadus on objektiivne majandusseadus, mis toimib inimeste tahtest ja teadvusest sõltumata. Ricardole ei ole väärtusseadus ideaaliks, õigluse nõudmiseks, vaid reaalseks faktiks.

Ebaõige on Myrdali väide, nagu oleks Ricardo jaotusteooria välja töötatud lahus väärtusteooriast. Just vastupidi, kõik see, mis tema jaotusteoorias oli kõige väärtuslikumat, loodi väärtusteooria alusel. Ainult selle teooria abil võis Ricardo kindlaks teha, et palga muutumine ei avalda mõju kauba väärtuse suurusele, vaid kasumile, võis näidata vastandlikkust palga ja kasumi liikumises, võis seletada diferentsiaalrendi kujunemist.

Muidugi ei tõestanud Ricardo ammendavalt, et väärtuse määrab töö. Selle ülesande lahendas Marx.

Ricardo majandusteooria on tõepoolest seotud loodusõiguse filosoofiaga. Sel ajajärgul oli see seos progressiivne, sest loodusõiguse teooria oli relvaks, mida tol ajal revolutsiooniline kodan-

---

[47] G. Myrdal, The Political Element in the Development of Economic Theory, Cambridge, Massachusetts, 1954, lk. 63.

lus feodalismi vastu kasutas. «See on kisendav vale,» kirjutab V. I. Lenin, «nagu oleks loodusseaduse idee poliitilises ökonoomias kokku varisenud, nagu oleks sellest «piinlik kõnelda». Just ümberpöördult. Just «vool loodusteadusest ühiskonnateadusse» kindlustas ja kindlustab seda ideed ning teeb ta vältimatuks. Just «materialistlik historism» põhjendas lõplikult seda ideed, olles puhastanud ta metafüüsilistest (selle termini marksistlikus tähenduses, s. o. antidialektilistest) absurdsustest ja puudustest.» [48]

Ricardo majandusteoorias on kõige tähtsam see, et ta avastas selle, et väärtuse määrab tööaeg. Myrdal peab ilma igasuguse põhjuseta väärtusteooriat metafüüsikaks. Lahtiütlemine tööväärtusteooriast on lahtiütlemine põhilisest teaduslikust majandusseadusest, mille rakendamine võimaldab praktikat õigesti mõista. Kui Myrdal eitab väärtusseadust ja üldse igasugust ühiskonna elu seaduspärasust, siis eitab ta tegelikult ka majandusteadust.

Inglise kodanliku majandusteadlase O. Clair'i raamatus «Võti Ricardo juurde» teeb autor Ricardole etteheiteid tema tööväärtusteooria pärast. Clair kirjutab, et ta peab õigeks, et valdavat enamikku asju, mis on soovi objektiks, toodetakse tööga, kuid töö ei saa midagi toota materjalideta. Soov annab Clair'i arvates toorainele väärtuse, sest soov annab väärtuse sellele, mida on võimalik toorainest valmistada. Materjalidel, jätkab ta, mis asuvad maas, kus nad on kasutud, on sageli väärtus, sest neil on väärtus, kui nad sealt välja tuuakse. «Ricardo tegi,» ütleb Clair, «suure vea, kui ta oletas, et nõudmine avaldab hinnale vaid juhuslikku ja ajutist mõju. Kõrvale pööranud kasulikkusest või soovist kui väärtuse allikast, astus Ricardo algusest peale väärale teele, ja Jevons ütles ainult tõtt, kui ta teatas: «... See andekas, kuid oma eksiarvamustes kangekaelne inimene, David Ricardo, pööras majandusteaduse vankri valele teele.»» [49]

Clair eelistab nähtavasti tööväärtusteooria asemel Malthuse ja Seniori vulgaarseid väärtusteooriaid. Sellepärast avaldab ta kahetsust, et Ricardo ei ühinenud Malthuse ja Seniori vulgaarsete väärtusteooriatega. Niisiis on Clair'i arvates väärtuse allikaks mitte üksnes töö, vaid ka nõudmine ja pakkumine, samuti «soov või kasulikkus».

Clair unustas aga, et veidi eespool «avastas» ta, et väärtus kujutab endast «üldist nimetajat». Ricardo ei mõistnud, ütleb ta, «et väärtus on üldine nimetaja, millele võib taandada iga liiki kulutusi liitmise või lahutamise eesmärgil või ühe kulude hulga võrdlemiseks teistega» [50]. Clair heidab Ricardole ette, et ta ei mõistnud, et väärtus on ainsaks teednäitavaks majakaks, mis tootjaid ja kaupmehi nende tegevuses suunab. Kõik nad tegelevad

---

[48] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 174.
[49] O. Clair, A Key to Ricardo, London, 1957, lk. 350.
[50] Sealsamas, lk. 345—346.

sellega, et toovad ohvriks ühe väärtuse, selleks et toota suuremat väärtust.

Kõik see, mis on öeldud Clair'i raamatu kohta, näitab, et see raamat ei kujuta endast võtit Ricardo mõistmiseks, vaid kommentaare, mille eesmärgiks on viia vilumatut lugejat eksitusse ja näidata Ricardo õpetust sellisena, milline ta tegelikult ei ole, s. o. moonutatult.

Ameerika kodanlik majandusteadlane M. Blaug väidab oma doktoriväitekirjas «Rikardolaste poliitiline ökonoomia», mis ilmus 1958. aastal, hoolimata faktidest, et Ricardo ei ole tööväärtusteooria esindaja. «Kui me rõhutame,» kirjutab Blaug, «et tööväärtusteooria moodustab Ricardo õpetuse olemuse, siis tuleneb sellest kahtlemata, et Ricardo poliitiline ökonoomia oli surnult sündinud ja suri koos Ricardoga 1823. aastal.» [51] Niisiis püüab Blaug apologeetilistel eesmärkidel võtta Ricardo majandusteoorialt ta aluse — tööväärtusteooria — ja muuta Ricardo vulgaarmajandusteadlaseks.

Neist eesmärkidest lähtudes püüab Blaug moonutada Ricardo õpetust, soovides kas või näiliseltki oma seisukohta «põhjendada». «Otsustades «Põhimõtete» järgi võib kergesti tekkida mulje,» väidab Blaug, «et töö on vaid väärtuse mõõdupuuks, mitte aga allikaks, ja et väärtus ei tähenda midagi muud kui kaupade vahetumise proportsiooni. Selles suhtes ei jäta Ricardo meile justkui mingeid kahtlusi.» [52]. Selle mõtte kinnituseks toob Blaug «Põhimõtetest» ära järgmise tsitaadi:

«Pean samuti vajalikuks märkida: ma ei öelnud, et kui ühele kaubale kulus tööd 1000 naelsterlingi ulatuses, teisele kaubale aga 2000 naelsterlingi ulatuses, siis on esimese kauba väärtus seega võrdne 1000 naelsterlingiga, teise kauba väärtus aga 2000 naelsterlingiga. Ma ütlesin ainult, et nende väärtused suhtuvad omavahel kui 1 : 2 ja et selles proportsioonis toimubki nende vahetamine. Minu teooria jääb ühesuguselt õigeks, olenemata sellest, kas esimest kaupa müüakse 1100 naelsterlingi eest, teist aga 2200 naelsterlingi eest või esimest kaupa 1500 naelsterlingi eest, teist kaupa aga 3000 naelsterlingi eest. Praegu ma seda küsimust ei uuri, vaid väidan ainult, et kaupade relatiivsed väärtused määratakse nende tootmiseks kulutatud töö relatiivsete kogustega.» [53]

Igale kainelt mõtlevale inimesele on selge, et toodud tsitaat kõneleb mitte selle eest, vaid selle vastu, mida Blaug tõestada tahtis. Nagu selles tsitaadis, nii ka paljudes teistes kohtades rõhutab Ricardo täiesti kindlalt ja selgesti, et kõigi taastoodetavate kaupade väärtuse loob ja määrab nende tootmiseks kulutatud töö. Seepärast

[51] M. Blaug, Ricardian Economics, New Haven, 1958, lk. 2.
[52] Sealsamas, lk. 35.
[53] Д. Рикардо, Начала политической экономии и налогового обложения, Соч., т. I, М., 1955, lk. 61 (meie sõrendus — *A. R.*).

ei ole ka põhjendatud Blaugi seisukoht, nagu oleks Ricardo absoluutne väärtus vaid «sotsiaalse arvestuse ühik».

Blaug tunnistab, et oma «Põhimõtete» esimeses väljaandes räägib Ricardo möödaminnes tööst kui vahetusväärtuse alusest, tema viimastes töödes aga on see mõte väljendatud täiesti kindlalt. Kuid siinkohal ei ole Blaug sellega nõus, ja ilma igasuguse põhjuseta väidab ta: «Kuid erinevalt Marxi süsteemist ei baseeru Ricardo süsteem tööväärtuse (labor costs) filosoofilisel tähendusel. Kui me ei võta arvesse seda kontseptsiooni, mille järgi ainuüksi töö annab kaupadele nende kulude väärtuse (costs value), siis jääb Ricardo süsteem laitmatuks, Marxi teooria aga kaotab oma aluse (its main spring).» [54] Blaug teeb siin kolm suurt moonutust. Esiteks on ta sunnitud tunnistama, et oma viimastes töödes kirjutab Ricardo selgesti tööst kui vahetusväärtuse alusest, kuid ühtlasi väidab Blaug, nagu ei baseeruks Ricardo süsteem «tööväärtuse filosoofilisel tähendusel». Teiseks, kuidas saab siis arvestamata jätta seda, et ainuüksi töö annab kaupadele nende väärtuse, nagu see Ricardo õpetusest otseselt tuleneb. Kolmandaks teeb Blaug neist kahest ebaõigest oletusest lähtudes veel kaks põhjendamatut oletust: kui võtta väärtuselt ta tööalus, siis «jääb Ricardo süsteem laitmatuks, Marxi teooria aga kaotab oma aluse». Asi aga on selles, et siis jääks just Ricardo süsteem ilma oma alusest, kuid sel ei ole midagi tegemist Marxi süsteemiga.

Blaug püüab paljasõnaliste väidete ja väärade oletuste kasutamise teel diskrediteerida tööväärtusteooriat. Ta ütleb näiteks, et enamiku probleemide lahendamiseks mikromajanduses on väärtusteooria «lootusetult ebaõnnestunud. Kui ta aga sobib, siis on ta ainult esimeseks lähenemiseks. Tööväärtusteooria on sel juhul lihtsalt Marshalli väärtusteooria eriliseks juhtumiks» [55]. Kus on aga tõendid? Neid pole ega saagi olla.

Niisama paljasõnaliselt ja ebaõigesti väidab Blaug, et ei Smith ega Ricardo tundnud erilist huvi kasumi loomuse vastu. Selle Blaugi väite absurdsus on silmanähtav igale eelarvamusteta lugejale. Tarvitseb vaid vaadata Smithi «Rahvaste rikkust» ja Ricardo «Põhimõtteid» ning meile saab selgeks, et need mõlemad autorid tundsid suurt huvi kasumi loomuse vastu ja tegid peale selle esimestena kindlaks, et kasumi allikaks on kapitalismi tingimustes palgatööliste ekspluateerimine. Sellepärast ongi Smithi ja Ricardo õpetus üheks marksismi allikaks. Laimates ja vihates Marxi ja marksismi, ütleb Blaug — toomata sealjuures mitte mingeid argumente ja näiteid —, et Ricardo kritiseerimine Marxi poolt olevat vigade komöödia. Tegelikult aga on kogu Blaugi raamat Ricardo koolkonna moonutamine ning Marxi ja marksismi laimamise komöödia.

---

[54] M. Blaug, Ricardian Economics, New Haven, 1958, lk. 231.
[55] Sealsamas, lk. 235.

Niisiis püüavad tänapäeva kodanlikud majandusteadlased Ricardo majandusõpetust igati moonutada. Selleks püüavad nad kõigepealt — kasutades mitmesuguseid riukaid või Ricardo mõningaid ebaselgeid formuleeringuid ja tema vääraid seisukohti — vastu vaielda sellele, et Ricardo oli tööväärtusteooria looja ja järjekindel pooldaja. Et Ricardo oli ja jäi tööväärtuse järjekindlaks pooldajaks, sellest annab tunnistust tema artikkel, mis leiti 1943. aastal ja mille ta kirjutas oma elu viimastel nädalatel, nimelt artikkel «Absoluutne väärtus ja vahetusväärtus». Selles artiklis püüab ta vaevarikkalt, kuid edutult lahendada väärtuse ja tootmishinna vahelist vastuolu. Kuid Ricardo ütleb kategooriliselt, et väärtuse loob töö. Ricardo kirjutab: «Minult võidakse küsida, mida mõtlen ma sõna «väärtus» all ja mis on mulle kriteeriumiks selle otsustamisel, kas kauba väärtus on muutunud või on endiseks jäänud. Vastan: ma ei tea ühtki teist kriteeriumi selle kindlaksmääramiseks, miks asi on kallis või odav, peale töö, mis on kulutatud kauba tootmiseks. Iga asja omandatakse algul tööga; ühtki eset, millel on väärtus, ei saa toota ilma tööta, ja kui selline kaup nagu lõuend nõudis ühel ajal 10 inimese tööd aastas, teisel ajal nõuab aga ainult 5 inimese tööd samal ajavahemikul, siis teisel juhul on lõuend seepärast poole odavam.

See, et kaupades sisalduva töö suurem või väiksem hulk võib olla nende väärtuse muutumise ainsaks põhjuseks, on täiesti tõestatud, niipea kui me nõustume sellega, et kõik kaubad on töö produktid ja neil poleks väärtust, kui neile poleks kulutatud tööd.» [56]

Moonutades Ricardo õpetust kasuminormi langemise tendentsi seadusest, väidab Chicago ülikooli professor A. Harris oma raamatus «Majandus ja sotsiaalne reform», et Ricardo uskus, et ühiskonna alaline olukord peab tema «loomuliku arenemise» teatud etapil paratamatult muutuma. Kuid Ricardo arvas, ütleb ka Harris, et niisuguse raske olukorra saabumist võib edasi lükata määramatu ajani. «Ta arvas,» kirjutab Harris, «et ülerahvastuse tendentsi on võimalik ajutiselt peatada tööliste elutaseme tõstmise teel ja et ühtaegu on võimalik vähendada tootmiskulusid tehnika uuendamise ja täiustamise tõttu.» [57] Niisiis tõlgendab Harris täiesti vääralt seda, kuidas Ricardo mõistis kasuminormi langemise tendentsi seadust, eitades «viimsepäeva» saabumist kapitalismile, mida Ricardo ähmaselt aimas.

Nii näeme, et apologeetilistest kaalutlustest lähtudes ütlevad kodanlikud majandusteadlased end mitmesugustel ettekäänetel lahti tööväärtusteooriast, millest tuleneb paratamatult järeldus,

---

[56] «The Works and Correspondence of David Ricardo». Edited by Piero Sraffa with the collaboration of M. H. Dobb. Volume IV, Cambridge, 1951, lk. 397.

[57] A. Harris, Economics and Social Reform, New York, 1958, lk. 125.

et kapitalismi tingimustes rikastuvad tootmisvahendite omanikud palgatöö ekspluateerimise teel, lisaväärtuse omastamise arvel. Tänapäeva kodanlikud majandusteadlased kui finantsoligarhia ideoloogid, kes võitlevad töölisklassi ja kommunismi vastu, ei saa selleks eesmärgiks kasutada Ricardo teaduslikku pärandit. Sellepärast ütlevad nad end lahti Ricardo teaduslikest ideedest ja peavad ägedat võitlust tema teooria vastu. Selles võitluses kasutatakse mitmesuguseid «võltsimismeetodeid» ja varjatakse Ricardo majandusõpetuse ja eriti tööväärtusteooria tõelist sisu.

Kodanlikus majandusteaduslikus kirjanduses esineb arvukaid katseid rüütada Ricardo lihtsa vulgaarmajandusteadlase rüüsse. Dialektikat eitades ei mõista kodanlikud majandusteadlased, et Ricardo majandusteooria ja Marxi majandusteooria printsipiaalne ja oluline erinevus ei eita seda, et Ricardo majandusõpetus on marksismi ühe allika koostisosaks. Ricardo majandusõpetuse ja Marxi majandusõpetuse vaheline järjekestev ajalooline seos ei ole kodanlikule teadvusele sugugi vastuvõetav. Sellepärast püüavadki kodanlikud majandusteadlased igati eitada seda seost, näidata, nagu oleks Ricardo ja Marxi vahel suur kuristik. Selle kõrval püüab suur osa tänapäeva kodanlikke majandusteadlasi samastada Marxi majandusõpetust Ricardo majandusõpetusega. Sellel seisukohal oli enamik kodanlikke majandusteadlasi revolutsioonieelsel Venemaal ja on ka praegu raja taga.

KOKKUVÕTE

Ricardo teostes saavutas kodanlik poliitiline ökonoomia oma arengu kulminatsioonipunkti. Ricardo oli klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia lõpuleviijaks. Võideldes feodalismi jäänuste vastu ja tol ajal progressiivse kapitalistliku tootmisviisi arenemise eest, oli tööstuskodanlus huvitatud kapitalistliku majanduse majandusseaduste tunnetamisest. Ricardo kui selle kodanluse ideoloog tegi palju selleks, et avastada objektiivsed majandusseadused, mida oleks võimalik kasutada tootlike jõudude kiiremaks arenemiseks ja niisuguse majanduspoliitika teostamiseks, mis sellele arenemisele igati kaasa aitaks. Ricardo esitas mitmeid ideid ja seisukohti, mis ei mahu kodanliku maailmavaate raamidesse. Peamisteks neist olid tööväärtusteooria ja selle tunnistamine, et kodanlus ekspluateerib töölisklassi. XIX sajandi teisel veerandil tehti Ricardo õpetusest isegi sotsialistlikke järeldusi. Sotsialistid-rikardolased püüdsid majanduslikult põhjendada sotsialismi ideid Ricardo väärtusteooria baasil.

Ricardo filosoofilistel vaadetel oli materialistlik iseloom. Oma teoreetilistes töödes püüab Ricardo kindlaks määrata objektiivsete majandusseaduste toimet, uurida majandusliku arenemise reaalseid tingimusi. Kuid tema materialism on mehhaaniline, metafüüsiline. Majandusliku ja ühiskondliku elu uurimisele lähenes ta metafüüsiliselt. Oma filosoofilistelt vaadetelt ühiskonnale oli ta utilitarismi pooldaja.

Marx kritiseeris Ricardo majandusõpetust, kuid — kasutanud seda allikana proletaarse poliitilise ökonoomia loomiseks — suhtus Ricardosse suure austusega. Oma esimeses küpses majandusteaduslikus teoses «Filosoofia viletsus» nimetab Marx Ricardot XIX sajandi kõige suurepärasemaks majandusteadlaseks. «Kapitalis» rõhutab Marx korduvalt, et Ricardo on klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia parimaks esindajaks.

Marx, kes teostas poliitilises ökonoomias revolutsioonilise pöörde, ainult lähtus Ricardo majandusõpetusest. Ricardo majandusõpetus oli Marxile vaid lähtepunktiks proletaarse majandusteooria loomisel. Tuleb silmas pidada, et Marxi majandusõpetuse kujunemine tähendab kvalitatiivselt uue, proletaarse poliitilise

ökonoomia tekkimist. Ricardo majandusõpetus võis olla marksistliku poliitilise ökonoomia ühe allika koostisosaks ainult niivõrd, kuivõrd see sisaldas teaduslikke elemente.

Iseloomustades Ricardo teaduslikke teeneid, märgib Marx, et Ricardo — kasutades abstraktselt analüütilist meetodit — püüdis avastada kodanliku ühiskonna sisemist füsioloogiat, s. o. püüdis kindlaks teha majanduslike nähtuste sisemist olemust, vastastikust seost ja sõltuvust, avastada majandusseadusi, mis kapitalistlikku tootmist valitsevad. Sellest eesmärgist lähtudes püüdis Ricardo tõlgendada kõiki majanduslikke kategooriaid tööväärtusteooria alusel ja seisukohalt.

Kõrvuti sellega toonitab Marx, et Ricardo paljude vigade põhjus peitub mitteküllaldases abstraktsioonijõus. Ricardo ei olnud suuteline avastama abstraktset ja konkreetset tööd, väärtuse substantsi ega väärtusvormi. Ricardo uuris detailselt kapitalistlikku tootmist, kuid ringluse analüüsimisel ei teinud ta ühtki sammu edasi füsiokraatidega võrreldes. Üht Ricardo põhilist viga nägi Marx selles, et Ricardo ei suutnud väärtuse uurimisel abstraheeruda kasumist. Marx, kes käsitleb «väärtust üldse», abstraheerus niihästi lisaväärtusest kui ka kasumist, rendist, protsendist jne.

Marx märgib «Kapitali» III köites klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia suurt teenet, mis seisab järgmises: kui näiteks vulgaarne poliitiline ökonoomia võttis kasutusele kolmainsuse valemi, mille järgi kapital loob kasumi ja protsendi, maa loob rendi ja töö loob palga, siis Ricardo taandas protsendi kasumi osale ja rendi keskmist kasumit ületavale ülejäägile, näitas protsendi ja kasumi vahelist seost ning keskmise kasumi ja diferentsiaalrendi vahelist sisemist sõltuvust. Ricardo lähenes selle avastamisele, et kasum, protsent ja rent on lisaväärtuse osa. Selle kõrval kujutas Ricardo ringlemisprotsessi lihtsa vormide metamorfoosina. Lõpuks, uurides otsest tootmisprotsessi, taandas ta väärtuse ja lisaväärtuse tööle, näitas, et kasumi, protsendi ja rendi lõplikuks allikaks on töö. Niisiis püüdis Ricardo tõlgendada kõiki majanduslikke kategooriaid tööväärtusteooria alusel.

Ricardo oli arvamusel, et protsent on kogukasumi osa, mida laenusaaja maksab kreeditorile. Kuid ta ei osanud protsenti tuletada kasumist, käsitada protsenti kui lisaväärtuse erivormi. Ta ei mõistnud, mispärast protsent esineb ka siis, kui ettevõtja kasutab ainult oma kapitali. Ta püüdis seletada seda vulgaarselt: kapitalist võib panna oma kapitali panka ja saada protsenti. Sellest aga tuleneb, et protsent tekib väljaspool tootmisprotsessi. See on vastuolus väitega, et protsent on kogukasumi osa.

Ricardo väitis, et protsendi suuruse määrab ainuüksi keskmine kasuminorm. Marx tõestas, et keskmise kasuminormi piirides reguleerib protsendi suurust laenukapitali pakkumine ja nõudmine.

Andes Ricardole sellise positiivse iseloomustuse ja rõhutades tema teeneid, märgib Marx ühtlasi ka tema puudusi. Samuti too-

nitab Marx, et Ricardol ei läinud korda viia oma analüüsi lõpuni, sest tema majandusõpetusele on omased mõningad vulgaarelemendid.

Ühes oma artiklis märkis I. G. Bljumin teravmeelselt, et Ricardo suhtes võib ümber sõnastada tuntud prantsuse kõnekäändu järgmiselt: kõige sügavam ja ausameelsem kodanlik majandusteadlane (selline aga on Ricardo) ei suuda anda sellest rohkem, mis on võimalik kodanlikule poliitilisele ökonoomiale. Kapitali analüüsimisel näiteks samastas Ricardo kapitali asjadega, tootmisvahenditega, rahaga. Ta ei suutnud mõista, et kapital ei ole asi, vaid ühiskondlik tootmissuhe. Analoogiliselt sellele ei mõistnud Ricardo, et kõik majanduslikud kategooriad väljendavad inimeste ühiskondlikke tootmissuhteid, seletades neid suhteid asjade loomulike omadustega. Kodanlik piiratud silmaring takistas Ricardol näitamast kapitalistliku ekspluateerimise olemust ja vorme ning üles tõstmast küsimust lisaväärtuse päritolu kohta. Käsitledes kasumit igavese kategooriana, nägi Ricardo tööliste ja kapitalistide vahelist vastuolu ainult jaotussfääris. Ricardo võttis Saylt üle vulgaarteooria, mis eitab ületootmise majanduskriiside võimalikkust ja paratamatust.

Lähtudes valest eeldusest, nimelt sellest, et kapitalism on igavene, ei tunnistanud Ricardo teisi ühiskondlik-majanduslikke formatsioone. Sellepärast ei saanudki ta üles seada poliitilise ökonoomia põhilist ülesannet — uurida üksikute ühiskondlik-majanduslike formatsioonide tekkimise, arenemise ja hukkumise majandusseadusi. Majandusseadustel ja majanduslikel kategooriatel on Ricardo arvates metafüüsiline iseloom, sest nad peegeldavad muutumatut, tardunud majandust. Käsitledes mõnikord kapitalismi dünaamikat (näiteks kasuminormi langemise tendentsi seaduse uurimisel, maarendi, palga, rahvastiku jne. uurimisel) märkab Ricardo ainult kvantitatiivseid muutusi, näeb ainult tootlike jõudude arengut, ignoreerides täiesti kvalitatiivseid muutusi ja revolutsioonilisi hüppeid tootmissuhetes, ühiskonna majanduslikus struktuuris. Uurides kapitalismi kui loomulikku ja igavest formatsiooni — tundmata sealjuures tootlike jõudude ja tootmissuhete kategooriaid —, ei suutnud ta näha vastuolu tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Kapitalismi kvantitatiivsete muutuste põhjuseks pidas ta vastuolu ühiskonna ja looduse vahel (nagu näiteks kasuminormi langemise tendentsi seaduse uurimisel). Käsitledes majanduslikke nähtusi kvalitatiivselt muutumatutena, ei suutnud Ricardo avastada kapitalistliku tootmisviisi antagonistlikke vastuolusid ega mõista kapitalismi ajalooliselt mööduvat iseloomu.

Taandades kõik poliitilise ökonoomia kategooriad lähtekategooriale, tööajale, s. o. väärtusele või tööle, ei olnud Ricardo suuteline sellest lähtekategooriast orgaaniliselt tuletama kõiki järgnevaid kategooriaid. Nii näiteks ei suutnud Ricardo näidata kauba muundumist rahaks, raha muundumist kapitaliks, väärtuse üle-

minekut lisaväärtuseks jne. Miks? Sellepärast, et Ricardo ei mõistnud ega märganud kapitalistliku tootmise vastuolude dialektilist arenemist. Ricardo majandusteooria põhiline puudus seisab metafüüsilises meetodis, mida ta majanduslike nähtuste, kategooriate ja seaduste analüüsimisel rakendas. Nagu ühiskonnale, nii ka loodusele lähenes ta metafüüsiliselt, vaadeldes neid kui igavesi ja kvalitatiivselt muutumatuid nähtusi.

Ricardo käsitles kapitalistlikku majandust ainsa normaalse ja igavese majandusena. Järelikult ei saanudki ta üles tõsta poliitilise ökonoomia — selle sõna kõige laiemas mõttes — loomise küsimust, s. o. kapitalismieelsete formatsioonide ja kommunismi poliitilise ökonoomia uurimise küsimust.

Ricardo oli arvamisel, et kapitalismi majanduslikud kategooriad kui looduslikud produktid esinevad algusest peale ja et nad vastavad inimese loomusele. Majandusseadusi käsitles ta loodusseadustena. Tekib küsimus, kas ei eitanud ehk Ricardo täielikult igasugust arenemist majanduses? Muidugi mitte. Kapitalismi arenemist mõistis ta kui tootlike jõudude arenemist ühtede ja nendesamade tootmissuhete tingimustes. Sellepärast vaatleb ta arenemist kvantitatiivse kasvuna, mille puhul ei teki uut kvaliteeti, ei esine hüppeid. Ricardo ei mõistnud, et klassiühiskonna arenemisega toimub tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelise vastuolu teravnemise tõttu teatud etapil sotsiaalne revolutsioon, vananenud tootmissuhete asendamine. Tõsi küll, Ricardo tegi kindlaks, et kasuminormi langemise tendents seab tõkke tootlike jõudude arenemisele. Pooldades aga metafüüsilist meetodit, nägi ta ka selles nähtuses vaid kvantitatiivset, mitte aga kvalitatiivset muutust. Ricardo ei saanud aru, et see nähtus annab tunnistust kapitalismi ajaloolisest piiratusest. Kuid Ricardo tundis ikkagi instinktiivselt seda piiratust, sest kasuminormi — mis on akumulatsiooni näitajaks — ähvardab tema arvates oht põllumajandussaaduste kallinemise, palga tõusu ja kasumi languse tõttu. See aga tegi teda väga rahutuks. Sellele vaatamata lähtus ta alati sellest, et kapitalistlik tootmisviis jääb muutumatuks.

Ricardo arvates toimub mullaviljakuses, töötootlikkuses, põllumajanduses, rahvastikus, palgas ja kasumis ainult kvantitatiivne muutus. Sellepärast piirdus ta vaid majanduslike nähtuste kvantitatiivse arenemise analüüsiga kapitalistliku tootmisviisi raames. Sellepärast ei olnud ta suuteline nägema uue kvaliteedi tekkimist ja vana hävimist, viies arenemisprotsessi tagasi vaid kvantitatiivsetele muutustele.

Ricardot kritiseerides näitas Marx, et ühiskonna arenemine on kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku protsess ja ümberpöördult, vana eitamise ja uue tekkimise protsess. Marx tegi kindlaks, et sügavad kvalitatiivsed muutused põhjustavad iga antagonistliku tootmisviisi revolutsioonilist ümberkujundamist. Marx avastas, et iga ühiskondlik-majandusliku for-

matsiooni arenemine kujutab endast loodusloolist protsessi. Sellega põhjendas ta, et majanduslikud nähtused, kategooriad ja seadused on ajaloolised. Marx näitas, et ühtede majanduslike kategooriate muundumine teisteks (näiteks kauba muundumine rahaks, raha muundumine kapitaliks jne.) kujutab endast ühiskonna majandusliku arenemise ajaloolise protsessi peegeldust. Vastupidiselt Ricardole tegi Marx kindlaks, et poliitiline ökonoomia ei saa piirduda üksnes kapitalistliku tootmisviisi uurimisega, vaid peab uurima kõigi ühiskondlik-majanduslike formatsioonide majanduslikke nähtusi, kategooriaid ja seadusi, samuti näitama iga formatsiooni tekkimise, arenemise ja hukkumise seadusi. Uurides kapitalistlikku tootmisviisi, analüüsis Marx peale selle veel kapitalismi erinevate arenemisstaadiumide kvalitatiivseid iseärasusi. Dialektilist meetodit rakendades avastas seega Marx inimühiskonna majandusliku liikumisseaduse. See avastus baseerus otseselt tema õpetusel ühiskondlik-majanduslike formatsioonide kohta, tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelise vastuolu kohta. Marx rajas aluse poliitilisele ökonoomiale selle sõna kõige laiemas mõttes ja avastas kapitalismi kui erilise tootmisviisi.

Ricardo püüdis näidata ja formuleerida kodanliku ühiskonna klassivastuolude majanduslikku alust. Ta avastas vastandlikkuse selliste kategooriate vahel, nagu palk ja kasum, kasum ja maarent. Järelikult nägi Ricardo ühelt poolt tööliste ja kapitalistide ning teiselt poolt kapitalistide ja maaomanike klassihuvide vastandlikkust.

Ricardo maarenditeooria põhjendas viljahindade alandamise vajalikkust ja kasulikkust. Ricardo renditeooriast tuleneb, et maaomanike klass on parasiitlik klass ja seega kapitalistlikule tootmisviisile täiesti tarbetu. Ricardo renditeooriast tuleneb loogiliselt, et kapitalismi tingimustes on maa natsionaliseerimine võimalik ja vajalik. Marx märgib, et Ricardo seisukohalt on kapitalist mitte üksnes kapitalistliku tootmise vajalikuks, vaid ka valitsevaks agendiks, maaomanik aga on kapitalismi tingimustes täiesti liigne. Marx ütleb, et radikaalne kodanlane jõuab teoreetiliselt maaeraomanduse eitamisele; ta tahaks maaomandust muuta riikliku omanduse vormis kodanluse klassi ühisomandiks; tegelikus elus aga ei jätku tal julgust, sest kallaletung ühele omandusvormile oleks väga ohtlik ka teisele vormile, s. o. kogu kapitalistide klassi omandusele. Niisiis näitas Marx, miks Ricardo ei olnud ega saanudki olla maa kodanliku natsionaliseerimise pooldaja, kuigi tema maarenditeooria oli suunatud maaomanike klassi vastu, kusjuures tööstusliku pöörde ajajärgul kasutas tööstuskodanlus seda teooriat võitluses maaomanike vastu.

Üks Ricardo teeneid seisab selles, ütleb Marx, et ta kritiseeris Adam Smithi renditeoorias esinevaid füsiokraatlikke elemente ja põhjendas esmakordselt rendi kujunemist väärtusseaduse alusel. Kuid Ricardo ei näidanud kapitalistliku rendi ekspluataatorlikku

klassiolemust. Ricardo uuris ainult diferentsiaalrenti, sidudes seda kurikuulsa «kahaneva mullaviljakuse seadusega». Ricardot huvitas peamiselt diferentsiaalrendi suurus ja selle mõju kasuminormile. Samastades väärtust tootmishinnaga ja märkamata maa eraomanduse monopoli ning kapitali orgaanilise struktuuri erinevust tööstuses ja põllumajanduses, ei olnud Ricardo suuteline avastama absoluutset renti. Sellepärast ei saanudki ta seletada, miks renti saadakse ka halvematelt maadelt.

Ricardo aga oli mitte üksnes silmapaistev majandusteadlane-teoreetik. Ta tundis huvi ka majanduspoliitika probleemide vastu. Oma teostes, eriti aga parlamendis peetud kõnedes formuleeris Ricardo — lähtudes Inglismaa tööstuskodanluse klassihuvidest — majanduspoliitika programmi. Ricardo kritiseeris teravalt viljaseadusi, mille järgi Inglise parlament keelas 1815. aastal vilja sisseveo Inglismaale. Need seadused olid mõeldud selleks, et tagada maaomanikele kõrge rent.

Kuigi Ricardo renditeooria oli sihitud maaomanike klassi vastu, ei kujutanud Ricardo majandusõpetus endast hoopiski «tüli süsteemi», nagu väitis ekspluataatorlike klasside apologeet Carey. Ricardo paljastas tegelikult kapitalismi ekspluataatorlikke suhteid rohkem, kui seda on tarvis vulgaarse ja apologeetilise poliitilise ökonoomia seisukohalt. Kuid Ricardo suhtus eitavalt sotsialismi ja kommunismi ideedesse. Ricardo märkas ainult üksikuid kapitalistliku ühiskonna olulisi vastuolusid, kuid ta ei näinud kogu kapitalistliku tootmisviisi vastuolulisust ega tema mööduvat iseloomu.

Ricardo pidas kahjulikuks riigi igasugust vahelesegamist majandusellu. Ricardo püüdis teoreetiliselt põhjendada, nagu tagaks majandusseaduste toime vaba konkurentsi tingimustes tootlike jõudude kõige kiirema arengu ja kapitalistidele kõige kõrgema kasumi. Marx käsitles majandust, kus valitseb vaba konkurents, kapitalistliku tootmisviisi arenemise adekvaatse vormina. Kui kapital on nõrk, märgib Marx, otsib ta endistelt tootmisviisidelt karkusid. Kui aga kapitalism tunneb ennast tugevamana, heidab ta kargud kõrvale ja liigub omaenda seaduste järgi.

Ricardo vastuväited riigi vahelesegamisele majandusellu väljendasid noore kodanluse usku sellesse, et kapitalismi majandusseaduste stiihiline toime tagab talle vajalikud kasumid ilma igasuguse riikliku abita. Selle kõrval oli Ricardo eitav suhtumine vahelesegamisse majandusellu tingitud kodanluse püüdest viia miinimumini igasugused mittetootlikud kulutused, mis on seotud valitsusaparaadi ülalpidamisega. Ricardo kui tol ajal progressiivse kodanluse ideoloog nõudis õigesti, et riiklik tegevus oleks majanduse alal minimaalne, sest see võimaldab tunduvalt vähendada mittetootlikke kulusid ja tagab tootlike jõudude kiire arenemise.

Kapitalismi üldkriisi ajastul võtsid Keynes ja tema koolkond revideerimisele kodanluse endised vaated kodanliku riigi majan-

duslikule osale. Keynes ja tema koolkond kutsusid kaasaegset reaktsioonilist finantsoligarhiat üles intensiivistama riigi vahelesegamist majandusellu. Selle revideerimise põhjuseks on see, et kodanlus on progressiivsest klassist muutunud roiskuvaks ja surevaks klassiks. Kuid see vaadete revideerimine ei anna tunnistust kapitalismi tugevusest, vaid tema nõrkusest. Ühtlasi on see kapitalismi üldkriisi väljenduseks mitte üksnes majanduses ja poliitikas, vaid ka kodanlikus poliitilises ökonoomias. See näitab ka seda, et kodanlus ei usu enam kapitalismi sisemistesse jõududesse, et ta ei pea küllalt efektiivseks kapitalistliku konkurentsi mehhanismi toimet ja on seepärast sunnitud apelleerima kodanliku riigi kui jõu poole, kes olevat suuteline ületama kaasaegse kapitalismi majanduslikud raskused mittetootlike kulutuste, eriti aga sõjaliste kulutuste suurendamise teel.

Tänapäeva kodanlikud majandusteadlased, kes ei ole üldse ausameelsed, vaid on finantsoligarhia apologeedid, püüavad teha Ricardost subjektiivse koolkonna esindajat. Tõeline Ricardo kui tööväärtusteooria esindaja ei ole vastuvõetav Marxi-järgsele kodanlikule poliitilisele ökonoomiale, sest tööväärtusteooria baasil tekib paratamatult lisaväärtuse teooria. Sellepärast püüavad kodanlikud majandusteadlased varjata Ricardo tõelist õpetust ja panna sellesse õpetusse tänapäeva kodanlusele vastuvõetav sisu. Sealjuures püüab tänapäeva kodanlik poliitiline ökonoomia igati kinni mätsida Ricardo ja Marxi vahelist seost.

Samal ajal aga püüavad kodanlikud majandusteadlased võitluses marksismi vastu samastada — nagu seda teevad J. Schumpeter, M. Blaug ja teised — Marxi õpetust Ricardo õpetusega. Ricardo majandusteooriat kritiseerides teevad nad näo, nagu käiks see kriitika ka Marxi kohta. Selle riuka eesmärgiks on marksismi diskrediteerimine, Marxi osa vähendamine proletaarse, ainuteadusliku poliitilise ökonoomia loomisel. Viimasel ajal tegeles nende riugastega üks inglise leiboristide teoreetikuid J. Strachey.

Kapitalismi üldkriisi süvenemise tagajärjel levivad marksistlikud ideed üha enam ja neil on suur mõju neis kapitalistlikes maades, kus on olemas arvukad ja tugevad kommunistlikud parteid, näiteks Prantsusmaal ja Itaalias. Neis maades on mõned kainelt mõtlevad kodanlikud majandusteadlased lahti ütelnud oma endistest ekslikest seisukohtadest ja on üle läinud marksismi positsioonidele. Tänapäeva kodanliku poliitilise ökonoomia kriisi tõttu hakkavad mõned tõsisemad ja ettenägelikumad kodanlikud majandusteadlased tundma üha suuremat huvi marksismi vastu. Nii kirjutab prantsuse kodanlik majandusteadlane E. James, et mitte kunagi ei ole pööratud niipalju tähelepanu Karl Marxi teostele kui meie ajastul, ja seda mitte ainult Nõukogude Liidus, vaid ka lääneriikides. Tüüpilisteks näideteks, mis annavad tunnistust lähenemisest marksismile, on inglise kodanlike majandusteadlaste

teosed, nimelt E. Roll'i «Majandusliku mõtte ajalugu» ja R. Meek'i teos «Tööväärtusteooria uurimine».

Niisiis sisaldab Marxi ja Engelsi poolt loodud poliitiline ökonoomia kriitiliselt ümbertöötatud kujul kõike seda paremat, mis enne teda on saavutatud. Ja ainult selle baasil kujunes ja arenes ta kvalitatiivselt uueks, proletaarseks poliitiliseks ökonoomiaks. Järelikult on poliitiline ökonoomia kui teadus muutunud kodanluse ideoloogilisest relvast proletariaadi võimsaks ideoloogiliseks relvaks.

Marksistliku poliitilise ökonoomia kujunemises ja arenemises etendas olulist osa Ricardo majandusteooria kritiseerimine Marxi poolt. Ületades Ricardo majandusõpetuses sisalduvad teadusevastased vaated ja vastuolud, arendas Marx mitmeid tema seisukohti. Sellepärast tunnistavad Nõukogude Liidu, rahvademokraatiamaade ja kapitalistlike maade töötajad Ricardo teeneid majandusteaduse arendamise alal ja kaitsevad teda kodanluse süüdistuste eest, keda ta oma eluajal oli teeninud. Ricardo oli progressiivse kodanluse ideoloog, s. o. tööstusliku pöörde ajastu kodanluse ideoloog.

Klassivõitluse teravnemisega, eriti aga imperialismi ja kapitalismi üldkriisi ajajärgul peavad kodanlus kui reaktsiooniline klass ja tema ideoloogid ägedat võitlust mitte üksnes Marxi majandusõpetuse vastu, vaid ka Ricardo majandusõpetuse kui marksismi ühe allika koostisosa vastu. Ricardo majandusõpetuse uurimine ja kriitika Marxi teostes võimaldab seda õpetust ja selle osa marksismi kujunemises ja arenemises õigesti mõista.

KIRJANDUS

Маркс К., Экономическо-философские рукописи 1844 года. К. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений, М., 1956.

Маркс К., Дебаты по поводу закона о краже леса. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, М., 1955.

Маркс К., К критике гегелевской философии права. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, М., 1955.

Маркс К. и Энгельс Ф., Святое семейство, или критика критической критики. Против Бруно Бауэра и компании. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 2, М., 1955.

Маркс К. и Энгельс Ф., Немецкая идеология. Соч., т. 3, 1955.

Маркс К., Нищета философии. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 4, М., 1955.

Маркс К., Вынужденная эмиграция. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 8, М., 1957.

Marx, K. ja Engels, F., Kommunistliku Partei manifest. K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957.

Marx, K., Palgatöö ja kapital. K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957.

Маркс К., Формы, предшествующие капиталистическому производству, журнал «Пролетарская Революция», № 3, 1939.

Маркс К., Экономические рукописи 1857—1858 гг., глава о деньгах. «Архив Маркса и Энгельса IV, Партиздат ЦК ВКП(б), 1935.

Маркс К., К критике политической экономии, 1949.

Marx, K., Kapital, I kd., Tallinn, 1953.

Marx, K., Kapital, II kd., Tallinn, 1958.

Маркс К., Капитал, т. III, 1955.

Маркс К., Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»), ч. I, 1954, ч. II, 1957 и ч. III, 1961.

Marx, K., Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857—1858, Moskau, 1939.

Marx, K., Ökonomische Studien (Exzepte), Marx-Engels, Gesamtausgabe, erste Abteilung, Band 3, Berlin, 1932.

Маркс К. и Энгельс Ф., Письма о «Капитале», Госполитиздат, 1948.

Маркс К. и Энгельс Ф., Избранные письма, 1953.

Marx, K. ja Engels, F., Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957.

Marx K. ja Engels F., Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960.

Маркс К. и Энгельс Ф., Избранные письма, 1948.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. I, 1938.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. XXII, 1929.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. XVI, ч. I, 1937.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. XXV, 1934.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. XXVI, 1937.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. XXVII, 1937.

Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. XXIX, 1948.
Engels, F., Anti-Dühring. Tallinn, 1954.
Engels, F., Karl Marx. K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960.
Engels, F., Kommunistide Liidu ajaloost. K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960.
Энгельс Ф., Наброски к критике политической экономии. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, 1955.
Энгельс Ф., Об обнищании пролетариата при капитализме. «Мировое хозяйство и мировая политика», № 2, 1933.
Энгельс Ф., Тред-юнионы. К. Маркс и Ф. Энгельс. Об Англии, М., 1952.
Engels, F., Eessõna. K. Marx. Kapital, II kd., Tallinn, 1958.
Engels, F., Sotsialismi arenemine utoopiast teaduseks. K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960.
«Архив Маркса и Энгельса», т. II, (VII).
Из неопубликованных рукописей К. Маркса. (Отрывки из рукописи Маркса, относящейся к 1857—1858 гг.). «Большевик», № 11—12, 1939.
«Устав Союза коммунистов», К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 4, 1955.
Lenin, V. I., Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti. Teosed, 19. kd.
Lenin, V. I., Karl Marxi õpetuse ajalooline saatus. Teosed, 18. kd.
Lenin, V. I., Majandusliku romantismi iseloomustuseks. Teosed, 2. kd.
Lenin, V. I., Karl Marx. Teosed, 21. kd.
Lenin, V. I., Kompromissidest. Teosed, 30. kd.
Lenin, V. I., Kolmas Internatsionaal ja tema koht ajaloos. Teosed, 29. kd.
Ленин В. И., Философские тетради, 1957.
Lenin, V. I., Friedrich Engels. Teosed, 2. kd.
Lenin, V. I., Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu? Teosed, 1. kd.
Lenin, V. I., Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad». Teosed, 5. kd.
Lenin, V. I., Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed, 3. kd.
Lenin, V. I., Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.—1907. aastal toimunud esimeses Vene revolutsioonis. Teosed, 13. kd.
Lenin, V. I., Veel üks sotsialismi hävitamine. Teosed, 20. kd.
Lenin, V. I., Marxi ja Engelsi kirjavahetus. Teosed, 19. kd.
Lenin, V. I., Agraarküsimus Venemaal XIX sajandi lõpul. Teosed, 15. kd.
Lenin, V. I., Retsensioon. *A. Bogdanov.* Majandusteaduse lühikursus. Teosed, 4. kd.
Lenin, V. I., Märkus turgude teooria küsimuse kohta. Teosed, 4. kd.
Lenin, V. I., Veel realiseerimisteooria küsimusest. Teosed, 4. kd.
Lenin, V. I., Marksistlikud vaated agraarküsimusele Euroopas ja Venemaal. Teosed, 6. kd.
Lenin, V. I., Eessõna K. Marxi poolt L. Kugelmannile saadetud kirjade venekeelsele tõlkele. Teosed, 12. kd.
Lenin, V. I., Maaküsimus Venemaal. Teosed, 20. kd.
Lenin, V. I., Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium. Teosed, 22. kd.
Ленин В. И., Маркс-Энгельс — марксизм. Госполитиздат, М., 1946.
Lenin, V. I., Materialism ja empiriokritiitsism. Teosed, 14. kd.
Lenin, V. I. Kommunistliku Internatsionaali II kongress. Teosed, 31. kd.
Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1961. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongressi resolutsioon NLKP Keskkomitee aruande põhjal, Tallinn, 1961.
Hruštšov, N. S., Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee aruanne partei XXII kongressile, Tallinn, 1961.
Hruštšov, N. S., Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmist, Tallinn, 1961.

Адоратский В., К истории «Капитала» К. Маркса. «Большевик Казахстана», № 17—18, 1942.
Адоратский В., О работе Маркса над «Капиталом». (К вопросу о биографии К. Маркса.) «Большевик» № 10, 1935.
Адоратский В., Работа Маркса над «Капиталом». «Пролетарская революция», № 9, 1938.
Алиев А., Разработка К. Марксом проблемы сущности и явления в «Теориях прибавочной стоимости» (автореферат), М., 1958.
Афанасьев В., Вильям Петти и современная буржуазная политическая экономия. Сборник статей по экономическим вопросам, вып. III, М., 1958.
Бакурадзе О., К вопросу о формировании философских взглядов К. Маркса. Тбилиси, 1956.
Беленко В., Рикардо и Маркс как теоретики стоимости. Изд-во «Пролетарий», 1926.
Бем-Баверк Е., Основы теории ценности хозяйственных благ. С.-Петербург, 1903.
Бем-Баверк Е., Критика теории Маркса. М., ОГИЗ, «Московский рабочий».
Бем-Баверк Е., Капитал и прибыль. С.-Петербург, 1909.
Берлин П., Очерки развития экономических учений в XIX и XX веках. М.—Л., 1929.
Бернштейн Эд., Условия возможности социализма и задачи социал-демократии. С.-Петербург, 1906.
Бернштейн Эд., К вопросу о железном законе заработной платы. С.-Петербург, 1902.
Бернштейн Эд., Очерки из истории и теории социализма. С.-Петербург, 1902.
Блюмин И. Г., История экономических учений. Под редакцией профессора Ф. Я. Полянского, М., 1961.
Блюмин И. Г., Критика вульгарных теорий стоимости. «Проблемы экономики», № 1, 1939.
Блюмин И. Г., Субъективная школа в политической экономии, изд. Коммунистической Академии, 1928.
Блюмин И. Г., Критика современной буржуазной политической экономии Англии. Изд-во АН СССР, М., 1953.
Блюмин И. Г., О современной буржуазной политической экономии. Соцэкгиз, М., 1958.
Блюмин И. Г., Экономические работы Годскина (Годскин Томас, Соч., т. I. Защита труда против притязания капитала; т. II; Популярная политическая экономия, Соцэкгиз, 1938), «Книга и пролетарская революция», № 5—6, 1938.
Блюмин И. Г., Экономическое учение Кейнса, «Известия АН СССР» (отд. экономики и права), № 3, 1946.
Блюмин И. Г., Вступительная статья в книге: Дж. М. Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег, 1948.
Блюмин И. Г., Книга Шумпетера по истории экономического анализа (Дж. А. Шумпетер, История экономического анализа, Нью-Йорк, 1954), «Вопросы экономики», № 5, 1956.
Блюмин И. Г., Кризис современной буржуазной политической экономии, М., 1959.
Блюмин И. Г., К вопросу о кризисе австрийской школы. «Проблемы экономики», № 1, 1929.
Блюмин И. Г., Теория Диля. «Проблемы экономики», № 3, 1929.
Блюмин И. Г., Предисловие к книге Бем-Баверка «Основы теории цен хозяйственных благ». Изд-во «Прибой», 1929.
Блюмин И. Г., Давид Рикардо (Соч., т. II, М., 1935). «Проблемы экономики», № 1, 1936.

Блюмин И. Г., Н. И. Зибер, Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях (М., 1937). «Проблемы экономики», № 3—4, 1937.
Блюмин И. Г., Эрих Ролл. «Проблемы экономики», № 5, 1939.
Блюмин И. Г., Учение о прибавочной стоимости — краеугольный камень экономической теории Маркса. «Вопросы экономики», № 3, 1953.
Блюмин И. Г., О новом издании сочинений Рикардо. «Вопросы экономики», № 11, 1956.
Блюмин И. Г., Возникновение и развитие марксистской политической экономии, вып. I, М., 1960 (Рукопись).
Блюмин И. Г., Стенограмма лекции, прочитанной на IV курсе экономического факультета МГУ на тему «Экономическое учение Давида Рикардо», 8 сентября 1951 г. (Рукопись).
Варга Е., Маркс и капитализм его времени. «Мировая экономика и международные отношения», № 3, 1958.
Варга Е., «Капитал» К. Маркса и современный капитализм. «Коммунист», № 17, 1961.
Выгодский С., Предисловие. Давид Рикардо, Статьи и речи о денежном обращении и банках, ОГИЗ, Госполитиздат, 1941.
Выгодский С., Предисловие к книге Давид Рикардо. Статьи и речи о денежном обращении и банках. Соч., т. II, М., 1955.
Выгодский С., Теория средней прибыли и цены производства К. Маркса в свете современных данных. М., 1956.
Выгодский С., Очерки по теории кредита К. Маркса.
Выгодский С., Создание Марксом и Энгельсом пролетарской политической экономии. «Партийная жизнь» № 14, 1954.
Герцен А. И., Собрание сочинений, т. II, М., 1954.
Гордеев Г. С., Теория земельной ренты Рикардо. Ростов-на-Дону, Краснодар, 1924.
Григорян С. М., Место и значение работы «К критике политической экономии» в экономическом учении Маркса. «Из истории формирования и развития марксизма», М., 1959.
Деборин Г., Английская политическая экономия, как одна из источников марксизма-ленинизма. «Под знаменем марксизма», № 12, 1940.
Деборин Г., Об «Очерках критики политэкономии» Энгельса. «Под знаменем марксизма», № 5, 1934.
Диль К., Комментарий к «Основным началам» Д. Рикардо, ч. I, С.-Петербург, 1912.
Ерзин К. К., Единство исторического и логического в «Капитале» К. Маркса. Ученые записки (Ташк. пед. ин-т), вып. 9, 1958.
Жамс Э., История экономической мысли XX века. Перевод с французского, М., 1959.
Жданов А. А., Выступление на философской дискуссии. «Вопросы философии», № 1, 1947.
Заррин П. И., Английская классическая буржуазная политическая экономия, М., 1958.
Зибер Н. И., Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, II, М., 1959.
Зибер Н. И., Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях. Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959.
Зибер Н. И., К учению о ренте. «Университетские известия», Киев, 1870.
Зибер Н. И., Теория ценности и капитала Д. Рикардо в связи с позднейшими дополнениями и разъяснениями, Киев, 1871.
Зибер Н. И., Цена труда, «Университетские известия», Киев, 1875.
Зибер Н. И., Фиаско национального либерализма. «Знание», 1876.

Зибер Н. И., Карл Родбертус-Ягенцов и его экономические исследования. Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959.
Зибер Н. И., Ход всемирного хозяйства в последнее десятилетие. «Русская мысль», 1882.
Зибер Н. И., О влиянии прогресса на бедность. Избранные экономические произведения в двух томах, т. II, М., 1959.
Зибер Н. И., Собрание сочинений, т. I и II, 1900.
Зибер Н. И., «Несколько замечаний по поводу статьи Ю. Жуковского «Карл Маркс и его книга о капитале»». Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959.
Зибер Н. И., Диалектика и ее применение к науке. «Слово», СПб, № 11, 1879.
Зибер Н. И., Экономическая теория К. Маркса. «Знание», СПб, № 10 и 12, 1876; № 2 и 4 и «Слово», СПб; № 1, 3, 6, 11 и 12, 1877.
Зибер Н. И., Жизнь и научно-литературная деятельность Давида Рикардо. Сочинения Давида Рикардо. Перевод Н. Зибера, С.-Петербург, 1882.
История экономической мысли, ч. I. Под редакцией проф. И. Д. Удальцова и проф. Ф. Я. Полянского, издательство Московского университета, 1961.
Итон Д. Маркс против Кейнса. Перевод с английского. М., 1958.
Иоффе З. Г., Учение о законе в «Капитале» (Маркса). «Проблемы марксизма», № 1(3), № 2(4), 1930.
Каратаев Н. и Рындина М., История экономических учений, М., 1961.
Каратаев Н. и Степанов И., История экономических учений Западной Европы и России (до возникновения марксизма). Курс лекций, М., 1959.
Кейнс Дж. М., Общая теория занятости, процента и денег. М., 1949.
Козлов Г., Теория денег и денежного обращения (капитализм). Госполитиздат, М., 1946.
Кольман Э. К., К исследованию количественных закономерностей процесса капиталистического производства, взятого в целом. «Соц. хозяйство», кн. V, 1929.
Конаков Д., О произведении К. Маркса «Наемный труд и капитал», М., 1950.
Корню О., Карл Маркс и Фридрих Энгельс. Жизнь и деятельность, т. I, М., 1959.
Корню О., Карл Маркс и Фридрих Энгельс. Жизнь и деятельность, т. II, М., 1961.
Критика современных буржуазных, реформистских и ревизионистских экономических теорий. Под редакцией проф. Н. А. Цаголова, М., 1960.
Крупская Н., Как Ленин работал над Марксом. Партиздат, 1933.
Кузьминов И., Государственно-монополистический капитализм, М., 1955.
Курчинский М. А., Основы экономической науки, ч. I, Юрьев, 1926.
Лавровский В. М., Проблемы исследования земельной собственности в Англии в XVII—XVIII веках. Издательство АН СССР, 1958.
Леонтьев А., Как Маркс работал над «Капиталом». «Под знаменем марксизма», № 4—5, 1937.
Леонтьев А., Проблемы марксовой теории капитализма, Ростов—Дон—Краснодар, 1924.
Леонтьев Л., Проблемы равенства в «Капитале» Маркса. «Под знаменем марксизма», № 6, 1935.
Леонтьев Л., Маркс и капитализм наших дней. «Мировая экономика и международные отношения», № 5, 1958.

Леонтьев Л. А., Маркс и современность, Соцэкгиз, 1958.
Леонтьев Л. А., О предварительном варианте «Капитала» Маркса, М.—Л., 1946.
Леонтьев Л. А., Революционный переворот в политической экономии, совершенный К. Марксом и Ф. Энгельсом, М., 1955.
Леонтьев Л. А., Проблема равенства в «Капитале» К. Маркса. Издательство Академии Наук СССР, М., 1960.
Логинов Г., Проблема рыночной стоимости у Маркса. «Под знаменем марксизма», № 6, 1929.
Люксембург Роза, Введение в политическую экономию. Издание 5-ое. Гос. соц.-эк. изд-во, М., 1931.
Лященко П., История экономических учений, Л., 1926.
Мальцев А. И., Главное произведение К. Маркса (К 90-летию выхода в свет первого тома «Капитала» К. Маркса). Ученые записки (Минская четырехгод. парт. школа), вып. I, 1957.
Мануилов А. А., Понятие о ценности по учению экономистов классической школы. М., 1901.
Менде Г., Путь Карла Маркса от революционного демократа к коммунизму. Перевод с немецкого. М., 1957.
Меринг Ф., Карл Маркс. История его жизни. М., 1957.
Миклашевский А. Н., История политической экономии, Юрьев, 1909.
Мордухович Л. М., Очерки истории экономических учений, М., 1957.
Невзорова В., Критика Марксом методологии мелко-буржуазной политической экономии и современное значение этой критики. Сборник статей по экономическим вопросам, вып. III, М., 1958.
Нечкина М. В., Литературное оформление «Капитала» К. Маркса. Партийное издательство, 1932.
Новиков В. А., Возникновение буржуазной политической экономии. Буржуазная классическая политическая экономия, М., 1958.
«Обсуждение лекции проф. Г. Мюрдаля «Теория стоимости Рикардо»». «Вопросы экономики», № 6, 1957.
Ойзерман Т. И., Развитие марксистской теории на опыте революции 1848 г., М., 1955.
Пажитков Л. Н., У истоков революционного переворота. «Экономическо-философские рукописи 1844 года» К. Маркса, М., 1960.
Пашков А., К теории товара. «Проблемы экономики», № 4, 1935.
Пашков А., Маркс, как критик политической экономики. «Проблемы экономики», № 2, 1933.
Пашков А., Развитие Лениным политической экономии. «Проблемы экономики», № 4, 1940.
Позднякова В., Рыночная ценность и ее место в экономической системе Маркса. «Под знаменем марксизма», № 10—11 и 12, 1929.
Полянский Ф. Я., Марксистская теория заработной платы и фальсификации ренегата Браудера. Истоки современного ревизионизма и его буржуазная сущность, издательство Московского университета, 1961.
Полянский Ф. Я., Стенограмма лекции на тему «Характеристика экономических взглядов Рикардо и Сисмонди» на экономическом факультете МГУ, М., 1956 (рукопись).
Просецкий Т. М., Основной экономический закон капитализма в трудах К. Маркса. Диссертация (рукопись), М., 1955.
Рауд А., Критика теории стоимости Д. Рикардо в произведениях К. Маркса. Ученые записки Тартуского государственного университета, выпуск 72, Тарту, 1959.
Рауд А., Критика экономического учения Д. Рикардо в четвертом томе «Капитала» К. Маркса. Ученые записки Тартуского государственного университета, выпуск 97, Тарту, 1960.

Реуэль А. Л., Давид Рикардо. Учебное пособие, М., 1957.
Реуэль А. Л., Зибер об основных категориях политэкономии. «Проблемы экономики», № 5, 1935.
Реуэль А. Л., Ленин о «Капитале» К. Маркса. «Проблемы экономики», № 6, 1938.
Реуэль А. Л., Об изучении «Капитала» К. Маркса. «Книга и пролетарская революция», № 12, 1938.
Реуэль А. Л., Зибер как экономист. Предисловие к книге Н. И. Зибера «Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях», М., 1937.
Реуэль А. Л., Русская экономическая мысль 60—70-х годов XIX века и марксизм, М., 1956.
Реуэль А. Л., Предметный и именной указатель к первому тому «Капитала» К. Маркса, М., 1959.
Рикардо Д., Начала политической экономии и налогового обложения. Соч., т. I, М., 1955.
Рикардо Д., Статьи и речи о денежном обращении и банках. Соч., т. II, М., 1955.
Рикардо Д., Статьи по аграрному вопросу и критические примечания к книге Мальтуса. Соч., т. III, М., 1955.
Рикардо Д., Парламентские речи. Соч., т. IV, М., 1958.
Рикардо Д., Письма к экономистам. Соч., т. V, М., 1961.
Рогинский Б. Я., Критика взглядов современных буржуазных экономистов в курсе политической экономии. Вестник высшей школы, № 9, 1958.
Розенберг Д., Исторический путь превращения стоимости в цену производства. «Проблемы экономики», № 3, 1938.
Розенберг Д. И., К вопросу о развитии экономического учения Маркса. Московский ордена Ленина государственный университет им. М. В. Ломоносова, ученые записки, вып. 123. Политическая экономия, М., 1947.
Розенберг Д. И., Как изучать «Капитал» К. Маркса. «Проблемы экономики», № 6, 1938.
Розенберг Д. И., Комментарии к первому тому «Капитала» Карла Маркса, М.—Л., 1931.
Розенберг Д. И., Комментарии ко второму тому «Капитала» Карла Маркса, М., 1932.
Розенберг Д. И., Комментарии к третьему тому «Капитала» Карла Маркса, выпуск I, М.—Л., 1931.
Розенберг Д. И., Комментарии к третьему тому «Капитала» Карла Маркса, выпуск II, М., 1933.
Розенберг Д. И., История «Капитала» К. Маркса (к 75-летию опубликования I тома «Капитала»). «Вестник Академии Наук СССР», № 9—10, 1942.
Розенберг Д. И., О работе К. Маркса «Наемный труд и капитал». «Вопросы экономики», № 7, 1949.
Розенберг Д. И., История политической экономии, т. I, М., 1940.
Розенберг Д. И., История политической экномии, т. I—III, 1934—1936.
Розенберг Д. И., Очерки развития экономического учения Маркса и Энгельса в сороковые годы XIX века, М., 1954.
Розенберг И., Теория стоимости у Рикардо и у Маркса. «Московский рабочий», 1924.
Розенко Д., Маркс и буржуазная политическая экономия. «Фронт науки и культуры», № 2, 1933.
Розенталь М., Вопросы диалектики в «Капитале» Маркса, М., 1955.
Рыбаков Н. П., Экономические взгляды Н. И. Зибера. Оттиск из трудов Горьковского индустриального института имени А. А. Жданова, т. III, вып. V, 1940.

Рязанов Д., «Давид Рикардо». Очерк жизни и деятельности, Давид Рикардо. Начала политической экономии и податного обложения. М.—Л., 1929.
Рындина М. Н., Рикардо Д. Большая советская энциклопедия, т. 36, М., 1955.
Рындина М. Н., Буржуазные экономисты Англии и США на службе империалистической реакции. Госполитиздат, М., 1954.
Сагацкий А., Теория стоимости Маркса (К изучению методологии Маркса). «Прибой», Л., 1931.
Серебряков М. В., Фридрих Энгельс в молодости. Издательство Ленинградского университета, 1958.
Середкин Л. А., Философское значение труда К. Маркса «К критике политической экономии». Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Алма-Ата, 1955.
Смит Адам, «Исследование о природе и богатстве народов», т. I и II, М.—Л., 1935.
Смит М. Н., член-корреспондент АН СССР, Очерки истории буржуазной политической экономии, М., 1961.
Смит М., Предисловие к труду Д. Рикардо «Начала политической экономии и налогового обложения». ОГИЗ, Госполитиздат, 1941.
Смит М., Предисловие к труду Д. Рикардо «Начала политической экономии и налогового обложения». Соч., т. I, М., 1955.
Смит М., Предисловие к книге Д. Рикардо «Статьи по аграрному вопросу и критические примечания к книге Мальтуса». Соч., т. III, М., 1955.
Смит М., Предисловие к книге Д. Рикардо «Парламентские речи». Соч., т. IV, М., 1958.
Смит М., Предисловие и введения к книге Д. Рикардо «Письма к экономистам». Соч., т. V, М., 1961.
Столяров П. П., Вопросы теории и исторического развития буржуазной формы собственности в ранних работах К. Маркса. Научные записки (Межобластная четырехгодичная партийная школа при Харьковском обкоме КП Украины), вып. I, 1957.
Сулковский М., Маркс о «законе» убывающего плодородия (критика Марксом теории Рикардо). «На аграрном фронте», № 2, 1958.
Суперфин Л., Мик Р., «Исследование теории трудовой стоимости». «Новые книги за рубежом по общественным наукам», № 4, 1958.
Типухин В. Н., О диалектике цели и средства в процессе труда (по «Капиталу» К. Маркса). Сб. Вопросы диалектического и исторического материализма. М., 1958.
Токмалаев С., Английская классическая политическая экономия как один из трех источников марксизма. «Пропагандист», № 7, 1940.
Туган-Барановский М., Основы политической экономии. Рига, 1924.
Туган-Барановский М., Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма. 6-ое издание, М., 1918.
Фалькнер С. А., Происхождение железного закона заработной платы, М., 1925.
Цаголов Н. А., К характеристике экономических взглядов Н. И. Зибера. «Вопросы экономии», № 9, 1953.
Цаголов Н. А., Выдающийся русский экономист Н. И. Зибер (Н. И. Зибер, Избранные экономические произведения в двух томах, т. I, М., 1959).
Цаголов Н. А., Маркс и актуальные проблемы политической экономии. «Вестник Московского университета», Серия экономики, философии и права, № 4, 1958.
Черемных П., Буржуазные учения об обществе до Маркса. «Большевик», № 19—20, 1940.

Чернина Б. А., Исторические условия формирования и развития экономических взглядов Н. И. Зибера. Ленинградский институт точной механики и оптики, «Сборник статей кафедры полит. экономии», научные труды, вып. 30, Л., 1958.
Чернышев В. Р., Рикардо и Маркс, Л., 1925.
Чупров А. И., История политической экономии, М., 1906.
Чупров А. И., История политической экономии. Изд. 9-ое, Рига, 1924.
Штейн В. М., Давид Рикардо. Петроград, 1917.
Штейн В. М., Развитие экономической мысли, т. I, Физиократы и классики, 1924.
Шумский Л., Закон единства и борьбы противоположностей в первом томе «Капитала», М., 1953. (Автореферат.)
Янсон Ю., Значение теории ренты Рикардо, СПб, 1864.
Эйдельнант А., Буржуазные теории денег, кредита и финансов в период общего кризиса капитализма, М., 1958.
Bell J. F., A History of Economic Thought, New York, 1953.
Blaug M., Ricardian Economics, New York, 1958.
Clair O., A Key to Ricardo, London, 1957.
Harris A. L., Economics and Social Reform, New York, 1958.
Harris S. E., John Maynard Keynes, New York, 1955.
Journal of the American Statistical Association, XXXI, 1936.
Keynes J. M., Essays in Biography, New York, 1951.
Keynes J. M., Essays in Persuasion, London, 1931.
Marshall A., Principles of Economics, sixth edition, London, 1910.
Meek R. L., «Some Notes on the Transformation of Problem», Economic Journal, March 1956, and the literature cited there.
Meek R. L., Studies in the Labour Theory of Value, London, 1956.
Meek R. L., "The Dicline of Ricardian in England". Economica, February, 1950.
Moulton H. G., The Formation of Capital, Washington, 1935.
Myrdal G., The Political Element in the Development of Economic Theory, Cambridge, Massachusetts, 1954.
Pöögelmann, Hans, Majandusteaduse õpetus, Peterburis 1907.
Raud A., Karl Marxi majandusõpetuse kujunemisest ja arenemisest, Tallinn, 1960.
Raud A., Sada aastat Karl Marxi teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ilmumisest. «Nõukogude Kool», nr. 8, 1959.
Raud A., D. Ricardo majandusõpetus ja tänapäeva kodanlik poliitiline ökonoomia. «Eesti Kommunist», nr. 3, 1961.
Robbins L., The Theory of Economic Policy, Macmillan, 1952.
Roll E., History of Economics Thought, New York, 1956.
Schumpeter J., History of Economic Analysis, New York, 1954.
Schumpeter J., Economic Doctrine and Method, London, 1954.
Schumpeter J., The Theory of Economic Development, 1951.
Strachey J., Contemporary Capitalism, London, 1956.
"The Works and Correspondence of David Ricardo". Edited by Piero Sraffa with the collaboration of M. N. Dobb, volume IV—IX, Cambridge, 1951—1952.

SISUKORD

Sissejuhatus 5
Esimene peatükk. **K. Marx ja F. Engels D. Ricardo majandusteooriast oma varajasemates töödes** (XIX sajandi 40-ndad aastad) 25
1. Marksismi tekkimise sotsiaalmajanduslikud tingimused . . . 25
2. D. Ricardo kriitika F. Engelsi artiklis «Poliitilise ökonoomia kriitika visandid» 32
3. K. Marxi kriitilised märkused D. Ricardo töödest tehtud väljakirjutuste kohta 41
4. D. Ricardo õpetuse analüüsimine K. Marxi «1844. aasta majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» 47
5. Märkused D. Ricardo teooria kohta K. Marxi ja E. Engelsi teostes «Püha perekond» ja «Saksa ideoloogia» 55
6. K. Marxi suhtumine D. Ricardo majandusteooriasse teoses «Filosoofia viletsus» 60
7. K. Marx D. Ricardo teooriast teoses «Palgatöö ja kapital» . . 69
Teine peatükk. **D. Ricardo majandusteooria kriitika K. Marxi teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ja «Kapitalis»** 75
1. K. Marx D. Ricardo uurimise metodoloogiast 78
2. D. Ricardo väärtusteooria kriitika K. Marxi poolt 86
3. K. Marx D. Ricardo kvantitatiivse rahateooria ekslikkusest . . 101
4. D. Ricardo kapitaliteooria ja lisaväärtuse teooria kriitika K. Marxi poolt 110
5. K. Marx D. Ricardo palgateooriast 128
6. K. Marx D. Ricardo seisukohtadest kapitali akumulatsiooni protsessi küsimuses 132
7. D. Ricardo kapitali ringlemise teoorias esinevatest vigadest . 145
8. K. Marx D. Ricardo kasumi- ja tootmishinnateooriast . . . 154
9. K. Marx D. Ricardo renditeooria puudulikkusest 174
10. D. Ricardo taastootmis- ja kriisiteooria kriitika 184
Kolmas peatükk. **Tänapäeva kodanliku poliitilise ökonoomia kriitika D. Ricardo teooria küsimuses** 193
Kokkuvõte 223
Kirjandus 231

Арнольд Иванович Рауд
К. МАРКС ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ УЧЕНИИ Д. РИКАРДО
На эстонском языке
Обложка Эндель Аннус
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja L. Riikoja. Kunstiline toimetaja E. Palmiste.
Tehniline toimetaja E. Ridala. Korrektorid P. Hiie ja V. Leibak.
Ladumisele antud 29. III 1962. Trükkimisele antud 31. V 1962. Paber 60 × 90, 1/16. Trükipoognaid 15. Arvestuspoognaid 17,52. Trükiarv 1500. MB-05016. Tellimise nr. 3093.
Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 56 kop.

1—10

56 kop.

A-24614

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00177795 4